

Nyelvtudományi Közlemények

Szerkesztő:

SZ. BAKRÓ-NAGY MARIANNE

91. kötet 1—2. szám

Budapest, 1990

Nyelvtudományi Közlemények

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELVTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

Szerkesztőbizottság:

SZ. BAKRÓ-NAGY MARIANNE

BÁNRETI ZOLTÁN

HAJDÚ PÉTER

HONTI LÁSZLÓ

MIKOLA TIBOR

RÉDEI KÁROLY

SZENDE TAMÁS

SZIJ ENIKŐ

A szerkesztő bizottság elnöke:

HAJDÚ PÉTER

Szerkesztő:

SZ. BAKRÓ-NAGY MARIANNE

A szerkesztőség címe:

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELVTUDOMÁNYI INTÉZETE
1014 BUDAPEST I., SZÍNHÁZ U. 3-5.
I. EMELET. 1250 BUDAPEST PF. 19.

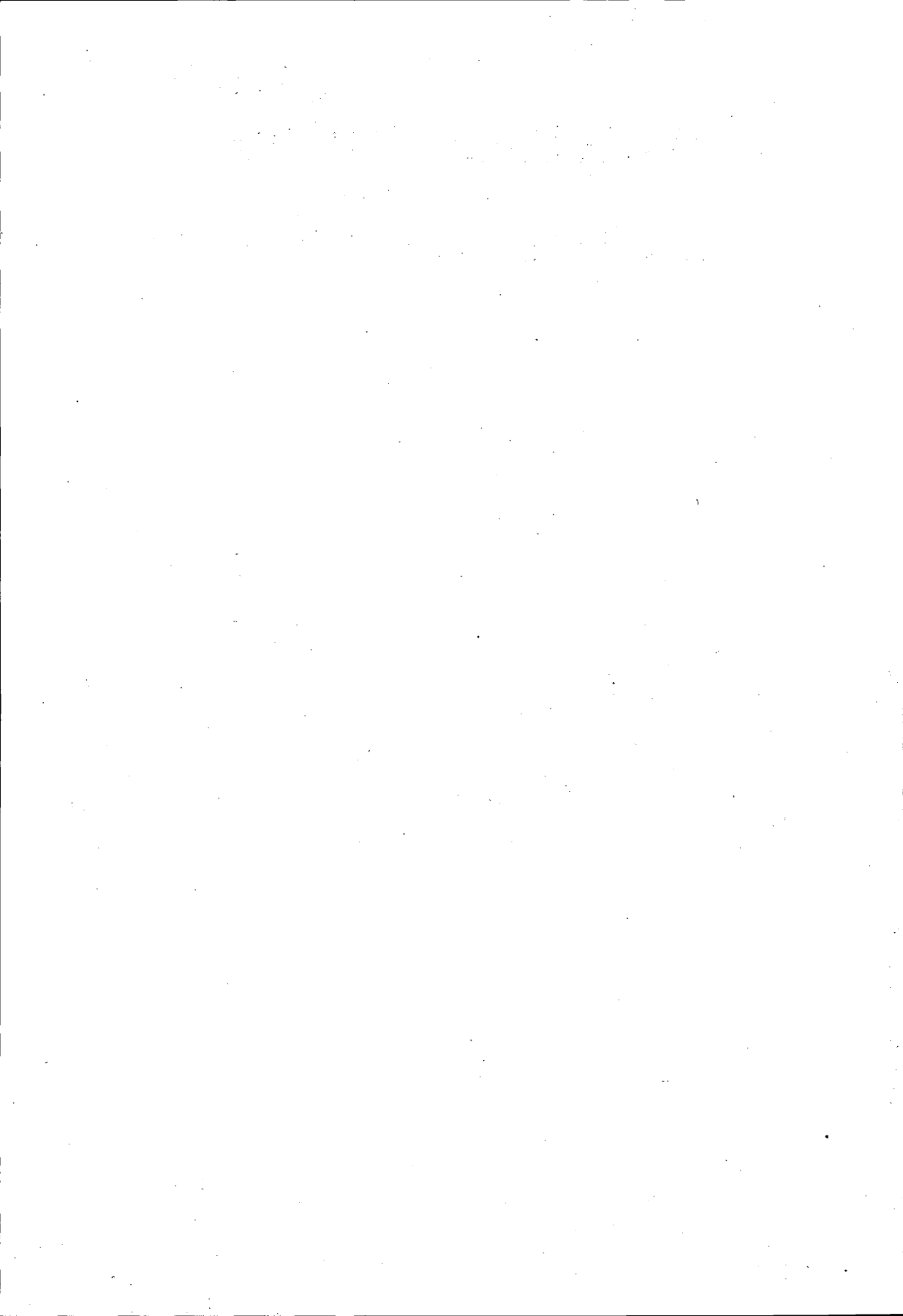
Terjeszti a Magyar Tudományos Akadémia
Nyelvtudományi Intézete. Megrendelhető és
megvásárolható a szerkesztőség címén.
MNB 232-90173-1738.

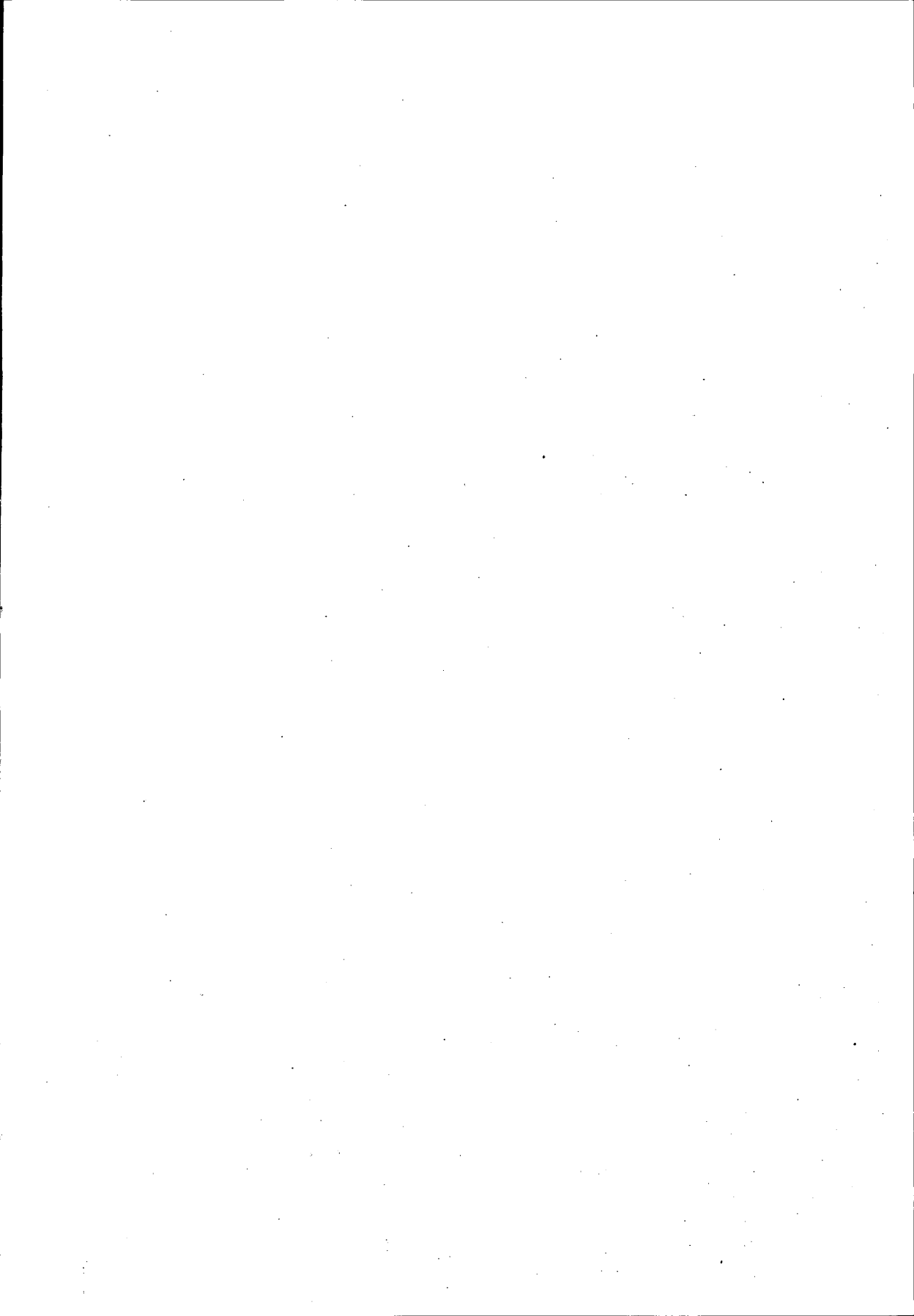
Nyelvtudományi Közlemények

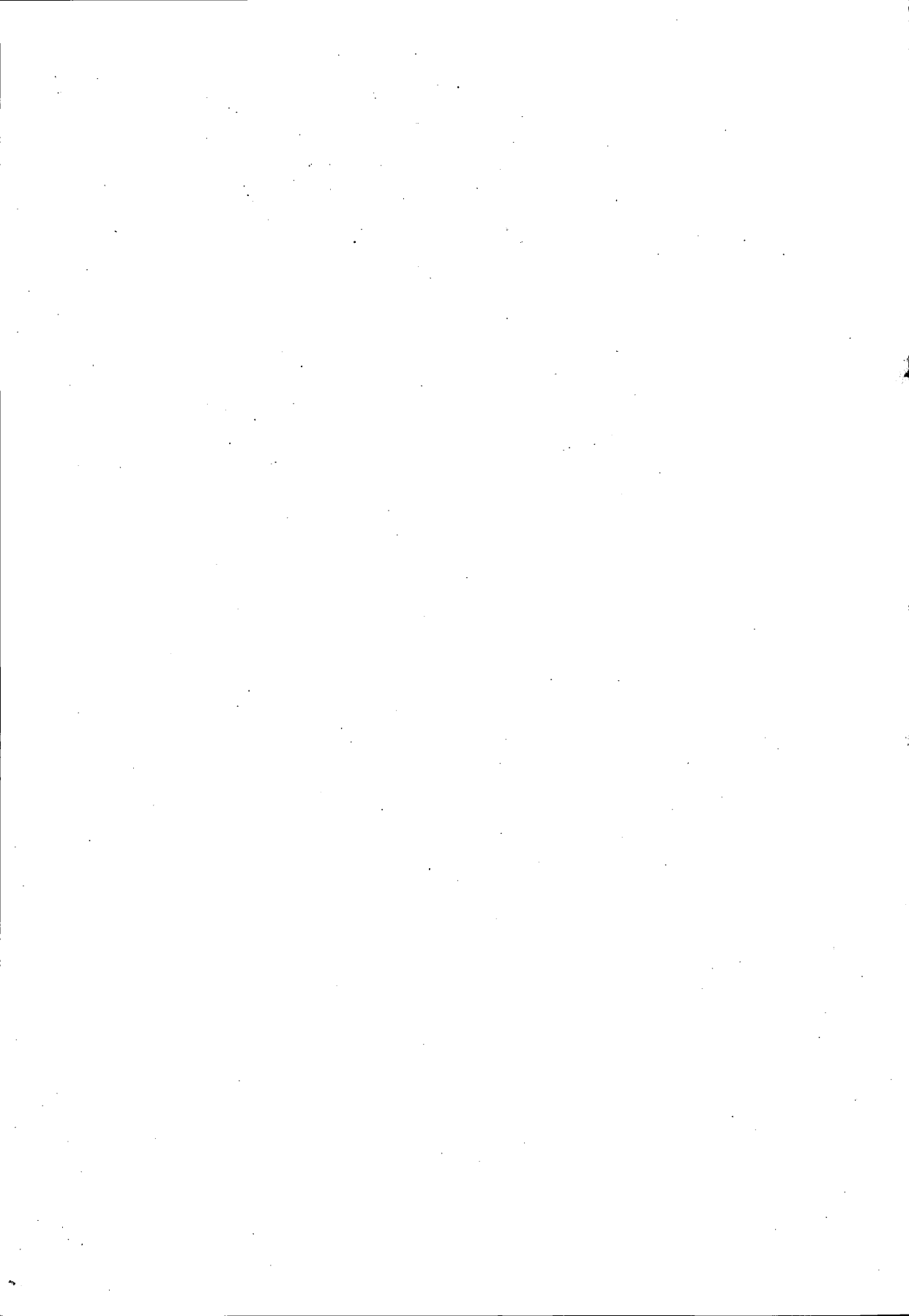
SZERKESZTŐ:
SZ. BAKRÓ-NAGY MARIANNE

KILENCEVENEGYEDIK KÖTET

BUDAPEST
1990

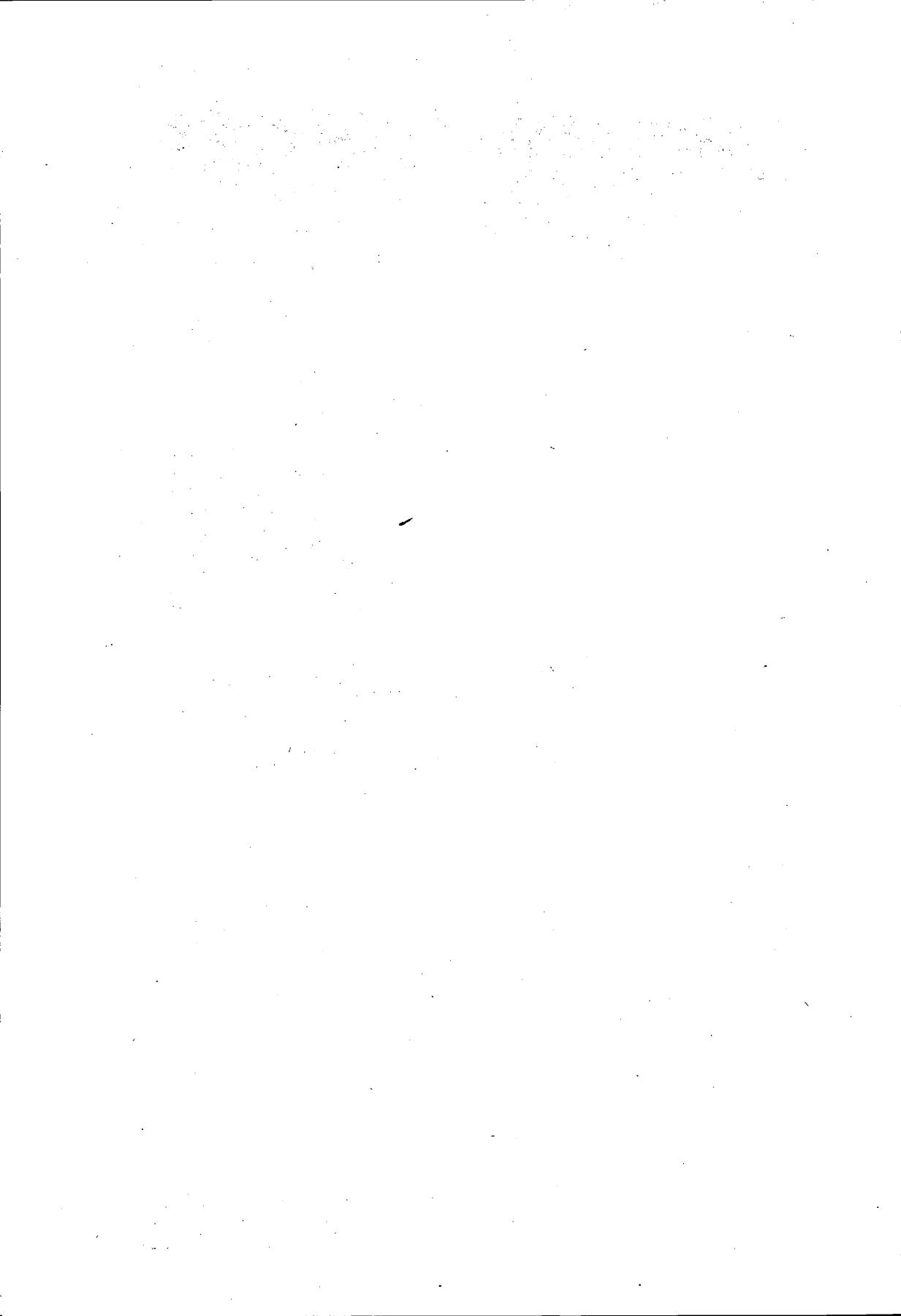

[Handwritten signature]

Intráda

Kedves Robi,

egy folyóiratban szokatlan para-laudatioval kellene jeleskednem, hogy megmagyarázzam: a születésnapod 65. évfordulójára szánt s most kezében tartott kötet 1988 helyett miért 4–5 éves késéssel jelent meg. Nem azért, hogy egy füst alatt 70. jubileumot is ünnepeljünk. A szerkesztés előkészítése időben megtörtént ugyan, a kéziratok — barátaidéi — a megjelölt határnapra összegyűltek. Időközben azonban folyóiratunk súlyos anyagi válságba került s ez egybeesett az új technikai előállításra való hosszadalmas felkészüléssel. A kéziratok pedig békésen vártak sor(s)ukra, amely azután nagy nehezen (adagio molto) jóra fordult. Az a 4–5 év késedelem, ami történt, legfeljebb a szerkesztőséget tartotta frászban, mert ennyi év történeti szempontból tulajdonképpen elhanyagolható lenne. Gyarló emberi mérték szerint mégsem az. Ezért a mostani megjelenést nem diadalittasan jelentem, hanem némiképpen keserű felhanggal, mert a történet — melyet jobb nem részletezni — a magyar folyóiratkiadás szklerotikus szimptomáinak tökéletes összege. Maradjunk tehát abban, hogy e pár sorban indoklását adtam egy nagy magyar huzavonának. Ismerlek: nagyvonalú vagy és nem veszed zokon a finánc-bürokrácia és a technika kíméletlen kellemetlenkedését.

E belépőben illene életművedet méltatnom. Csakhogy mások is megtették ezt 60. jubileumod alkalmából (pl. P. Ariste, SFU 1984: 136–138; I. Schellbach, Vir 1983: 529–532), meg én magam is (NyK 86: 251–255, ill. legújabban az Urálistikai Tanulmányok 4. köteteként és egyben egyetemi jegyzetként is megjelent Nyelvek és kultúrák Euráziában című — Simoncsics P. által válogatott, fordított és redigált — antológiához írt 'Előszó'-ban /Budapest 1992: 5–7/). Az idézett helyeket nem akarom itt ismételtetni, pedig derék iskolamesterek tanítását némileg módosítva az ismétlés a tudás „mamája” volna. A sulykolást a tudományban mégis elkerülhetőnek vélem, nohábár az ismétlés fontosságát akár a repetitív vagy egyéb zenében, költészetben szándékomban nem áll kétségbe vonni. Na de egyébként is. Régi

szép bölcsesség szerint „A schejner ponem brojcht kein puder”, ami gyarló németséggel így hangozhat: ein schönes Gesicht braucht keinen Puder, azaz nem szorulsz kozmetikázásra. Vagyis mi itt most nem zenélünk, nem performálunk, hanem cikketet közlünk tiszteletedre, bízva abban, hogy ezek érvényét az idő még nem kezdte ki, s azokat a szerzők több év elteltével is vállalják.

A magunk mentegetését befejezve utalok a Rólad szóló értékelésekre, amelyeket így lehetne egy mondatba tömöríteni: Austerlitz egyedi és ismételtelhetlen.

Kedves Robi! E sivár szavakkal — főleg azonban a kötet tartalmával — ünnepelnek, köszöntenek Téged barátaid, munkatársaid, valamint e Festschrift méltatlan, de hivatalos kiagyaloja, azaz kor- és sorstársad a régi szeretettel

Budáról 1992-ben

HP

PU/PFU Dx *-rV

1. Dolgozatomban az alapnyelvi képzők felfedésének egy lehetséges módját mutatom be, nevezetesen azt, hogy a PU/PFU *-rV képző jelenléte hogyan mutatható ki (az UEW anyaga alapján) az eddig abszolút töként rekonstruált alakokban.

A PU/PFU elvileg — a leány nyelvek tanúsága alapján feltételezhetően — nagy számú képző állományából valójában csak igen keveset tudunk rekonstruálni. Annak kiderítése pedig, hogy e képzők milyen funkciójúak voltak, még nagyobb akadályba ütközik, hiszen ha a képzők nem homályosultak is mind el, a tő és származéka közötti jelentésbeli különbséget (ti. ha volt egyáltalán, hiszen ez a különbség a szinkroniában sem szükségszerű) bajos felfedni.

A képzők alapnyelvi rekonstrukciójára legalábbis a következő módok adódnak:

a. A legszerencsésebb esetben az azonos etimológiai összefüggésbe tartozó alakoknak egyidejűleg tő és származék formái is ismeretesek minden egyes leány-nyelvből, s a változatok egymáshoz való viszonyából lehet következtetéseket levonni:

Pl. (489) *šure- 'sterben' FU és (i.h.) *šur(e)-ma 'Tod' FU.

b. Még mindig szerencsésnek mondható esetben az összefüggésbe tartozó leány-nyelveknek legalább egyik részéből adatolhatók a tőalakok is, s így a viszonyítás lehetősége adott azon leány-nyelvi alakok szempontjából is, amelyek csak derivált változatokban ismeretesek

Pl. (572) *wið3 (-m3) 'Knochenmark, Gehirn' FU.

c. Némiképp bizonytalanabb a rekonstrukció nemcsak a funkció kikövetkeztetése, hanem az alapnyelvig való visszavezethetőség tekintetében is, ha a feltehető proto-képző etimológiailag független alakokban jelentkezik; itt a finnugrisztika átfogó képző-monográfiái — Györke 1934, Lehtisalo 1936 — kínálnak példákat. Ebben az esetben elsősorban a képző alapnyelvi volta valószínűsítendő, nem pedig szorosabb funkciója.

d. Csak közvetett úton indokolható a képző egykori megléte olyankor, amikor az alakok csak elhomályosult képzőjükkel együtt ismeretesek; az indoklás az esetek túlnyomó többségében csak a formára támaszkodhatik, s nem a funkcióra vagy az alakok jelentésére, azaz az alapnyelvi kétszótagúság, de még inkább kötelező nyílt szótagra végződés elvét alapul véve a tőhöz eredetileg hozzá nem tartozóként, azaz szuffixunként posztulálódik a kikövetkeztethető alapnyelvi forma második vokálisa után álló mássalhangzó: (C)VC(C)V+CV. Ugyanakkor egészen evidens, hogy az alapnyelvi tövégi nyíltszótagúság princípiumát félretéve, de a kétszótagúság elvét megtartva ilyenkor akár (C)VC(C)VC formákat is feltehetnénk.

Pl. (500). *šije-re 'Maus' FU.

A képzők funkciójának meghatározására a. és b. esetében nyílik lehetőség, korlátozottabban c. esetében, s majdnem semmi a d.-ben.

2. Mielőtt számot vetnénk azzal, hogy az PU/PFU *-rV képző tekintetében a fenti rekonstrukciós lehetőségek közül melyekkel számolhatunk, érdemes megjegyeznünk e képző konzonáns elemének egy-két fonotaktikai sajátosságát.

a. A PU-ban *r nem állhatott iniciálisan, azaz tömorféma első mássalhangzójaként; ebben a pozícióban való jelentkezése a PFU-ban megengedett ugyan, de csak igen korlátozott mértékben (mindössze hét biztos alapalakban fordul elő). E megállapítás nemcsak az *r-re, hanem a likvidákra általában is érvényes (a zárhangok a legjellemzőbb fonémák e pozícióban).

b. A fentiekkel ellentétben mediális pozícióban, azaz morféma belsőjében, intervokális helyzetben mindkét alapnyelvi szintben a legkedveltebb konzonáns az *r (miként a likvidák általában). Prekonzonantálisan (mássalhangzó-kapcsolatok első — C₁ — elemeként) megintcsak a legfrekvenciáltabb, viszont C₂ elemként a legritkébbak közé tartozik. Mindebből az következik, hogy

c. az *r — ti. ha nem tömorfémáról van szó — néhány kivételtől eltekintve posztvokális helyzetben jelentkezik, s ez a megfigyelés érvényesíthető képzőként való szereplésére is, hiszen a fentebb említett elv szerint az abszolút tövek vokálisra végződtek. Az *r fonémának ez a tulajdonsága a későbbiekben (3.1.) érvként fog feltűnni. Most még csak annyi említendő, hogy a PU/PFU alapnyelvben ez a mássalhangzó egyéb szuffixum-szerepre nem foglalódott le, ti. szemben más, képzőket megtestesítő konzonánsokkal, amelyek a különféle paradigmasorokban megtalálhatók.

3. Most tekintsük azt, hogy a PU/PFU alapnyelvben miként jelentkezik az *-rV képző!

I. Ebben a csoportban azok az alapszavak szerepelnek, amelyeknek feltehető abszolút tövei is ismeretesek a PU/PFU-ból (következésképp a rekonstrukció szempontjából a fenti a. és/vagy b. lehetőséget reprezentálják). Egyik részük képzett változatban is megőrzi a tő hangrendjét (1–4), másik részük viszont nem (5–7).

- (1) (168) **koj(e)-ra* 'Männchen' U < (166) **koje*¹ 'Mann, Mensch' U ~ (168) **koj(e)-m3* 'id.' U
- (2) (340) **ońća-r3* 'Hauer' FU < (339) **ońća* 'Vorder-, Vorderes, Vorder-teil' FP, ?FU
- (3) (397) **puć3-r3* '(aus)drücken, (aus)pressen' FU < (404) **puńća-2* ~ *puća-* 'drücken, pressen, auspressen' FU
- (4) (507) **takk3(-r3-)* 'haften, kneten, hängen' FU < (i.h.) **takka-* 'hängen, haften, stecken bleiben' U
- (5) (25) **ām3-r3* 'schöpfen' FU < (7) **ama-* 'schöpfen' FU
- (6) (31) **ćūke(-r3)* 'Schnee' U < (29) **ćaka* 'Treibeis, dünnes Eis' FU
- (7) (175) **kom3(r3)* 'hohle Hand' U < (137) **kāme(-ne)* 'die flache Hand, die hohle Hand, Handteller' FU

II. Ide azokat az alapszavakat soroltam, amelyek tőalakjukban nem ismeretesek az alapnyelvből (a rekonstrukció szempontjából a d. változatot képviselik). Közös vonásuk továbbá, hogy mindazok a leány-nyelvi adatok, amelyek alapján rekonstruálhatók, kivétel nélkül csak képzett formájukban ismeretesek.

- (8) (43) **ćuk3-r3* 'Haufen, Schar' FU
- (9) (59) **čigr3-r3* etc. 'Grab' FU
- (10) (126) **kapa(-r3)* 'Bogen, etw. Bogenförmiges' ?U
- (11) (333) **oćt3-r3* 'Schößling, Gerte, Rute; Peitsche' Ug., ??FU
- (12) (372) **pepe(-rā)* 'Kreis, Ring; (sich) drehen, wenden, wälzen' FU
- (13) (485) **šom3-r3* 'Kummer, Trauer; traurig sein' FU
- (14) (500) **šije-re* 'Maus' FU
- (15) (562) **wāćt3-r3-kk3* 'Bachstelze' FW, ?FU

Szinte biztosra vehető, hogy a fentieknél több *-rV képzős alak lehetett az alapnyelvben, kérdés azonban, miként bukkanhatunk a nyomukra.

3.1. Azt a közismert tényt, hogy a nyelvi változások folyamán képzők agglutinálódhatnak, s további hangváltozások (pl. magánhangzó kiesése) eredményeként a töben mássalhangzó-kapcsolat elemeként élhetnek tovább, példáink közül (1) mutatja: a *-m3 és *-ra képzős változatok folytatói akár *-jm- vagy *-jr- mássalhangzó-kapcsolatra is visszavezethetők lennének. A

kétféle megoldás egyáltalán nem zárja ki egymást, hiszen a képzett alakokat egy korábbi, a mássalhangzó-kapcsolatot mutatókat egy későbbi alapnyelvi fázisba tartozóknak tekinthetjük. Ez tehát annyit jelent, hogy jogunk van bizonyos mássalhangzó-kapcsolatok C_2 elemében képzőt feltételezni. A C_2 elemként $*r$ fonémában realizálódó PU/PFU mássalhangzó-kapcsolatok a következők:

- $*jr$: (196) $*kujr3$ 'ausgehöhltes Gefäß; Trog, Boot' FU
 (378) $*pijra$ 'Tiermagen; Kropf' U
 $*kr$: (298) $*nakr3$ 'Zedernuß' FU
 $*pr$: (183) $*kopra$ 'Faust, eine Handvoll' FU
 (531) $*topr3-$, $*tokr3-$, $*toyr3-$ 'graben, wühlen' FU
 $*sr$: (466) $*śasra$ (≈ $śarsa$) 'tausend' FU
 $*tr$: (231) $*kštr3$ 'Birkhuhn' FU

E mássalhangzó-kapcsolatok egy bizonyos fonetikai tulajdonságuk szerint két csoportra oszthatók: ha őket lehetséges szótagok találkozási pontjaként fogjuk fel (azaz feltételezzük, hogy közöttük szótaghatár húzódott), s elfogadjuk, hogy ideális esetben C_1 -nek hangzósabbnak kell lennie, mint C_2 -nek, akkor a $*-jr$ -kapcsolatot jólformálnak, a többit rosszul formálnak minősíthetjük (az elméleti háttérre l. Murray-Vennemann 1982, 1983, Vennemann 1978, 1982). Ha most mindehhez még hozzátesszük azt a megállapításunkat, mely szerint $*-Cr$ -kapcsolatokat csak igen korlátozott számban rekonstruálhatunk az alapnyelvre (vö. 2.b.), s továbbá még azt is, hogy az $*r$ kitüntetett pozíciója a posztvokális (és nem a posztkonsonantikus) pozíció (vö. 2.c.), akkor okunk lehet elgondolkodni „természetükről”, különösen ami a rosszul formáltakat illeti.

Kezdjük az utóbbiakkal, s közülük is a legegyszerűbbel. A PFU 'tausend' jelentésű szó indo-európai átvétel, amelyben az eredeti, többeseji szibiláns+likvida kapcsolat megmaradt.

A zárhang+ $*r$ kapcsolatot mutatókat — a 'Zedernuß' jelentésű kivételével — az UEW onomatopoetikusoknak minősíti, s ez már elfogadható érv lehet e mássalhangzó-kapcsolat-típus szokatlan voltát illetően. Jó okkal feltételezhetjük azonban azt is, hogy eredetileg csupán a zárhang tartozott a tőhöz, az $*r$ pedig — a tövégi vokális után következő — képzőelem volt, hiszen a $*-p/t/kV+rV\#$ szekvencia folytatói megegyeznek a $*-pr/tr/krV\#$ kapcsolat folytatóival. Ehhez az összevetéshez a legközvetlenebb példát (11) és (15), illetőleg (6) szolgáltatja.

A jólformálnak minősülő kapcsolatot a $*-jr$ -reprezentálja. A jólformáltság ténye önmagában azonban még éppúgy nem lehet elegendő érv a kapcsolat eredetisége mellett, mint ahogyan a rosszul formáltság önmagában sem lehet elegendő érv az eredetiséggel szemben (legfeljebb — miként esetünkben is — a gyanút keltheti fel). Az eredetiséggel szemben a 2.b. alatt (C_2

elemként való realizálódásával kapcsolatban) megfogalmazotton kívül még az is felhozható, hogy ez maradna a *-Cr- kapcsolatra az egyedüli példa. Az a tény viszont, hogy e kapcsolat első eleme glide, éppúgy szólhat mellette, mint ellene (vö. 2.c.). Mindezek alapján egy megelőző *-jV+rV# (> *-jr-) állapot megléte itt is indokolható.

Az előadott megfontolások igazolásához megint csak az (1)-ben bemutatott alapszavak hívhatók segítségül: a képzett változatok rekonstrukciója már magában is szimbolizálja az agglutináció folyamatát. Mindezek után érdemesnek gondolható egy harmadik csoport felállítása is, amelybe az eredetibb, képzett állapotot már nem mutató alapszavak kerülnek:

- III. (16) **kujr3* 'ausgehöhltes Gefäß; Trog, Boot' FU
 (17) **pijra* 'Tiermagen; Kropf' U
 (18) **nakr3* 'Zedernuß' FU
 (19) **kopra* 'Faust, eine Handvoll' FU
 (20) **topr3-*, **tokr3-*, **toyr3-* 'graben, wühlen' FU
 (21) **k̄tr3* 'Birkhuhn' FU

E csoport felállítása — az egyetlen 'tausend' jelentésűt elhagyva — egyidejűleg azt is jelenti, hogy a PU/PFU-ból töröljük az eredeti *-jr- mássalhangzó-kapcsolatot, azaz azt valamely későbbi fejleménynek tekintjük. Így eljárván egyfelől magyarázatot adhattunk e kapcsolatok (részben) rosszul formált voltára, s ritka jelentkezésére, másfelől pedig rátalálhattunk további előfordulásaira is. Az *-r- utótagú kapcsolatok kiiktatása azzal is alátámasztható, hogy azt például — a sok tekintetben az UEW-étől eltérő rekonstrukciós elveket valló — Sammallahti (1988. 492) sem rekonstruálja az alapnyelvre.

BAKRÓ-NAGY MARIANNE

Irodalom

- GYÖRKE, J. (1934), Die Wortbildungslehre des Uralischen. Tartu.
 LEHTISALO, T. (1936), Über die primären uralischen Ableitungssuffixe. MSFOu. 72. Helsinki.
 MURRAY, R.W. — TH. VENNEMANN (1982), Syllable contact change in Germanic, Greek and Sidamo. Klagenfurter Beiträge zur Sprachwissenschaft 8: 321–349.
 MURRAY, R.W. — TH. VENNEMANN (1983), Sound change and syllable structure. Language 59: 514–528.

- SAMMALLAHTI, P. (1988), Historical Phonology of the Uralic languages. In: Sinor, D. (ed.), *The Uralic Languages*. Leiden. 478–554.
- UEW = K. RÉDEI, *Uralisches Etymologisches Wörterbuch*. Budapest, 1986–1989.
- VENNEMANN, TH. (1978), Universal syllabic phonology. *Theoretical Linguistics* 5: 175–215.
- VENNEMANN, TH. (1982), Zur Silbenstruktur der deutschen Standardsprache. In: Vennemann, Th. (Hrsg.) *Silben, Segmente, Akzente*. Tübingen. 261–305.

PU/PFU Dx *-rV

by MARIANNE BAKRÓ-NAGY

The paper discusses the derivational suffix *-rV of PU/PFU. On the basis of mainly phonotactic characteristics of *r it is argued that in *-Cr- consonant clusters the second element is an agglutinated derivational suffix, consequently these clusters do not belong to the original cluster inventory of PU/PFU.

Die Markierung des Objekts am Verb im Mordwinischen: morphologische Unterbestimmtheit und Homomorphie

Wenn man die explizite Markierung des Objekts an dem Verb in den uralischen Sprachen systematisiert, lassen sich fünf morphologische Komplexitätsstufen aufstellen:

1. Sprachen ohne explizite Objektmarkierung am Verb, wie die ostseefinnischen Sprachen, das Lappische, das Čeremissische und die permischen Sprachen. Hier hat das Verb eine einzige Reihe in jeder Zeit- und Modusstufe: fi. *tuon* 'ich bringe.'

2. Es gibt Sprachen in denen das Verb in Bezug auf das bestimmte Objekt eine besondere Ausprägung erfährt. Hier stehen systematisch zwei Formenreihen gegenüber, eine für die intransitiven Verben und für Verben mit unbestimmtem Objekt und eine zweite Reihe für den Fall mit bestimmtem Objekt. Hierher gehören das Ungarische und das Selkupische': ung. *viszek* 'ich bringe', *viszem* 'ich bringe es'.

3. In einer Anzahl von ostjakischen Dialekten (Šerkal, Kazym, Mittlere Ob usw.) wird das bestimmte Objekt in Hinblick auf Numerus weiter differenziert; es ergeben sich hierdurch drei Reihen, die in dem Paradigma eines transitiven Verbs auseinander gehalten werden (vgl. Steinitz, Ostjakologische Arbeiten IV. 72-91, Honti: NyK 70(1972): 71-119):

ostj. *tutim* 'ich bringe', *tutem* 'ich bringe es', *tuttam* 'ich bringe sie'.

4. In den Dualsprachen, so in Wogulischen, z.T. auch in ostjakischen Dialekten, wird eine zusätzliche Unterscheidung zwischen dualischen und pluralischen Objekten (die an dem Verb markiert werden) gemacht, so daß hier vier Reihen nebeneinander stehen (Kálmán, Chrestomathia Vogulica. 43):

wog.	<i>toteɣ^um</i>	<i>totil^um</i>	<i>totijaɣ^um</i>	<i>totijan^um</i>
	'ich bringe'	'ich bringe es'	'ich bringe zwei'	'ich bringe viel'

Auch im Jurakischen und im Tavgi-Samojedischen werden vier Reihen auseinander gehalten, ihre funktionale Auslastung ist jedoch anders geregelt (Tereščenko, *Syntaksis samojedskih jazykov*. 187–199) als im Wogulischen (Tereščenko, *Nenecko-Russkij Slovar* 896–897).

5. Schließlich erreicht das Verb die höchste morphologische Komplexitätsstufe in den beiden mordwinischen Sprachen, in denen die Markierung des Objekts am Verb sowohl nach Numerus als auch nach Person gewissermaßen parallel zu der Subjektmarkierung vorgenommen wird, sodaß hier sieben Reihen bei einem transitiven Verb unterschieden werden. (Intransitive Verben haben nur eine Reihe.)

	1	2	3	4
mdE	<i>kundi</i>	<i>kundasaman</i>	<i>kundatanzat</i>	<i>kundasi</i>
	‘er trägt etwas’	‘mich...’	‘dich...’	‘ihn/sie...’
		5	6	7
		<i>kundasamiž</i>	<i>kundatadiž</i>	<i>kundasiniže</i>
		‘uns...’	‘euch...’	‘sie(pl)...’

Die sieben Objektreihen gelten für alle drei Personen und für die beide Numeri, in allen den zehn Zeit- und Modusstufen; ausserdem unterscheidet das Mordwinische zwischen affirmativen und verneinten Formen, so ergibt sich theoretisch in dem mordwinischen Verbparadigma eine Formenvielfalt mit $7 \times 3 \times 2 \times 10 \times 2 = 840$ Formen.

Auffallend ist in dem Paradigma, daß während a. Tempus- und Modusmarkierung, b. der Verneinungsmarker und c. die Person- und Numerusmarkierung in der subjektiven Konjugation stets klar erkennbar sind, lassen sich die $6 \times 6 = 36$ Endungen der Objektkonjugation nur schwer weiter analysieren. In einigen Fällen (vor allem im Erzanischen) stehen *-a*-Varianten, die sich mit dem Infinitivstamm verbinden den *-i*-Varianten (bzw. mdM *-aj-*) gegenüber, die sich dem Präteritumstamm anschließen. Bemerkenswert ist, daß die lautliche Konstitution der Portmanteau-Endungen deutlich verschieden sein kann, und die funktionale Distribution der Formen in Hinblick auch ihre Numerus und Personenreferenz trotzdem weitgehendst übereinstimmt. Dies fällt besonders dann auf, wenn man das erzanische und das mokschanische Paradigma vergleicht (Tabelle 1 und 2.)

Die maximale Formenvielfalt wird weder im Erzanischen noch im Mokschanischen voll realisiert. Es gibt Lücken im System und manche Formen fallen zusammen:

1. Es fehlen die ich-mich- und du-dich-Formen, d.h. die Markierung der referenzidentischen Subjekte und Objekte an dem Verb. Diese Formen fehlen übrigens auch in anderen Sprachen die die Objektkonjugation kennen, so z.B. in Coeur d’Alene, Cree, Maasai, Kamtschadalisch, in dem (ergati-

vischen) Georgischen und im klassischen Arabischen.¹ Die Erklärung liegt wahrscheinlich darin, daß bei Referenzidentität zwischen Subjekt und Objekt die entsprechenden abgeleiteten reflexiven Verbformen benutzt werden. Reflexive Verben gelten als intransitive, sie beinhalten jedoch in ihrer internen Bedeutungsstruktur ein mit dem Subjekt identisches Objekt, wodurch sich die Notwendigkeit der expliziten morphologischen Objektmarkierung erübrigt und daher haben die Reflexivverben nur die subjektive Konjugation: *tomba-vo-ms* 'sich schlagen', *tomba-vo-n* 'ich schlage mich', *tomba-vo-t* 'du schlägst dich' usw. (*tombams* 'schlagen'; Serebrennikov, *Istoričeskaja morfologija mordovskih jazykov*. 231–232).

2. Es fallen im Erzanischen systematisch Formen zusammen: a. Neben pluralischem Subjekt, gleichgültig welche Person, gibt es beim Objekt keine Numerusopposition: mdE *kundatadiž* heißt 'wir fangen dich', 'wir fangen euch' und *kundasiz* heißt 'sie fangen ihn/sie' und 'sie fangen sie (pl)' usw. b. Darüber hinaus wird, wenn das Objekt in der ersten oder zweiten Person Plural steht, die Numerus- und Personenopposition für das Subjekt aufgehoben, so daß eine Form wie *kundasamiž* sich auf vier verschiedene Subjekte beziehen kann: 'du fängst uns', 'ihr fangt uns', 'er/sie fängt uns' und schließlich 'sie fangen uns'. Ähnlich gibt es vier mögliche Subjekte zu *kundatadiž*. Der Zusammenfall von Formen gilt in allen Zeit- und Modusstufen auch im Mokschanischen. Die einzige signifikante Abweichung wird unten noch näher erörtert.

Durch Umordnung der Endungstabellen lässt sich insbesondere das erzanische System für die Objektkonjugation übersichtlicher und mit weniger Redundanz darstellen (Tabelle 3).

Bei dieser Zusammenstellung tritt besonders klar zutage, daß es in dem mordwinischen Konjugationssystem einige Stellen gibt, die vorrangig differenziert werden, während andere Subjekt-Objekt-Konfigurationen unterbestimmt bleiben. Diese Beobachtung (Unterbestimmtheit anstatt Homomorphie) lässt mehrere, mit Einbeziehung der subjektiven Konjugation insgesamt vier, Spezifizierungsstufen in dem Erza-Mordwinischen Verbalparadigma erkennen:

1. Es gibt 10 maximal spezifizierte Morpheme mit kompletten Angaben für Subjekt und Objekt (wobei Objektnumerus=Sg): *mak*, *mam*, *tan*, *nzat*, *a*, *ak*, *i*, *in*, *it*, *inže*.

2. Es gibt Formen die zwar in Hinblick auf Subjekt vollspezifiziert sind, in Hinblick auf das Objekt jedoch lediglich die Person bestimmen: *nek*, *nk* und *ž*.

¹ Für die Hinweise auf das Georgische und klassische Arabische danke ich hier meinem Kollege, Herrn Dr. Wolfgang Schulze an der Universität Bonn.

3. Weiterhin gibt es die Formen *miž* und *diž* die Objektspezifikationen in Hinblick auf die Person (1. und 2.) enthalten, aber in Bezug auf die Subjektmarkierung defektiv sind (sie sind jedoch eindeutig finite Formen mit Objektbezug).

4. Die wenigsten morphologischen Informationen enthalten schließlich die Endungen der subjektiven Konjugation, die lediglich für Subjektnumerus und -person sensitiv sind (Tabelle 4).

Da diese Distribution in allen Zeit- und Modusstufen einheitlich wiederkehrt, ist es anzunehmen, daß es sich hier um ein System handelt und nicht um eine durch die Lautentwicklung bedingte zufällige Übereinstimmung der Formen, (also keine Homonomie, wie bei Veenker, CTIFU 1: 167–173, Trnka, Travaux du Cercle Linguistique de Prague 4: 152–6 oder bei Krámský, UAJb. 32: 214–9, AL Hafniensia 10: 49–68). Es ist zutreffender hier über morphologische Unterbestimmtheit zu reden, d.h. über das Nicht-Vorhandensein von Markierungen, als über die Aufhebung von ursprünglich vorhandenen Oppositionen.

Diese Analyse eröffnet die Perspektive für eine neue Interpretation der Entstehung der mordwinischen Objektkonjugation. Alle bisherigen Interpretation (von Wiedemann bis Serebrennikov, op.cit. 169–203) gingen von zwei Prämissen aus:

1. Die einzelnen komplexen Formen des Paradigmas sind analytisch zu interpretieren, d.h. Subjektnumerus, Subjektperson, Objektnumerus und Objektperson werden als distinkte, elementare Funktionsträger angesetzt.

2. Es wird angenommen, daß ursprünglich ein vollständiges (maximal differenziertes) System vorhanden war, das jedoch im Laufe der Zeit zerstört wurde, und daher enthält das heutige Paradigma als Ergebnis von Lautwandel und Analogie eine Reihe von Überlappungen.

Diese Annahmen sind schwach motiviert: 1. Für die Annahme eines maximal differenzierten ursprünglichen Systems gibt es wenig Belege: die Verbindungen zu der Objektkonjugation in den ugrischen und samojedischen Sprachen sind nicht überzeugend. 2. Es bleibt rätselhaft, daß die komplizierte Entwicklung von Lautwandel und Analogie im Einzelleben der beiden mordwinischen Sprachen zu einem im Wesentlichen identischen System geführt hat, in dem stets die gleichen Formen zusammenfallen, obwohl die auslösenden Lautveränderungen in den beiden Sprachen unterschiedlich gewesen sind.

Wenn man die mordwinischen Objektkonjugation als Ergebnis der zunehmenden morphologischen Spezifizierung interpretiert, erübrigen sich die beiden obigen Annahmen (daß nämlich ursprünglich ein vollständiges System vorhanden sein mußte und daß die Endungsmorpheme in elementare Funktionsträger zerlegt werden müssen). In einem kommunikativen

System gibt es zentrale, häufig verwendete Konfigurationen, die vorrangig unterscheidet und entsprechend effizient markiert werden müssen (etwa die Konfigurationen: ich-dich, ich-ihn/sie, während andere Subjekt-Objekt-Konfigurationen (z.B. wir-euch), wir-sie(pl) weniger gebräuchlich (schwach belegt) sind. Insoweit in diesen Fällen eine Präzisierung notwendig ist, kann sie natürlich mit Hilfe von lexikalischen Mitteln, z.B. mittels Pronomina, vorgenommen werden: *miń tink palatadiż* 'wir küssen euch' und *miń sinst palatadiż* 'wir küssen sie(pl)' u. ä..

Der Unterschied zwischen den erzanischen und mokschanischen Systemen besteht lediglich darin, daß im Mokschanischen eine zusätzliche Präzisierung vorgenommen wird, nämlich die Unterscheidung der Subjektperson bei Verben mit 1.Person-Objekten: so stehen hier mdE *palasamiż* und mdM *palasamaśt* und *palasamaś* gegenüber.

Die Präzisierung im Mokschanischen erfolgt durch ein *t*-Element:

$${}^{mV\acute{z}} \begin{bmatrix} \text{SUBJEKT :} \\ \text{OBJEKT :} \\ \text{PERSON : 1} \end{bmatrix} + {}^t \begin{bmatrix} \text{SUBJEKT :} \\ \text{PERSON : 2} \end{bmatrix} \Rightarrow \begin{bmatrix} {}^{mV\acute{z} + t} \text{SUBJEKT :} \\ \text{PERSON : 2} \\ \text{OBJEKT :} \\ \text{PERSON : 1} \end{bmatrix}$$

und die Unifikation der Merkmalmengen nach den Prinzipien der Lexikalisch-Funktionalen Grammatik (vgl. Kaplan-Bresnan, Lexical-Functional Grammar. In: J. Bresnan (ed.): The Mental Representation of Grammatical Relations. 173-281.).

Diese Präzisierung bewirkt indirekt, daß der ursprüngliche Funktionsumfang des Suffixes *-mVż* auf die Fälle mit 3.Person-Subjekt beschränkt blieb. Die Kombination 1.Person-Subjekt und 1.Person-Objekt führt den Reflexivformen und wird daher hier ausgeschlossen

$$\Rightarrow \begin{bmatrix} {}^{mV\acute{z}} \text{SUBJEKT :} \\ \text{PERSON : 3} \\ \text{OBJEKT :} \\ \text{PERSON : 1} \end{bmatrix}$$

Die Entwicklung der Vokalqualität (mdE *mVż* → *miż* bzw. mdM *mVż(t)* → *maś(t)*) beeinträchtigt die Funktionsverteilung nicht mehr. Die Assimilierung in der auslautenden Konsonantengruppe ergab: *ż + t* → *śt*.

Die Mehrdeutigkeit der Formen im Erzanischen Prät I Indikativ: *kundyń* 'ich fing' und 'ich fing sie (pl)' scheint dahingegen eine echte, durch zufällige Lautentwicklung bedingte Homophonie zu sein, die das morphologische Categoriesystem nicht beeinträchtigt. (In Präsens sind die fraglichen Formen

verschieden: *kundan* 'ich fange' und *kundasajnä* 'ich fange sie(pl)' — Serebrennikov, op.cit. 123, 170.) Im Unterschied zu der Unterbestimmtheit sind hier zwei gleichlautende Suffixmorpheme mit unterschiedlichen funktionalen Spezifikationen vorhanden:

$$\acute{n} \left[\begin{array}{l} \text{SUBJEKT :} \\ \text{PERSON: 1} \\ \text{NUMERUS: SG} \end{array} \right]$$

$$\acute{n} \left[\begin{array}{l} \text{SUBJEKT :} \\ \text{PERSON: 1} \\ \text{NUMERUS: SG} \\ \text{OBJEKT:} \\ \text{PERSON: 3} \\ \text{NUMERUS: PL} \end{array} \right]$$

Derartige zufällige Übereinstimmungen gibt es in allen morphologischen Systemen. So stimmen z.B. im Erzanischen manche Präteritumformen der subjektiven Konjugation mit der Objektiven Konjugation überein: *kandiń* 'ich fing' und 'ich fing sie(pl); *kundit* 'du fingst' und 'du fingst sie(pl)' u.ä..

Zusammenfassend kann man sagen, daß die mordwinische Objektkonjugation klarer, kompakter und mit weniger Redundanz dargestellt werden kann, wenn man in dem Merkmalsystem unterschiedlich stark ausgeprägte Formen vorsieht. Die unterschiedlich stark spezifizierten Suffixmorpheme können als Entwicklungsstufen in der Evolution des mordwinischen Konjugationssystems angesehen werden.

ISTVÁN BÁTORI

Tabelle 1.

OBJEKT →

S U B J E K T ↓	0	1		2		3	
		SG	PL	SG	PL	SG	PL
1SG	<i>n in</i>	–	–	<i>tan tin</i>	<i>diž</i>	<i>a ja</i>	<i>in</i>
PL	<i>tano nek</i>	–	–	<i>diž</i>	<i>diž</i>	<i>nek</i>	<i>nek</i>
2SG	<i>t it'</i>	<i>mak mik</i>	<i>miž</i>	–	–	<i>ak ik</i>	<i>it'</i>
PL	<i>tado de</i>	<i>miž</i>	<i>miž</i>	–	–	<i>nk</i>	<i>nk</i>
3SG	<i>i as</i>	<i>mam mim</i>	<i>miž</i>	<i>nzat</i>	<i>diž</i>	<i>i že</i>	<i>inže</i>
PL	<i>it' st'</i>	<i>miž</i>	<i>miž</i>	<i>diž</i>	<i>diž</i>	<i>iz</i>	<i>iz</i>

Personalendungen des Verbs im Erza-Mordwinischen

Tabelle 2.

OBJEKT →

S U B J E K T ↓	0	1		2		3	
		SG	PL	SG	PL	SG	PL
1SG	<i>n n</i>	–	–	<i>tä(n) tän</i>	<i>däž</i>	<i>a(n) (i)nä</i>	<i>(i)nä</i>
PL	<i>tama mä</i>	–	–	<i>däž</i>	<i>däž</i>	<i>šk</i>	<i>šk</i>
2SG	<i>t t'</i>	<i>mak majt</i>	<i>mašt'</i>	–	–	<i>ak</i>	<i>ajt it'</i>
PL	<i>tada dä</i>	<i>mašt'</i>	<i>mašt'</i>	–	–	<i>št'</i>	<i>št'</i>
3SG	<i>aj s</i>	<i>mañ</i>	<i>maž</i>	<i>nza(t)</i>	<i>däž</i>	<i>i</i>	<i>inä žen</i>
PL	<i>t' st'</i>	<i>maž</i>	<i>maž</i>	<i>däž</i>	<i>däž</i>	<i>ž</i>	<i>ž</i>

Personalendungen des Verbs im Mokscha-Mordwinischen

Tabelle 3.

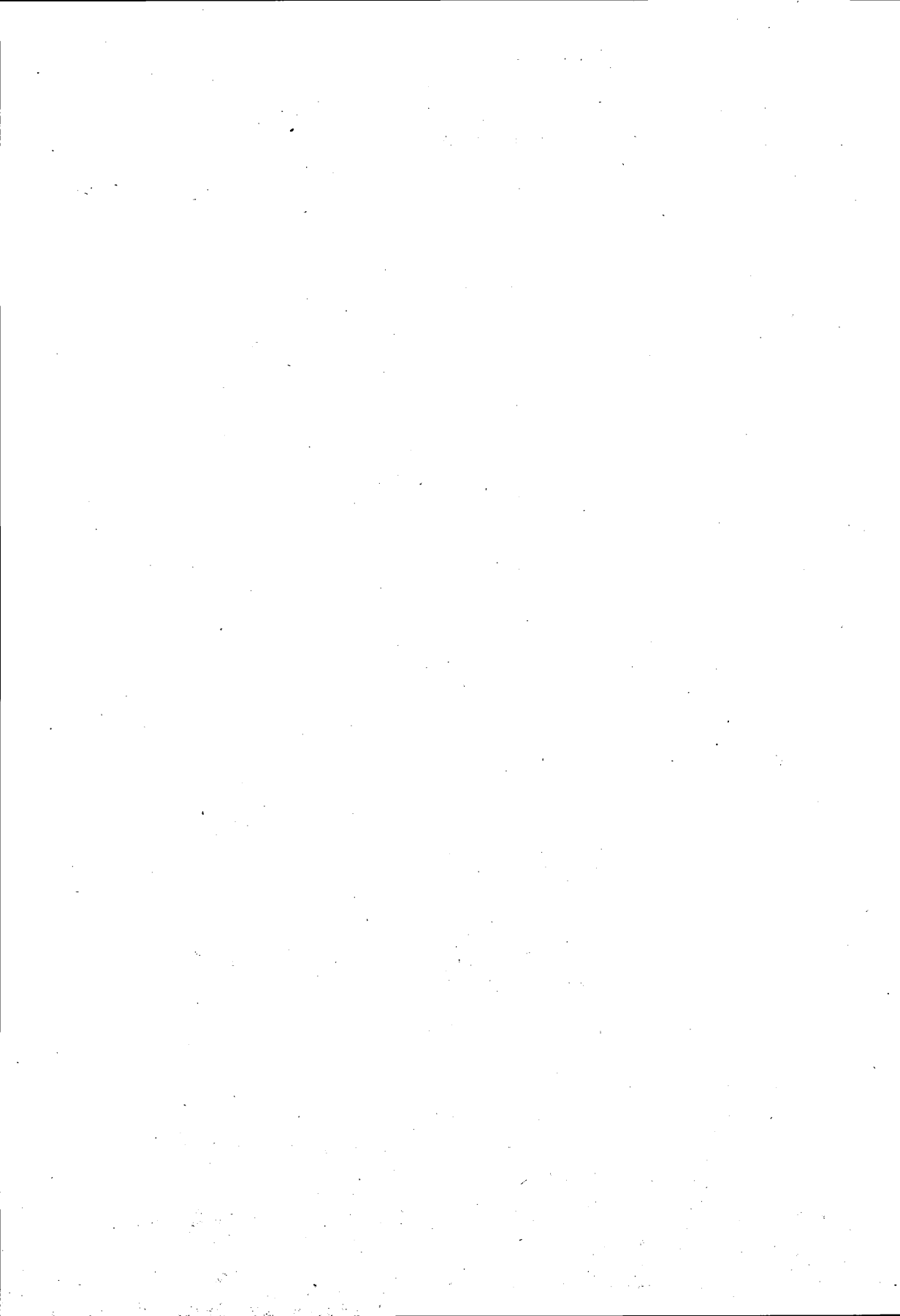
		OBJEKT →					
		1		3		2	
		SG	PL	SG	PL	SG	PL
S U B J E K T ↓	1	SG		ńek		diž	
		PL		a	in'		
	3	SG		man	i/že	inže	nzat
		PL		iž			
	2	SG		miž	mak	ak	it'
		PL			nk		

Das System der Erza-Mordwinischen Objekt-Markierung

Tabelle 4.

1. <i>mak</i>	<i>tan</i>	<i>a</i>	<i>ak</i>	<i>i</i>	
$\left[\begin{array}{l} \text{Subj:} \\ \text{Pers:2} \\ \text{Num:Sg} \\ \text{Obj:} \\ \text{Pers:1} \\ \text{Num:Sg} \end{array} \right]$	$\left[\begin{array}{l} \text{Subj:} \\ \text{Pers:1} \\ \text{Num:Sg} \\ \text{Obj:} \\ \text{Pers:2} \\ \text{Num:Sg} \end{array} \right]$	$\left[\begin{array}{l} \text{Subj:} \\ \text{Pers:1} \\ \text{Num:Sg} \\ \text{Obj:} \\ \text{Pers:3} \\ \text{Num:Sg} \end{array} \right]$	$\left[\begin{array}{l} \text{Subj:} \\ \text{Pers:2} \\ \text{Num:Sg} \\ \text{Obj:} \\ \text{Pers:3} \\ \text{Num:Sg} \end{array} \right]$	$\left[\begin{array}{l} \text{Subj:} \\ \text{Pers:3} \\ \text{Num:Sg} \\ \text{Obj:} \\ \text{Pers:3} \\ \text{Num:Sg} \end{array} \right]$	
<i>mam</i>	<i>nzat</i>	<i>iń</i>	<i>it'</i>	<i>inže</i>	
$\left[\begin{array}{l} \text{Subj:} \\ \text{Pers:3} \\ \text{Num:Sg} \\ \text{Obj:} \\ \text{Pers:1} \\ \text{Num:Sg} \end{array} \right]$	$\left[\begin{array}{l} \text{Subj:} \\ \text{Pers:3} \\ \text{Num:Sg} \\ \text{Obj:} \\ \text{Pers:2} \\ \text{Num:Sg} \end{array} \right]$	$\left[\begin{array}{l} \text{Subj:} \\ \text{Pers:1} \\ \text{Num:Sg} \\ \text{Obj:} \\ \text{Pers:3} \\ \text{Num:Pl} \end{array} \right]$	$\left[\begin{array}{l} \text{Subj:} \\ \text{Pers:2} \\ \text{Num:Sg} \\ \text{Obj:} \\ \text{Pers:3} \\ \text{Num:Pl} \end{array} \right]$	$\left[\begin{array}{l} \text{Subj:} \\ \text{Pers:3} \\ \text{Num:Sg} \\ \text{Obj:} \\ \text{Pers:3} \\ \text{Num:Pl} \end{array} \right]$	
2.		<i>ńek</i>	<i>nk</i>	<i>iz</i>	
		$\left[\begin{array}{l} \text{Subj:} \\ \text{Pers:1} \\ \text{Num:Pl} \\ \text{Obj:} \\ \text{Pers:3} \end{array} \right]$	$\left[\begin{array}{l} \text{Subj:} \\ \text{Pers:2} \\ \text{Num:Pl} \\ \text{Obj:} \\ \text{Pers:3} \end{array} \right]$	$\left[\begin{array}{l} \text{Subj:} \\ \text{Pers:3} \\ \text{Num:Pl} \\ \text{Obj:} \\ \text{Pers:3} \end{array} \right]$	
3. <i>miž</i>	<i>diž</i>				
$\left[\begin{array}{l} \text{Subj:} \\ \text{Obj:} \\ \text{Pers:1} \end{array} \right]$	$\left[\begin{array}{l} \text{Subj:} \\ \text{Obj:} \\ \text{Pers:2} \end{array} \right]$				
4. <i>n</i>	<i>t</i>	<i>aś</i>	<i>tano</i>	<i>tado</i>	<i>št'</i>
$\left[\begin{array}{l} \text{Subj:} \\ \text{Pers:1} \\ \text{Num:Sg} \end{array} \right]$	$\left[\begin{array}{l} \text{Subj:} \\ \text{Pers:2} \\ \text{Num:Sg} \end{array} \right]$	$\left[\begin{array}{l} \text{Subj:} \\ \text{Pers:3} \\ \text{Num:Sg} \end{array} \right]$	$\left[\begin{array}{l} \text{Subj:} \\ \text{Pers:1} \\ \text{Num:Pl} \end{array} \right]$	$\left[\begin{array}{l} \text{Subj:} \\ \text{Pers:2} \\ \text{Num:Pl} \end{array} \right]$	$\left[\begin{array}{l} \text{Subj:} \\ \text{Pers:3} \\ \text{Num:Pl} \end{array} \right]$

Die funktionalen Spezifikationen der Personalendungen
des erza-mordwinischen Verbs

Vokalharmonie im Tscheremissischen

Die tscheremissischen Mundarten lassen sich — hinsichtlich ihrer Verhältnisse zur Vokalharmonie — in drei Typen einteilen (diese stimmen nicht unbedingt mit den Dialektgrenzen überein): 1. Mundarte ohne Vokalharmonie (Angleichung), 2. Mundarte mit labialer Angleichung, 3. Mundarte mit palato-velarer Vokalharmonie.

Sowohl beim labialen als auch beim palato-velaren Typ kommt es vor, daß die Angleichung nur teilweise erfolgt. Außerdem können auch zwei Typen gleichzeitig auftreten, z.B. 1. ~ 3., 2. ~ 3.

1. Keinerlei Angleichung

Hierher gehören die von Beke mit UP USj. US bezeichneten Sammelpunkte, sowie Wichmanns mit U abgekürzter Sammelpunkt.

Das Wort endet, unabhängig von dem vorangehenden Vokal, mit einem reduzierten illabialen velaren Laut, z.B. UP USj. US *pištā** 'Linde'; UP USj. US *nuḁā* 'Schwägerin'; UP *śülā*, USj. US *śül'ā* 'Schoß'.

In den Wörtern vom Sammelpunkt K steht am Wortende ebenfalls ein reduzierter Laut. Aufgrund der palato-velaren Angleichung ist dieser *ā* in Wörtern mit velaren Vokalen und *a* in Wörtern mit palatalen Vokalen.

Sehr ähnlich sieht es auch bei den Angaben vom Sammelpunkt MK JO V aus, z.B. *pišta* 'Linde', aber nach Labialen wird der reduzierte Laut labialisiert, z.B. MK V *nuḁū* 'Schwägerin'; MK *nūškō*, JO V *nūškū* 'stumpf, dumpf'. (In Angaben vom Sammelpunkt JO steht auch nach *u* oft *ā*.)

Die Angaben von den Sammelpunkten UP USj. US halte ich für die ertümlichsten. Durch die Reduzierung des Stammendlautes gelangte hier sowohl in velaren als auch in palatalen Wörtern *ā* and Wortende, und somit verschwand im Urtscheremissischen die palato-velare Angleichung.

* Die Beispiele ohne Quellenangabe stammen aus dem Manuskript des Tscheremissischen Dialektwörterbuches von Ö. Beke.

2. Labiale Angleichung

In den Angaben von Bekes Sammelpunkten P B BJ BJp. M MM UJ CÜ CK CČ Č ČN JT steht am Wortende anstelle des reduzierten Vokals des ersten Typs ein vollständiger Laut, und zwar nach illabialen Vokalen (*a*, *e*, *â*, *i*) *e*, nach *u* und *o* *o*, nach *ö* und *ü* *ö*, z. B. P B BJ BJp. M MM UJ JT *pište*, CK CÜ *piste*, Č *pište* 'Linde'; P B BJ BJp. M MM UJ CÜ CK CČ Č ČN JT *nudo* 'Schwägerin'; P B BJ M JT *šülö*, MM *šülö*, BJp. UJ CÜ CK CČ Č ČN *šülö* 'Schoß'.

Daß die vollständigen Laute am Wortende das Ergebnis einer sekundären Entwicklung sind, beweist die Tatsache, daß sie unbetont sind, mit Ausnahme der Sammelpunkte P B BJ BJp. (wo alle Vokale am Wortende betont erscheinen, daß auch an diesen Sammelpunkten der letzte vollständige Vokal betont wird. Die Stammendlaute bleiben bei der Flexion an allen hier genannten Sammelpunkten reduziert, z.B. *pište* ~ Akk. *pištəm*; *nudo* ~ Akk. *nudəm*; *šülö* ~ Akk. *šüləm*).

Die reduzierten Laute am Wortende, die infolge der Regel der labialen Angleichung zu vollständigen geworden sind, sind neuere Entwicklungen, die auf jeden Fall nach der urtscheremissischen Periode aufgetreten sind. Was ihre Verbreitung betrifft, so kommt diese Besonderheit in einem beträchtlichen zusammenhängenden Gebiet nördlich der tatarisch-urtscheremissischen Sprachgrenze zur Geltung. Von unmittelbarem tatarischem Einfluß kann hier nicht die Rede sein, da sich im Tatarischen kein analoger phonetischer Prozeß findet. Die Tendenz zur labialen Angleichung im Tatarischen (die auf *ü* und *ű* in der ersten Silbe folgenden reduzierten Vokale werden z.B. konsequent labialisiert) kann jedoch gewirkt haben.

Die Ansicht, daß diese Erscheinung nach der urtscheremissischen Periode entstanden ist, unterstreicht die Tatsache, daß die *e*-Laute, die durch die in der urtscheremissischen Zeit in den Endungen aus funktionalen Gründen stattgefundenen sekundären Lautvervollständigung entstanden sind, oft betont sind. Dies gilt z.B. für die Komitativendung *-γe*: UP *indešāγe*, Č *āndiņšāγe*, K *āndekšāγe* 'alle neun'. Hieraus folgt, daß das *e* der Komitativendung schon ein vollständiger Laut war, als sich die auf den letzten vollständigen Vokal fallende Betonung entwickelte.

3. Palato-velare Angleichung

Die palato-velare Angleichung ist in erster Linie für die Mundarten des westlichen Dialektes kennzeichnend, aber auch hier gibt es Ausnahmen. Im östlichen Dialekt gibt es mehrere Typen palato-velarer Angleichung.

a. In der Wolgaer Untermundart (CK Č ČN) lassen sich nur schwache Spuren der palato-velaren Angleichung entdecken. Die erwähnenswerteste Erscheinungsform ist die Palatalisierung der reduzierten Vokale nach *ǔ* in der ersten Silbe. Die Form *wǔδāš* 'ins Wasser' der Literatursprache wird hier zu *wǔδǔš*, ebenso wird Lit. *ǔδārām* 'das Mädchen (Akk.)' zu *ǔδǔrǔm*.

Für die benachbarten türkischen Sprachen ist charakteristisch, daß der auf *ǔ* und *ǔ* folgende reduzierte Laut nur *ǔ* bzw. *ǔ* sein kann. Also kann man diese Form der Angleichung im Tscheremissischen mit türkischem Einfluß erklären.

Zusätzlich wird nach *i*, *ɨ*, *ü* und *ǔ* stehendes *a* in gewissem Maße palatalisiert, z.B. *izárnia* 'Donnerstag', *ɨlās* 'leben', *čǔŋgáles* 'pickt', *tǔŋalān* 'fing an'.

Anstelle von *â* nach *i* und *ɨ* in der ersten Silbe steht in der Regel *ɨ* z.B. Č *pɨlš*, ČN *pɨlkš* 'Ohr'. Beke gibt jedoch neben Č *pɨlš* in Klammern auch die Form *pilās* an. Der Laut *ɨ* kommt nur neben *l* vor, sonst ist das urtscheremissische **i* im Falle der Reduktion zu *â* geworden, z.B. CK Č *kât* ~ U *kit* 'Hand', CK Č *šâńža* ~ U *šinža* 'Auge'. Dies zeigt, daß es in dieser Untermundart vor mehreren Hundert Jahren, zur Zeit der Reduktion des *i*, keine palato-velare Angleichung gab und diese sich, in beschränkter Form, erst später entwickelt hat. Auch Formen wie *izárnia* und *tǔŋalān* sprechen dafür, daß die palato-velare Angleichung eine sekundäre Entwicklung ist, da sie nur in unmittelbarer Nähe eines palatalen Vokals zur Geltung kommt.

Nach *e* und *õ* gibt es keine palato-velare Angleichung.

Das Gebiet der Wolgaer Untermundart grenzt im Süden an das der Tschuwaschen und Tataren. Diese beiden türkischen Sprachen haben bei der Herausbildung der Anfänge der palato-velaren Angleichung offensichtlich eine Rolle gespielt.

b. Auch in der Wjatkaer Untermundart (M MM MK) findet sich eine gewisse Vokalharmonie. Am Sammelpunkt M wird durch die Lautentwicklung reduziert > vollständig, die durch die Verschiebung der Betonung nach hinten ausgelöst wurde, das ursprüngliche *â* nach *ü* in der ersten Silbe zu *ü*, z.B. *šǔrǔžǔm* 'ihr Gesicht (Akk.)' (anstelle von *šǔrǔžâžm*). Nach *õ* wird der reduzierte Laut nur labialisiert und palatalisiert, z.B. *d'õrõm* 'das Fleisch (Akk.)' (anstelle von *jõrõm*).

Wenn auf *i* ein reduzierter Vokal folgt, so wird dieser palatalisiert, z.B. *piden* 'gebunden' (anstelle von *pidân*).

Nach *e*, *i* und *ü* in der ersten Silbe steht palatales *a*, z.B. *kečā* 'hängt', *wičāške* 'in den Stall', *šǔŋarām* 'das Grab (Akk.)'.

In tatarischen Lehnwörtern erscheint in Einzelfällen auch *ä*, z.B. *ärāmeš* 'vergeblich' (s. TLČ 22), und in der Endung steht danach ein reduzierter palataler Vokal, z.B. *čǔjəm* 'das Teewasser (Akk.)'.

Die Formen *lāmāšte* 'junge Linde', *šāpka* 'Wiege' (< russ. *zybka*), *tālāže* 'Mond', usw. beweisen, daß es zur Zeit der Reduzierung des urtscheremissischen **i* noch kein *a* gab. Die Entwicklung der reduzierten Laute der zweiten, dritten, usw. Silbe zu vollständigen ist eine späte isolierte Erscheinung, also kein Beweis für die Urtümlichkeit der palato-velaren Angleichung.

Die Form *sūγāram* 'das Grab (Akk.)' zeigt, daß hier die Angleichung eine Stufe weiter gegangen ist als in der Wolgaer Untermundart, wo das *ā* in der dritten Silbe erhalten bleibt.

Das Erscheinen des *ā* deutet auf stärkeren tatarischen Einfluß hin.

Die Angaben des Sammelpunktes MM stimmen zum großen Teil mit den oben erwähnten Tatsachen überein. Nach *i*, *e* und *ū* verändert sich der Vokal der folgenden Silbe genauso, während die Veränderungen in der dritten Silbe mit denen der Sammelpunkte Č ČN der Wolgaer Untermundart übereinstimmen. In der Form *šūkālān* 'schob' z.B. wird die dritte Silbe nicht angeglichen.

In einigen tatarischen Wörtern kommt *ā* nur in der ersten Silbe vor, z.B. *nāčār* 'schlecht (Adv.)' (s. TLČ 47), *it bürkāle* 'schlage ihn/sie/es nicht' (< tat. *bār-*).

Die Formen *čāmānām* 'das Ei (Akk.)', *nāmāne* 'unter' und *šāl* 'Fleisch', zeigen ebenfalls, daß es früher keine palato-velare Angleichung gegeben haben kann.

Die Angaben vom Sammelpunkt MK stimmen teilweise mit denen der vorherigen beiden überein bzw. weisen bedeutende Ähnlichkeiten mit ihnen auf, teilweise weichen sie jedoch ab.

Nach *ō* und *ū* in der ersten Silbe bleiben die reduzierten Laute erhalten, werden jedoch labialisiert und palatalisiert, z.B. *pörtūštō* 'im Haus', *čūčkūdūn* 'oft'.

Nach *e* und *i* in der ersten Silbe wird der reduzierte Vokal palatalisiert, z.B. *ternižā* 'das Zuhause', *d'iržā* 'drumherum' (hier sind die reduzierten Laute am Wortende erhalten geblieben).

Nach *i*, *ō* und *ū* wird *a* nicht palatalisiert, z.B. *izažā* 'sein/ihr älterer Bruder', *tō rzařimā* 'fensterlos', *tūyalnūt* 'sie fingen an'. Hier kommt *ā* nicht vor. Das Maß der palato-velaren Angleichung ist geringer als am vorherigen Sammelpunkt.

Das Gebiet der Wjatkaer Untermundart ist sehr zerstückelt, denn es besteht zum großen Teil aus Dörfern, die in tatarischer Umgebung liegen. Die Abweichungen in der palato-velaren Angleichung deuten darauf hin, daß der Einfluß derselben Sprache, der von unterschiedlicher Intensität war und nur vereinzelt zur Geltung kam, den Prozeß ausgelöst hat.

Auch in der Ufaer Untermundart (B BJ BJp.) finden sich gewisse Manifestationen der palato-velaren Angleichung. Die Angaben von den drei Sammelpunkten weisen so große Ähnlichkeiten auf, daß man sie zusammen behandeln kann.

Nach *ü* in der ersten Silbe ist der vollständig gewordene reduzierte velare Laut ebenfalls *ü*, z.B. *tüyžüγüćün* 'an seiner/ihrer Wurzel' (Lit. *tüyžä γäćän*).

Nach *ö* bleibt der reduzierte Laut erhalten, wird jedoch labialisiert und palatalisiert, z.B. *körγöžöm* 'sein/ihr Inneres (Akk.)' (Lit. *körγäžäm*).

Nach *i* steht selten reduzierter Vokal, z.B. *kittäme* 'ohne Hände'.

Nach *ö* und *ü* wird *a* zu *ä*, z.B. *pördäles* 'sich herumwälzen', *sösnä* 'Schwein', *tüşäketlän körä* 'deinem Unterbett entsprechend', *türmäšte* 'im Gefängnis'.

Auch in der ersten Silbe erscheint das *ä*, und zwar sehr häufig in tatarischen Lehnwörtern, z.B. *nästä* 'Zeug' (TLČ 47), *säp* (TLČ 62), *tämle* 'süß' (TLČ 66), usw.

Vereinzelt kommt *ə* auch in der ersten Silbe vor, z.B. *kasäl* 'Mehlbrei', *malände* 'Erde'.

Nach *e* und *i* jedoch bleibt der reduzierte velare Laut erhalten; allerdings finden sich bei Beke vereinzelt Formen wie *kittäme* 'ohne Hände', *kiđetäm* 'deine Hand', *terkäže* 'nach Hause'. In den mesiten Fällen ist der reduzierte Laut jedoch velar: *kečäžlan* 'an/auf seinen/ihren Tag', *weyžäže* 'sein/ihr Schwiegersohn', *ijäšken* 'ein Jahr lang', *kićkära* 'er/sie/es brüllt'.

Das urtscheremissische **i* der ersten Silbe wurde massenweise reduziert, z.B. *jälme* 'Sprache, Zunge', *nämalne* 'unter', *päžaš* 'Nest', *wäćkäh* 'schlank', usw.

Es ist eindeutig, daß die palato-velare Angleichung auch in der Ufaer Untermundart eine neuere, sekundäre Erscheinung ist. Auch hier hat der tatarische Einfluß eine große Rolle gespielt, ebenso die sehr häufige tscheremissisch-tatarische Zweisprachigkeit.

Ein analoges Beispiel zu der durch fremden Einfluß ausgelösten palato-velaren Vokalharmonie stellt die in Nordwest-Baschkirien gesprochene wotjakische Mundart, das Tatyschly, dar. Die Wotjaken leben hier mit einer tatarischen Mehrheit zusammen und sind absolut bilingual. Infolge des tatarischen Einflusses erscheinen hier die Laute *ä* und *ə*. Sie kommen in tatarischen Wörtern häufig vor, sind aber auch im ursprünglichen Wortschatz nicht selten (vgl. Kelmakov SFU 10: 101–106).

Einige Beispiele zur Verdeutlichung der Erscheinung: *āsmijos* 'wir selbst' ~ Lit. *ašmeos*; *ājbat* 'gut' ~ Lit. *ajbat* (< tat. *ājbat*); *mūskān* 'Akkordeon' (vgl. tscher. Vas. *mužekan* 'd. s. '); *žūəə* 'trinken' ~ Lit. *juinž*; *nūšə* 'Schlegel' ~ Lit. *nuši* (s. Gilmajev 1981. 97–101).

Es ist erwähnenswert, daß ə in erster Linie nach ū vorkommt. Im Tscheremissischen spielte das dem ū nahestehende ū eine besonders wichtige Rolle bei Entwicklung der Vokalharmonie.

Von den Mundarten des westlichen Dialektes fehlt die palato-velare Angleichung nur in der Joškar-Olaer, ansonsten wird sie recht konsequent durchgeführt.

In der zentralen Untermundart, die von der Mehrzahl der Tscheremissen gesprochen wird, gibt es keinerlei Vokalharmonie. Die verschiedenen Schichten der Lehnwörter lassen nicht darauf schließen, daß die Vokale in der zentralen Untermundart velarisiert worden wären.

Die Angleichung des westlichen Dialektes weicht vom Typ der finno-ugrischen Vokalharmonie ab. Bei Wörtern mit gemischter Tonfolge wirkt im Finnischen und im Ungarischen der velare Vokal der ersten Silbe auf den der Endung, z.B. f. *talollensa* 'auf sein/ihr Haus', ung. *borbélyndál* 'beim Friseur'. Im West-Tscheremissischen können auf den Palatalen in solchen Fällen nur palatale Laute folgen, z.B. W *kandenām* 'ich brachte', O *kondenam* 'd. s.'. Diese Art der Angleichung ist für die türkischen Sprachen charakteristisch.

Von den Formen W *wətlān*, *wütllān* ~ O *wütlan* '[gehen] um Wasser [zu holen]' ist die letztere die ursprünglichere. Dies kann man jedoch nur beweisen, indem man aufgrund der Angabe *wütllān* 'd. s.' der baschkirischen Sammelpunkte B BJ BJp. die westlichen Formen für 'wahrscheinlich sekundär' erklärt.

Es ist auffällig, daß sich unter den westlichen Endungen sehr viele einförmige finden, was für Sprachen mit Vokalharmonie nicht kennzeichnend ist. Hier einige Beispiele: *kandem* 'ich hole', *kandet* 'du holst' ~ *alem* 'ich lebe', *alet* 'du lebst'; *toleš* 'er/sie/es kommt' ~ *pideş* 'er/sie/es bindet, strickt'; *tolewə* 'sie kamen' ~ *pidewə* 'sie banden, strickten'; *toly ecem* 'wenn ich käme' ~ *pitkecəm* 'wenn ich bände, strickte'; *lāmeš* 'auf den Schnee' ~ *kideş* 'auf die Hand'; *lūmlec* 'von dem Schnee' ~ *kətlec* 'von der Hand'; *lāmge* 'mit Schnee' ~ *kitke* 'mit der Hand'; *lāmte* 'ohne Schnee' ~ *kitte* 'ohne Hand'; *lāmwlā* 'Schnee, Pl.' ~ *kitwlā* 'Hände'; *kuđem* 'meine Sommerhütte' ~ *kəđem* 'meine Hand'; *wəryem* 'Kleidung' ~ *alem* 'Wohnung'; *kāmāńek* 'alle drei' ~ *nālāńek* 'alle vier'; *lomber* 'Faulbaumwald' ~ *pister* 'Lindenwald'.

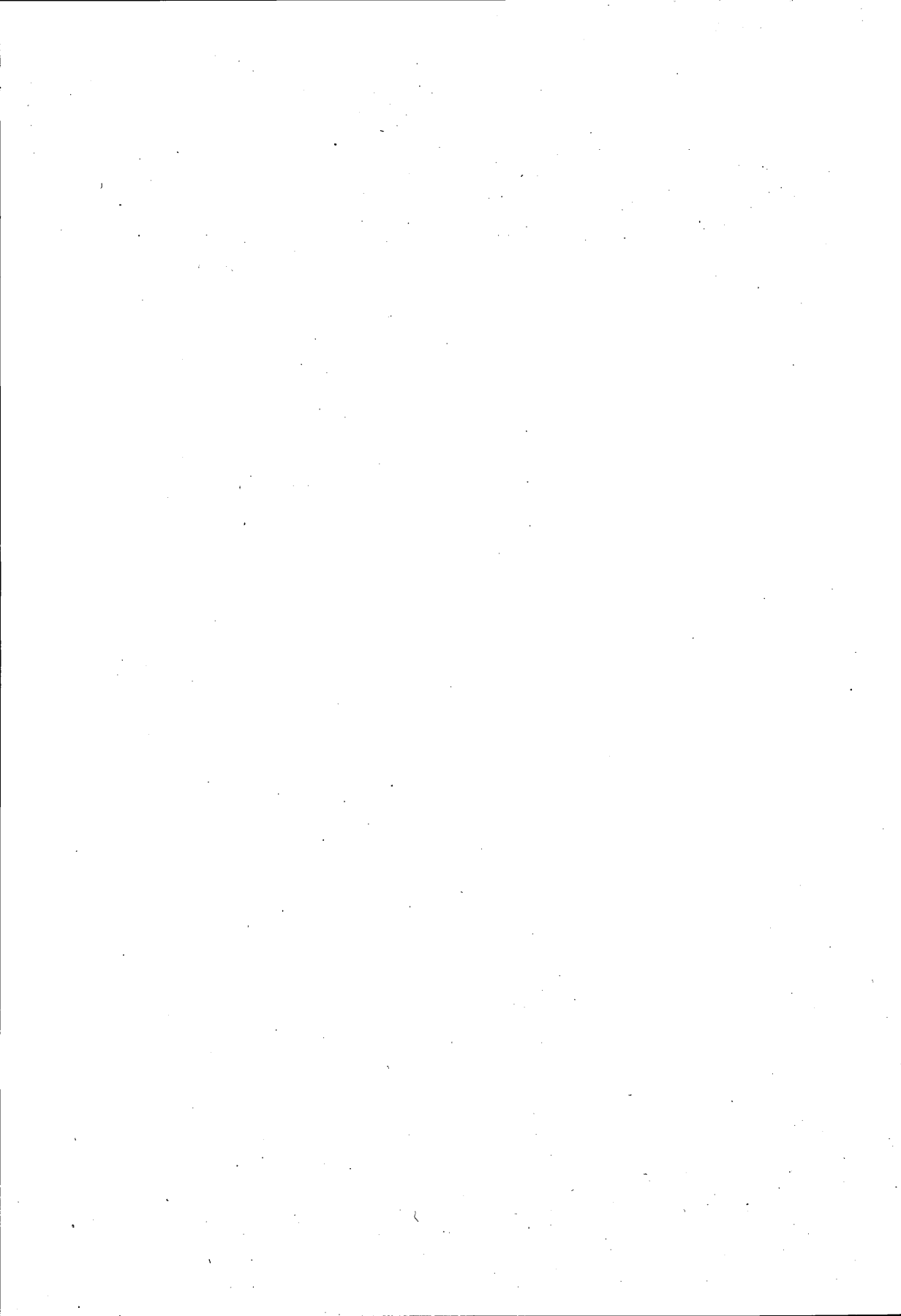
Dies sind Endungen, die sich für die letzte Periode des Urtscheremissischen erschließen lassen, und man könnte die Zahl der Beispiele noch er-

weitern. Aufgrund aller dieser Angaben halte ich es für sehr wahrscheinlich, daß die palato-velare Angleichung in den westlichen Gebieten infolge tschuwaschischen Einflusses erschienen ist, zumal sie auch in ihrem Typ der tschuwaschischen entspricht.

GÁBOR BERCZKI

Literatur

GILMAJEV, A.W. (1981), Tatyšlinskij dialekt. In: Materaly po udmurtskoj dialektologii. Iževsk.

Die grammatische Auffassung von Georg von Gabelentz und die Typologie

In einem Artikel, der sich mit der Geschichte der Typologie beschäftigt, überblickt Robert Austerlitz die Werke von 21 Autoren (Austerlitz 1974), unter denen Georg von Gabelentz nicht erwähnt wird. Von der Deutung des Gegenstands der Typologie ist abhängig, ob man damit einverstanden ist. Zweifellos war die sprachwissenschaftliche und grammatische Konzeption von G. Gabelentz merkwürdig. Sie wich von der Auffassung der Typologen seiner Zeit ziemlich ab, worauf Franz Misteli im Vorwort seines Buches auch hingewiesen hat (Misteli 1983. XI). Im weiteren überblicken wir skizzenhaft einige Aspekte der grammatischen Konzeption von G. Gabelentz in Bezug auf die einzelnen Sprachen (1.), die Rolle der Grammatik in der allgemeinen Sprachwissenschaft (2.) und das Problem der allgemeinen Grammatik und die Problematik des Typs der Sprache (3.).

1. Der analytische und synthetische Weg bei der Beschreibung der einzelnen Sprachen

1.1. Das dem einleitenden Teil folgende Hauptkapitel (zweites Buch) des Buches von G. Gabelentz ist Die einzelsprachliche Forschung, in dem er ausführt, daß die grammatische Beschreibung dem Verhalten des Hörers und des Sprechers folgen und dementsprechend auf zwei Wegen zwei Systeme erschließen und diese zueinander ins Verhältnis stellen muß: Er bezeichnet den einen als analytischen, den anderen als synthetischen. In der Sprachbeschreibung und in der Reihenfolge der Darlegung des Buches sind gleicherweise das analytische Verfahren und das als dessen Ergebnis gewonnene analytische System das erste: "Das analytische System behandelt die Frage: Wie ist die Sprache grammatisch zu verstehen? das heißt: Welches sind ihre grammatischen Erscheinungen? wie sind sie organisch zu ordnen? wie sind ihre mannigfaltigen Bedeutungen einheitlich zu erklären? Gegeben ist also die Erscheinung, gesucht wird ihre Deutung. Das ist der Standpunkt dessen, der die Rede vernimmt" (Gabelentz 1901. 93).

Das analytische Verfahren geht vom Ganzen aus, vom Satz, der "lebendigen Einheit". Dieses Ganze ist als "Erscheinung" gegeben und "daraus werden die Theile geschält". Die Gesetze und Regeln berücksichtigend: "Die allgemeineren haben voranzustehen, und aus ihnen und ihrem Zusammenspiele sind dann, soweit möglich, die Besonderen zu erklären" (Gabelentz 1901. 90). Durch die Mannigfaltigkeit der einzelnen Sprachen werden sehr viele Arten der Schilderung des analytischen Systems ermöglicht, so kann es keine "weiteren gemeingültigen Vorschriften" geben, denn "Jede Form des menschlichen Sprachbaues verlangt eine besondere Form und Ordnung der analytischen Grammatik, und so ist es höchstens zu hoffen, daß man dereinst für jeden Sprachtypus einen besonderen Rahmen erfinden werde" (Gabelentz 1901. 90).

Es ist nicht klar, wie der Autor den Begriff des Sprachtypus genau deutet: ob er darunter den Typ der einzelnen Sprachen oder die Sprachtypen versteht (s. 3.). Auf Grund der Summierung der Erfahrungen seiner eigenen chinesischen Grammatik wird aber eindeutig, wie er ein analytisches System in seiner chinesischen Beschreibung darstellt. Die ersten zwei Punkte dieser Beschreibung sind: 1. Stellungsgesetze 2. Hülfsörter und erst dann folgt 3. Bestimmung der Redeteile 4. Abgrenzung der Satztheile und Sätze. Dementsprechend heißt es in der Beschreibung der grammatischen Erscheinungen: "Die Grundgesetze... sind die Gesetze der Wortstellung... Unter den grammatischen Erscheinungen und Mitteln nehmen die Hülfsörter die zweite Stelle ein, die zweite, weil ihre Bedeutung und Anwendung unter der Herrschaft der Stellungsgesetze steht und nur aus diesen zu erklären ist" (Gabelentz 1901. 91). Die Darstellung der chinesischen Grammatik weicht offensichtlich von der der klassischen Sprachen ab und die Gesichtspunkte der letzteren lassen sich auf sie und auf viele andere Sprachen nicht anwenden.

1.2. Das auf analytischem Wege gewonnene System bedarf einer Ergänzung durch ein synthetisches System, dessen Ausgangspunkt ist: Standpunkt des Redenden: "Gegeben ist ihm der Gedanke, den er ausdrücken will, und er sucht nach dem richtigen Ausdrucke" (Gabelentz 1901. 93). Die analytischen und synthetischen Standpunkte sind entgegengesetzt: "...das grammatische Ausdrucksmittel, das der Redende zu suchen hatte, für den Hörenden gegebene grammatische Erscheinung, und der der Rede zu Grunde liegende Gedanke ist für den Hörer als Deutung zu suchen... ebenso entgegengesetzt sind die Gesichtspunkte, unter denen das analytische und das synthetische System der Grammatik eine Sprache betrachtet" (Gabelentz 1901. 93-4). Die Sprache kann zum Ausdruck desselben Gedankens unterschiedliche Mittel benutzen, so kann das synthetische System als eine grammatische Synonymik bezeichnet werden.

Das synthetische System bedeutet im Chinesischen die sich immer erweiternde Beschreibung der Sätze: I. Satztheile, II. Der einfache Satz, III. Der zusammengesetzte Satz, IV. Stilistik. Im Laufe seiner weiteren ausführlichen Darlegung bemerkt er über den einfachen Satz: "Das Hauptstück vom einfachen Satze habe ich in drei Capitel getheilt: 1. Subject, Prädicat, Object. 2. Psychologisches Subject, Inversionen. 3. Copula, Modalität" (Gabelentz 1901. 101).

Die Wertung der Sprachen ist erst nach dem Erschließen der analytischen und synthetischen Systeme möglich: "nachdem wir die grammatischen Mittel unter dem synthetischen Gesichtspunkt geordnet haben, läßt sich einsehen, wie reich oder arm, wie fein oder grob der Formenapparat der Sprache ist,... und das habe ich am Chinesischen erprobt, kann das synthetische System zuweilen ein ebenso unerwartetes wie entscheidendes Licht auf die räthselhaften Theile des analytischen werfen" (Gabelentz 1901. 97).

Die nach analytischem und synthetischem Gesichtspunkt geordneten Systeme der einzelnen Sprachen mußten deshalb — wenn auch gekürzt, aber in der Formulierung und mit den anschaulichen Beispielen von Gabelentz dargelegt werden, weil der doppelte Standpunkt auch im Teil (Buch) über die allgemeine Sprachwissenschaft wiederkehrt, aber in anderer Form und in weniger expliziten Formulierungen.

2. Die allgemeine Sprachwissenschaft und die Grammatik

Dem dritten Teil (Buch), der sich mit der historischen Sprachwissenschaft beschäftigt (Die genealogische-historische Sprachforschung), folgt der vierte: Die allgemeine Sprachwissenschaft, in dessen erstem Satz der Verfasser anmerkt: "Thatächlich finden wir uns längst mitten drin in der allgemeinen Sprachwissenschaft" (Gabelentz 1901. 302). Die Feststellungen der beiden vorangehenden Teile sind für die Untersuchung jeder einzelnen Sprache bzw. Sprachfamilie allgemein gültig, aber "Offenbar ist hiermit die Aufgabe der allgemeinen Sprachwissenschaft noch nicht erschöpft. Die Wissenschaft hat das menschliche Sprachvermögen selbst zum Grunde" (Gabelentz 1901. 302).

Die Untersuchung der Grammatik kann in der Analyse der einzelnen Sprachen und in der allgemeinen Sprachwissenschaft nicht gleich sein. Von den beiden grundlegenden Kapiteln der allgemeinen Sprachwissenschaft ist das Hauptthema des ersten Inhalt und Form der Rede, wo die Analyse von "Stoff" sehr kurz ist. Bei der Untersuchung der "Form" wird die Auffassung von Humboldt und seiner Nachfolger von der "inneren Form" im wesentlichen durch Zitate dargestellt. Den eigentlichen Inhalt des Kapitels formuliert der Autor im Punkt "Die äußere Sprachform. Die morphologische Classification" (345–360). Der Untertitel ist ungenau, denn der

Verfasser hält nicht die Klassifizierung, sondern die Darstellung der verschiedenen Möglichkeiten der formellen Gestaltung für seine Aufgabe. Dazu gehören: Ungeformte Satz Wörter, Isolierung, Composition, Hülfs Wörter, verschiedene Varianten der Agglutination, Symbolisation, Flexio, Einverleibung, syntaktische Composita, Wortstellung. Mit der letzteren (Wortstellung) beschäftigt er sich auch in einem besonderen Kapitel, wie er auch der "Betonung" ein besonderes Kapitel widmet. Der Umfang der beiden ist mit dem des vorangehenden Punktes gleich (360–376). Bisher dominierte die Darstellung der formellen Gestaltung. Das ist der eine Aspekt der Untersuchung der Grammatik unter dem Gesichtspunkt der allgemeinen Sprachwissenschaft, was der analytischen Methode der einzelnen Sprachen entspricht.

Der andere Aspekt ist im nächstem Kapitel mit dem Titel Sprachwürdigung. Gesichtspunkte für die Wertbestimmung der Sprachen zu finden. Die sprachliche Wertung setzt aber, wie oben sichtbar, nach dem analytischen Gesichtspunkt die Verwendung des synthetischen voraus. Der Grundfaktor der Wertung ist der Sprachbau oder der grammatische Gesichtspunkt, und dies bildet den methodischen Hauptgehalt des Kapitels Sprachwürdigung (442–475). Darin dominiert der grundlegende, also der syntaktische, typologische Gesichtspunkt: "Ausdrücke für die Beziehungen der Satzglieder und Sätze untereinander und des Sprechenden zur Rede".

Der analytischen Untersuchung der einzelnen Sprachen entspricht also in der allgemeinen Sprachwissenschaft die Analyse der morphologischen, typologischen Mittel, und der synthetischen die syntaktischen, typologischen Gesichtspunkte. All das wird dann in der allgemeinen Grammatik und bei der Charakterisierung des Typs der einzelnen Sprachen verwendet.

3. Die allgemeine Grammatik und der Sprachtypus

3.1. Das Kapitel über die allgemeine Grammatik ist sehr kurz, weil es die bisherigen summiert und ein Forschungsprogramm skizziert, das die Humboldtsche Tradition der allgemeinen Grammatik der grammatischen Konzeption von Gabelentz entsprechend fortsetzt.

Für die allgemeine Grammatik sind die bisherigen Analysegesichtspunkte gültig, und über ihren Aufbau schreibt der Autor folgendes: "So stelle ich sie mir denn vor als zerfallend in jene drei Haupttheile: den allgemeinen, den analytischen und den synthetischen" (Gabelentz 1901. 479). Der analytische und synthetische Gesichtspunkt, der die Beschreibung der einzelnen Sprachen und die Analyse der grammatischen Mittel der Sprachen grundlegend bestimmt hat, ist auch für die allgemeine Grammatik gültig: "Erstens gälte es die grammatischen Erscheinungen der Sprachen als solche, also in Rücksicht auf die Erscheinung, zu classificiren und nun

festzustellen, welchen Zwecken in den verschiedenen Sprachen und Sprachfamilien jene Classen diene" (Gabelentz 1901. 480). Aus der Formulierung wird deutlich, daß die allgemeine Grammatik und die Charakterisierung der einzelnen Sprachen einander ergänzen: Von der Analyse der einzelnen Sprachen gelangen wir zur allgemeinen Grammatik, die zur Charakterisierung der einzelnen Sprachen den Rahmen gibt. Die Gesichtspunkte müssen also einheitlich sein. Die allgemeine Grammatik ist nicht nur von beschreibendem Charakter, sondern auch von historischem: "müßte alles dies soweit möglich durch die Phasen seiner Entwicklung verfolgt werden. Hier wie überall soll die allgemeine Sprachwissenschaft auch dem Ziele einer allgemeinen Sprachgeschichte zustreben" (Gabelentz 1901. 481).

Das so festgelegte Forschungsprogramm stellt das maximale Programm der Untersuchung der grammatischen Struktur der einzelnen Sprachen und der menschlichen Sprache dar, dessen sich auch der Verfasser bewußt ist: "das Problem ist nicht wegzustreiten, aber unsere junge Wissenschaft steht ihm gegenüber wie ein Einmaleinschüler, dem man von der Berechnung von Kometenbahn entspricht" (Gabelentz 1901. 481). Diese Feststellung ist im wesentlichen auch heute gültig, insofern als die Untersuchung der allgemeinen Grammatik in der allgemeinen Typologie und in den universellen grammatischen Forschungen wieder aktuell geworden ist. Auf dem Gebiet der allgemeinen Grammatik unter synchronischem Aspekt ist die nunmehr 100 Jahre ältere Sprachwissenschaft auch nicht weiter gekommen, die Ausarbeitung einer allgemeinen Sprachgeschichte wurde nicht einmal in Angriff genommen. So kann also von einer allgemeinen Grammatik, die die synchronischen und diachronischen Aspekte vereinigt, nicht die Rede sein, was Gabelentz zum perspektivischen Ziel gesetzt hatte.

3.2. Gabelentz zufolge war auch zu seiner Zeit ein solches Erschließen des Systems der einzelnen Sprachen möglich, das von sprachwissenschaftlichen Gesichtspunkten getragen ist und durch das man dann zur allgemeinen Grammatik gelangen kann. Das ist mit der üblichen Beschreibung der einzelnen Sprachen nicht identisch, sogar auch damit nicht, was der Autor skizzierte, und so gebraucht Gabelentz einen besonderen Terminus dafür: "Dürfte man ein ungeborenes Kind taufen, ich würde den Namen *Typologie* wählen. Hier sehe ich der allgemeinen Sprachwissenschaft eine Aufgabe gestellt, an deren Lösung sie sich mit heutigen Mitteln wagen darf" (Gabelentz 1901. 481).

E. Coseriu hat die Ansichten von Gabelentz ausführlich analysiert, diese weiterentwickelt, konkrete Vorschläge zu den Gesichtspunkten zur Beschreibung des Typs der einzelnen Sprachen gemacht und seine Vorstellung reichlich mit Beispielen veranschaulicht (vgl. Coseriu 1980). Meine diesbezüglichen Ansichten habe ich bereits an anderer Stelle erörtert (Dezső

1988). Im wesentlichen stimme ich mit der Auffassung und dem Forschungsprogramm von E. Coseriu überein, und zwar mit dem, was sich auf die Forschung der grundlegenden Gesetzmäßigkeiten der einzelnen Sprachen und Sprachgruppen bezieht (z.B. der Typ der romanischen Sprachen). Ich betrachte das aber als einen Teil der allgemeinen Typologie, einer allgemeinen oder universellen Grammatik. Ich betone die Wechselwirkung der beiden: die Ergebnisse der Typologie verhelfen zur Charakterisierung der einzelnen Sprachen, und letztere kann neue Aspekte der Typologie erschließen.

Die grammatische Auffassung von Gabelentz ist ein Teil seiner Sprachtheorie. Der Verfasser wollte aber zugleich konkrete Anleitungen, neue Gesichtspunkte zur Beschreibung der einzelnen Sprachen geben, solche, die er seiner chinesischen Grammatik bereits zugrunde gelegt hat. Das folgende Kapitel, in dem sich die Ergebnisse der Typologie in die Grammatik einfügen, kann noch heute für ein grammatisches Kapitel eines allgemeinen sprachwissenschaftlichen Handbuches als Vorbild dienen. Die allgemeine Grammatik ist ein darauf aufbauendes, perspektivisches Forschungsprogramm, von der die Untersuchung des Typs der Sprachen damals schon möglich gewesen wäre, aber bisher kaum realisiert worden ist.

LÁSZLÓ DEZSŐ

Literatur

- AUSTERLITZ, R. (1974), The frustrations of linguistic typology: limitations or stimulants? *Acta Universitatis Carolinae. Philologica* 5: 101-106.
- COSERIU, E. (1980), Der Sinn der Sprachtypologie: Typology and genetics of languages. *Travaux du Cercle Linguistique de Copenhague* 20: 157-170.
- DEZSŐ L. (1988), Typ der Sprache, Typenlehre und die allgemeine oder universale Grammatik. In: Lüdtke, J. (Hrsg.), *Energieia und Ergon III. Das sprachtheoretische Denken Eugenio Coserius in der Diskussion* (3). Tübingen.
- GABELENTZ, G. (1901), *Die Sprachwissenschaft, ihre Aufgaben, Methoden und bisherigen Ergebnisse*. Leipzig.
- MISTELI, F. (1893), *Characteristik der hauptsächlichsten Typen des Sprachbaues*. Berlin.

Zum Wortfeld 'Fortbewegungsmittel' im nordeurasischen Areal

1. Nach archäologischen Funden sowie Felszeichnungen waren im nord-eurasischen Areal primitive Schlitten und Skier seit dem Mesolithikum im Gebrauch. Die Forschung hat diese wertvollen Zeugnisse der ehemaligen materiellen Kultur der Region in vielfältiger Weise ausgewertet. So wurden in Finnland gefundene Kufenreste aufgrund ihrer Holzbeschaffenheit zunächst als Beweise für den steinzeitlichen Verkehr zwischen dem finnischen Raum und Transuralien angesehen. Ein Verfechter der ural-altaischen Hypothese ging dann weiter, für ihn waren die Kufen Stützen der "uralaltaischen Zusammengehörigkeit" (Räsänen 1953. 21f). In der Uralistik und der Altaistik entstanden in den letzten Jahrzehnten zahlreiche weitere, dem Wortschatz der Fortbewegungsmittel gewidmete Arbeiten, die allerdings viel Widersprüchliches enthalten. Will man sich in diesem Komplex Klarheit verschaffen, ist es notwendig, die betreffenden Arbeiten kritisch zu überprüfen und ihre Ergebnisse miteinander zu vergleichen. Mit vorliegendem Beitrag wird auf diesem Gebiet ein Anfang gemacht: im folgenden werden die bisherigen Äußerungen zu einer Gruppe von Benennungen für Fortbewegungsmittel gesichtet, die in ihrer Lautgestalt Ähnlichkeiten aufweisen und deshalb öfter für zusammengehörig erklärt werden.

2.1. Die durch archäologische Funde nachgewiesene Existenz des Schlittens in der gemeinuralischen Zeit warf schon lange die Frage auf, ob ein entsprechend altes Etymon für uns greifbar ist. Die Meinungen dazu sind geteilt. Collinder stellte zwar — in Anlehnung an ältere Vorschläge (z.B. Toivonen 1928. 109) — neben das gut belegte gemeinsamojedische Wort jurak. *han* etc. 'Schlitten' das nur bei Pallas belegte Wort čer. *kjunžju* 'Fuhre, Fuhrwerk (voz', vectura)' (FUV 30) und konstruierte die PU-Form **kančz* 'slegde' (CompGr. 407). Diese Zusammenstellung wird von den meisten nachfolgenden Autoren offenbar wegen der unsicheren Belegsituation im finnisch-ugrischen Zweig nicht akzeptiert. So hat Janhunen für das Ur-

samojedische **kâncâ* 'Schlitten' rekonstruiert (1977. 52), die erweiterte Etymologie findet sich dagegen nicht unter seinen als "einigermaßen sicher" geltenden protouralischen Wortstämmen (vgl. Janhunen 1981. 54ff). Die bereits von Joki (1973. 138) geäußerte Skepsis scheint auf jeden Fall berechtigt zu sein.

2.2. Ein weiterer, diesmal in der altaischen Fachliteratur geäußelter Erklärungsversuch des gemeinsamojedischen Wortes muß entschieden abgelehnt werden. Unter Berufung auf ein von Räsänen aufgestelltes "altes altaisches Etymon" **qaj̄*- 'gleiten' äußerte Menges die Auffassung, daß hierzu auch das samojedische Wort gehören dürfte. Die nostratisch erweiterte Etymologie, zu welcher u.a. sogar Eskimo *qajáq* '(Eskimo-)Paddelboot' gehören soll, da es "über das Wasser gleitet wie Skier, Schlitten etc. über den Schnee" (1974. 165), wird von keinem sprachhistorischen Beleg gestützt.

2.3. Auf ein archaisches arktisches Wort **kVnčV* 'Schlitten' sollen jurak. *han* etc. nach Sinor zurückgeführt werden können, wobei zwei nach seiner Meinung zu diesem Etymon gehörende tungusische Wörter und ein mongolisches Wort Wasserfahrzeuge bezeichnen. Seine Auffassung stimmt in diesem Punkt mit der von Menges überein: "I think that a semantic shift from 'boat' to 'sledge' or vice versa is easily explainable" (1975. 249). Den Ausgangspunkt seiner Ausführungen bildet die Zusammenstellung der samojedischen Wörter mit mandschu *hunču* 'Schlitten.' Die Annahme einer semantischen Entwicklung 'Boot' ↔ 'Schlitten' kann nicht von vornherein als unwahrscheinlich bezeichnet werden, schließlich ist bei den Symevenken z.B. der kufenlose trogartige Handschlitten *ḡātr* etc. noch heute im Gebrauch (vgl. Vasilevič 1958. 279 mit Abbildung), der als Übergangstyp angesehen werden kann. Die Schwierigkeiten liegen woanders. Wie das vergleichende Wörterbuch der tungusischen Sprachen zeigt, gehören ultschaisch *kānžumə* 'Boot' und nanaisch *kānžimə* 'Boot,' nicht mit mandschu *zončun*, *xunču* 'Schlitten' zu einer Etymologie (Cincius 1975. 448 und 471). Das isolierte, nur im entferntesten tungusischen Sprachgebiet belegte Wort ließe sich nur aufgrund der unbewiesenen ural-altäischen Urverwandtschaft mit dem samojedischen Etymon zusammenstellen. Dies tut letzten Endes auch Sinor a.a.O., wogegen jedoch starke Zweifel angemeldet werden müssen.

2.4. Auch in der Samojedologie tauchte eine irr tümliche Erklärung im Zusammenhang mit der fraglichen Etymologie auf: Bei der Behandlung des selkupischen Wortes *N ɣagɬ* etc. 'Schlitten' als türkisches Lehnwort (Näheres s. 3.4.) meinte Márk, daß damit auch selk. *kāndzs* 'Narte' (Pápai 159) zusammenhängt (1975/76. 248). Wie jedoch Janhunen (1977. 52) gezeigt hat, gehört letzteres Wort zur gemeinsamojedischen Etymologie **kâncâ*.

3.1. Zur Herkunft von selk. *kaǰal* 'Schlitten' hat sich wiederum auch Menges geäußert. Im Zusammenhang mit jenseiseisch *qarɫa* 'Rentierschlitten' vertrat er die Auffassung, daß dieses Wort genau so wenig wie das selkupische Wort von dem "gesamt-tungusischen Ew. *kijlě, kijně, kiglě, killě*, Negidal *kinně*, Nānaj, Olča *kūǰiltě*, Oroki *kuǰiltě*, Udi *kijǰilě* '(blosse) Skier ohne Fell (auf der Unterseite)'...getrennt werden" kann (1971. 475). Nach seiner Meinung "kann das Wort gut als tungusisches, in diesem Fall ewenkijisches, Lehnwort im Jenisejischen angesehen werden; wahrscheinlich ist das jenisejische Wort der Prototyp der selkupischen Formen" (a.a.O.). Drei Jahre später bekräftigte Menges diese Auffassung, er fügte aber hinzu: "Es bleibt hierbei allerdings das Problem, wieso das tungusische Wort, das nur in palataler Form (bisher) belegt ist, in den beiden anderen Sprachfamilien als velares auftritt" (1974. 162). Die Schwierigkeit hat er anschließend mit dem Hinweis auf den im Altaischen vorkommenden palato-velaren Wechsel von gewissen Wortstämmen aus dem Weg zu räumen versucht, wobei er — wiederum auf "uraltajischer" Basis — im alttürkischen **qaǰlı* 'Wagen' und seinen Vertretungen in der türkischen Sprachfamilie das velare Gegenstück des tungusischen Wortes gefunden zu haben glaubt. Aufgrund der Annahme, daß das tungusische und das türkische Wort auf dasselbe alte Etymon zurückgehen, postulierte er dann "eine ur-tungusische, wenn nicht ur-altajische Doppelform" (Menges 1974. 162).

3.2. Es gehört nicht zu den Zielen unseres Beitrags, auf das Problem des von Menges vermuteten "ur-altajischen" Etymons, dem allerdings das mongolische Bindeglied völlig fehlt, näher einzugehen. Es sei nur erwähnt, daß in einer umfassenden Untersuchung zu dieser Frage kürzlich festgestellt wurde: "Es gibt keinen alten direkten Kontakt Tü.-Tu. Haben Tü. und Tu. gemeinsame Wörter, so hat stets das Mo. vermittelt" (Doerfer 1985. 286). Wenig überzeugend ist auch, wie Menges das vorgeschlagene tungusisch-türkische Etymon historisch zu erklären versucht: "Diese Formen beruhen alle auf einem Etymon, das ursprünglich Mittel zur Fortbewegung im Schnee oder auf Eis, in arktischen und sub-arktischen Gebieten, bedeutete und aus den Sprachen derjenigen ural-altajischen Völker verschwand oder in ihnen seine ursprüngliche Bedeutung eingebüßt hat, welche ihre Wohngebiete in südlichere Zonen verlagerten, wo Schlitten, Skier etc. weitgehend aus dem Verkehr kamen und durch andere Dinge ersetzt wurden. Es ist in solchen Fällen oft zu beobachten, dass alte Bezeichnungen ihre ursprüngliche Bedeutung verlieren und auf die sie ersetzenden Mittel resp. Gegenstände angewandt werden. So wird Türk. *qaǰly* eine gewisse Art Schlitten bedeutet haben und es wird später in neuen, südlicheren, schon historischen Heimatgebieten der Türken noch eine Zeit lang oder noch in einzelnen Sprachen

die Bedeutung eines archaischen, schwerfälligen Karrens mit Vollholzrädern, wie man sie noch in Anatolien und ganz Indien finden kann, angenommen haben" (Menges 1974. 163f). Der rein spekulative Gedankengang wird von keinem konkreten archäologischen Fund, geschweige denn von sprachlichen Tatsachen gestützt. Unabhängig von dem die Altaistik betreffenden Problem der "Urverwandtschaft" des türkischen und des tungusischen Wortes haben wir nun die Frage zu klären: läßt sich selk. *kaqal* etc. 'Schlitten' aus dem Tungusischen — wie dies Menges vorschlug —, oder — mit Márk — aus dem Türkischen ableiten?

3.3. Wir wollen zunächst die Vertretungen des Wortes in den selk. Mundarten betrachten. Es kommt in zwei der drei Mundartgruppen (vgl. Hajdú 1968. 121f) vor:

Nord: Taz. *qaqlı*, Tu. *qaqlı* 'Rentierschlitten' (Hajdú 1968. 167), Kar. *kagl* 'Schlitten' (Castrén-Lehtisalo 1960. 27).

Mitte: N *kaqal*, *kagl*, *kaıl* 'Schlitten' (Castrén-Lehtisalo 1960. 27).

Wenden wir uns nun dem Vorschlag von Menges zu. Seine Ableitung beruht — wie oben 3.1. erwähnt — auf der Annahme, daß das selk. Wort über jennisische Vermittlung aus einer nicht erhaltenen velaren Variante des tungusischen Etymons entlehnt wurde, zu dessen rezenten Vertretern evenkisch *kıplé* u.a.m. gehören. Das ehemalige Vorhandensein der velaren Variante des Wortes wird jedoch von keinem ernst zu nehmenden Argument unterstützt. Es ist — wie dies Menges selbst dokumentiert (s.o. 3.1.) — in der tungusischen Sprachfamilie von Nord bis Süd reich belegt (s. auch Cincius 1975. 396), und trotzdem findet sich in den Einzelsprachen keine Spur von der postulierten Variante. Die zweifelhafte Verbindung mit türkisch *qaqlı* kann konkrete Belege keinesfalls ersetzen.

Aber auch im Falle des zugestandenen ehemaligen Vorhandenseins einer velaren Variante des tungusischen Wortes würde die Etymologie scheitern. Die einzelsprachlichen palatalen Vertretungen lassen auf die urtungusische Form **küılsä* 'Skier ohne Fellsohle' schließen (als Gegenstück zu **süksılsa* 'Skier mit Fellsohle'; da es sich in beiden Fällen um paarige Gegenstände handelt, scheinen die vokalharmonisch einander entsprechenden Endsilben mit dem Bildungssuffix für Sammelzahlen **-ılsa*, vgl. Benzing 1955. 106, identisch zu sein), deren velare Variante **kupılsa* wäre. Wollten wir ein hohes Entlehnungsalter annehmen, müßten wir — angesichts des archaischen Charakters der evenkischen Sprache — diese Form als Prototyp des selkupischen bzw. jennisischen Wortes einsetzen. Die unüberbrückbare Lautdivergenz würde jedoch dies verbieten. Auch die große semantische Diskrepanz zwischen 'Skier' und 'Rentierschlitten' (also ein größeres Fahrzeug, das von

einem Zugtier bewegt wird) würde entschieden gegen die Verbindung sprechen. Skier lassen sich — wie dies Kiparsky 1957 nachgewiesen hat (s. vor allem seine Ausführungen auf S.66f.) — fahrzeuggeschichtlich und sprachhistorisch mit dem leichten, vom Fußjäger gezogenen Schlitten, nicht mit dem oben beschriebenen Typ verbinden.

3.4. Wir wollen jetzt den türkischen Entlehnungsvorschlag prüfen. Es war Toivonen, der das selk. Wort zum ersten Mal mit "alttürk." *qayly* 'zweirädiger Wagen' und seinen einzelsprachlichen Vertretungen verglichen hat (1953. 129f), d.h. mit dem Etymon, das in Menges' "ur-altajischer" Etymologie eine Rolle spielte (s.o.). Márk baute in der oben erwähnten Arbeit den Vorschlag von Toivonen weiter aus und zeigte mit Hinweis auf analoge Fälle, daß unter den selk. Formen die mit *ɣ* die älteste ist (1975/76. 248f). Diese Feststellung ist zunächst für die Beurteilung des Verhältnisses zwischen der jensiseischen und der selkupischen Vertretung des Wortes von Belang: im Jensiseischen ist nur die sekundäre Variante vorhanden, sie kann folglich nicht — wie dies Menges vorschlug (s. 3.1.) — die Vorlage für das Selkupische sein, vielmehr ist der Lehnweg Selkupisch → Jensiseisch wahrscheinlich. Da nun die ältere *ɣ*-Variante im äußersten Norden des selkupischen Sprachgebiets, in der Turuchansk-Mundart, erhalten blieb, dürfen wir wohl — analog zur Schichtung der türkischen Lehnwörter in der benachbarten Tas-Mundart — im Falle der türkischen Herkunft eine frühe Entlehnungszeit annehmen: "Von einem stärkeren türkischen Einfluss kann in erster Linie bei den Südsölkupen die Rede sein, aber wir finden eine ziemlich grosse Menge von Lehnwörtern auch im Tas-Dialekt. Diese Mundart soll auch Lehnwörter türkischer Herkunft haben, die noch aus der Zeit des Ursamojedischen oder wenigstens der Einheit des Sölkupischen stammen" (Márk 1975/76. 243). Wie dem auch sei, hinsichtlich der Lautvertretung brauchen wir — im Gegensatz zum tungusischen Vorschlag — weder gegen die Entlehnung aus alttürk. **qaylı*, noch gegen die von Márk angeführte Entlehnung aus mitteltürk. *kaɣly* 'zweirädiger Wagen' (1975/76. 248) Einwände zu erheben.

3.5. Wie steht es aber mit der semantischen Seite der Etymologie? Läßt sich der postulierte Bedeutungswandel 'Wagen' → 'Rentierschlitten' ausreichend untermauern? Toivonen äußert sich zur Semantik der Etymologie überhaupt nicht, Márk stellt lediglich fest: "Die Bedeutungen (Schlitten, Wagen) gehören zu einem semantischen Feld, da beide Fahrzeuge sind" (1975/76. 248). Daß Wagen und Rentierschlitten im Denken der Selkuppen tatsächlich zu einem großen Wortfeld (Fahrzeug mit oder ohne Räder) gehören, läßt sich auch aus dem folgenden Ausdruck folgern: selk. Tas-Mundart *ütit kejisä qentilil' qaglı* 'Lokomotive (eig. mit Wasserdampf fahrender Schlitten)' (Erdélyi 1969. 57). Im Gegensatz zum Bedeutungswan-

del 'Skier' → 'Rentierschlitten' scheint demnach die Annahme der oben erwähnten semantischen Entwicklung — obwohl konkrete Beweise für die Zwischenstufe(n), wie sie beim ersten behandelten Wort der trogartige Schlitten war, fehlen — akzeptabel zu sein.

ISTVÁN FUTAKY-ULRIKE MEYER

Literatur

- BENZING, J. (1955), Die tungusischen Sprachen. Wiesbaden.
- CASTRÉN, M.A. – T. LEHTISALO (1960), Samojedische Sprachmaterialien. Helsinki.
- CINCIUS, V.I. (1975), *Sravnitel'nyj slovar' tunguso-man'čžurskich jazykov I.* Leningrad.
- DOERFER, G. (1985), *Mongolo-Tungusica.* Wiesbaden.
- ERDÉLYI, I. (1969), *Selkupisches Wörterverzeichnis – Tas-Dialekt.* Budapest.
- HAJDÚ, P. (1968), *Chrestomathia Samoiedica.* Budapest.
- JANHUNEN, J. (1977), *Samojedischer Wortschatz.* Helsinki.
- JANHUNEN, J. (1981), *Uralilaisen kantakielen sanastosta.* JSFOu. 77: 219–274.
- JOKI, A.J. (1973), *Auf den Spuren der steinzeitlichen Cerviden.* MSFOu. 150: 125–143.
- KIPARSKY, V. (1957), *Die "Narte" als "Skischlitten".* Suomen Museo 64: 56–67.
- MÁRK, T. (1975/76), *Über die türkischen Lehnwörter im Sölkupischen.* NéprNytud. 19–20: 243–252.
- MENGES, K.H. (1971), *Zu einigen jenisejischen und samojedischen Wörtern.* Orbis 20: 470–479.
- MENGES, K.H. (1974), *Weitere Bemerkungen zu einigen jenisejischen und samojedischen Wörtern.* Orbis 23: 159–169.
- RÄSÄNEN, M. (1953), *Uralaltaische Forschungen.* UAJb. 25: 19–27.
- SINOR, D. (1975), *Uralo-Tunguz Lexical Correspondences.* BiblOrHung. 20: 245–265.
- TOIVONEN, Y.H. (1928), *Zur geschichte der finnisch-ugrischen inlautenden affrikaten.* FUF 19:1–270.
- TOIVONEN, Y.H. (1953), *Wortgeschichtliche Streifzüge.* FUF 31: 124–132.
- VASILEVIČ, G.M. (1958), *Ėvenkijsko-russkij slovar'.* Moskva.

La détermination et l'indétermination des noms en mordve-erza

1. Une des caractéristiques les plus frappantes de la langue mordve (-erza) est dans la façon de rendre le nom déterminé. Parmi les langues finno-ougriennes il n'y a qu'en hongrois que le rôle déterminatif est joué par l'article préposé au nom (comme c'est le cas pour plusieurs langues indo-européennes); en finnois d'habitude c'est par l'ordre des mots qu'on cherche à suppléer le manque de l'article défini, et il en est ainsi en général dans les autres langues soeurs. En mordve au contraire il s'est développé un système à part (à part par rapport aux langues finno-ougriennes). Là aussi, comme en hongrois (et en français, italien etc.), du pronom démonstratif une forme s'est fixée qui, ayant perdu son caractère sémantique primaire, fait simplement fonction de déterminant.

Il y a pourtant deux grosses différences par rapport au hongrois: 1. le déterminant est postposé et agglutiné au nom; 2. le pronom démonstratif originel n'est pas unique, mais triple. Partons de ce dernier fait. De pronom démonstratif indiquant la distance *še* ('celui-là': cf. hon. *az*) a dérivé la particule *-ś*; du pron. dém. indiquant la proximité *t'e* ('celui-ci') *-t'*; du même pronom mais au pluriel *ne* ('ceux-ci') *-ne*. Ces variantes dépendent des divers cas et du divers nombre: précisément, la particule *-ś* s'applique au nominatif sing., la *-t'* aux autres cas du sing., y compris l'accusatif, la *-ne* à tous les cas du plur.

Comme je l'ai déjà dit, les paricules citées se postposent et s'agglutinent au nom, mais pas d'une façon automatique.

1.1. L'*-ś* s'unit directement à la racine nominale avant tout si celle-ci se termine par une voyelle.

Ex.: *kudo* 'maison' — *kudo-ś* 'la m.'*
 či 'jour' — *či-ś* 'le j.'

* Les exemples ont été tirés des œuvres : Evsev'ev (1931), Erdödi (1968), Jazyki, Osnovy 1., Svjatoe Ev.

Si elle se termine par une consonne, devant *-s* on introduit une voyelle de liaison, qui est *-o-* pour les mots avec consonne finale non palatalisée, et *-e-* pour les mots avec consonne finale palatalisée (*-ç-* pour les mots de la série vocalique palatale avec consonne finale non palatalisée).

Ex.: *tol* 'feu' — *tol-o-s* 'le f.'
kal 'saule' — *kal-e-s* 'le s.'

Après une liquide (surtout) il y a la possibilité d'appliquer *-s* sans l'aide de la voyelle de liaison, vu la facilité d'articulation.

Ex.: *sal* 'sel' — *sal-o-s* ~ *sal-s* 'le s.'
kal 'saule' — *kal-e-s* ~ *kal-s* 'le s.'
umar 'pomme' — *umar-e-s* ~ *umar-s* 'la p.'

Après dentale ou liquide ou nasale *-s* peut être remplacée par l'affriquée dentale *-ć* (avancement d'articulation).

Ex.: *skal* 'vache' — *skal-s* ~ *skal-ć* 'la v.'
panar 'chemise' — *panar-s* ~ *panar-ć* 'la ch.'
narmuń 'oiseau' — *narmuń-s* ~ *narmun-ć* 'l'oi.'

1.2. L'agglutination de *-t'* dans les cas obliques sing. s'appuie sur une consonne de renforcement qui est d'habitude *-ń-*, mais qui peut aussi être *-s-* dans les variantes dialectales; l'origine de ce phénomène n'a pas suffisamment été expliqué (j'exprimerai mon opinion plus bas). Sauf pour le génitif-accusatif et le datif-illatif (dans la déclinaison ainsi dite déterminée le gén. coïncide formellement avec l'acc., le dat. avec l'illat.), l'ordre de succession des suffixes est le suivant:

[racine sing. +] suff. cas. + dét.

Ex.: *kudo-do-ńt* (~ *kudo-do-št*) '(de près) de la maison'
ći-sę-ńt (~ *ći-sę-št*) 'dans le soleil'
úcl'e-va-ńt (~ *úcl'e-va-št*) 'par le village'
lomań-t'eńe-ńt (~ *lomań-t'eńe-št*) 'sans l'homme'

Au dat.-illat., outre l'ordre inverse (dét. + suff. cas.), on est en présence d'un suffixe casuel probablement réduit: *-eń*, en comparaison du dat. de la déclinaison fondamentale *-ieńi*. Cela pourrait s'être produit soit pour éviter une accumulation de consonnes assez cacophonique (**-ńt'-ieńi* > *-ńt'-eń*), soit parce que la particule *-ń* (*-e-* voyelle de liaison) a déjà à elle seule, en mordve-erza (et dans les langues finno-ougriennes), une valeur de latif et par conséquent de datif (latif figuré). Du reste, la valeur de latif-datif d'*-ń* explique son utilisation en fonction d'illatif.

Ex.: *l'išme-ńt'-eń* (~ *l'išme-št'-eń*) 'au/dans le cheval'
kudo-ńt'-eń (~ *kudo-št'-eń*) 'à la/dans la maison'

Il faut remarquer enfin que dans le cas dat.-illat. aussi les mots qui finissent par une consonne demandent en général la voyelle de liaisons -o- resp. -e- (-ę-) devant le déterminant -ńt' (~ -št') (idem pour le gén.-acc. — v. exemples ci-dessous).

Ex.: *kal-o-ńt'-eń* 'au/dans le poisson'
kal'-e-ńt'-eń 'au/dans le saule'

Au gén.-acc. nous trouvons -ńt' (~ -št') dans le rôle simultané de déterminant et de suffixe casuel. Cela est dû peut-être à l'absorption de l'-ń du gén. par l'-ń du dét. -ńt', qui de cette façon représente en même temps un indicateur de cas (et alterne régulièrement dans les dialectes avec -št').

Ex.: *l'išme-ńt'* (~ *l'išme-št'*) 'du/le cheval'
kal'-e-ńt' (~ *kal'-e-št'*) 'du/le saule'
panar-o-ńt' (~ *panar-o-št'*) 'de la/la chemise'

Le moment est arrivé maintenant de jeter la lumière sur l'origine de l'-ń- (~ -ś-) du déterminant -ńt' (~ št'). József Erdödi affirme que -ńt' „valószínűleg a gen. -ń és a *t'ę* 'ez' mutató névmás enklitikusan kapcsolódó hangsúlyát vesztett, lerövidült alakjának a kombinációja... De az is lehetséges, hogy az -ń a *ńe* névmás maradványa. Mivel a *ńe* 'ezek' t.sz. alak mellett használatos a *ńet'* alak is, a beszélő esetleg — tévesen — egyes számúnak magyarázhatja a t.sz. jele nélküli *ńe* alakot” (Erdödi 1968. 224). La seconde explication, il me semble, est la plus vraisemblable. Et cela pour les raisons suivantes. Il est improbable que la particule -ń- de -ńt' soit à identifier avec l'-ń du gén., qui ensuite se serait étendue à tous les autres cas obliques, puisque cette extension est absolument immotivée et sur le plan sémantique incompréhensible. Au contraire la supposition selon laquelle -ń- est un reste d'un *ńe* jugé populairement comme un singulier est assez convaincante: -ńt' dans ce cas constituerait une hypercaractérisation du déterminant (< 'celui-ci celui-ci, juste celui-ci'), plus ou moins à la manière du lat. *ipsu-* qui dans certaines langues romanes s'est fixé en article défini au lieu du plus généralisé et générique *illu-* (cf. par ex. sarde *sa domo* 'la maison'). D'ailleurs la variante dialectale -št' ne ferait que confirmer cette hypothèse, -ś- étant en toute évidence dérivé de *śe*.

Mais pourquoi avait-on besoin d'une hypercaractérisation? Le simple -t' ne suffisait-il pas à rendre le nom déterminé dans les cas obliques? La solution du problème il faut la rechercher — je crois — dans le fait que l'emploi de la seule particule -t' aurait pu causer des équivoques sur la signi-

fication effective de nombreuses formes. Précisément, comme *-t'* représente aussi le suffixe possessif de la 2e pers.sing. pour les mots de la série palatale, des formes telles que *lišmé-d'e-t'*, *pej-se-t'*, *oj-t'eme-t'* etc., si l'on n'avait pas inséré devant *-t'* l'élément ultérieurement déterminatif *-ń(-ś-)*, auraient pu signifier resp. tant '(de près) de ton cheval' que '(de près) du cheval', tant 'dans ta dent' que 'dans la dent', tant 'sans ton beurre' que 'sans le beurre' etc. (Entre parenthèses je remarque qu'en aire dialectale il y a toujours une certaine confusion et interchangeabilité entre les formes déclinées de la série palatale avec suff.poss. de la 2e pers.sing. et les formes correspondantes de la déclinaison déterminée, puisque les premières peuvent prendre devant *-t'* l'élément inétymologique *-ń-* par analogie avec les secondes: par ex. *-d'e-ńt'* peut signifier '(de près) de ton...', *-se-ńt'* 'dans ton...', *-stę-ńt'* '(de l'intérieur) de ton...' etc. Cf. Osnowy 2. 294-295).

1.3. La particule *-nie* non plus ne s'applique pas automatiquement à la racine nominale. Encore une fois nous rencontrons une hypercaractérisation, en effet au déterminant (déjà par lui-même de signification plurielle) on doit préposer la marque du plur. de la déclinaison fondamentale, à savoir *-t'* resp. *-t* selon qu'il s'agit de mots de la série palatale (ou avec consonne finale palatalisée) resp. vélaire (ou avec consonne finale non palatalisée). D'autre part *-nie* aussi a sa variante non palatalisée *-ne*, qui s'utilise en principe après la marque *-t*.

Ex.: *lišmé-t'* 'chevaux' — *lišmé-t'-nie* 'les ch.'
kał'-t' 'saules' — *kał'-t'-nie* 'les s.'
panar-t 'chemises' — *panar-t-ne* 'les ch.'
vas-t 'veaux' — *vas-t-ne* 'les v.'

Avec les mots se terminant (au sing.) par *-o* et *-a (-ja)* il y a une double possibilité et donc une liberté de choix entre *-ne* et *-nie* (si l'on choisit *-nie* la marque du plur. de la déclinaison fondamentale se palatalise).

Ex.: *kudo-t* 'maisons' — *kudo-t-ne* ~ *kudo-t'-nie* 'les m.'
ava-t 'mères' — *ava-t-ne* ~ *ava-t'-nie* 'les m.'

L'ordre de succession du déterminant et des suffixes casuels dans tous les cas obliques du plur. est l'inverse de l'ordre obligatoire dans la plus grande partie des cas obliques du sing.:

[rac. sing. + *-t' ~ -t* +] dét. + suff. cas.

Ex.: *wałma-t'-nie-ń* 'des fenêtres [gén.]'
piżę-t'-nie-d'e '(de près) de nids'
panar-t-ne-se 'dans les chemises'

Quant au motif de l'hypercaractérisation, je rappelle le fait que le locuteur est enclin à considérer *nie* (> *-nie* ~ *-ne*) comme une forme au sing. (par rapport au plur. *niet*): de là très probablement l'introduction de la non-équivoque marque du plur. *-t' ~ -t*.

1.4. Après ces annotations théorico-morphologiques, voyons l'emploi pratique du déterminant en mordve-erza.

D'abord portons notre attention sur les coïncidences entre la langue ci-dessus et les langues plus connues.

Le déterminant paraît dans les phrases déclaratives normales: *čit'ne ul'něst' maņejt' 'les jours étaient sereins', čokšněś saś 'le soir est arrivé', nejiņze kilejt'neń 'elle vit les bouleaux'*.

On le retrouve avec les noms précédés d'adjectifs indéfinis ou collectifs-numéraux: *vése brigadat'ne liśśt' pakšav 'toutes les brigades sont sorties aux champs', kavoņest kilejt'ne toń 'les deux bouleaux sont les tiens'*.

Parfois, comme en hongrois (et en italien), on rencontre le déterminant avec le nom pourvu d'un pronom personnel-possessif (adjectif possessif en français, italien etc.): *miņek školat'nesę tonav'něś gramotaś 120 kělse* 'dans nos écoles on apprenait à lire et écrire en 120 langues' (cf. hon. *a mi iskoláinkban...*, it. *nelle nostre scuole...*).

Certains toponymes (par. ex. noms de fleuves) exigent le déterminant: *D'nepraś čud'i Čornoj moranít'eń 'le Dnepr coule vers la Mer Noire'*.

Passons maintenant aux divergences. C'est surtout dans le langage populaire qu'on a le déterminant avec les noms dénotant le représentant d'une espèce: *čuvto prásto nejize urnęnt' 'à la cime d'un arbre il vit un [litt. le] petit écureuil'*.

Dans le langage populaire le nom propre de personne, s'il est en position accentuée, peut accepter le déterminant: *P'et'aś saś 'Petja est venu [pas un autre]'* (mais cf. hon. pop. *a Peti jött*, it. dial. *il Pierino è venuto*).

Le toponyme (par. ex. nom de ville) dans la fonction de sujet est fréquemment doté du déterminant: *Moskovoś SSSR-ń stol'ica 'Moscou est la capitale de l'U.R.S.S.'* (Mais dans les mêmes conditions le toponyme sans déterminant est aussi régulier: *Saransk Mordójań stol'ica 'Saransk est la capitale de la Mordovie' [v. plus bas]*).

Le déterminant est utilisé dans le cas du nom complété par un adjectif démonstratif: *mon eřan t'e kudosońt' 'je vis dans cette maison'* (mais cf. hon. *ebben a házban*), *t'e vélevarít' lamo mon jakijń 'par ce village j'ai beaucoup marché'* (mais cf. hon. *ebben a faluban...*). La même chose a lieu avec l'adjectif interrogatif *kona* 'quel?': *konat narmuńt'ne eřit' miņek tar-kaso t'eľeń pért? 'quels oiseaux vivent dans nos pays pendant l'hiver?'*

Enfin le déterminant est admis avec les substantifs en fonction partitive: *ojd'eńt' alamo kajit' 'tu as mis peu de beurre'*.

1.5. En mordve-erza le nom peut être déterminé, en outre, sans un déterminant spécifique. Évidemment cela vaut en principe pour les noms propres (*juti D'obaj Mikol' vírganít ružija marto* 'Dj obaj Mikol' va armé par la forêt', *Budapest pokš di mazij oš* 'Budapest est une grande et belle ville'), même dans le cas où en français (ou en italien etc.) le déterminant serait employé: *Vengrija narodnoj respublika* 'la Hongrie est une république populaire' (mais cf. hon. *Magyarország népköztársaság*). Pareillement, maintes fois le déterminant manque si le nom propre est apposé à un nom commun: *Saransk ošso od sovétskoj uniúversítet* 'dans la ville de Saransk il y a une nouvelle université soviétique', *Zaxarov jalga tonavtiča* 'le camarade Zaxarov est un instituteur'.

Peut-être par influence russe (ou par un ancien héritage finno-ougrien?) il n'y a pas de déterminant dans les phrases péremptives et exclamatives ou énonciatives et schématiques: *mon vanstan rod'inaní graúicat, ton sokat moda* 'moi je défends les frontières de la patrie, toi tu laboures la terre', *doska raužo, a por ašo* 'le tableau est noir, la craie au contraire est blanche', *Kije mol'i skolav? Pioner* 'Qui va à l'école? Le pionier'.

Le déterminant n'est pas exigé quand on répète un mot déjà exprimé; en d'autres termes, quand un nom figure déjà une fois avec ou sans déterminant, la fois suivante il peut se présenter dans la déclinaison fondamentale: *Latksónít ul'nes vérgiz... Vérgizés kéksš latks* 'Dans le fossé il y avait un loup... Le loup se cacha dans le fossé', *Ikelenze lišš érke. Érke čires lotkaš* 'Devant elle apparut un lac. Elle s'arrêta près du lac', *Te kudo. Kudo pokš* 'Celle-ci est une maison. La maison est grande'. (On a pourtant des attestations du contraire: par ex. dans un texte des débuts de ce siècle: *Son ašt'és Génisaređn érke čiresę. Nějs érke nit' lagso ašt'icat kavto véñčt'* 'Il était près du lac de Génésareth. Il vit deux barques sur le lac' — Svjatoe Ev.152).

Dans un rapport de possession, si le *nomen possessi* est muni du déterminant le *nomen possessoris* (nom commun!) peut en être dépourvu: *di aršes řivézés vése úirén di pakšan éřicat'neéné l'evksenę név'émest* 'et le renard pensa qu'il aurait montré ses petits à tous les habitant de la forêt et de la prairie', *kolxozón zavxozoš ramj kavso panstt* 'l'administrateur du kolkhoz achète huit brides'.

En plus de ce qui a été dit, il est possible aussi, en mordve-erza, de rendre un nom déterminé seulement à l'aide du suffixe possessif (adjectif possessif en français, italien etc.): *t'et'am mol'i skal šim'd'émé* 'mon père va abreuver une vache'.

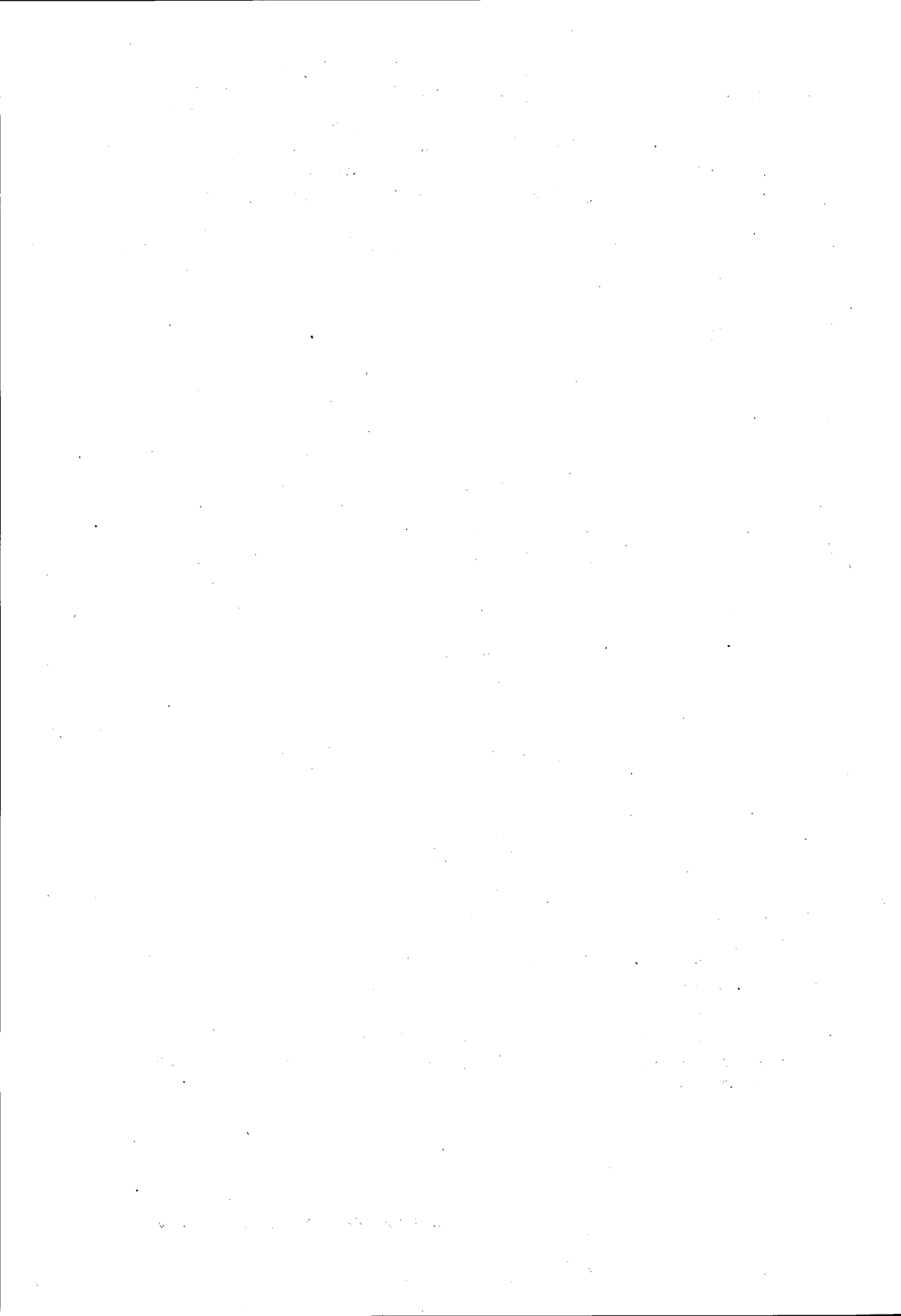
2. Pour signaler l'indétermination la langue mordve-erza utilise un procédé très simple: elle se sert de la déclinaison dite fondamentale ou, justement, indéterminée. Quand un nom se trouve dans cette déclinaison, excepté les cas susmentionnés et l'éventualité de constructions et syntagmes stéréotypés (ex. *šormadoms karandašso* 'écrire au crayon', *t'eleń p'ert* 'pendant l'hiver' etc.), on doit le considérer comme indéterminé: *šjń kandjít znańa* 'ils portent un drapeau', *lejeńt p'ele l'išmet' parksnešt'* 'près du fleuve des chevaux hennissaient', *t'et'am ramaš vason'bejel't'* 'ma mère acheta des ciseaux'.

Le mordve-erza n'a, à partir du numéral 'un', rien développé de semblable à notre article indéfini. Si malgré cela on découvre devant un nom *vejke* (prop.num. 'un') ou sa forme réduite *ve*, cet élément — à moins qu'il ne soit un véritable numéral — il faut le juger dans le sens d'un adjectif indéfini, c'est-à-dire qu'il signifie 'un certain': ex. *vejke skal dij vaz pačkodšt' latkońt' malas* 'une (certaine) vache et un veau tombèrent près du fossé', *koda šjń sašt' narodšt' vaks, mol's vaksozonzo ve lomań* 'quand ils arrivèrent près de la foule, un homme s'approcha de lui', *ve čiste, koda son tonavts...* 'un jour qu'il enseignait...'.
Il est évident qu'un nom est indéterminé quel que soit l'adjectif indéfini auquel il se rapporte: *a mujan-li koda moja k kúiga ramams?* 'est-ce que je ne trouve pas un quelconque livre à acheter?', *takodat lomat' jutit'* 'des gens viennent.'

DANILO GHENO

Bibliographie

- EVSEV'EV, M. E. (1931), *Osnovy mordovskoj grammatiki. Eržan gramatika*, Izd. 2-oe, Moskva.
- ERDŐDI, J. (1968), *Erza-mordvin szövegek*, Budapest.
- JAZYKI = *Jazyki narodov SSSR III. Finno-ugorskie i samodijskie jazyki*. Moskva. 1966.
- HAJDÚ, P. (1981), *Az uráli nyelvészet alapkérdései*. Budapest.
- OSNOVY = *Osnovy finno-ugorskogo jazykoznanija 1-2*. Moskva. 1974-75.
- SVJATOE EV. = *Svjatoe Evangelie ot Matveja, Marka, Luki i Ioanna na erzja-mordovskom jazyke*. Kazan'. 1910.

Keskustelu tutkimuskohteena

Taustaa

Puhuttu kieli on tätä nykyä ja on pitkään ollut diakronisen ja variaatiotutkimuksen aineksena. Silti on aiheellista kysyä, onko ja missä määrin näissä tutkimusperinteissä *la parole* varsinaisesti tutkimuksen kohteena. Diakronisen tutkimuksen perimmäinen tavoitehan on löytää historiallisia invariantteja synkronisen variaation takaa; sosiolingvistiikassa tutkitaan sekä puhujien sosiaalista ryhmittymistä, jolloin kielen piirteillä on osviitan asema, että joidenkin taajakäyttöisten piirteiden keskinäisiä jakaumia eri kielenulkoisten tekijöiden vallitessa. Vain viimeainituksessa tapauksessa puhunta sinänsä on pieneltä osaltaan tutkimuskohteena: puheen virta on raaka-ainetta, josta louhitaan esiin allofoneja, morfeja tai syntaktisia rakenteita.

Vasta melko hiljattain, parin viime vuosikymmenen aikana itse spontaani puhetoiminta kokonaisuudessaan on alkanut nousta hyväksyttäväksi tutkimuskohteeksi. Voimakkain sysäys tälle traditiolle on tullut kielitieteen ulkopuolelta: arkielämän sosiologiasta, jonka edustajina mainittakoon amerikkalaiset Harvey Sacks ja Emanuel Schegloff sekä vuorovaikutuksen sosiologi Erving Goffman. Pohjaa keskusteluntutkimukselle ovat omalta osaltaan luoneet myös etnografisemmin suuntautuneet kommunikaationtutkijat kuten Dell Hymes ja John Gumperz, hekin yhdysvaltalaisia. Nykyisin keskusteluanalyysin parissa työskentelee paljon kielentutkijoitakin, mutta itse ilmiö, vuorovaikutus, on toki niin monimuotoinen, että sitä tutkiessa raja-aidat lähitieteiden välillä helposti hämärtyvät.

Suomessa on maailmankuulut folkloristiset ja murreaineskokoelmat. Kieliaines on E. N. Setälän vuosisadan vaihteessa asettamien tavoitteiden mukaisesti pääasiassa leksikografista. Nauhurien yleistettyä tutkijoiden käyttöön on suomen kielen nauhoitearkistoon kertynyt myös yhtäjaksoisen puheen näytteitä useita tuhansia tunteja. Informanttien väliset keskustelut ovat kuitenkin näissä kokoelmissa jokseenkin tuntemattomia, mikä joh-

tuu ensinnäkin aineistolle asetetuista tavoitteista. Murreaineksen on katsottu ennen kaikkea ilmentävän maantieteellistä variaatiota, jolloin puhetilanteesta mahdollisesti aiheutuva variaatio on jätetty huomiotta. On haluttu pitkiä, yhtäjaksoisia puhenäytteitä, mihin tarkoitukseen vähäpuheisen haastattelijan ja puheliaan haastateltavan vuorovaikutus on ollut parasta ajateltavissa olevaa aineistoa. Eräät puhutun kielimuodon ominaispiirteitä tutkineet lingvistit (ks. esim. Pajunen ja Palomäki 1985) ovat huomauttaneet siitä, että näin kerätty puhekielinen aines edustaa puhuttua kielimuotoa yksipuolisesti, kun siitä yrittää laskea eri muotoluokkien yleisyys-suhteita. Tekstityypeiltään kerätyt tuotokset edustanevat pääasiallisesti narratiivista ja ehkä eksopositorista proosaa. Puheen vuorovaikutus- ja rituaaliset piirteet ovat puolestaan tällaisessa aineksessa selvästi aliedustuneina elleivät puutu kokonaan (ks. Yli-Vakkuri 1986). Haastatteluilla saadaan siis talteen pitkiä keskeytymättömiä monologeja. Useimmissa vuorovaikutuksen muodoissa sen sijaan monologeja esiintyy tuskin lainkaan, sillä keskustelun ominaisuuksiin kuuluu, että kukin osallistuja esittää asiansa lyhyinä, muiden vuorojen katkomina annoksina.

Puhesuomen murros -hankkeen syntaksin osatutkimusta varten on Matti K. Suojasen aloitteesta kerätty myös eri tilanteissa käytyjä luonnollisia keskusteluja (Suojanen 1985). Varsinaisessa sosiolingvistisessä tutkimuksessa tätä ainesta on toistaiseksi käsitelty vain raaka-aineena, ei vuorovaikutuksen tutkimiseen.

Keskustelututkimuksen ongelmia

Teoksessaan *Pragmatics* vaikutusvaltainen englantilainen lingvisti Stephen Levinson (1983. 294) korostaa, että metodisesti siirtymä lauseiden tutkimisesta keskustelujen tutkimukseen vastaa siirtymistä fysiikasta biologiaan. Tutkimuskohde on olennaisesti erilainen, vaikka keskustelussa toki vilahtelee syntaksista tuttuja rakenteita; koska tutkimuskohde on erilainen, pitäisi siihen soveltaa myös entisestä poikkeavia analyysitapoja. Kun syntaksintutkijan esimerkkilauseet ovat valikoima hyvinmuodostuneita, tutkijan kielellistä intuitiota vastaavia tekstilauseita, keskustelututkija saa vastaansa joukon perättäisiä, osittain limittäisiakin puheenvuoroja, joiden pituus, sisältö ja joskus hahmokin voi määräytyä siitä, miten kiinteästi puhujat toimivat yhteistyössä keskenään. Keskustelun kieltä on vaikea ellei mahdoton tutkia rakenteellisena tuotoksena, ainakaan samassa mielessä kuin lauseita, ja kontekstista irrotettuna keskustelu usein menettää mielekkyytensä ja merkityksellisyytensä. Saksalainen tutkija Dorothea Franck (esitelmässään keväällä 1986) on ehdottanut, että ajassa virtaavaa puhetta ei pitäisi yrittääkään visuaalistaa rakenteelliseksi ilmiöksi, ei edes

niin että ryhtyisi sitä litteroimaan näkösalille, koska tällöin särkyvät juuri se mikä keskustelulle on olennaista eli hetkellisyys ja nojautuminen korvanvaraisuuteen. Miltä uusi virtaavaa ja rönsyilevää puhumista analysoiva tutkimus sitten näyttäisi, jää tulevaisuuden pimentoon; Franckin kärjistys on kuitenkin haaste, joka keskusteluntutkijoiden tulee jollakin tavoin ottaa huomioon.

Luonnollisen keskustelun tutkija on aina salakuuntelija, ellei itse ole osallistunut keskusteluun, jota tutkii. Salakuuntelija voi ymmärtää jonkin asian toisella tavalla kuin keskusteluun osallistujat, joita hän tarkkailee: hän voi olla havaitsevinaan yhteisymmärrystä siellä, missä keskustelijat ovatkin puhuneet toistensa ohi, ja usein hänellä voi jokin jakso jäädä kokonaan käsittämättömäksi. Tämä tuntuu olevan yksi keskustelun tutkimisen väistämättömistä rajoituksista samalla tapaa kuin ns. havainnoitsijan paradoksi on sosiolingvistisen tutkimuksen väistämätön ongelma.

Vaikka keskusteluntutkimus ei ole vielä ennättänyt saavuttaa suuria teoreettisia edistysaskeleita, se on nostanut tietoisuuteen itse tutkimuskohteen luonnetta ja lingvististen lähestymistapojen yksipuolisuutta koskevia näkökohtia, mikä on jo sinänsä arvokasta.

Miksi tutkia suomalaisten keskusteluja?

Keskusteleminen on vanhin ja tavallisin kielenkäytön muoto. Sitä tekevät kaikki, se on ihmisen toiminnan yksi lajityyppillinen piirre. Nyt tuleekin kysyneeksi, missä määrin keskusteluntutkimus on kielestä ja kulttuurista riippumatonta ihmisten välisen vuorovaikutuksen ja yhteisymmärryksen pyrkimisen tutkimista ja missä määrin ylipäänsä kulttuuri-kohtaisia piirteitä. Mikä nyt olisi juuri suomalaiselle dialogille ominaista? On ilmeistä, että spontaanissa keskustelussa on yleispäteviä, kulttuurista riippumattomia piirteitä: jo esimerkiksi se, että puhutaan pääasiassa vuorotellen eikä yhtä aikaa tai parittain, on yksi mille tahansa keskustelulle ominainen piirre. Mutta se, miten paljon puheajasta voi olla päällekkäispuhuntaa, sallitaanko keskustelussa ollenkaan monologeja esim. kertomusta esitettäessä, kuinka ja millaista puhekumppania voi keskeyttää, nämä ovat selvemmin kulttuuri-kohtaisia piirteitä. Suomalaisista on vallalla myytti, että me olemme hiljaisia tai vähäpuheisia. Päteekö tämä mihin tahansa puhetilanteeseen, ja miten se ilmenee aktuaalisen keskustelun tasolla? Pitävätkö suomalaiset ehkä vuorojensa välissä tai niiden aikana pitempiä taukoja kuin muunmaalaiset; onko hiljaisuuden sieto selvästi suurempaa kuin vaikkapa saksalaisilla tai amerikkalaisilla? Sosiologi Klaus Mäkelä (1986) on väittänyt, että Suomessa on vähän makujen hierarkiaa, jos verrataan vaikkapa Bourdieun kuvailemaan ranskalaiseen yhteiskuntaan, ja että vastaavasti suomalaiset erottuvat

toisistaan kielenpiirteiltään lähinnä vain alueellisesti, eivät juurikaan sosiaalisesti kuten newyorkilaiset tai lontoolaiset. Mutta päteekö tämä myös keskusteluun? Vaihteleeko puhe vain tilanteen formaalisuuden ja siihen osallistuvien iän, sukupuolen ja koulutustason eikä sosiaalisen hierarkian funktiona? Kun keskusteluja ei ole tutkittu, tällaisista seikoista voi esittää lähinnä vain henkilökohtaisiin kokemuksiin perustuvia spekulatioita.

Vuonna 1978 julkaisemassaan artikkelissa *Universals in language usage: politeness phenomena* englantilaiset tutkijat P. Brown ja S. Levinson hahmottelivat juokon keskeisiä kasvojen suojeluun käytettäviä vuorovaikutusstrategioita ja esittivät, millä tavoin nämä eri kielissä pyrkivät kiteytymään ja saamaan konventionaalistuneita, kieliopillistuneita muotoja. Jos esimerkiksi jossakin kulttuurissa puhuteltavan mainitseminen nimeltä on liian tungettelevaa, kieleen kehittyy todennäköisesti monia persoonan välttämisen keinoja, jotka konventionaalistuvat puhetilanteisiin. Toisessa kulttuurissa taas on ehkä tärkeää korostaa puhuteltavan ja oman itsen välistä arvoeroa, mikä johtaa kunnioitus- ja vähättelyrakenteiden kiteytymiseen. Yksi suomelle tyypillinen piirre on 1. ja 2. persoonan mainitsematta jättäminen (vrt. esim. Yli-Vakkuri 1986). Millä tavoin tätä keinoa erityyppisissä puhetilanteissa käytetään, siitä ei paljoa tiedetä. Keskustelu koostuu aina sekä valmiista formuloista että vasta luodusta aineksesta. Kiinnostavaa onkin selvittää, miten tuoreet, vasta luodut ainekset kiteytyvät, tulevat ehkä muotiin ja vakiinnuttavat käyttönsä automaattisina kielenpiirteinä, toisin sanoen, miten onnistuneet strategiat konventionaalistuvat. Ns. kohteliaassa vuorovaikutuksessa on toki paljon yleiseurooppalaista kulkutavaraa, mutta sen alta voi vielä paljastua alkuperäisiä suomalaisia vuorottelu- ja lähestymistapoja.

Nunc est bibendum

Alkoholitutkija, sosiologi Kettil Bruun väitteli vuonna 1959 teoksella *Drinking behaviour in small groups*. Tutkimustaan varten Bruun oli kerännyt ainutlaatuisen laajan ja seikkaperäisen keskusteluaineiston. Viisitoista neljän miehen ryhmää istui kukin kuusi tuntia ravintolan kabinetia muistuttavassa studiossa, osallistui tänä aikana neljään erityyppiseen tehtävään (à 20 min.), nautti säännöllisin välein ruokaa ja juomaa ja keskusteli väliajat vapaasti. Jokainen kuuden tunnin istunto nauhoitettiin kokonaisuudessaan, ja keskustelusta tehtiin lähinnä pienryhmäsosiologisia päätelmiä. Vuonna 1985 koko tämä keskusteluaineisto luovutettiin kielitieteelliseen käyttöön; tätä ennen varsinaista kielellistä vuorovaikutusta ei ollut systemaattisesti tarkasteltu muuta kuin keskustelijoiden välisten suhteiden tulkitsemisen kannalta.

Keskusteluntutkimuksen perinteessä tämäntyyppinen aineisto lienee ainutkertainen: voimme seurata hitaasti juopuvien toveriryhmien sekä tavoitteellisia että vapaita keskusteluja parinkymmenen vuoden takaa. Samoja tehtäviä on ratkaisemassa useita ryhmiä, mikä suo mahdollisuuden jonkinlaiseen yleistykseen yli yksittäistapausten. Kokeeseen osallistujien tuli mm. pohtia heille kuvaillun työmaajuopottelutapauksen ratkaisua; he suunnittelivat yhdessä kesälomasaaren kaavoitusta ja erittelivät suhtautumistaan joihinkin keskeisiin alkoholin käyttöä koskeviin väittämiin. On triviaalisti ilmeistä, että keskustelu pakkaa puuroutumaan sitä mukaa kuin alkoholia nautiskellaan. Oma mielenkiintonsa on kuitenkin koettaa katsoa, miten kielelliset strategiat alkavat rakoilla, miten näennäinen yhteisymmärysyisyys syntyy tai mistä aiheutuvat äkilliset riidat.

Vuoden 1985 kesästä saakka on kanssani tämän aineiston parissa työskennellyt muutama aloitteleva tutkija. Bruunin aineisto on perusmateriaalinamme, mutta olemme kehittäneet litterointitavan, jolla voi kuvata mitä tahansa vapaata keskustelua (ks. Hakulinen ja Sorjonen 1986). Vaikka olemme hyvin selvillä litteroinnin synnyttämästä ymmärtämisen illuusiosta, olemme siirtämässä aineiston selkeimpiä jaksoja kahdeksi eri versioksi, jotka on tallennettu tekstinkäsittelylaitteelle. Toinen versio seuraa puheen lineaarista etenemistä, kun taas toinen erottelee pitemmät vuorot eli jaksot ja palautteet toisistaan.

Vaikka työmme on aivan alkuvaiheessaan, näyttää siltä, että aluksi kaoottiselta tuntuva aineisto alkaa vähitellen avautua. Sen avulla voidaan tutkia hyvin erityyppisiä kysymyksiä. Toisaalta voi katsoa, miten kertomukset puhkeavat ja ketjuuntuvat joutilaissa rupattelutuokioissa tai miten vapaa keskustelu etenee verrattuna tavoitteelliseen. Vuorovaikutuksesta itsestään on kiinnostavaa selvittää esimerkiksi, miten puhujat vaikuttavat toisiinsa ja heijastelevat toistensa kielenkäyttöä; miten avuton tai arasteleva puhuja eristetään, miten dominoijaa siedetään tai ei siedetä. Lähempänä kielen pintaa olevia kysymyksiä ovat mm. prosodian muutokset illan kuluessa, palautteiden, vuoron aloitusten ja lopetusten konventionaalisuudet ja näiden esiintymisedellytykset. Joitakin tässä mainitsemiani aiheita olemme ryhtyneet jo aineiston ollessa muokkuvaiheessa selvittämään. Mutta näistä raportoimme tuonnempana tarkemmin.*

AULI HAKULINEN

* Kirjoitus on laadittu v. 1986. Projekti on sen jälkeen laajentunut käsittämään myös mm. puhelinkeskusteluja. Keskusteluaineistosta on valmistunut 15 laudaturtyötä ja kolme lisensiaatintutkielmaa; tekeillä on kolme lisensiaatintyötä ja kolme väitöskirjaa; julkaisu- ja artikkeleita on n. 20.

References

- BROWN, P. – S. LEVINSON (1978), Universals in language usage: Politeness phenomena. In: Goody, E. N. (ed.), Questions and politeness. Cambridge Papers in Social Anthropology 8. Cambridge.
- BRUUN, K. (1959), Drinking behaviour in small groups. The Finnish Foundation for Alcohol Studies 9. Helsinki.
- HAKULINEN, A. (toim.) (1989), Suomalaisen keskustelun Keinoja I. Kieli 4, Helsingin Yliopiston suomen Kielen laitos. Helsinki.
- HAKULINEN, A. – M.-L. SORJONEN (1986), Keskustelun kuvaamisesta. P. Leino-J. Kalliokoski (toim.), Kieli 1. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos. Helsinki.
- LEVINSON, S. C. (1983), Pragmatics. Cambridge.
- MÄKELÄ, K. (1985), Kulttuurisen muuttelun yhteisöllinen rakenne Suomessa. Sosiologia 4: 247–60.
- PAJUNEN, A. – U. PALOMÄKI (1985), Tilastotietoja suomen kielen rakenteesta 2. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 31. Helsinki.
- SUOJANEN, M. K. (1985), Mitä Turussa puhutaan? Raportti Turun puhekielen tutkimuksesta. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 23. Turku.
- YLI-VAKKURI, V. (1986), Suomen kieliopillisten muotojen toissijainen käyttö. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 28. Turku.

Conversation as Research Object

by AULI HAKULINEN

This paper is an essay which aims at giving some background and justification for the study of spoken dialogue. Conversation as such has not been a legitimate object of linguistics. Rather, spoken language, whether collected item by item with pencil and paper, or taped during interview sessions, has mainly been used as a quarry, a mine from which allophones, morphs, or sentential constructions can be extracted for purposes of historical or sociolinguistic reasoning. Spontaneous, natural conversation is a very awkward object of investigation. There is the problem of how to avoid the observer's paradox; there is the eavesdropper's problem of how to understand what mutual understanding is when one was not a participant in the event itself. And there is the problem of how to generalize over particular speech situations into something that is culturally and linguistically significant.

Yet, the study of interaction has come to stay, and it is the joint object of interest of many humanistic and social fields. Among the specifically linguistic issues which the current author, with her colleagues, is trying to look at are the interplay between conversation and conventionalization: in other words, how do gambits, formulas and other forms of speech become fixed. And specifically: what is there in Finnish conversations—apart from lexis and syntax—that make them so Finnish?

Brigetionem, Βεργιτίων

The soil of Hungary never fails to bring us linguistic originality and fresh lessons, just as the perceptive originality of Robert Austerlitz always pushes us to peer critically into the non-obvious. Before the coming of the Magyars Hungary formed a portion of the wide linguistic domain of the Celts. It turns out, as I hope to show, that on Pannonian terrain the Celts produced at least one original formation not paralleled elsewhere.

When we read Ptolemy's Geography cap. 14 (ΚΕΦΙΔ), we sense immediately that we are in Celtic territory: Παννουίαςστγς ἄνω Θέδισ... 3. Πόλεις δὲ εἶδιν 'πὸ μὲν τὸν Δανούβιον ποταμὸν¹ and then we find Οὐνδόβωνα²... Καρνουῶρ 'Carnuntum'³ The name Νοοίδουνον ~ Νοοιόδουνον as well as Καρρόδουνον could not be more obviously Celtic.⁴ Ὀλίμακον could easily have the suffix *-ācum* marking a substantial property (a *villa*) such as we see in *Villach/Beljak*, and Σιδκία (*Sziszek*) must be compared with *sisciacus* (Limousin) found in Holder, as well as with *Sissy* (Aisne) < *Sissi* 1157, *Succieu* (Isère) < *Siciaco* 9th cent., *Sissiaco* 10th cent., *de Sussiaco* 13th cent., formed from a Gaulish personal name *Siscius* + the suffix *-ācum*. These are all substantial and easily paralleled Celtic elements.

It is therefore of considerable interest when we find a new Celtic formation.

¹ I have set forth my view of the name of the Danube as Iranian (Hamp 1977).

² The elements of *Vindōbona* (see Hamp 1976) are patently Celtic, although the exact analysis of *-bona* (cf. *Augustobona*, the ancient name of *Troyes* < *Tricasses*) still remains obscure. The indubitably Celtic lexeme *uindo-* (Hamp 1979) 'white' also denotes in early Insular Celtic 'supernatural, of the otherworld' — and this Celtic possibility should not be lost sight of — but the Central European semantics of *Belgrad* must certainly be kept in mind here.

³ It is not certain here whether one has to do with Celtic *karn-* 'a pile of stones' or *karn-* 'a horned animal' seen in the name of the *Carnutes* of *Chartres*.

⁴ For recent remarks bearing on the chronology of *Nevio-* > *Noviodūnum* see Hamp 1986. For the writing of *Noimagos* (2nd century) for what patently must have been **Noimagos* consider the modern form of *Nyons* [niōs] (Drôme) < **Nions* < **Nəioms* < **Noiōm(a)os*.

In Ptolemy's list we find a place identified with ruins near "Soezny 55 m. from Flexum" (Holder 540-1) Alt-Ó-Szőny. The text prints *Βιγέτιον* 'Brigetium,' and the following variants are recorded: *Βριγαίτιον* (in MS X), *Βραιγέτιον* (FNΣΦΨ), *Βραγαίτιον* (C), *Βραιγαίτιον* (ABDEGL SZΔΞΩ), *Βρεγαίτιον* (ceteri). If we regard C as perhaps a lapse omitting an iota, these reduce to [Bregétion] beside [Brigétion]. In inscription *Bregetio* is reported, *Brigetionem* ceteri, while the itinerary, Not. Dign. and Ammian. testimony yields *Bregetionem* and *Bregitionem*. There is other evidence for *e* in the first syllable in some manuscript testimony (e. g. Victor Ep.), but without a complete textual criticism it would not profit us at present to rehearse these facts further in detail. This is because there are two considerations that might vitiate the Celtic significance of this variation in any case, as we shall see.

We note two further facts in particular regarding the variants. The CIL attestation of the name shows us nearly exclusively the spelling *Brig-*. This is important in giving a strong indication of the local direct tradition. The further implication is that spellings with *Breg-* m a *y* indicate secondary actual phonetic lowering of this original *Brig-*. The second fact is that Socrates H. Eccl. attests for us *Βεργιτίων*. This form is important not only in showing the stem termination *-ίων* (which is morphologically, if not phonologically distinctive and relevant), but also in carrying the vocalization *Βεργ-*. We shall see shortly that this vocalism may well not stem from a simple error, but may reflect an old truth independently motivated. Therefore the *e* of our variants in *Breg-* could conceivably have arisen by conflation with *Berg*.

In this fashion we reach two irreducible possibilities for the first syllable: *Brig-* and *Berg-*. Both of these will be seen to belong to possible Celtic formations inherited from Indo-European. It has already been well recognized that Celtic attests reflexes of the Indo-European base **bherǵh-*; I have in fact recently (Hamp 1986) discussed the formations lying behind Celtic **brigantinos*. As a matter of fact, this type of formation brings to mind the variant of our place-name which is found in the Peutinger Table, *Brigantio*, and the further variant *Bregetionem* Victor Ep., which must somehow depend on it. Holder properly brands the Peutinger variant "falsch"; we must view the forms in *-et-* and *-it-* which we have passed in review as variants of a lectio difficilior, and thus regard the Peutinger *-ant-* as an intrusion from the widely documented stem *brigant-* (Holder 535-9).⁵ We are therefore assured of *Brig-* or *Berg-* + *-et-* or *-it-*.

⁵ Besides *Briantes* (Indre), recorded in 1291, and *Briançonnet* (Alpes-Mar.), written in an inscription *ordo Brig* and in 997-1027 *Brianzo*, note especially *Briançon* (H.-Alpes), which Strabo had as *Brigantion* and the Vases apollinaires as *Brigantium* and the Peutinger Table itself knew as *Brigantione*.

It is instructive, moreover, on the Celtic side to observe the sparseness of formations registered by Holder: *Brigantes* (534–5), *brigant-* (535–9), *Brigia*⁶ and *Brigiānī* (542), and scarcely any sure instances of *Brigo-*. Besides, I would not agree with Holder in positing (533) an erweiterter Stamm (-) *brīgā*; this is nothing other than the original feminine root-noun⁷ (< *nomen actionis) with the acc. sg. **bhrǵh-m* > *brigan* (and the plural) generalized.⁸

I have furthermore studied (Hamp 1972, 1985, in press) the attestation of the IE root **bherǵh-*, basically a verbal base, and its formations, and in addition to the above derivatives we can identify original formations which may be reconstructed **bhorǵh-éie-ti* (3 sg.), **bhr-N-ǵh-é-ti*, **bhrǵh-tó-* (→ -*H_a*- deadjectival verb), **bhrǵh-uen-*, **bhrǵh-mó-* (→ **bherghmo-*), **bhrǵh-ú-*, **bherǵh-ies-*, **bherǵh-o-*, **bhérǵ-es-*, **bhorǵh-mó-s*. We can now add to these the significant increment that our place-name brings.

We are also now in a position to speak of the formation of our name. Holder leads us to analyze it among his adjectives and participles (somehow said to alternate with *-ento-*) in *-étō* which get derived (1481) to yield *-et-īo-*. But without going into the detail of the miscellaneous bases to which he attributes this formation, we must now see how this entire attribution neglects the very textual documentation on which our name rests.

Although Ptolemy seems to give us a form *Brigetiōn*, we must heed carefully the other evidence for a stem *Brigetion-* and the Socrates H. Eccl. Βεργιτίων. These, taken all together, point unmistakably to a nasal-stem. We must then have a verbal noun *brigetion-* or *berge-tion-*. Such a formation has an exact match in Latin and in the Insular Celtic that we know. This is the type of Lat. *mentiō -onis* = OIr. *toimtiu* [toĩd'u] 'opinion' < **to-mēddiū* < **to-mŋ-tiū -tion-*, or *aicsiu* 'seeing, sight' < **ak^wk^wissiu* < **ad-k^wis-tiū -tion-*; these feminine verbal nouns are well described by Thurneysen §730. The basic rule of their formation is seen to be a zero-grade of the base + *-tion-*, which Pedersen 46 §392.1 analyzes as **-ti-* + *en-/on-*. The fem. verbal noun in **-ti-* in IE, it should be noted, also required zero-grade. Pedersen further notes that the suffix(es) normally follows immediately the verbal root, but that we also have such examples as *áigthiu* 'fear' (: *águr* 'I fear'), where the lenition of *th* assures us of a vowel

⁶ Note *Bray* (S-et-L.), which is *Brigia* 930, and *Brie* (D-Sèvres) written *Bria* 1125.

⁷ Actually seen glossed in *Brimont* (Marne) < *Brimons* 1171. *Brion* (Isère) seems to have a stem-suffix *-one(m)*.

⁸ Dauzat and Rostaing are quite mistaken or misleading s.v. *Briançon* in speaking "d'un them gaul. et pré-gaul. (ici ligure) *briga* hauteur et suff. *-ant-* (ligure), auquel s'est ajouté *-onem*." We have, of course, at bottom a pure Celtic participle.

which originally followed the root; hence **āg-e-tion-*. In the derived adjective, beside *cain-toimtenach* < **kani+to-m̄-ti(e)n-āko-* and *tuistenach* ('genitive' **t(o)-ud-sm̄-ti(e)n-āko-*, we find also Mid. Ir. *carthanach* 'loving' (: *caraim* 'I love') < **kar-e-ti(e)n-āko-* with an intervening vowel.

Thus from a base **bherǵh-* we would expect to form a noun **bhrǵh-tion-* with the concretized meaning 'height' > Celtic **brixtion-*, in the zero-grade. But if the thematic vowel were interposed, perhaps to preserve the final consonant of the root from assimilating in voice, we might then also find the full-grade which the thematic present entails. This would produce a form **bherǵh-e-tion-* > Celtic **bergetion-*. The zero-grade formation could then have been revised to **brigetion-*, nom. **brigetiū* (Latinized *Bregetiō*).

This place-name therefore gives us a hitherto undocumented verbal noun for Continental Celtic, and a specimen of a formation not otherwise attested for IE **bherǵh-*, with a rare interplay of productivity in IE verbal noun formation.

ERIC P. HAMP

References

- DAUZAT, A. – CH. ROSTAING (1984), *Dictionnaire étimologique des noms de lieux en France*². Paris.
- HAMP, E. (1972), *Παρθένος* and its cognates. *Homenaje a Antonio Tovar*. Madrid 177–80.
- HAMP, E. (1977), *Notulae Daco-Iranicae*. *Studia et Acta Orientalia* 9: 79–83.
- HAMP, E. (1976), On the Celtic Names of Ig. *Acta Neophilologica* 9: 3–8.
- HAMP, E. (1979), *Notulae etymologicae Cymrica*. *Bulletin of the Board of Celtic Studies* 28: 213–7.
- HAMP, E. (1985), Albanian *zbres* 'descend.' In: H. M. Ölberg – G. Schmidt – H. Bothien (eds.), *Festschrift für Johann Knobloch*. Innsbruck. 145–6.
- HAMP, E. (1986), *Varia*: XXIV ΠΟΚΛΟΙΣΙΑΒΟ; XXV Notes on word formation, 5. **brigantīnos*. *Études celtiques* 23.
- HAMP, E. (in press), German *Baum*, English *beam*.
- HOLDER, A. (1896), *Alt-celtischer Sprachschatz*. Strassburg.
- PEDERSEN, H. (1913), *Vergleichende Grammatik der keltischen Sprachen II*. Göttingen.
- PTOLEMAEI, CL. *Geographiae = Κλαυδίου Πτολεμαίου*. 1883. Carolus Müllerus (ed.), *Γεωγραφικῆς ᾠφηγηδέως βιβλίον δεύτερον*. Paris.
- THURNEYSSEN, R. (1946), *A Grammar of Old Irish*. Dublin.

UGRICA:

Этимологии с историко-фонетическим подтекстом

1. К венг. *hall*, фин. *kuuntele-* 'слушать'

Хорошо известно следующее сравнение: венг. *hall* (НВ. *hadl-* 'слышать, слушать' | манс. (МТг., NyK 50: 453, MSFOu. 180: 119) ТЈ *k_oantäl-*, КУ *χōntl-*, КО *kōntl-*, Р *k_oōntl-*, *kontl-*, *kōntl-*, LO *kōntl-*, So. *χūntl-* 'horchen' | хант. (DEWOS 519) V *kunγəl-*, Тгј. *kuntəγələ-*, Ко. *χuntta-* 'hören' | фин. *kuunella* (*kuuntele-*) 'слушать.' Однако трактовка этих слов в этимологической литературе обычно сопровождается сомнениями и самыми разнообразными оговорками. В частности, FUV 28 и MSzFE 254 допускают, что фин. *kuunella* относится не сюда, а к фин. *kuulla* 'слышать'; SKES 251 приводит венг. *hall* под вопросом; Л. Хонти, не принимая точки зрения В. Штейница о чередовании **ā* ~ **ū* в мансийском (Steinitz FgrVok. 55-56, WogVok. 172-173, 213, 325), снабжает So. *χūntl-* пометой "ostj. Einfluß" (Honti 1982. 29, 49, 153).

Сомнения связаны в первую очередь с вокализмом первого слога и представляются совершенно излишними: перед нами пример вполне регулярного, хотя и очень редкого фонетического типа. Ср. полностью аналогичное соотношение между фин. *kuule-*, манс. ТЈ *k_oāl-*, So. *χūl-*, КУ *χōl-*, хант. VVj. *kul-i*, венг. (?) **hal* 'слышать' (MSzFE 253-254) и — с отличием в мансийском — между фин. *kuusi*, манс. ТЈ *kat*, КУ *χōt*, So. *χōt*, хант. VVj. *kut*, венг. *hat* 'шесть' (MSzFE 274)¹ Следует предполагать, что один и тот же фонетический фактор обусловил и долготу *ū* в финском, и лабиализацию анлаутного

¹ Заслуживают внимания также манс. ТЈ *mant*, LO *mōnt*, So. *mūnt* 'früher,' хант. VVj. *munt* 'neulich' (Honti 1982. 164, также с предположением о хантыйском влиянии в манс. So.). Не исключено, что эти слова связаны в конечном счете с фин. *muu* 'другой' и венг. *ma* 'сегодня,' *majd* 'потом.'

k_o в части мансийских диалектов, и манс. *So. ū* (вместо ожидаемого *ō*), и венгерскую рефлексацию в виде *a*.

С высокой долей вероятности можно судить о природе этого фонетического фактора: традиционная этимология связывает фин. *kuule-* и т.д. с самодейским названием уха, которое реконструируется в виде **kåw* (Janhunen 1977. 62); дериватами от той же основы естественно считать также фин. *kuuntele-* и т.д. На дифтонгическую природу рассматриваемого соответствия гласных указывают, возможно, также удм. *kuat'*, коми *kvajt* 'шесть' (но ср., с другой стороны, *-i* в удм., коми *kil-* 'слышать').

Таким образом, мы если и не достигнем истины, то приблизимся к ней, если вместо воспроизводимых в MSzFE **kunta-(l3-)*, 'слушать', **kule* или **küle* 'ухо, слышать', **kutte* 'шесть' будем ориентироваться на праформы **kauntzl-* (? < **kaul-ntzl-*), **kaul-*, **kautti*.

Разумеется, в свете предложенного объяснения оказываются излишними гипотеза о связи фин. *kuuntele-* и т.д. с фин. диал. *kuntia* 'щупать,' манс. *TJ kant-* 'finden' и т.д. (FUV 28, SKES 238, MSzFE 254–255).

2. Венг. *megyek, vagyok, van, legyen* etc.

Среди "неправильных" глаголов венгерского языка выделяется группа вокалических основ, которые, судя по их внешним соответствиям, всегда были односложными или очень рано приобрели односложную структуру: *ē-*, *hi-*, *i-*, *lē-*, *tē-*, *vē-*, *vi-*. Одна из общих черт — присутствие в формах презенса суффикса *-s* (*ē-s-ēm* 'ем' и т.д.) с предполагаемым исходным фреквентативным значением (Bárczi e.a. 1967. 417–418; Майтинская 1979. 44), который фонетически может продолжать **-é-* или **-ś-*.

Обратимся теперь к формам презенса *mēgyĕk, mégy* (~ *mész*), *mēgy* (от *mĕn-* 'идти') и *vagyok, vagy, van* (от *val-* 'быть'). Трудно принять объяснения этих форм, предлагаемые в MSzFE, ср.: „A m. *megyek, megy, megyünk -gy-je n > ny > gy* hangváltozás útján keletkezett. Vö. N. *mĕnek, mĕnyĕk*” (MSzFE 428); „A m. *vagyok, vagy, vagyunk stb. alakokban *-l- > *-l'- > -gy- változás történt... A van alak elvonás eredménye: *vagynak > vannak > van*” (MSzFE 670).² Возникает целый ряд вопросов: Можно ли, вопреки всем данным сравнительной фонетики, считать венг. *gy* рефлексом **-n-* и **-l-*? Почему этот рефлекс*

² Аналогичные объяснения в TESz. 2: 877, 3: 1085. В обоих случаях словари следуют за Bárczi Htört.²

не встречается в других формах глаголов *mĕn-* и *val-*, а ограничен только презенсом? Допустимо ли полагаться на редкие диалектные формы *mĕnek*, *mĕnyĕk* (с которыми сосуществуют и другие варианты — *mĕk*, *mĕnygyĕk*, ср. TESz. 2: 877) при том, что известны др.-венг. *Vécsi K. mĕgĕc* (= *mĕgyĕk*), НВ. *vogtuc* (= *vagyutuk* > *vagyunk*) и т.д.? Как могло *van* — одно из их наиболее частотных венгерских слов — возникнуть на основе гораздо менее употребительного *vanak*? Является ли чистой случайностью точное фонетическое и семантическое соответствие между венг. *van* и фин. *on*?

Совершенно очевидна необходимость иного объяснения. Во всех тех уральских языках, где морфонология допускает глагольные основы с исходом на согласный, этимологические соответствия венг. *mĕn-*, *val-* имеют консонантную основу, ср. особенно фин. *tennä*, *olla*. Поэтому можно с уверенностью реконструировать для этих глаголов односложные праформы **min-* и **wol-* (а не **men-* и **wole-*: эти традиционные реконструкции опираются на устаревшие представления об обязательной двусложности праязыковых основ, ср. Helinski SFU 20: 247–249). Как отмечалось выше, односложные вокалические основы в формах презенса расширены суффиксом **-ć-* или **-ś-*; тот же суффикс следует предполагать и в *mĕgy(-)* < **migy(-)* < **min-ć-* или **min-ś-*, *vagy(-)* < **wol-ć-* или **wol-ś-*. Закономерный характер развития **-ńć-* (**-ńc-*) в венг. *gy* не требует доказательств. Кластер **-lć-* (**-lć-*) в финно-угорских этимологиях не представлен, однако известен пример развития угор. **-lć-* в венг. *gy*, ср. *faggyú* ‘жир, сало’ ~ хант. Trj. *połt’* (MSzFE 175; следует реконструировать угор. **palćz*). Случаи с **-ńś-* (**-ńś-*) и **-lś-* (**-lś-*) неизвестны; вероятно, такие кластеры все же существовали (см. Korhonen JSFOu. 80: 164), но имели тенденцию совпадать с **-ńć-*, **-lć-*. Таким образом, фонетическая предыстория форм *mĕgyĕk*, *mĕgy*, *vagyok*, *vagy* оказывается вполне прозрачной и — что особенно важно подчеркнуть — полностью подчиненной общим законам правенгерского фонетического развития.

Долгота гласного в *mĕgy* ‘идешь’ связана, по-видимому, с процессом удлинения переднерядных гласных в односложных словах (см. Хелимский 1979).³ Общий источник венг. *van* и фин. *on* (а также удм. *van* с тем значением?) реконструируется в виде **won*; его соотношение с **wol-* ‘быть’ представляет собой проблему

³ В свете исследований А. Ньири есть основания предполагать, что формы 2Sg. у односложных глагольных основ в субъектном спряжении не имели личного окончания (наряду с *mĕgy* ср. еще др.-венг. *lés*, *lĕs*; *tĕs*; *tĕs*; *vĕs*, *vĕs*, см. Nyíri Mny. 69: 147–148, ср. еще Nyíri NéprNyttud. 17–18: 153 ff.).

прафинно-угорской морфонологии, а не исторической грамматики венгерского языка.

Можно добавить, что в формах императива односложных глагольных основ (*lěgyek, légy, lěgyēn* и т.д.), которые чрезвычайно сходны с формами презенса от *tēn-*, согласный *gy* развился, по всей видимости, из *-jj-*. Геминация суффикса императива в **lějjek* (> *lěgyek*) является проявлением того же правила геминации, что и в *lěnni, lěnnék, lěttem* и т.д. В случае с *jőjjek* 'пусть я приду' переходу *jj > gy* воспрепятствовало ассимилятивное воздействие со стороны анлаутного *j-*.

3. Манс. **iγən*, хант. **äγəŋ* 'Kinn'

Манс. (Honti 1982. 124) **iγən* 'Kinn' (ТС *in*, КМ КО *ēn*, КУ *iγən*, P VS LU *jēn*, LO So. *ēŋən*) и хант. (Ibid.) **äγəŋ* id. (VVJ. *äγəŋ*, Trj. *äγəŋ*, J *äγən*, DN Ко. *äŋən*, Ni. *aŋən*, Kaz. *aŋən*, O *äŋən*) сравнивают либо с венг. *íny* 'десна, небо', фин. *ien* (*ikene-*) 'десна' (Karjalainen JSFOu. 30²⁴: 12; SKES 101), либо — значительно чаще — с удм. *an* (диал. *aŋ*) 'челюсть, небо, десна', коми *an* 'небо', самод. **äŋoj* 'челюсть' (MSzFE 83, 320 с литературной; DEWOS 44). При этом, отклоняя первую из указанных этимологий, MSzFE ссылается на исходность **-ŋ-* в обско-угорском.

Реконструкции, предложенные Л. Хонти, свидетельствуют об ошибочности этой ссылки и заставляют отдать предпочтение первой этимологии. Можно обнаружить целый ряд примеров ассимилятивного развития **-γzn > -ŋzn* (**-γzn > -ŋzn*, **-γzn > -ŋzn*), характерного для зоны западнохантыйских и северномансийских диалектов. О том, что мы имеем дело именно с развитием в указанном направлении (а не с противоположно направленной диссимилиацией), свидетельствует в первую очередь фонетический облик показателя дв. числа (восходящего к урал. **-kz-*): хант. **-γən > VVj. Trj. J DN Ко. -γən*, Кр. Ni. Kaz. Бер. O *-ŋən* (Honti 1984. 36–37). Ср. еще ниже (4.), а также (DEWOS 606) Trj. *käγəŋ*, J *käwəŋ*, Кам. Ко. *keŋəŋ* 'untere Zacke des Beiles', (DEWOS 913) Vj. *moγəŋ-*, Trj. *meγəŋlə-*, *mewəŋlə-*, Ni. *maŋən-*, Kaz. *maŋəŋ-* 'schlummern', (DEWOS 1319) VVj. *soγən*, Trj. *säγəŋ*, J *säwən*, Irt. *soŋən*, Ni. *suŋən*, Kaz. *soŋən*, O *säwən* 'großes Gefäß aus Birkenrinde' и др.

4. Манс. **kīγan*, хант. **kěγaη* 'Кнопf'

Манс. (Honti 1982. 147; MSFOu. 180: 141) **kīγan* 'Кнопf, Knopf-schnüre' (Т *kīñ*, КУ *kīγan*, КМ *kīγn*, КО *kīγna*, Р VN VS LU *kīn*, LO *kēγn*, *kēγan*, So. *kēγan*) и хант. (Honti 1.c.; DEWOS 605–606) **kěγaη* id. (VVj. Trj. *kěγaη*, J *kěγan*, DN *kěγan*, Ni. *kīγan*, Kaz. *kīwāη*, O *kijān*) определены Х. Паасоненом (FUF 2: 124) как тюркские заимствования, ср. др.-тюрк. (Kašγ.) *kögān* 'пути на ногах животного,' татар. (Radl.) *kügān* 'Türangel.' В. Штейниц в DEWOS отклоняет тюркскую этимологию, исходя, по-видимому, из версии о первичности *-γ- в обско-угорском. Те же соображения, что и в предыдущем пункте (3.), позволяют поддержать реконструкцию -γ- у Л. Хонти и полностью реабилитировать этимологию Паасонена (считая манс. **kīγan* и хант. **kěγaη* сепаратными заимствованиями из одного и того же тюркского источника). К нетривиальному соответствию татар. *ü*: манс. **ī* см. Kannisto FUF 17: 35.

5. Манс. So. *sāηok_o* 'Keil'

Манс. (Steinitz WogVok. 279; MSzFE 576) TJ *sūγ*, KL *sāηk_o*, P *sāηk_o*, *sāηk*, VNZ *sāηk_oá*, VS LU *sāη_ok_oá*, So. *sāηok_o* 'Keil' вместе с венг. *sēg*, *sōg* 'гвоздь' (или наряду с ним) признается заимствованием из (индо-) иранского источника, ср. др.-унг. инд. *śanku* 'peg, nail, spike,' пали *sañku-* 'stake, spike, javelin' при проблематичных соответствиях в иранских языках. См. Kogenchy 1972. 67, Joki MSFOu. 151: 312.

Парадоксальным оказывается то обстоятельство, что современные мансийские рефлексy во всех диалектах, кроме TJ, обнаруживают значительно большее фонетическое сходство с индо-иран. **śanku*, чем прамансийская реконструкция по Штейницу — **sūηkz*. Видимо, уже одного этого факта достаточно для того, чтобы попытаться найти иное реконструктивное решение. Облик индо-иранского источника подсказывает, что гласный первого слога в прамансийском должен был быть широким и нелабиализованным, а лабиализация срединного сочетания согласных связана с воздействием конечного *-u, впоследствии отпавшего или утратившего свой тембр. Таким образом, предполагается следующая линия развития: индо-иран. **śanku* ([Вариант 1] > раннеугор. **śāηku* > угор. **sāηku* или [Вариант 2] > раннеиран. *sanku* > иран. *sānku*) > манс. **sāη_ok_ou* > манс. диал. *sāη_ok_oa*, *sāη_ok_o* и т.д. (со вторичной лабиализацией гласного первого слога в TJ).

Изложенное объяснение непосредственно опирается только на одну этимологию. Представляется, однако, целесообразным выделить наиболее существенную часть этого объяснения — предположение о том, что за утраченным или сильно стертым вокализмом второго слога в угорских языках кроется былое качественное разнообразие гласных, и что перед своей утратой или редукцией гласные второго слога могли оказывать воздействие как на гласные первого слога (умлаут), так и на консонантизм слова, ср. Helinski SFU 20: 250, 21: 65.с Судьба *-u* в **śanku* — лишь одна из многочисленных возможных иллюстраций данного предположения.

ЕВГЕНИЙ ХЕЛИМСКИЙ

Литература

- МАЙТИНСКАЯ, К.Е. (1979), Историко-сопоставительная морфология финно-угорских языков. Москва.
- ХЕЛИМСКИЙ, Е.А. (1979), Чередование долгот, консонантный ауслат и ударение в истории венгерских именных основ. — *Balcanica*. Лингвистические исследования. Москва. 118–133.
- BÁRCZI G. – BENKŐ L. – BERRÁR J. (1967), *A magyar nyelv története*. Budapest.
- HONTI, L. (1982), *Geschichte des obugrischen Vokalismus der ersten Silbe*. Budapest.
- HONTI, L. (1984), *Chrestomathia Ostiaca*. Budapest.
- JANHUNEN, J. (1977), *Samojedischer Wortschatz*. Gemeinsamojedische Etymologien. Helsinki.
- KORENCHY, É. (1972), *Iranische Lehnwörter in den obugrischen Sprachen*. Budapest.

Medieval Peasant Architecture

(Hungarian Aspect of European Development)

During the Middle Ages, basic changes took place in the architecture and living circumstances of Europe. These changes can be observed in the life-styles of the aristocratic class, townspeople, and the peasant class as well. We shall deal with other classes only when they influence the architecture of the peasant class, due to cultural influences.

Peasant-house types of Europe's villages varied architecturally according to region. Buildings everywhere were built from materials most easily found. In the Mediterranean zone, building with stone was in fashion. Between the time the Romans left the area and the discovery of the American continent, most peasants lived in houses consisting of one area. There were however, houses with two rooms also. In this case the first room was used as a kitchen, from which an unheatable bed-chamber opened. These houses had no chimney: the smoke from the kitchen poured out the door and window openings, and into the loft, from where it left through openings in the roof. Rarely, well-to-do peasants who liked to imitate town fashions, moved into two-story houses. Examples of this type, however, can be found only in the last third of the period in Italy and the south of France. The ground floor of these buildings was used as a barn and storage space for the storage of wine, oil, and tools. A stairway led to the top floor, where the living area was located. It is possible, that this type of building developed with the architectural experience of the donjon in mind, but it is also possible, that the tower-house was the architectural model for these houses. (The tower-house is an architectural type used in the villages of Southeast Asia, especially Trans-Kaukasias.) This question is still under debate.

In Italy, Greece and the islands of the Mediterranean Sea, along the coast of the Adriatic Sea, Iberian peninsula, Scotland and its islands to the north, people also lived in cupola-shaped stone buildings of which two or three were built next to each other. One was used as a living area, the

other as a stall, the third for food storage. This type of building has a very long architectural past, reaching as far back in time as the Bronze Age, and was once much more wide-spread. The question of how the static experience of this architectural type, which came from the south, reached the northern areas of Europe is still unanswered, but it is probable that it took place by 2000 B.C. During the Middle Ages, other areas, foremost the continental climate zone were rich in forests, especially oak. While the southern belt was famous for its stone architecture, Central and Southwest-Europe was the kingdom of oak-framed buildings. The simplest solution was to mortise beams dug into the ground with other beams. The spaces were then filled in with woven wicker, and plastered with mud. Using this method, houses which served many generations could be built. These houses were usually gable-roofed. Regionally, various types can be separated according to differences in the ground plan.

On the German Plains in prehistoric times, people came to the conclusion that it was most economical to build a large hall which contains stalls for the animals, a kitchen, and a bed chamber. The kitchen, with its open fireplace, and the area for the animals were located in the first two-thirds of the building, while the last third was used as living space. A house of standard size was able to house 6–9 cattle, and a family of five or six. These houses did not have an attic. The open fire inside was used for cooking and as a heat source. Many illustrations from the late Middle Ages show a cauldron hanging above the fire, in which the daily soup or gruel simmered. This architectural house type became known in England at the time of the Saxon immigration, and it is possible that the Vikings played a part in its introduction to Denmark, Norway, Sweden and Greenland.

By the end of the Middle Ages these buildings were built on a larger scale, especially in more urban areas such as Holland and Belgium. Thus, they were able to house many more animals. Another advantage was, that in areas of great precipitation and rainfall, people and animals alike had a roof above their heads. In these areas domestic animals were not foddered, but by the end of the Middle Ages more cattle was being bred than earlier: dairy farming became profitable, as did the raising and selling of calves, both which improved the food supply of the towns.

Another striking change was that the dug-out huts, which surrounded these buildings in prehistoric times and the early Middle Ages, disappeared: the poorer folk moved into the hall-house. The fact that people everywhere moved into houses above ground-level is proof of a higher standard of living.

This process can be observed in all leafy forest zones of the Middle Ages. Today's Germany, Southern-England, Northern-Italy, Sweden, the Czech and Moravian Basin, and the Great Plains of Hungary are all regions where many people lived in dug-out-hovels before the thirteenth century. The area

of these huts was approx. 3-4 × 3-4 meters, and where dug into the ground about one meter deep. They were either gable or tent roofed, many times with an eave above the door for protection against rain. This type of hovel wasn't only built to shelter people: animal dens were built in the same fashion. The buildings were built in clusters in the form of heap settlements, the arrangement bearing no trace of the linear type of settlement.

Settlements like this were frequent in Bulgaria, Romania, and also the Ukraine, as well as all southwestern regions of Europe where the terrain is flat with only a few hills, but no mountains. Only in the last 150 years did living in such hovels cease in this area, contrary to Central-Europe, where the new quality of the feudal village rose the "hovel-livers" to a higher living standard.

Of course level-walled houses were known earlier in Central-Europe as well. The stability of these houses was assured by a frame made from wooden beams. The open areas of the frame were filled in with woven wicker, and plastered with mud. They consisted of one room, and there were examples of an eave built in front of this room to protect the entrance. Another variant of this type is the building of a chamber, which opened from this room. These buildings had no attic. A fire burned within, and surely many had ovens in which cooking and baking was done, as in the hovel-house, not above an open fire.

The oven was of half-spherical or rectangular form. The rectangular version was most popular in mountainous regions, for example the valleys of the Alps, or—of which we shall speak of later—in the forest zone of Eastern Europe. Ovens stood not only in the house: many people were satisfied with the open fireplace. The oven stood in a separate building used either as a drying room for the conserving of grain, fruit, meat, flax etc., or as a bath-house. The bath-house worked according to the principle of the sauna, and was needed due to the lack of other bathing possibilities: much suffering was caused by parasites. Houses heated by an oven had no chimneys as of yet. Smoke left through the door opening, and spaces in the roof which was covered with straw, or in swampy areas with reed.

In all probability it was during the Middle Ages that it became customary not to place the supporting-pillar of the beamframed house into a hole in the ground. The beams were laid onto the ground, and the supporting pillars into holes in them. Such breastsummered houses were more stable, and had a longer lifespan. The amount of wood needed also decreased somewhat, and the stability of the house increased, allowing the increase of mass as well.

Another innovation of the Middle Ages was the building together of the house and other farm buildings. The barn in which the animals were kept, was built under the same roof as the house. This solution decreased

the amount of building material needed (especially wood), but needed much more technical knowledge, even though they were only one story high. The construction of such a building surpassed the average knowledge of peasants, and the whole undertaking became dependent upon skilled craftsmen.

It is obvious, that this change in village architecture originated from town models, and that the construction of the new building type was developed by unemployed craftsmen. It is also obvious, that these changes could only take place in areas where the relationship of village and town was close, and the attraction of the town was great. Such areas were rare in Europe during this time, but with time grew in number. It is probable, that for example in the Alpine valleys this change began taking place towards the end of the Middle Ages, and that on the flatlands of Northwestern-Europe, the coastal towns bordered from the south, similar developments took place.

On the other hand, it can be observed, that in the western zone of the continent (where precipitation is very high), and in Central-Europe during the fourteenth and fifteenth centuries, it became more and more fashionable to build hay-lofts within the growing peasant economy. At first they were probably built according to hay-lofts already standing on farmsteads, built by village clergymen, poorer noblemen or well-to-do peasants. It is also probable, that in the penetration of such storage buildings, the Cistercian farmsteads played a great role. The economy of the Cistercian order reached the borders of Eastern-Europe by the end of the period, and set an example for agricultural conditions everywhere.

In spite of the fact, that the image of farms was undergoing changes, and that in some areas the complex of the house and its buildings posed a new image, the effects of many changes were hardly noticeable at the end of the Middle Ages. During the Middle Ages however, changes in the image of village settlements had begun, and are valid to this day. The change which lifted the peasant out of the hovel into more hygienic living circumstances, lied in connection with that social change, according to which a peasant (usually the first-born) could inherit his/her fathers economy. The conceptual and productive unit of the economical and family household became inheritable. At the same time the implements needed (first of all the provision of draught animals) expansion, and the claiming of land settled into norms which varied according to region, and which were held together by the organization of parcels. Relating to the usage of the land, most times the landowner made a contract with the peasant. Since only one offspring per family could inherit the parents' land, the overflow of people had to be moved, that is the peasants had to be given new land. This could be solved most easily by creating settlements. Usually settlement villages were built in the places of ancient forests (approx. one-third of Western- and Central Europe's forests were cut down during this time), and lots were measured

out along one road. Lots were separated from each other by fences, in some places a trench ran along side it, and a well was dug in each yard. Villagers were intent not only on perfecting this economical unit, but also on protecting themselves.

This double need was validated in individual peasant economies as well. Such scattered economies were prevalent in large numbers and practically dominated the continent, so to speak, since prehistoric times. To the south and west, many still exist today: they maintain the ancient settlement traditions to this day. Their yards are unorderedly, they are built-in irregularly and are wholly different from the settlement forms which developed during the late Middle Ages. In Central-Europe for example, it was in fashion from the Middle Ages on, to arrange the buildings of a peasant economy in such a way, that the buildings border the lot on three or four sides. Such building-in of the lot could possibly stem from the building arrangements of castles, farmsteads, and towns. Of course this solution was known in ancient times as well, Romans built farmsteads in this fashion. It is not impossible either, that the fashion of building enclosed economies (houses), so very popular and wide-spread in the Mediterranean area, also began in the Middle Ages, but probably earlier than their counterparts to the north of the Alps.

In Eastern- and Northern Europe architecture greatly differed from the architecture described above. In these areas, buildings were carpented out of pine. The advantages of wickerweaving, plastering, and stone walls were all unknown. Most of these houses consisted of one room. Some had eaves, and in some the living area was separated from the bed chamber. Naturally, animal stalls and pankards for the storage of grain were all parts of this house: they stood close to each other, and in some areas (for example Russia), these buildings were built together under one roof with the house. To the north a closed hallway linked the house, stall, and pankard together. The advantages of this architectural type are obvious, if one keeps in mind the frequent snow-drifts of this area. Unfortunately there are no reliable facts about whether the tradition of building in the yard on three or four sides originated in the Middle Ages in the kingdom of pine and birch, or not. Later in the area, however, when the economical diffusion gained impetus (and the Siberian colonization radiated from here), the enclosed house-type became general. In the regions of groved prairies during this time, the bulk of the people lived in pit houses. The predominant traits of the parcel, organization could not be found as of yet, and most of these villages were a mass of hovels built very close to each other, surrounded by pens and haystacks.

It is possible, that by the end of the period the great historical innovation of architecture and home-culture alike, the stove-heated room appeared in the villages. To put it differently, an area of the house was furnished with

an attic and separated off. This new area was not heated by an open fire, but by a tiled oven, the stove. The stove was heated from another room. The essence of this innovation lies in the fact that combustion products don't pollute the air of the room any longer. Surely, in the beginning, this solution worked well in the bath-houses, and the advantages experienced were first applied to castles, manor-houses and the houses of townfolk. Finally, as it usually happens, the more comfortable living standard found its way to the house of peasants as well. This innovation spread from Northern Italy to the north. In the castles and manors of thirteenth century England the first chimneys were built, and somewhat later stove-heated rooms as well. In the Alpine zone the habitability of peasant houses was increased by the stove only by the end of the Middle Ages, and even then only sporadically. But even where rooms were built, people didn't always want to better their living circumstances, and every-day circumstances. On the contrary: a main reason for building was prestige.

In regions of Southern Germany, where by the end of the period well-to-do peasants built houses with rooms other than the kitchen; this was needed to assure a representative area. In this representative room the table, sometimes reaching a height of one meter, an armchair and at least two benches aside the table, all had their place. The armchair and table were series products of the end of the period, and the carpenter himself could thank his specialization to this cultural need. Materially, the sawmill provided the preconditions for the work of the carpenters, since semiprocessed goods stepped into the place of carpentry techniques used previously. The room, furnished according to dining demands stemming from the dining rooms of townfolk and nobles, is a different world within the peasant-house. This room was not used for cooking, nor did anyone sleep in it. In other words, life functions separated from each other where the house had a room such as this. Actually, this was the most important innovation which changed the life conditions of the Middle Ages. Yet we must add, that this happened with limited validity, and on small patches of the continent, about one-tenth of all of Europe.

At the same time another innovation appeared around the peasant-house, the two-storied granary. Earliest examples of this type can be found in areas where besides there was a separate room, and where the house was built together with the stalls and haylofts. Originally the granary was a separate building in all areas of Europe where, because of high ground water, the harvested crops could not be stored in pits in the ground, such as in the end north of the Alps up the Scandinavia, and the Russian Plains.

The building of granaries was customary as far back as the Bronze Age. The innovation of the Middle Ages was its increased capacity, which was put into practice herein. The architecture of the two-story granary stems from

the architectural experience of the tower-house (for example the donjons of nobles), which was the only more than one-story architectural form around. This construction displayed and proved the quality of its owner. It is a mirror of the peasant's cultural attitude, an expression of his triumph over the land, nature, and the landowner. Those peasants built such constructions, who didn't have to worry over what to feed their family, who didn't worry over paying taxes, but who went to market to buy and sell goods, changing their way of thinking in the meantime. He didn't live on a day-to-day basis, on the contrary: he managed his supplies and thought of the future, and wanted to decide his own fate.

Evocation of these times probably lies very close to the truth, but unfortunately cannot be proved with tangible evidence. Practically nothing remains of the peasant house of the Middle Ages. Everything we know is an assumption based on a few ruins, archaeological finds, illustrations, and word-formations of expressions. The village church is about the only work of architecture to survive more or less intact. It was usually built by the landowner and differed greatly in its material, norms, and execution, from the architectural culture of Europe's villages. This is also due to the fact, that trained tradesmen worked on them. Anyone working in the field of historical monuments should acknowledge these facts in good time.

Using the history of science as an aid, it can be proved, that the buildings of the Hungarian peasant house had no place in the storehouse of expressions and concepts. Churches, manor houses, and townhouses filled in the circle drawn by art-historians, and stylistic traits represented a basis of separation, not functional traits. Archaeology played a great role in this practice, and increased the number of registered buildings, with ruins. Archaeologists made a difference between, and paid special attention to ruin with trimmings and carved works, yet had no experience in dealing with village houses. Not only could they not recall the architecture of the Medieval peasant house, but had no idea concerning architectural traditions of the village of the recent past. Actually, the case has changed only during the past generation, and is due greatly to the fact, that tangible evidence was rapidly disappearing thanks to the great urbanization of villages (which contain many facts about the peasant house and its other buildings). Many buildings had to be erased from lists of historical monuments which were not controlled by the authorities, and therefore were related to buildings already torn down.

And yet, our knowledge is not to be belittled. First of all we know, that Hungary belonged to the architectural region typified by houses and styles dug into the ground, until the thirteenth century. It is possible, that these buildings were related to the ones of the Lower Danubian plains, and those of the Ukrainian river valley.

These hovels were built in settlements where there was practically no space between the houses, and the pens of the livestock along with haystacks surrounded the settlement. Among the pens and haystacks, grain-clamps could also be found.

Of courses, there existed different types of houses as well. In areas covered with forests, there were many solitary granges. This type of house was carpented from wooden beams and consisted of one, possibly two rooms. Next to the house were the stalls (possibly dens in the ground), and a shed, that is to say a roof supported by four supporting pillars, under which the unthrashed grainsheaves were stored. The whole complex was surrounded by a trench and a fence either woven from wicker or made of stakes. This fence separated the farm from the forest, and in many cases surrounded the plough-land as well. This house-type had a wooden frame filled in with woven wicker, and its walls were plastered with mud. In areas rich pine (such as Transsylvania) logcarpentry was also frequent. Peasants rarely lived in stone or brick houses.

The settling of peasants into organized villages came into practice during the thirteenth century. The parcel became the economical unit, and almost all new villages consisted of measured parcels next to each other. In these villages, the houses stood next to a road. Behind the house stood the stall (sometimes more than one), in the yard the barn stood possibly with more buildings along side. It is possible, that by the end of the period amongst richer households (noblemen, priests, or well-to-do peasants) a hay-loft was built at the foot of the yard perpendicular to the other buildings, in which a separate area was reserved for the animals. This was probably most frequent in Transylvania and the mountainous areas to the north. Behind the yard a kitchen garden followed where the fruit-trees stood, and sometimes an apiary. The yards were separated from the plough lands behind them by a fence.

Originally the plough-land of every parcel lied at its foot. The plough-land was divided into parcels in which different crops were planted. Some parcels were left unutilized and others used as hayfield. Later, when, due to deforestation the mass of parcels increased, one part of the plough-land was left unutilized, the other was sown with crops. This was called calcature or fallow. This method was known in the early Middle Ages in farmsteads of landowners, but was only introduced to the peasant village in the thirteenth century. In the next century there were examples of the productive land being separated into three parts: one for autumn sowing, one for spring sowing and one left unsown. This was practiced mainly in areas where the land was small and had to be utilized intensely.

This method was unnecessary on the Great Plains, where medieval economy was quite extensive. Agriculture was of less importance, animal

farming dominated and there was much land left unclaimed and unutilized. The low population and uninhabited areas made it possible to settle Cumans and, nomadic peoples who arrived in the Carpathian basin during late migratory waves, and whose basis of existence was the extensive keeping of animals. At the time of their settlement, these peoples lived in felt tents, and only during the end of the period did they move into mud-houses. It is very probable, that buildings of economic use were rarely considered necessary belongings of the parcel on the Great Plains, and if they were, a simple barn or den was sufficient.

It is possible, that villages and market-towns based on extensive economy weren't tightly organized, but of the mass type. There is no definite proof of this however, except for a few facts about fifteenth century towns. We must add, however, that most settlements were of the linear type; parcels and houses lied along both or just one side of the road. Frequently the road became wider at a certain point, or ended in a spindle-shaped or circular square which was surrounded by houses. The church was usually in the middle of the square or in a corner of it, and according to medieval transcripts (which were frequently written when the landowner mortgages his land) the church was always being worked on: they enlarged it, heightened its tower, repaired its roof, etc., in other words always found an excuse to augment this building of prestige with permanent monuments.

Concerning the house, these were either one-roomed or two-roomed. If someone entered the house through the door, he found himself in an empty chamber (this was used for storage and may have been called the porch), from where a door led into the house. A fire was burning within the area which was the place of daily residence and sleep. Rarely a chamber was separated from the rest of the house, and was used as a sleeping chamber. We know this type of building well from areas of southern Germany, and many like it were built in Transsylvania, southern Poland and the Ukraine. It is obvious that we stand against an early type of house. An open fire or oven was used for cooking and heating, they did not have a stove, attic or basement.

Once the attic was separated from the living area (this probably took place on the Great Plains by the end of the Middle Ages in the houses of some market-towns), a stove was placed in the room, i.e. the living area which had an attic), which was heated from the porch. Sometimes the walls of the porch were broken through at the back of the building, and a baking-oven was put in its place, which was also heated from the porch. This solution was very useful in the summer, since the heat of the oven did not heat up the house itself. The porch was used as a kitchen. At this time there was no high fire-bench to cook on, cooking was done over a fire on the ground. From the porch, across from the door of the room, a door opened into the sleeping-chamber, which was never heated.

It is almost certain, that the porch and sleeping-chamber did not have an attic or chimney.

Within the sleeping-chamber cots, sheets and blankets provided comfort for the night. Body linen was kept in a trunk. In the room there was a low table and chair, and along the wall boards laid upon stakes dug into the ground served as benches. By the end of the period the high table found its way into this area also, as did the armchair and in some instances the bed, in which, at most, a very distinguished guest was allowed to sleep.

As soon as the room took up its function, a stove was placed inside it, which was heated from the porch. This new construction was a tiled industrial product, a rare exception within the self-sufficient peasant household. Another industrial product later was the table and armchair.

Whether it was like this or not, it is certain that peasant architecture and its furnishings were hardly related to the work of tradesmen. In this aspect the Hungarian culture stood behind the achievements of Europe's more urbanized areas, and what it wished to reach was the material culture of southern German provinces. It did this through the intermediary filter of the architecture of Hungarian towns.

TAMÁS HOFFMANN

Innen és túl a '6(0)'-on

(A finnugor alapnyelv számnévrendszeréről)

1. A számsor végtelen, tagjainak megnevezésére a nyelvek általában kb. húsz lexémát, ill. ezek kombinációit alkalmazzák. A finnugor nyelvcsalád közös eredetüként elfogadott számneveinek mennyisége kilenc: '1'-'6', (lp., cser., vog.:) '10', (mord., permi, ugor:) '20', valamint '100'. Az a körülmény, hogy az e g y e s e k körében csak '1'-től '6'-ig közősek számneveink, talajtalan spekulációknak szolgált alapjául. Ezek közé sorolhatjuk az alábbi szélsőséges megnyilvánulást is: „Древнейшая система числительных в финно-угорских языках, по-видимому, отличалась крайним примитивизмом. Параллели во всех финно-угорских языках имеют только чистительные до шести...” (Serebrennikov 1953. 214; kiemelés tőlem: H.L.). Persze idézett szerzőnknek nem lett volna szabad meglepednie a '10', '20', '100' finnugor kori voltáról, továbbá arról sem, hogy a '9' az összes finnugor nyelvben a '10'-ből vagy a 10-hez viszonyítva van képezve, mégha nem is ugyanazon morfémákból épül fel minden nyelvben (de vajon a 'boka' vagy 'csukló' jelentésű közös szavak hiányából csak az a következtetés adódhatna, hogy a finnugorok a) nem ismerték e testrészeket vagy b) nem tudták őket megnevezni?; ezzel kapcsolatban l. még Majtinskaja 1973, 1976. 214 kk., Häkkinen 1983. 178 kk., 188, 1984. 9–10).

Az uráli alapnyelvi számneveket tekintve kedvezőtlenebb a helyzet. E probléma kapcsán kétféle nézet alakult ki:

— F. Kovács Ferenc, aki főleg a '20' kapcsán szólt több közleményben nyelvcsaládunk számneveiről, az emberi civilizáció kései termékének tekintette e kategória megjelenését és úgy vélte, „igen valószínű, hogy a kezdetleges — legfeljebb neolitik — műveltségű uráli korban a számfogalmak a kialakulásnak még csak kezdeti stádiumában lehettek, következésképpen ebben a korban még nem lehet szó számnevekről, még kevésbé számrendszerről” (Kovács 1960. 114 még vö. uő, 1961. 470, továbbá vö. Serebrennikov fentebb idézett kijelentését). E felfogás azonban igencsak messze áll a tényektől. „Eine Sprache ganz ohne Zahlwörter gibt es nicht” (Schmidt

1926. 358), a régészeti leletek elemzése révén pedig a szakemberek arra a következtetésre jutottak, hogy a későpaläolithicum embere kb. 15000 évvel ezelőtt köre és csontra mennyiségek jeleit véste (l. pl. Frolov 1974 passim, Marschack 1972 passim), sőt Frolov szerint az ezen jeleket alkalmazó emberek nemcsak valamit megszámolni, hanem számtani alapműveleteket végezni is tudtak. Anélkül, hogy e kérdésnél tovább időznék, megjegyzem, hogy Kovács idézett felfogásától eltérően indokolatlannak látom megkísérelni elvitatni az uráli alapnyelvi beszélőktől a számolás tudományát.

— Mások három uráli kori számnévről is tudni vélnek: '2', '7', fgr. '5' ~ szám. '10', Castrén még úgy látta, hogy '7'-ig közösek a számértéket kifejező uráli lexémák (1854. 191), s talán ő vetette elsőként papírra azt is, hogy az alapnyelv hetes számrendszer alapján hozta létre számnévrendszerét (1844. 47).

2. Ezzel el is érkeztünk e dolgozat voltaképpeni témájához: milyen szám(név)rendszert használtak az alapnyelv beszélői? A csak a finnugor nyelvek egymás közti viszonyát boncolgató múlt századi kutatók a finnugor alapnyelv hetes rendszere mellett foglaltak állást (pl. Hunfalvy 876. 234-235, 1884. 8, O. Donner 1879. 147 kk.), sőt még e században is vallották ezt (pl. K. Donner 1920. 136-137). E nézet kizárólag azon alapult, hogy 1-től 7-ig vélték közös eredetűnek az első tizesbéli számok neveit, és hogy több finnugor nép kultúrájában, hagyományában a 7-es számnak megkülönböztetett szerepe van. Ez természetesen igen gyenge alap, korán akadt kritikusa is. Ahlqvistnak egy tanulmányát (1887-1888) bírálva így utasította el Budenz e felfogást: akkor lett volna hetes szám(név)rendszer a finnugor alapnyelvben, ha „a 8., 9. számoknak II-dik «hetes»-be illő nevük volna («hét-egy, hét-kettő») vagy ha a 14-nek a szomszéd additionalis számoktól elütő olyan neve volna, amilyen a *tíz* után a *húsz*. Így pedig azt látjuk, hogy az alapszámsor végpontja, amelyre nevükkel a 8 és 9 is mutatnak, csakis a «tíz» (Budenz 1887-1890. 205).

Ahlqvist (1863. 38-39, 1887-1888. 206-207) és Budenz (1887-1889. 203; l. még Setälä 1912. 170) észrevette, hogy a finn-permi és az ugor nyelvek '7' számnévének szóbeljeji konzonzantizmusa nem felelhet meg egymásnak. Ebből Ahlqvist arra következtetett, hogy a finnugor alapnyelv idején talán mégis hatosával számoltak (1887-1888. 209, 210), ezzel szemben Budenz határozottan a tizes rendszer ősisége mellett foglalt állást (1887-1890. 206, l. továbbá a fenti idézetet). Setälä is azon a véleményen volt, hogy a finnugor alapnyelv beszélői a decimális rendszert használták (l. Setälä 1926. 139, még vö. Setälä-Toivonen 1937).

Úgy tűnik azonban, mintha a következő kutatónemzedékek megfeleltek volna Budenz és Setälä nézetéről, azt hirdették ui., hogy a finnugor

alapnyelv beszélői csak a hatosig jutottak el, az ugorok a hetesig, s a finn-ugor nyelvek mai tizes rendszere idegen (indoeurópai) hatásnak tulajdonítható. Csupán az utóbbi években történt kísérlet arra, hogy újból megvizsgálják e kérdést: Häkkinen érvelt figyelemreméltóan a decimális szisztéma ősisége mellett (1983. 188 kk., 1984. 9–10, még vö. Majtinskaja, 1973, 1976. 164 kk.). Sem Majtinskaja, sem Häkkinen nem emlegeti azonban Budenz és Setälä nézetét.

O. Donner (1879) tételeivel vitázva Häkkinen a következő érveket hozta fel a tizes rendszer mellett a hetes ellenében (1984. 10):

- a lappban, a cseremisben, és a vogulban közös a 10 neve,
- a permi, az ugor és esetleg a mordvin '20' szava közös,
- az összes finnugor nyelvben megvan az árja eredetű '100', „das allerdings wenigstens teilweise jeweils separat entlehnt worden sein kann” (?!...),
- a permi és a finn-volgai '8' és '9' morfológiailag ugyan nem egyeznek meg egymással, de alkotásmódjukat tekintve mind subtractivok, ez pedig feltételezi a '10' meglétét.

Häkkinen argumentációját még kiegészíthetjük Budenz fentebb idézett, lényegbevágó megjegyzésével és egy tapasztalati ténnyel: „Ein Siebner-system ist bis jetzt nicht bekannt...” (Michel 1941. 8). Ehhez még kommentárként hozzáfűzöm Sommer számnévi monográfiájának egy idekívánkozó mondatát: „Es ist meines Wissens noch niemandem eingefallen, die «ausgezeichnete» und «heilige», aber rechnerisch praktisch unbequeme Zahl «Sieben» jeweils als Grundlage zu einem Siebnerzählungssystem oder umgekehrt als Herleitung aus einem solchen zu betrachten” (Sommer 1950. 64). Sommer tévedett, a finnugristáknak (és paläoszibiristáknak) ui. eszükbe jutott...

Meglehetősen népszerűségnek örvend századunkban az a felfogás, hogy az ugorok a hetes számrendszert alkalmazták (pl. Munkácsi 1900. 245, 1901. 562, Černecov 1937. 177, TESz. 2: 101 stb.). Alan Ross látta meg helyesen, hogy az ugorban szó sem volt hetes szám(név)rendszerről, hanem a 7-es számnak rituális jelentősége volt, ill. van (1941. 6). Valószínűleg a TESz. szerzői is valami ilyesmit akarhattak közölni, amikor ezt írták: „Az ugor kori hetes számrendszer emlékei kimutathatók az ugor nyelvek [o: népek; H. L.] népköltészetében; a hét rendszerint mint a sokaság kerek számmal való megnevezése szerepel” (TESz. 2: 101; vajon mitől kerek szám a 7?...). Ilyen kitüntetett szám a különböző népeknél bőségesen akad, különféle mágikus hiedelmek fűződnek hozzájuk (pl. a 13 az egyik kultúrkörben szerencsétlenséget hoz, a másokban viszont szerencsét), de ezeknek a mágikus számoknak az égvilágon semmi közük sincs a számnévrendszer struktúrájához. Az ugor alapnyelv állítólagos hetes rendszerével ennél töb-

bet nem kívánok foglalkozni, lényegében ugyanazon kritikai megjegyzésekkel illelhető, mint a finnugor alapnyelv állítólagos hetes rendszere.

Úgy látszik azonban, a kérdésben véleményt nyilvánító magyar kutatókat olykor zavarba hozta, hogy a közös egyesek terjedelméből levont következtetések és az egyéb közös számnevek nem állnak egymással kellő összhangban, ezért találkozni ellentmondásos megnyilatkozásokkal: a finnugorok „Eredetileg a hatos számrendszert használták, számneveink hatig eredeti tőszavak, a *hét* jövevényszó (valószínűleg ugor kori), a *nyolc* meg a *kilenc* összetett szavak. Ám a tizes számrendszer még a finnugor korban kiépült...” (Bárczi 1963. 30). A TESz. a *hét* alatt (2: 101) az ugor kori hetes rendszert emlegeti, a *hatvan* alatt viszont ezt olvashatjuk: „a tizes számrendszer a finnugor korban még nem lehetett meg, de... az ugor korban már igen” (i. m. 74).

3. Sok természeti nép nyelvében a ‘6’ a legmagasabb számnév. Egyebek közt erre hivatkozva írja E. Itkonen: „... die... Folgerung von F. Kovács, daß die finnisch-ugrischen Völker ursprünglich wohl nur ein sechser oder siebener Zahlensystem besaßen..., [erscheint] durchaus glaubhaft” (1973: 344). Ross több mint 40 éve megjelent írásaiban (1941, 1944) szisztematikusan igyekezett a finnugor alapnyelvi számrendszer hatos voltát igazolni. Mivel cikkei a háború alatt és a finnugristikai kutatóközpontoktól távol, a periférián jelentek meg, jobbra elkerülték a finnugristák figyelmét és ezért indokoltnak látom kissé részletesebben foglalkozni Ross megállapításaival.

A finnugor alapnyelvi hetes rendszer téveszméjét Ross is elutasította, egyebek közt arra hivatkozva, miért vették volna át az (obi-)ugorok az irániból a 7 nevét, ha hetes rendszer lett volna a finnugor alapnyelvben (Ross 1941. 5). Úgy látta azonban, különös jelentősége van annak a körülménynek, hogy ‘6’-ig megegyeznek a finnugor nyelvek számnevei, itt tehát határ, „change-point” van a számnévi rendszerben (1941. 2 kk.) — a következőkben én ezt cezúrának nevezem. Hasonló cezúra volt a finnugor alapnyelvi tizesek képzésében a ‘60’ és a ‘70’ között, így Ross, amely a zürjénben — vö. *kvajt-mjn* ~ *sízim-das* — és a vogulban — vö. *χöt-pan* ~ *sāt-low* — még ma is megvan (1941. 10). Szerinte a tiszta hatos rendszer kétségtelen jele, hogy a számnevek körében két ponton is ilyen egyértelmű cezúra található (uo.). Másik dolgozatában ehhez még hozzáfűzte: „I think that, originally, the Finno-Ugrians had a sextal system; they counter 1, 2, 3, 4, 5, 6 and then no further. This original sextal system was modified by contact with the decimal system of Indoeuropean. Since there is no trace of formations such as ‘two sixes’ for ‘twelve’, ‘six plus three’ for nine, etc., it follows that, if this view be accepted, it has corollary: we should except all the higher ‘basic numerals’ of Finno-Ugric (i. e. 7, 8, 9, 10, 100, 1000) to be either of

Indoeuropean provenance or suppletives (like MnE *score*). The work that has been done... has established the congruences for the native basic numerals 1, 2, 3, 4, 5, 6 and made some progress with the suppletives. And much of the work... — work that probably cannot be achieved — would certainly appear to consist in the sorting-out of various suppletives" (1944. 49).

Fölöttébb furcsa ez a Ross-féle „purely native six-system”: Ha már egyszer a rendszer alapja a 6 volt,

— miért a 6 tízszereése, azaz a 60 neve után van a cezúra,

— a következő nagyobb egységeknek a 6 egész számú szorzataianak, ill. hatványainak kellett volna lenniük (vö. m. *húsz* = 2 x 10, *száz* = 10² (amint a fenti idézetből látható, erről Ross is tudott, de ennek ellenére nem látta szükségesnek vonatkozó nézetét felülvizsgálni),

— az indoeurópai forrásból kölcsönzött '100' fogalmának mélységesen idegennek kellett volna lennie, olyannyira, hogy helye sem lett volna a rendszerben (etimológiai szempontból azonban meglepő módon azt állítja, hogy a '100'-ra nem rekonstruálható „single protoform” [1941. 4]; ez a megjegyzés csak akkor érthető, ha egy genuin finnugor szóra vonatkozik); a 7-es számnévrendszert propagáló Hunfalvynak bezzeg feltűnt ez az ellentmondás: „Szinte csuda, hogy a 100-ra nézve megegyeznek a [finnugor] nyelvek” (1876. 235),

— igen különös, hogy három finnugor nyelv is ugyanazt a szót használja a '10' jelölésére; Ross erről is tud, megemlíti (1941. 6), de a jelek szerint gondolatmenete szempontjából közömbösnek tekintette, mert nem látta helyénvalónak elszámolni azzal, mit keres a hatos rendszerben a '10' (vagy az előbb említett '100'),

— nem kevésbé különös, hogy közös szóval illetik a 20-at az ugor és a permi nyelvek, valamint a mordvin,

— nehéz komolyan venni a következő megállapítást: „Despite appearances,... F *-deksan...*” — a fi. *kahdeksan* '8' és *yhdeksän* '9' szavakban — „does represent a borrowing into PrFU itself and, moreover, an earlier one than does... F *sata...*; however, the Ugrian and Permian congruents of... F *-deksan...* died out and were replaced” (1944. 89); vajon az állítólagos hatos rendszerbe miért kellett volna idegen forrásból átvenni a '10'-et, amely ráadásul más számnevek, a '8' és a '9' képzésére szolgált?

— a '8'-at és a '9'-et miért kellett a 10-ből való kivonással képezni,

— az is teljesen érthetetlen, hogy Ross felfogásában a hatos rendszerbe beleillenék a '20' mint suppletív számnév; vajon minek lehetne a suppletívuma a 6-tal nem osztható 20 megnevezésére szolgáló m. *húsz* stb. előzménye?

3.1. Ross nézetét három érveléssel utasíthatjuk el:

1. a hatos számnévrendszernek a '6'-ra kellett volna épülnie, márpedig ennek nyoma sincs a finnugor nyelvekben,

2. a '10' és a '100' alapnyelvi volta egyértelműen a tizes rendszer mellett szól, továbbá az is, hogy a '8' a finn-permi nyelvekben és a '9' az összes finnugor nyelvben a '10'-ből vagy a 10-hez viszonyítva van képezve.

3. a zürjén és a vogul tizesek képzésében jelentkező cezúrának nincs jelentősége, a vogulban ui. a '70' és a '80' (*sāt-low ~ íol-sāt*) között is van ilyen, vagy pl. a magyarban nincs semmi közös a '10' és a '20', a '20' és a '30' között, továbbá eltérő képzésű a '30' és az azt követő tizesek neve.

Ross finnugor számnévi kutatásaira vonatkozóan kritikául csak saját szavai idézhetők, amelyekkel Erdődi egy írását illetve: Ross teóriája „manifests a complete lack of cause and effect, whether we regard it from the point of view of mathematics, philology or...” (Ross 1941. 7) common sense.

Végső tanulságul az adódik, hogy a) a finnugor alapnyelvi egyesek körében aligha volt cezúra a '6'-nál, b) a tizesek képzésében található cezúrának pedig semmi közük sincs a szám- vagy számnévrendszerhez, c) a számnévrendszer decimális volt, esetleg részlegesen keveredett a vigesimalissal, lévén a 20 neve a 10-étől eltérő (vö. francia, dán).

4. A 6 és a 60, ha a számnévrendszer kialakulásában nem is, az ember életében azonban legtöbbször fordulópontot jelent: a 6. életévtől kapcsolódunk be aktívan a társadalom életébe és a 60. életév táján sokan választják a visszavonulást. Az örökmozgó Robert Austerlitz professzor életében azonban a 60. év elérése nem bizonyulhat change-point-nak, a második 60-as szakasz megkezdése eddigi munkásságának nyilván töretlen folytatását hozza magával.

HONTI LÁSZLÓ

Irodalom

- AHLQVIST, A. (1863), Om Ungerska spräkets fövendtskap med Finskan. Suomi 2/1: 1-60.
- AHLQVIST, A. (1887-1888), Suomen kielen lukusanoista. ÖFVSF 30: 198-210.
- BÁRCZI GÉZA (1963), A magyar nyelv életrajza. Budapest.
- BUDENZ JÓZSEF (1887-1890), Suomen kielen lukusanoista. NyK 21: 200-206.
- CASTRÉN, M.A. (1844), Elementa grammaticae syrjaenae. Helsingfors.
- CASTRÉN, M.A. (1854), Grammatik der samojedischen Sprachen. St. Petersburg.

- DONNER, K. (1920), Über die anlautenden labialen Spiranten und Verschlusslaute im Samojedischen und Uralischen. MSFOu. 49.
- DONNER, O. (1879), Die gegenseitige Verwandtschaft der finnisch-ugrischen Sprachen. Helsingfors.
- ERDÖDI JÓZSEF (1930), Ein Berührungspunkt des indogermanischen und des finnisch-ugrischen Zahlensystems. IF 48: 223-225.
- ФРОЛОВ, Б. А. (1974), Числа в графике палеолита. Новосибирск.
- HÄKKINEN, K. (1983), Suomen kielen vanhimmaasta sanastosta ja sen tutkimisesta. Turku.
- HÄKKINEN, K. (1984), Wäre es schon an der Zeit, den Stammbaum zu fällen? Theorien über die gegenseitigen Verwandtschaftsbeziehungen. UAJb. NF 4: 1-24.
- HUNFALVY PÁL (1876), Magyarország ethnográfiája. Budapest.
- HUNFALVY PÁL (1884), A számlálás módjai és az év hónapjai. ÉSzNyt. 11/6.
- ITKONEN, E. (1973), Zur Geschichte des Partitivs. FUF 40: 278-339.
- KOVÁCS FERENC (1960), Az uráli számnevek problémája. NyK 62: 111-120.
- KOVÁCS FERENC (1961), Ethnogenezis és számnevek. Ethn. 72: 469-470.
- МАЙТИНСКАЯ, К. Е. (1973), О древнейших сложных количественных числительных в финно-угорских языках. MSFOu. 150: 211-217.
- МАЙТИНСКАЯ, К. Е. (1976), Сравнительная морфология финно-угорских языков. Москва.
- MARSCHACK, A. (1972), The Roots of Civilization. London.
- MICHEL, W. (1941), Die Entstehung der Zahlen. Bern.
- MUNKÁCSI BERNÁT (1900), Árja hatás a finn-magyar nyelvek számneveiben. KSz. 1: 241-258.
- MUNKÁCSI BERNÁT (1901), Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben. Budapest.
- ROSS, A.S.C. (1941), Some Remarks on the Numerals of Finno-Ugrian. Transactions of the Philological Society 1: 1-15. London.
- ROSS, A.S.C. (1944), An Indoeuropean-Finnougrian Loanword Problem. Transactions of the Philological Society 4: 45-93.
- SCHMIDT, W. (1926), Die Sprachfamilien und die Sprachenkreise der Erde. Heidelberg 1926/Hamburg 1977.
- (S., E.N. -) T., Y.H. = SETÄLÄ, E.N. - Y.H. TOIVONEN, (1937), Suomalais-ugrilaiset kansat. Iso tietosanakirja 12: 1030. Helsinki.
- СЕРЕБРЕННИКОВ, Б. А. (1953), Историческая морфология пермских языков. Москва.
- SETÄLÄ, E.N. (1912), Aus dem Gebiet der Lehnbeziehungen. FUF 12: 161-289.
- SOMMER, F. (1950), Zum Zahlwort. Sitzungsberichte der Bayrischen Akademie der Wissenschaften 1950/7. München.
- TESZ. = A magyar nyelv történeti etimológiai szótára 2. Budapest 1970.

Dies- und jenseits der '6(0)'
(Über das Zahlwortsystem der finnisch-ugrischen Grundsprache)

von LÁSZLÓ HONTI

In der geschichte der Finnougristik ist des öfteren die Meinung geäußert worden, die finnisch-ugrische Grundsprache hätte beim Zählen bzw. bei der Bildung der Zahlwörter über ein Sechseroder Siebenersystem verfügt. In den letzten Jahren hat Kaisa Häkkinen auf Tatsachen hingewiesen, die mit dieser fest verwurzelten Ansicht nicht vereinbar sind und eindeutig für das Zehnersystem der Grundsprache zeugen; auch Klara Majtinskajas diesbezügliche Äußerungen sprechen für die Annahme des Dezimalsystems in der Grundsprache.

In den Jahren des Zweiten Weltkriegs versuchte A.S.C. Ross in zwei Aufsätzen, die der Aufmerksamkeit der meisten Finnougristen entgangen sein mögen, ein ehemaliges Sechsersystem in der fiugr. Grundsprache zu beweisen. Seiner Argumentation liegen zwei Fakten zugrunde: a) die gemeinsamen fiugr. Zahlwörter [in der ersten Dekade] hören mit '6' auf, b) die Konstruktionen der Zehnerzahlwörter bis '60' und von '70' ab im Syrjänischen und Wogulischen sind verschieden. Ross hat aber der Tatsache keine Bedeutung beigemessen, daß a) es keine Spuren eines Sechsersystems in den fiugr. Sprachen gibt, b) die fiugr. Grundsprache je ein Wort für '10', '100' (und sogar auch für '20') hatte, c) „Trennungslinien“ in der Bildung der Zehnerzahlwörter im Wogulischen auch anderswo vorkommen (ganz zu schweigen von der Tatsache, daß 60 = ZEHN mal sechs...).

Man kann aufgrund der Zahlwörter der fiugr. Sprachen folgendes feststellen: a) Im Zahlwortsystem der fiugr. Grundsprache kann keine „Trennungslinie“ nach '6' nachgewiesen werden, d) Die „Trennungslinien“ in der Bildung der Namen der Dekaden in einigen finnisch-ugrischen Sprachen haben nichts mit dem Zahl(wort)system der Grundsprache zu tun, c) Das Zahlwortsystem der Grundsprache war dezimal, obwohl es eventuell z.T. durch vigesimales Zählen beeinflußt sein mochte, da das Lexem für '20' nicht aus dem für '10' gebildet worden war (vgl. hierzu die Zehnerzahlen im Französischen und Dänischen).

Es ist also Ross nicht gelungen nachzuweisen, daß die Zahlen 6, 60 und die Zahlwörter für sie eine Trennungslinie in der Entwicklung des Zahl- bzw. Zahlwortsystems im Finnisch-Ugrischen gebildet hätten. Dieselben Werte — als Lebensjahre gemeint — spielen dagegen eine gewisse Rolle im Menschenleben: Mit Vollendung des 6. Jahres wird man ins aktive Leben der Gesellschaft einbezogen und um die des 60. entscheiden sich viele Leute für den Ruhestand. Unser Jubilar Professor Robert Austerlitz hat aber die Grenze zwischen den beiden Hälften seines Großhundertes unbekümmert überschritten und wird seine Tätigkeit nach wie vor fortsetzen.

Formen und Wege der Sprachmischung bei deutschen Zigeunern in Ungarn

1. Die Sinti genannten "deutschen Zigeuner" bilden einen Bruchteil des Zigeunertums in Ungarn. Mészáros schätzt ihre Zahl auf einige Hundert, die im ganzen Land, meistens jedoch in Transdanubien zerstreut leben.¹ Ihre Vorfahren waren erst um und nach der Jahrhundertwende aus deutschsprachigen Ländern eingewandert und nomadisierten bis in die 50er Jahre im Land herum. Auch heute sind sie meistens noch berufsbedingte Halbnomaden: Scherenschleifer, Jahrmarktsunterhalter und Musikanten. Allerdings sind sie kaum direkte Nachfahren jener Sinti, deren Sprache um die Jahrhundertwende von Finck erfaßt wurde, da die bei Finck mitgeteilten Hungarismen ihrem Dialekt fremd sind.² Entlehnungen aus dem Ungarischen scheinen übrigens auch im sog. Manuš-Dialekt der Sinti in Frankreich nicht auf.³ Es ist also anzunehmen, daß Ungarn nie von allen Sinti-Gruppen, nur von einzelnen, eher dem europäischen Osten und Südosten zugewandten Großfamilien, von Zeit zu Zeit, aufgesucht wurde. Der klassische Schwingungsraum der Sinti war/ist Mitteleuropa, wobei die Randgebiete dieses Raumes nur gelegentlich gestreift wurden: Deutschland, Österreich, Böhmen, Slowenien ("windische Zigeuner"), Norditalien, Frankreich bis nach Belgien und den Niederlanden bzw. Nordspanien im Westen, weiters bis nach Polen und dem historischen Ungarn im Osten. Eine Splittergruppe ihrer Ostflanke — die sog. *Poljáci*, d.h. 'Polacken' — zog in der zweiten Hälfte des 19. Jhs aus Polen zu den Wolgadeutschen nach Rußland, wo sie 1941, zusammen mit den Deutschen, nach Kasachstan umgesiedelt wurden.⁴ Die alten Lehnwörter der

¹ Vgl. Mészáros 1980. 3 ff

² Bei Finck 1903 sind verzeichnet *dómba* 'Berg, Gebirge' (< ung. *domb* 'Hügel'), *ízəro* 'tausend' (< ung. *ezer*), *tšapláro* 'Kellner, Aufwärter' (< ung. *csaplár[os]* 'Schankwirt'). Einige Wörter wie *mátška* 'Katze', *koróna* 'Krone' sind fraglich, da sie nicht nur aus dem Ungarischen stammen können. Bei den Sinti in Ungarn werden *bišrga* 'Berg', *tauzənt* 'tausend' (oder *deššel*) bzw. *khacca* 'Katze' verwendet.

³ Vgl. Barthélemy 1970.

⁴ Wentzel 1980 bzw. Mészáros 1980. 3 und Anm. 6.

Sinti-Dialekte legen es nahe, daß ihre Vorfahren vom Balkan durch Slowenien nach Mitteleuropa gelangten, im wesentlichen ohne rumänisches oder ungarisches Gebiet gestreift zu haben. Die bei Finck verzeichneten Hungarismen werden erst ihren späteren "Streifzügen" in Rechnung zu stellen sein.

2. Trotz der in der Forschung üblichen grundsätzlichen Trennung der Sinti von den Rom-Zigeunern ist die genetische Wechselbeziehung beider Gruppen noch nicht ganz zufriedenstellend geklärt.⁵ Die Selbstbezeichnungen sind schillernd: neben *Sinto* erscheint, bes. in Westeuropa auch *Manuš* (eigtl. 'Mensch'), überall jedoch auch *Rom*, für die Sprache sogar im allgemeinen eher *romanes* 'en langue tsigane' (Barthélemy 1970. 25), nur in besonderer Hervorhebung *sintetikes* (Mészáros 1980. 22, 39). Die Etymologie von *Sinto* ist offen; eine Herleitung vom Indischen ist schon deshalb mehr als unwahrscheinlich, weil die Motionen davon nach dem Typ der Fremdwörter erfolgen (*sinteca* 'Zigeunerin', *sintetiko* 'zigeunerisch, Zigeuner-'). Nach außen hin nennen sie sich *gadžkene manuša/roma* bzw. *sasitke roma*, also 'deutsche bzw. "sächsische" Menschen/Zigeuner' (Barthélemy 1970. 3, Wentzel 1980. 14). Demgemäß heißen sie auch bei den wallachischen Zigeunern *ňamcicke roma* 'deutsche Zigeuner' (Mészáros 1980 a.a.O.). Einzelne Untergruppen (Familienverbände) bezeichnen sich nach ihrer jeweiligen Heimat (als erwerbsmäßigem zentralen Lebensraum) auch als *Valštike* 'Welsche:Französische', *Praištike* 'Preußische', *Poljāki* 'Polacken:Polen', usw. Kurzum: die Sinti halten sich ethnisch wie sprachlich für eine Sondergruppe der Rom, also äquipollent nicht mit den Rom als Ganzheit, sondern als Teil davon, äquipollent mit den übrigen Einzelgruppen der Rom. Im Klartext: Wir sollten von der üblichen dialektal gedachten Opposition *Sinto* ≠ *Rom* abgehen: *Rom* ist für beide Gruppen der Oberbegriff, darunter *Sinti* den übrigen Verwandten wie *Vlazuri*, *Ungritke roma* usw. als eine S p r a c h e anderen verwandten Sprachen (also nicht Dialekten, sondern Dialektgruppen) gegenübersteht. Vergleichbar wäre der Begriff *Romani* 'Zigeunerisch' etwa mit 'Südgermanisch', *Sinti* und die übrigen Gruppen gleicher Größenordnung mit den südgermanischen Einzelsprachen wie Deutsch und Niederländisch, die ihrerseits Komplexe von kommunikativ zusammengehörenden Dialekten bilden.⁶

3. Die Einwirkung des Deutschen im Sinti hat Knobloch 1953, 5 "in den Lehnwörtern und vor allem in einer typischen Änderung der Artikulationsbasis" bezeichnet. Wir werden sehen, daß diese Einwirkung auch den

⁵ S. bei Hutterer 1974. Sp. 689 f.

⁶ Vgl. Knobloch 1953. 5 und Hutterer 1974. a.a.O.

grammatischen Bau nicht unberührt läßt. Hinzu kommt auch der Einfluß des Ungarischen bei unserer Zielgruppe, allerdings mit einem aus Zeitgründen resultierenden Unterschied: während der deutsche Einfluß ähnlich dem slawischen, französischen und italienischen — in allen Sinti-Dialekten greifbar ist, bleibt der Einfluß des Ungarischen, die spärlichen Rudimente bei Fincks Gruppe abgerechnet, auf das Sinti in Ungarn beschränkt. Die weitere Mischung scheint jedoch gestoppt zu sein und es ist eine Entmischung zugunsten der ungarischen Umgangssprache im Gange: nach den Ermittlungen von Mészáros 1980.4 spricht die dritte Generation nur noch Ungarisch, während die älteren Generationen noch dreisprachig — Sinti, Deutsch, Ungarisch — sind. Die Gründe dafür sind zusammengesetzt und hängen vor allem mit dem sozialen Aufstieg der Sprachträger zusammen.

Mit dieser Entwicklung hängt auch zusammen, daß in der phonetischen Basis der aktiven Sinti-Sprecher, im Gegensatz etwa zu der Sprache der ungarischen oder wallachischen Zigeuner in Ungarn, kein Einfluß des Ungarischen festzustellen ist.⁷ Am ehesten wäre es im Bereich der Wortbetonung möglich, aber mangels einschlägiger Untersuchungen bleibt diese Frage offen. Um so klarer ist der deutsche Einfluß. In allen Sinti-Dialekten hat sich die deutsche — übrigens auch im Slawischen vorhandene — Auslautverhärtung durchgesetzt, vgl. (*dad*>) *dat* 'Vater', (*dab*>) *dap* 'Schlag', (*pāndž*>) *pānč* 'fünf'. Ähnlich verhält sich auch das mit bilabialem *w* variiierende *b* im Auslaut: (*džuw*>) *džūp* 'Laus', (*jow*>) *jop* 'er'. Vor stimmhaftem Folgelaut (auch über die Wortgrenze hinaus) bleibt die Realisation als stimmhaftes *w* erhalten, z.B. *džūwa* 'Läuse' bzw. *jow_gias* 'er ging'.⁸

Im Vokalismus fällt in allen Sinti-Dialekten die im Vergleich zu den vom Deutschen nicht beeinflussten Zigeunersprachen und -dialekten größere Belastung von Vokalen der Indifferenzlage in Nebentonsilben sowie in satzphonetischer Enklise auf: (*mīro dad*>) *mər dat* 'mein Vater' (*avgin*>) *gəwin* 'Honig', (*šukar*>) *šukər* 'schön', (*leskeri rakli*>) *leskə rakli* 'seine Tochter', (*rikerdas*>) *rikərdas* 'hielt', (*kerdan*>) *kərdan* 'taten', genauso wie in den Entlehnungen, vgl. *hundərt* 'hundert'. Aufschlußreich ist für die Korrespondenz mit den Umsprachen die Neigung zu bzw. Abneigung gegenüber der Diphthongierung. Während bei den Manuš sogar die monophthongische Verengung um sich greift, etwa in (*ho*>) *u* 'was', fand bei Finck 1903. 61 neben *ho* auch die ostmitteldeutsche Diphthongierung zu *hoi* statt; in der wohl

⁷ Vgl. Hutterer 1967.

⁸ So auch im Manuš-Dialekt in Frankreich, vgl. Barthélemy 1970. 70. Ein entsprechender Stimmtverlust im Anlaut, wie ihn Finck 1903, IX beschreibt, scheint jedoch weder im "französischen" noch im "ungarischen" Dialekt des Sinti systemhaft zu sein und wird wohl eher wortweise aus dem übergabenden deutschen Dialekt zu erklären sein.

österreichischen "Zwischenheimat" wurde bei den ungarländischen Sinti dieses *o* über *+ou* bis zu *au* geöffnet (*hau*).⁹ Die Stufe *ou* ist bei der letztgenannten Gruppe ziemlich generell erreicht, vgl. *eršto* ~ *erštou* 'erster', (*lon*>) *lount* 'Salz' (*lōlo*>) *loulo* 'rot', (*tōver*>) *touver/touvər* 'Beil, Axt'. Die Verbindungen *a+j* und *a+v* erscheinen ebenfalls als Diphthonge: *hais* 'heiß', *hauta* 'Haut' zeigen den Typ, der auch die Erbwörter erfaßt hat, vgl. (*čhaj*>) *čai* 'Mädchen', (*džav*>) *džau* 'ich gehe'.

Deutscher Einfluß zeigt sich auch in der durch die *r*-Vokalisierung bedingten Diphthongierung von *or/ar* > *ovr/uvr* und *ir* > *iər*, z.B. *topra* 'Tor', (dt. *spar*->) *špuprel* 'sammelt', (dt. *gar*>) *guvr* in *guvrkek* und *guvrčiči* 'niemand' bzw. 'nichts', *biəra* 'Bier'. Als Schiboletth für das Eindringen dieser Neigung in den Erbwortschatz diene die Form *guərmeskrou kovr* 'Stierschwanz:Ochsenziemer' aus (*guruveskero kār*). Unter deutsch-mundartlichem und slawischem Einfluß entstand die bis zur "Brechung" geführte Diphthongierung von *er*, vgl. *gjerəva/gjerva* 'Gerbe: Hefe', *fjerža/fjerža* 'Pfersich', (slaw.) *pjernica/pjernica* 'Polster, Federbett', häufig auch in Erbwörtern wie *piərel/pjere* 'fällt', *phjərdo/phjerdo* 'gefüllt, voll'.

4. Im stattlichen Lehnwortbestand des Sinti kommen — postbalkanisch — die Schichten der deutschen, französischen, italienischen und der sekundären slawischen Elemente in Betracht. Erst in Ungarn kommt eine jüngere ungarische Schicht hinzu. Die Distribution dieser Schichten ist nicht in allen Sinti-Dialekten gleichmäßig, im Gegenteil, sehr oft ist ein Wort auf ein oder zwei Dialekte beschränkt. So wird die 'Gabel' bei Finck mit frz. *foršėta* (<*fourchette*), in Frankreich und in Ungarn mit einem deutschen Lehnwort (*gabla* bzw. *gāwja*) bezeichnet, 'blind' heißt nur in Frankreich *blindo*, bei Finck und in Ungarn dagegen *kóralo/kōralo* (aus dem Iranschen). *Zig. čor* ist das allgemeine Wort für 'Schnurrbart', nur in Frankreich heißt es *šnojci* (<dt. *Schnauz*[*bart*]), usw.

Auch in der Auswahl deutscher Lehnwörter können die Dialekte verschiedene Wege gehen. Der 'Stuhl' wird in Frankreich als *štulo*, in Ungarn als *banko* (<dt. *Bank*) bezeichnet, die 'Socken/Strümpfe' heißen in Frankreich *zoki*, in Ungarn aber *štrimfi*. Die unterschiedliche Auswahl fördert manchmal, besonders bei Vorhandensein gleichbedeutender Erbwörter, die Bedeutungsgabelung: *zig. kil* bedeutet bei Finck und in Ungarn 'Schmalz, Fett', wofür in Frankreich *šmalco* eingesetzt wird und *kil* nun 'Butter' be-

⁹ Das bei Mészáros 1980, 16 als Variante angeführte *akārhawə* geht auf adjektivisches *-hawə* zurück, vgl. Finck 1903. 32. — Die Anfälligkeit des *o* gegenüber den Superstaddialekten wurde schon von Sowa 1898 auch im "preußischen" Sinti vermerkt, vgl. Knobloch 1953. 90. Die parallel zu erwartende Diphthongierung von *e* ist seltener, vgl. *kheiri* 'heim' (<*khere*).

zeichnet. Ebenso wurde aus dem Bedeutungsbündel von *zig. lil* 'Brief, Heft, Buch' die Bedeutung 'Brief' nur in Frankreich ausgegliedert, um mit dem deutschen Lehnwort *brifo* belegt zu werden.

Die unterschiedliche Auswahl wird vielleicht am häufigsten durch die wortgeographischen Unterschiede der die einzelnen Sinti-Dialekte bestrahlenden deutschen Regionalsprachen motiviert. (*Kirchhof*>) *kajrofo*, (*Lumpen*>) *lumpi*, (*Brille*>) *brili* der im Westen des hochdeutschen Raumes stabilisierten *Manuš* stehen in Ungarn (dial.dt. *Fraidhof*>) *fraitofa* 'Friedhof', (*Fetzen*>) *feci* und (*Augenglas*>) *anglausa* gegenüber, die im Osten des Hochdeutschen beheimatet sind. Bei ein und demselben Lehnwort kann manchmal die Lautgestalt den West-Ost-Gegensatz verraten, vgl. *zēga*, *našta*, *oštra*, *gejšto*, *rojxo* im Westen, *zāga*, *nasta*, *ostri*, *gaisto*, *rauxo* im Osten für 'Säge', 'Ast', 'Ostern', 'Geist', 'Rauch'. Wort- und lautgeographische Unterschiede können auch gekoppelt auftreten, wie etwa bei (*Pflaume*>) *plojma* in Frankreich, aber (dial. *Zwespe* 'Zwetschke') *čěšpi* in Ungarn. Diese Vielfalt im Wortschatz kann jedoch die sprachlich-linguistische Einheit des gesamten Sinti nicht ernsthaft gefährden, solange die Sprecher auch der deutschen Gemeinsprache als Überdachungsform ihrer deutschen Elemente mächtig sind.

Für die sonst schütter belegte Geschichte der Sinti sind gerade die inneren Ausgeglichenheiten in ihrem Lehnwortschatz besonders wichtig, da sie die Aufdeckung ihrer "Heimaten" bzw. "Zwischenheimaten" erst recht ermöglichen.

5. Die Beeinflussung durch die Umsprachen als Superstaten läßt sich auch im grammatischen Bau des Sinti festhalten. Wie das deutsche (und auch das ungarische!) Präsens des Verbs zugleich das synthetische Futur vertreten kann, fließen die Formen der beiden, im Zigeunerischen sonst selbständigen Tempora im Sinti zusammen. Im Plural ist der Wandel zugunsten des Futurs bereits abgeschlossen (z.B. 1. *keraha*, 2.-3. *kerena* < *kerel* 'tun, machen'), während im Singular noch je zwei Parallelformen möglich sind (z.B. 1. *kerau* ~ *kerava*, 2. *kerē* ~ *kerehi*, 3. *ker[e]l* ~ *ker[e]la*), ohne jedoch die ursprüngliche Tempusunterscheidung zwischen Präsens und Futur auszudrücken. Wie in den hochdeutschen Regionalsprachen, wurde der Optativ weitgehend abgebaut im Präsens, einzig und allein ist noch die 2.Pers.Sing. von der entsprechenden Form des Indikativs unterschieden, vgl. Ind. *kerē/kerehi* ≠ Opt. *kerēs*. Auffallend ist auch die zum Deutschen parallele Trennung von Zustands- und Vorgangspassiv durch die analoge Verbindung der flektierten Formen von *hi* 'ist' bzw. *vela* 'kommt:wird' mit dem Partizip II, z.B. *kerdo hi* 'ist gemacht'/getan' bzw. *mē vjom mārđlo* 'ich wurde geschlagen' (und nicht: 'ich bin geschlagen worden!'). Die Formenneu-

tralisation des prädikativ gebrauchten Partizips II und des echten Adverbs in der gleichen Funktion bildet die Vorlage für die Verwendung des Partizipialadverbs, das mit dem Suffix *-men* nur von Verben fremder, hauptsächlich deutscher Herkunft abgeleitet werden kann, vgl. (dt. *hack-*) *hakrel* 'hacken, (auf)schneiden' → *hakermen hi* 'ist aufgeschnitten/gehackt'. Dieselbe Konstruktion ist auch dem Ungarischen eigen, und es ist nicht von ungefähr, daß sie in ganz analoger Weise auch im Wallachisch-Zigeunerischen entwickelt wurde, z.B. (ung. *borít* 'bedecken') *boritime si* 'ist bedeckt': das Suffix selbst ist balkanisches Erbe. Ganz in deutscher Weise werden die Faktitiva mit der Verbindung der finiten Formen von *mukel* 'gestatten, (zu)lassen' mit dem Infinitiv des Sinnverbs gebildet, vgl. *mē mukau mangi ti kerel čomōni* 'ich lasse mir etwas machen' (Mészáros 1980. 10). Dabei fungiert die sonst finite Form der 3.(!)Pers.Sing.Präs.Ind. *kerel* — wenn auch noch nicht ohne die Konjunktion *ti* 'und, wenn' — bereits als echter Infinitiv.¹⁰ Auch die Kausativa werden analytisch, mit Hilfe von flektiertem *kerel* 'machen' — wie im Deutschen — gebildet: *koblo* 'weich' → *kerel koblo* 'weich machen = erweichen'. Die Inchoativa entstehen (konform mit dem Deutschen und dem Ungarischen) aus der Verbindung mit den flektierten Formen von *vela* 'kommt: wird', z.B. *kālo* 'schwarz' → *vela kālo* 'wird schwarz'.

Besonders durchgreifend sind die deutschen Einflüsse im Satzbau. Im neutralen Aussagesatz nimmt das finite Verb als Prädikatskern auch dann den zweiten Platz ein, wenn es in anderen Zigeunersprachen unüblich ist. Der deutsche Systemzwang, demzufolge kein Satz ohne auch formal ausgedrücktes Subjekt (*es*) zulässig ist, unterscheidet das Sinti von allen anderen mir bekannten Zigeunersprachen. In diesen "uneigentlichen *es*-Sätzen" werden in dieser Funktion die nur enklitisch gebrauchten Pronomina der 3.Pers. *lo* (Mask.Sing.) *li* (Fem.Sing.) und *le* (Plur.) verwendet.¹¹ Grammatisch sehr wichtig sind jene Funktionswörter, die bei der Bildung von Wortgefügen und Satzverbindungen unerlässlich sind wie die Präpositionen *an* 'an, in', *durz* 'durch', *son/fun* 'von', *mit*, (*quer/zwerch*>) *verga* 'gegenüber, über, durch' sowie die Konjunktionen *un/und* 'und', (*aber*>) *over* 'oder' (der Funktionswechsel ist deutsch!), *vider... vider* 'werder... noch' (meist in der Form *vider nit... vider nit*), *vai/vaiski* 'weil', ferner Modalwörter vom Typ *nit* 'nicht' (mit deutscher Wortstellung!), *nor/nur* 'nur', *vol* 'wohl, jawohl, ja', *šun* 'schon', *glai* 'gleich, bald', usw.

¹⁰ Die Ansätze zur Entwicklung eines Infinitivs aus der Form der 3.Pers.Sing.Präs.Ind. hat schon Finck 1903. §12 Anm. 1 beobachtet, vgl. auch Mészáros 1980. 11 Ähnliche Tendenzen sind auch bei anderen Zigeunersprachen in Ungarn festzustellen, vgl. Hutterer-Mészáros 1967, Hutterer 1967, Vekerdí-Mészáros 1974. Es ist ein untrügliches Anzeichen der allmählichen Loslösung vom "Balkanbund."

¹¹ Vgl. eingehender bei Finck 1903. 30 und bei Barthélemy 1970. 76 ff.

Deutsch bedingt ist auch der Gebrauch des Zahladjektivs *jek* 'ein' als unbestimmter Artikel: fast ein Unikum unter Zigeunern: bei unseren Sinti kann es durch die gleiche Tendenz in der ungarischen Umgangssprache nur verstärkt worden sein. Die obligatorische Setzung des jeweiligen Pronomens vor dem finiten Verb ist ebenfalls "unzigeunerisch", genauer vom "Westen" geprägt. Die Gegenüberstellung wal.-zig. *čörro rom sim* bzw. *mē hom jek čōro rom/sinto* 'ich bin ein armer Zigeuner' spricht Bände für den Sprachtypologen.

Summierend läßt sich feststellen, daß die fremde "Unterwanderung" des Sinti zwar im Wortschatz am leichtesten zu erfassen ist, beträgt doch der Prozentsatz deutscher Lehnwörter schätzungsweise an die 50% des Gesamtwortschatzes, trotzdem ist sie in der Syntax am wirksamsten.

6. Der im grammatischen Einbau und in der Wortbildung fremder Elemente manifeste zigeunerische Abwehrmechanismus, der die Fremdwörter besonderen Flexionsklassen zuweist, ist im Sinto viel weniger entwickelt als bei den ungarischen und den wallachischen Zigeunern.¹² So etwa bei der Pluralbildung fremder Substantive, vgl. wall. zig. *Vlaxo* 'Wallache', Plur. *Vlaxuri*, aber sinti *Valaxo*, Plur. *Valachi*, wall.-zig. *hercego* 'Herzog', Plur. *herceguri*, aber sinti *hercego*, Plur. *hercegi*, usw. Nur bei weiblichen Motionen scheint eine stärkere Tendenz produktiv zu sein, indem hier die Lehnwörter z.T. mit der slawischen Ableitungssilbe *-(i)ca* ergänzt werden können, vgl. *Witfrau* > *vitfrauca* 'Witwe', (*Hebamme* >) *hevamaca* u. dgl. Normalerweise werden die Lehnsubstantive als Maskulina mit der sing. Nominativendung *-o*, seltener mit *-i* oder sogar *-a* (*vitmano* 'Witmann:Witwer', *čauklāri* 'Schaukler', *fenstra* 'Fenster'), als Feminina mit *-a* oder *i* (*hipla* 'Hübel:Hügel', *fruja* 'Frühjahr', *khēvri* 'Käfer') eingeordnet. Sexistisch bedingte Fälle ausgenommen, spielt das ursprüngliche Genus der Lehnwörter bei der Zuordnung keine Rolle, vgl. *māga* Fem. 'Magen', *nirdli* Fem. 'Niere' usw. Bei jüngeren Entlehnungen (in Österreich) bleibt die regionalsprachlich konsonantisch auslautende Form unverändert erhalten, z.B. *čuspaiz* 'Zuspeise', *mēlšpaiz* 'Mehlspeise', beide als Maskulina (!).

Bei der Einordnung der Adjektive ist eine interessante Regelung zu beobachten. Mit Suffixen abgeleitete Adjektive werden dem angestammten System angepaßt, unabhängig davon, ob die Suffigierung schon im Deutschen vorhanden ist oder erst im Sinti erfolgt: *erlego* Mask., *erlegi* Fem. 'ehrlieh: unberührt, jungfräulich', *šlafrego/šlafregi* 'schläfrig', *tjerešo/tjereši* 'törisch:taub', *nakato/naketi* 'nackt', *plakhofeto/plakhofeti* 'bloßkopfig: kahlköpfig' bzw. *blavato/blavati* 'blau', *faulelo/fauleli* 'faul,

¹² Vgl. bei Hutterer-Mészáros 1967 und Hutterer 1967.

verfault, modrig', *štumelo/štumeli* 'stumm'. Konsonantisch auslautende einstämmige Adjektive sind indeklinabel und können in dieser Form auch als Adverbien verwendet werden, vgl. *švax* 'schwach', *mat* 'matt, müde', *hōx* 'hoch', *khūrč* 'kurz' usw.

Schon Finck ist darauf aufmerksam geworden, daß bei der Übernahme von deutschen Verben dem deutschen Wortstamm ein Infix *-r-* angehängt wird, dem dann die Endungen bzw. auch Tempus- und sonstige Zeichen folgen, vgl. (*pfeif->*) *pfairrel* 'pfeift', (*bad->*) *pādre* 'badet', (*läut->*) *lāitre* 'läuten', (*wünsch->*) *vinčrel* 'wünschen', (*wachs->*) *vaksrel* 'wächst', (*haut->*) *hauwrel* 'haut', (*spaß->*) *spāsrel* 'spaßt' usw. Bei stammauslautendem Nasal bzw. Lateral und Tremulant fällt dieses *-r-* weg: *vōnel* 'wohnt', *khicel* 'kitzelt', *špūrel* 'spart: sammelt', desgleichen nach *-x-*, vgl. (*schnarch->*) *šnorzel* 'schnarcht'. Nach *-c* ist auch der Schwund möglich, z.B. (*putz->*) *pucrel* 'putzt', aber (*schwitz->*) *švicel* 'schwitzt'.

Die Konkretisierung der Bedeutung erfolgt mit Hilfe von Adverbien nach dem Vorbild der deutschen sog. trennbaren Präfixe, vgl. etwa *džal* 'geht' → *džal vri* '(her-/hin-)ausgehen', *džal dren* '(her-/hin-)eingehen', *džal glan* 'vorwärts/nach vorn bzw. vorgehen', *džal pāli* 'zurückgehen', *džal tēli* '(her-/hin-)untergehen', usw. Auch stofflich deutsch sind die Konverbien (*zu->*) *cu* und (*weg->*) *vek*, vgl. *cakrel* 'deckt' → *cakrel cu* 'deckt zu', *džal vek* 'geht weg', so auch mit (*fort->*) *fuvrt*, z.B. *džal fuvrt* 'geht fort'. Während diese Elemente dem Verb nachgestellt werden, geht das aus dem Deutschen entlehnte (*ver->*) *fer-/for-* dem Verb immer voraus: *phagrel* 'bricht' → *fer-phagrel* 'zerbricht', *džal* 'geht' → *ferdžal/fordžal* 'vergeht (Zeit)'.

Im System der sog. Zahlwörter ist der Einfluß des Deutschen besonders stark. Ordinalia und Multiplikativa können nur in deutscher Weise gebildet werden: *eršto/erštou* 'erster', *duitomōli* 'das zweitemal', *duimōli* 'zweimal', und als Lehnbildung *penger dūi* 'selbänder' (<*pen* 'sich' Plur.).

Durchweg deutsch sind die Familiennamen der Sinti in Ungarn, vgl. bei Mészáros: *Brantner*, *Jungwirt*, *Berger*, *Ritter*, *Hölt*, *Brant* usw., ebenso die Übernamen zu einem erheblichen Teil wie etwa bei Männern *Amšlo* 'Amsel', *Hanc* 'Hans', *Firšto* 'Fürst', *Šnokeli* 'Schnake Dem.:Mücke', *Troslo* 'Drossel' bzw. bei Frauen *Švalma* 'Schwalbe', *Khacca* 'Katze', *Vucla* 'Wutzel' usw.

Zwei Bildungselemente wurden aus dem Ungarischen bereits fest eingebürgert: pronominales *akár* 'ob' in Formen wie *akār hau* 'was auch immer', *akār hawe* 'welch- auch immer', ferner das Präfix des Superlativs ung. *leg-*, vgl. *šukār* 'schön' → *šukeder* 'schöner' — *lekšukeder/legšukeder* 'schönst-'. In beiden Fällen handelt es sich um grammatische Lücken im Zigeunerischen, die auch in anderen Zigeunersprachen Ungarns genauso geschlossen wurden, ung. *akár* hat sich sogar in allen ungarndeutschen Mundarten festgesetzt.

7. Diese flüchtige Untersuchung, die keineswegs Anspruch auf Vollständigkeit erheben kann, zeigt, daß der deutsche Einfluß im Sinti allgegenwärtig ist und sich nicht etwa auf den Wortschatz beschränkt.¹³ Die Unmenge deutscher lexikalischer Elemente kann nur als Index für die starke Überfremdung des Sinti ausgelegt werden. Ausschlaggebend ist die Unterwanderung der Syntax, die der ganzen Sprache einen deutschen Charakter verleiht. Diese Sprachsituation entspricht vollauf dem Bewußtsein der Sprecher, die — wie Mészáros 1980. 5 hervorhebt — sich mit einem gewissen Stolz zu ihrer "deutschen Herkunft" bekennen, eine Tatsache, die angesichts ihres Leidensweges gerade im nationalsozialistischen Deutschland verblüffend ist. Sprachtypologisch gesehen ist es vielleicht nicht zu gewagt, wenn wir das Sinti in die Nähe der Kreolsprachen rücken, mit dem Unterschied allerdings, daß die charakteristische Mehrsprachigkeit der Sprecher die Wege wie die konkreten Formen der ununterbrochenen Sprachmischung permanent offen hält.

Die Einbruchsstellen des Ungarischen sind auf die oben erwähnten "grammatischen Lücken" und einige Füllwörter wie (*hát*>) *hāt* 'nun, also' bzw. "Adverbien" vom Typ (*nagyon*>) *nad'on* 'sehr', (*sehogyan*>) *šehod'an* 'keineswegs' beschränkt. In der Funktion der Konjunktion 'daß' ist neben *ti* und *ho* (<*ho* 'was, das'!) selten auch (*hogy*>) *hod'* zu hören.

Die auch allgemein linguistisch wichtigste Lehre für uns könnte jedoch die Feststellung sein, daß der infolge der deutschen Durchdringung zu erwartende Sprachwechsel zugunsten des Deutschen in der nichtdeutschen Umgebung nicht gestoppt wurde, sondern unter den Bedingungen der Akkulturation an eine nicht deutsche, eben die ungarische, Sprachträgergemeinschaft einen in der Sprachentwicklung des Sinti nicht vorbereiteten Weg einschlug. Mit anderen Worten: Dieser Sprachwechsel ist nicht evolutionistisch, sondern revolutionär, also ein *sprunghafter Sprachumbruch*.

C. J. HUTTERER

¹³ Es sei hervorgehoben, daß die Zigeuner ihre Wörter nicht aus den Volksmundarten (Bauernsprachen), sondern aus den Regionalsprachen bzw. Verkehrsmundarten des Deutschen entlehnen.

Literatur

- BARTHÉLEMY, A. (1970), La glossaire manouche de Daniel Jean. *Études tsiganes* 16: 2 ff
- FINCK, F.N. (1903), *Lehrbuch des Dialekts der deutschen Zigeuner*. Marburg.
- HUTTERER, M. [C.J.] (1967), A nyelvi struktúra változásának problémája a nyelvészolópia tükrében. *ANYT* 5.
- HUTTERER, M. (1974), Zigeuners. In: Grote Winkler Prins *Encyclopedie* 20, Amsterdam, Sp. 687 ff
- HUTTERER, M. – MÉSZÁROS, GY. (1967), *A lovári cigány dialektus leíró nyelvtana*. Budapest.
- KNOBLOCH, J. (1950), *Volkskundliche Sinti-Texte*. *Anthropos* 45: 223 ff
- KNOBLOCH, J. (1953), *Románi-Texte aus dem Burgenland*. Eisenstadt.
- MÉSZÁROS, GY. (1980), *A magyarországi szinto cigányok*. Budapest.
- SOWA, R.V. (1898), *Wörterbuch des Dialekts der deutschen Zigeuner*. Leipzig.
- VEKERDI, J. – MÉSZÁROS, GY. (1974), *A magyarországi oláh cigány nyelvjárás mondattana*. Budapest.
- WENTZEL, T.W. (1980), *Die Zigeunersprache*. Leipzig.
- WOLF, S.A. (1960), *Großes Wörterbuch der Zigeunersprache*. Mannheim.

Kirjakielen pulma: suomen akkusatiiviobjektin muodonvaihtelu

Jokaisessa kielessä on ensisijaista puhutta kieli, so. murteet, joiden varaan kirjakielikin on rakentunut. Mutta kaikkien eurooppalaisten ja eurooppalaislähtöisten kirjakielten lauserakenteissa on myös huomattava määrä yhteisomaisuutta, jota on kulkeutunut ja yhäkin kulkeutuu kirjakielistä toiseen. Näiden yhteisten piirteiden ehkä tärkein lähtökohta on latina. Kirjallinen tyyli eroaa arkipuheen tyylistä, ja kirjakielissä on usein sellaisiakin rakenteita, joille ei ole murteissa mallia. Niiden sopeutuminen asianomaisen kielen struktuuriin ei aine käy häiriöittä. Esimerkki tästä ilmiöstä on se suomen kirjakielen pulma, jota tässä kirjoituksessa käsittelen.

Objektin sijat suomessa ovat akkusatiivi ja partitiivi. Objekti on partitiivissa, 1. jos objekti tarkoittaa kokonaisuuden epämääräistä osaa (esim. *Mene ottamaan ruokaa pöydältä*), 2. jos lause on sisällöltään kieltävä tai epäilevä (esim. *En saanut kirjettäsi*) tai 3. jos verbi ilmoittaa tulokseen johtamatonta tekemistä (esim. *Äiti kutoo sukkaa*). Tätä asiaa en tässä kirjoituksessa käsittele.

Kaikissa muissa kuin äsken mainituissa tapauksissa objekti on akkusatiivissa. Monikon akkusatiivi on aina monikon nominatiivin kaltainen eli t-päätteinen (esim. *Mies ampui karhut*). Siinä ei ole ongelmia. Eräillä pronomineilla on yksikössäkin t-päätteinen akkusatiivi (esim. *Tapasin hänet eilen*).

Ongelmallinen on muiden nominien yksikön akkusatiivi, jolla on kaksi eri muotoa: 1. päätteellinen eli genetiivin kaltainen (esim. *kirjan*) ja 2. päätteetön eli nominatiivin kaltainen (*kirja*). Monet tutkijat ja kielio-pintekijät eivät käytä nimitystä akkusatiivi muista kuin edellä mainituista eräiden pronomien t-päätteisistä muodoista. Muotoja kirjan ja kirja he nimittävät genetiiviksi ja nominatiiviksi silloinkin, kun ne ovat objektina. Tässä kirjoituksessa käytän terminologiaa, jonka mukaan objektin sijat ovat akkusatiivi (päätteellinen tai päätteetön) ja partitiivi.

Kaikissa yksinkertaisissa tapauksissa, joita valtaosa objektitapauksista on, normien mukainen kirjakieli noudattaa yksikön akkusatiivimuotojen käytössä seuraavia sääntöjä: Yleensä akkusatiiviobjekti on päätteellinen (esim. *Luin kirjan*). Akkusatiiviobjekti on päätteetön, jos objekti itse tai sen pääsanana oleva infinitiivi riippuu imperatiivin 1. tai 2. persoonasta tai passiivimuodosta (esim. *Lukekaamme kirja. Lue kirja. Kirja on luettu. Antakaa hänen lukea kirja. Hänen käskettiin lukea kirja*) tai jos objektin pääsanana oleva infinitiivi on lauseen subjektina tai riippuu subjektista (esim. *On aiheellista lukea kirja. Minulla on lupa lukea kirja*). Lisäksi luku-sanat (yksi-sanaa lukuun ottamatta) ovat objektina päätteettömässä muodossa (esim. *Olen lukenut sata kirjaa*).

Tähän saakka asia on selvä ja ei-suomalaisenkin suhteellisen helposti opittavissa. Akkusatiiviobjektin kahtalainen muoto on kielihistoriallisestikin selitettävissä (Hakulinen 1979. 538–542). Murteiden kantakin on suurin piirtein yhtenäinen, joskin nykyinen kirjakieli eräässä kohdin on eri kannalla kuin länsimurteet ja niihin tukeutuva vanha kirjakieli (Ikola 1967. 50–51).

Tätä yleissääntöä noudattavat sellaisetkin tapaukset kuin: Sain luvan lukea kirjan. Minulle annettiin lupa lukea kirja. Sen sijaan sellaisissa tapauksissa, joissa objekti ja sen pääsanana oleva infinitiivi ovat etäällä ja syntaktisesti irrallaan lauseen predikaatista, on usein päätteetön akkusatiivi riippumatta edellä mainituista säännöistä. Nämä tapaukset voidaan jakaa kahteen ryhmään:

1. Hallitus keskusteli mahdollisuudesta lopettaa lakko pakkokeinoin. Rahaston menestys osoittaa kansamme kykyä ymmärtää kansallisen sivistyksen merkitys. Olemme maininneet Snellmanin yrityksen ratkaista kysymys rahareformista.

Infinitiivi, johon objekti liittyy, on näissä tapauksissa substantiivin attributtina. Substantiivi vuorostaan on lauseessa joko adverbiaalina tai objektina. Käytäntö ei ole vakiintunut, vaan akkusatiiviobjektin muoto horjuu. Usein kuitenkin kielenkäyttäjät hahmottaa substantiivin määritteineen sellaiseksi jotenkin irralliseksi ja itsenäiseksi sanaryhmäksi, johon lauseen predikaatin vaikutus ei ulotu; silloin hän käyttää päätteetöntä akkusatiivimuotoa.

2. Anker Jörgensen saanee tehtäväkseen muodostaa hallituksen/hallitus. Tämä tekisi mahdolliseksi pysyttää maamme tutkimustyön/tutkimustyö kansainvälisen kehityksen tasalla. Pääministeri piti mahdollisena antaa palkansaaajille veronalennuksen/veronallenus.

Objektin pääsanana oleva infinitiivi on näissä tapauksissa lauseessa objektina. Olennaista on, että lauseessa on lisäksi ns. predikatiiviadverbiaali, jonka sija on translatiivi tai essiivi (tehtäväkseen, mahdolliseksi, mahdollisena). Olen pannut näkyviin molemmat akkusatiiviobjektin vaihtoehdot

muodot, koska käytäntö on hyvin horjuva. Kun tämäntyyppisiä esimerkkejä testattiin eräillä opiskelijaryhmillä, oli tulos se, että päätteettömän muodon kannatus oli melkein yhtä suuri kuin päätteellisen, vaikka kaikkien kielioppien säännöt näissä vaativat päätteellistä muotoa (lähemmin Ikola 1986).

Tapausryhmille 1. ja 2. on yhteistä se, että huomiomme kohteena olevan objektin pääsanana oleva infinitiivi on etäällä ja syntaktisesti irrallaan lauseen predikaatista. Käytäntö on horjuva, ja nämä rakenteet ovat sen verran mutkikkaita, ettei kielenhuoltajilla ole keinoja käytännön vakiinnuttamiseen. Syy tähän asiintilaan on kyllä selvä: nämä ovat sellaisia melkein pelkästään kirjakieleen kuuluvia rakenteita, joita ei kansankielessä käytetä. Rakenteet ovat tyypiltään eurooppalaisten kirjakielten yhteisomaisuutta. Pulma on siinä, että yksiköllisellä akkusatiiviohjella on suomessa kaksi vaihtoehtoista muotoa, joista jompikumpi on aina valittava. Mitään neutraalia muotoa ei ole. Kun puhuttu kieli ei tarjoa mallia, on kirjoittaja usein epävarma. Ja valitsee hän kumman muodon tahansa, niin monesti joku lukija voi pitää valintaa vääränä.

Tästä saatu lingvistinen opetus voidaan tiivistää seuraavaan tapaan. Kielessä on sellaisia muodonvaihteluita, joilla ei ole mitään semanttista funktiota; vain syntaktiset seikat määräävät, mikä muoto milloinkin on valittava. Puhutussa kielessä käytäntö on historiallisen kehityksen mukana vakiintunut tiettyyn kaavaan. Mutta kun sitten kirjakielessä käytetään muiden kirjakielten mallin mukaisia, alkuperäiselle puhutulle kielelle vieraita lauserakenteita, ei enää olekaan sellaisia syntaktisia kriteerejä, joiden mukaan muodon valinta määräytyisi. Vaikka rakenteet ovat vieraiden mallien mukaisia, niitä tarvitaan kirjakielessä eikä niitä voida hylätä. Kuitenkaan ei ole sellaista keinoa, jolla käytäntö voitaisiin vakiinnuttaa. Se merkitsee kielessä häiriötilaa, joka saattaa jäädä hyviinkin pitkäaikaiseksi.

OSMO IKOLA

Kirjallisuus

HAKULINEN, L. (1979), Suomen kielen rakenne ja kehitys.⁴ Helsinki.

IKOLA, O. (1967), Sumone kirjakieli. In: Hakulinen, L.- O. Ikola- P. Ravila, Kirjoituksia suomen kielestä. Tietolipas 51. Helsinki. 34-56.

IKOLA, O. (1986), Infinitiivin objektin muodosta. Kielikello 3/1986.

**A dilemma in the written language:
fluctuations in the form of the Finnish accusative object**

by OSMO IKOLA

All the European languages and all those of European origin possess certain common features of style and sentence structure which have been transferred from one language to another, with Latin as the starting point. Sometimes there is an instability in sentence structure which results from the fact that no model exists in the spoken language. To illustrate this state of affairs, the author adduces the example of the fluctuation of form that occurs in the Finnish object.

The object in Finnish has two cases, accusative and partitive. In the singular, the accusative either has an ending (like the genitive) or is without an ending (like the nominative). Which form of the accusative is to be used in a particular situation depends exclusively upon syntactic, formal contingencies; the fluctuation of form has no semantic function.

In all simple instances, the form of the accusative object is determined by clear and rather easy rules. On the other hand, usage is unstable in those instances where the object is connected with an infinitive which is distant and syntactically detached from the predicate. For example: *Muistamme hänen yrityksensä ratkaista kysymys/kysymyksen* (accusative without ending/accusative with ending). English: 'We remember his attempt to resolve the question.' *K. Sorsa sai tehtäväkseen muodostaa hallituksen/hallitus* (accusative with ending/accusative without ending). English: 'K. Sorsa was given the task of forming a government.'

This instability is explained by the fact that these are structures which belong to the written language only and have no model in the spoken language of the people. It is always necessary, however, to choose one or other form of the accusative because there is no neutral form. And there is, moreover, no way of imposing stable usage.

Sheep in the Samoyed Tundras*

The Northern Samoyeds were never any great sheep breeders. They had no need to be, for their cultural heritage, composed of boreal and arctic elements, included a key to effective survival in the North by an economy primarily based on the reindeer. Although reindeer breeding was only developed into its most extensive forms under the influence of the expansive Izhma Komi beginning from the 16th century, the Samoyeds had for centuries before relied upon the reindeer for most of their dwelling and clothing material, as well as for a considerable portion of their food. This situation is illustrated by the Common Samoyedic or Common Northern Samoyedic distribution of many central items of reindeer terminology, and also by the general sophistication of this part of the lexicon in each of the Northern Samoyedic languages, particularly in Tundra Nenets.

Nenets has, however, appellations for the sheep, too. It is easy to imagine that, when the sheep was first introduced to the Samoyed tundras, it was referred to by various improvised appellations, as exemplified by *~aejãbta* /hE+yAbta/ 'Schaaf' actually 'Dünnfuß' (WSS 1). It is also not surprising that the most commonly used term for the animal in modern Tundra Nenets is б.-з. *ńавця* */hAwCa/ ~ *ńовця* /(h)owCa/ (NRS 372, 395, JWb. 36), an obvious borrowing from Russian *овца* /afcá/ ~ /ofcá/ (cf. Tereshchenko 1953. 69, 73). The situation suggests that the elements of sheep breeding may have been learnt by the Nenets from the Russian peasants not long before the October Revolution.

Another word denoting the sheep is recorded in Forest Nenets: Nj. *ńãsnĩ* /ha:snĩ/, which can dialectally (Lj. S) also mean 'russischer Schafpelz' (Jwb. 20). The latter meaning is diagnostic, for the word derives from a Khanty term with the basic meaning 'Schafpelz': e.g. (OWb. 97) V a '*ťšńĩ*' /a:cNi/ (cf. also Tereshchenko 1959.102). The Khanty item is a compound

* All lexical material is transcribed according to the sources. Additionally, each item is phonemized (in phonemic brackets) using the simplified graphic principles presented by the author in JSFOu. (1987).

word from */a:c/ 'sheep' and */-Ni/ 'fur coat'. It is interesting to note that the manufacture of fur coats from sheep skins seems to have been understood by the Khanty as the unmarked case, for the reference to the sheep is preserved even when speaking of other kinds of fur coats, e.g. Trj. *nǫ^u γâs âtšni*' (NUges+a:cNi/ 'Zobelpelz' (OWb. 599). In fact, it can be conjectured that the skin was probably the main part of the sheep that was familiar to most Northern and Eastern Khanty, not to speak of the Forest Nenets who ultimately adopted the word for 'sheepskin furcoat' to denote the whole sheep.

There is, however, one more word in Nenets denoting the sheep, and it is the most interesting one, since its etymology is not immediately clear. The word is attested in all the main dialects of Tundra Nenets: O U-Ts. *χū* /xu/ (JWb. 200), ям. *и вост., реже б.-з.* *хү* /xu(a)/ (NRS 776, the transcription of the vowel as "overlong" in the Cyrillic source may be due to some misunderstanding). It remains unclear, whether this item can refer to a living sheep as such, for it is mainly, or perhaps even solely, used in the phrase Sj. *χūη kōBη* etc. /xuh-goba/ 'Schaffell', *χү'роба* /xu(a)ⁿ+xoba/(also:) 'одежда из овечьей шкуры', with *робă* /xoba/ 'шкура' (NRS 766, JWb. 195). Thus, the item resembles the Forest Nenets word /ha:sni/ in that both tend to be used not so much of the sheep itself as of its skin. The problem is now: where did the word /xu/ come from?

Since /ha:sni/ is only recorded from Forest Nenets and */hAwCa/ ~ /(h)owCa/ is a recent borrowing from Russian, there is reason to assume that /xu/ is the oldest term referring to the sheep in Tundra Nenets. Supposing that the word was already present in early Tundra Nenets, it would have had the shape */ku/. Looking for similar appellations of the sheep in other languages, one sooner or later comes to think of the Turkic word for the animal, especially as it appears in the modern Turkic languages of Siberia, e.g. Khakas *xoŭ* /qOy/ (XRS 284), Tatar *күү* /kUy/ (KSTT 154). Indeed, the Turkic word has penetrated as a recent borrowing into some of the southern dialects of Mansi and Selkup: Mansi T *khoj* /koy/ (WWb. 94), Selkup Tsch. OO *qoi* /kOy/ (SSM 44). At first glance, it does not seem completely impossible that the Nenets item could somehow be connected with the Turkic word also (cf. Doerfer 1967. 563–565). The situation could be tentatively explained in two alternative ways: either it could be a question of relatively recent indirect diffusion from modern Siberian Turkic into Nenets, or the connection could date back to the period of the earliest contacts between Proto-Samoyedic and Proto-Bulgarian-Turkic.

The possibility of an ancient Turkic loanword in Nenets is particularly tempting. Certainly, this possibility involves a difficulty from the point of view of cultural history, for while the speakers of Proto-Samoyedic may

well have been familiar with the sheep, it is rather natural to assume that the speakers of Proto-Nenets, in their essentially arctic environment, were completely ignorant of any such animal. The situation is, however, more complicated, for all of the Northern Samoyeds have preserved a Common Samoyedic term for another domestic animal, the horse, which is also completely strange to their immediate environment. Moreover, the Common Samoyedic appellation of the horse, */yUntA/ ~ */yUnta/ (SW 49), is a borrowing from Turkic, most probably deriving from the very period of the earliest contacts between Proto-Samoyedic and Proto-Bulgarian-Turkic (cf. e.g. Róna-Tas 1980. 380). It remains an enigma, how the word was able to survive during its migration, together with some Samoyedic-speaking proto-population, from the neighbourhood of the steppe zone up to the arctic tundras, where absolutely no horses were present before the recent expansion of the Russians and the Komi. Whatever the explanation, if the word for the horse was able to survive, a word for the sheep could have survived equally well.

Unfortunately, there is also a phonological problem connected with the comparison of Nenets /xu/ with the Turkic appellation of the sheep. Thus, although most of the modern Turkic idioms suggest an earlier shape */kOy/ scattered data such as Ancient Turkic *qoĵ* /kON/ ~ *qoĵun* /kOyUn/ (DTS 453) require the reconstruction of the original shape of the word as something like */kONIn/. In fact, this reconstruction is confirmed by Mongolic *xoni(n)* (*qonin*) /kOnin/ 'sheep' (MED 965-966), a loanword from early Turkic, possibly Proto-Bulgarian-Turkic. What is more interesting here is that the word was also borrowed from early Turkic into Proto-Selkup to yield *(kONAr), as attested in several southern and central dialects of language (cf. again Doerfer 1967 loc. cit. as well as Filippova 1983. 81). However, neither the original Turkic shape nor its adaptation in Selkup can have been the source of Nenets /xu/.

The possibility of recent diffusion from modern Siberian Turkic into Nenets must also be dismissed, for between Siberian Turkic and Nenets there is a broad belt of Ob-Ugric and Selkup dialects in which the sheep is called either */a:c/ (both in Khanty and in Mansi, GOUV 123) or */kONAr| (in Selkup). Obviously, the word /xu/ in Nenets cannot have come from this direction.

Indeed, the etymological problem can be solved through rather simple reasoning, the clue to the correct solution being the fact that it was not the sheep but its skin that was first introduced to the Nenets. Consequently, we should not look for words with the meaning 'sheep', but, rather, for words with the meaning 'skin'. Now, the normal word for 'skin' in Komi is *ku* /ku/ 'Fell, Haut, Leder' (SWb. 494), and this is the answer to the whole

problem: the Komi word was borrowed by the Nenets with the specialized meaning 'sheepskin', for sheepskins represented the only commercially important type of skin that the Komi had and the Nenets did not have. It can be concluded that the first information about sheep breeding reached the Samoyed tundras not through the Russians but through the Komi. This is, of course, completely congruous with what is otherwise known of the cultural history of the region.

As to the chronology of the borrowing, the wide distribution of the word in the Tundra Nenets dialects as well as the semantic change from 'sheepskin' to 'sheep' suggest that /xu/ may well be one of the earliest items of Komi vocabulary to have penetrated into Nenets. In fact, the borrowing most probably took place during the initial stages of the Izhma Komi expansion. It may be added that the Komi word /ku/ was once much later, in the 19th century, recorded from a bilingual Tundra Nenets speaker as a direct citation loan in the meaning 'leather' (Schrenk/Swv. 72, cf. Turkin 1985: 195). By that time, the relationship between Komi /ku/ and Nenets /xu/ had probably become quite obscure even in the minds of bilingual speakers of both languages.

From the point of view of absolute chronology, it is relevant to note that the Nenets stem /xu/ was already recorded in its modern meaning in the 17th and 18th centuries. The early sources know the word only as a diminutive derivative: *Goewoetza* 'Schaep' ~ *Choewoetza* 'een Pels' (Witsen/SWv. 6-7), в пустоэерском окр. хуыць 'баран' (LTOVC 2.62), /xu(a)Ca/ (it seems futile to speculate about the vocalism of the stem, as reflected in the inadequate transcription used in the old sources). Incidentally, the same derivative is still dialectally preserved today, although it may have lost its specific reference to the sheep or sheepskins: зап. хуця /хuCa/ 'одеяло из шкур' (NRS 787). There is also one early occurrence of the phrase /xuh-goba/, written down in the 18th century, but this was allegedly recorded in the Enets language: Мангазейскаго округа хуихоба 'баран'. It remains an archaeological task to investigate whether the information really comes from Enets, in which case the Nenets phrase would have been present in Enets as a loanword, or whether it is just a question of misplacement of the lexical material (the phrase is also certainly misspelled in the source).

As a diachronic curiosity, it may be mentioned that the Komi word /ku/ is of Common Uralic origin and ultimately identical with Nenets /xoba/ (KESK 143, UKS 252). Thus, the Nenets phrase /xuh-goba/ represents a very special kind of *figura etymologica*, with the two components united after several millenia of separation.

The cultural conclusion of the etymological result presented above is that the Tundra Nenets originally became familiar with the sheep as the

source of a new type of skin. Although the Nenets had a rich supply of skins of various other animals, both domestic and wild, sheepskins may well have been an article of barter trade between the Komi and the Nenets. As an item of material technology introduced to the Nenets by the Komi, sheepskins can be seen as a parallel to, for instance, broadcloth. Incidentally, the appellation of the latter in the Nenets language, *ной* /noy/, is also known to derive from Komi (cf. e.g. Wichmann 1902. 183 and Turkin 1985. 197).

JUHA JANHUNEN

References

- DOERFER, G. (1967), Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen 3. Veröffentlichungen der Orientalischen Kommission 20. Wiesbaden.
- FILIPPOVA, T.M. (1983), Tyurkizmy v yuzhnykh dialektakh sel'kupskogo yazyka. Problemy etnogeneza i etnicheskoy istorii samodiyskikh narodov. Tezisy dokladov oblastnoy nauchnoy konferencii po lingvistike. Omsk. 78-81.
- RÓNA-TAS, A. (1980), On the earliest Samoyed-Turkish contacts. *Congressus Quintus Internationalis Fenno-Ugristarum* 3. 377-385.
- TERESHCHENKO, N.M. (1953), O russkikh vliyaniyakh na neneckiy yazyk (po materialam leksiki). *Uchenyye zapiski LGU* 157. Seriya Fakul'teta narodov Severa 2. Leningrad. 60-83.
- TERESHCHENKO, N.M. (1959), K voprosu o nenecko-xantyyskikh yazykovykh svyazyakh. *Voprosy yazykoznaniya* 2: 96-103.
- TURKIN, A. (1985), Komi-neneckiye yazykovyye kontakty. *Sovetskoye finno-ugrovedeniye* 21: 190-203.
- WICHMANN, Y. (1902), Samojedisches Lehngut im syrjänischen. *FUF* 2: 165-183.

Lexical sources

- DTS = *Drevnetyurkskiy slovar'*. Leningrad 1969.
- GOUV = LÁSZLÓ HONTI, *Geschichte des obugrischen Vokalismus der ersten silbe*. *Bibliotheca Uralica* 6. Budapest 1982.
- JWB. = T. LEHTISALO, *Juraksamojedisches Wörterbuch*. *Lexica Societatis Fenno-Ugricae* 13. Helsinki 1956.
- KESK = V.I. LYTKIN-YE.S. GULYAYEV, *Kratkiy etimologicheskiy slovar' komi yazyka*. Moskva 1970.
- KSTT = D.G. TUMASHEVA, *Könbatysh Seber tatarlary tele*. *Grammatik ocherk häm süzlek*. Kazan 1961.

- LTOVC = PETRUS PALLAS, *Linguarum totius, orbis vocabularia comparativa* 1-2. Petropoli 1786-1789.
- MED = FERDINAND LESSING (gen. ed.), *Mongolian-English dictionary*. Corrected reprinting. Bloomington 1973.
- NRS = N.M. TERESHCHENKO, *Nenecko-russkiy slovar'*. Moskva 1965.
- OWB. = K.F. Karjalainens ostjakisches Wörterbuch, bearbeitet und herausgegeben von Y.H. Toivonen. *Lexica Societatis Fenno-Ugricae* 10. Helsinki 1948.
- SSM = Samojedische Sprachmaterialien, gesammelt von M.A. Castrén und T. Lehtisalo, herausgegeben von T. Lehtisalo. MSFOu. 122. Helsinki 1960.
- SW = JUHA JANHUNEN, *Samojedischer Wortschatz*. *Gemeinsamojedische Etymologien*. *Castrenianumin toimitteita* 17. Helsinki 1977.
- SWB. = D.R. FOKOS-FUCHS, *Syrjänisches Wörterbuch* 1-2. Budapest 1959.
- SWv. = Samojedische Wörterverzeichnisse, gesammelt und herausgegeben von Kai Donner. MSFOu. 64. Helsinki 1932.
- UKS = JUHA JANHUNEN, *Uralilaisen kantakielen sanastosta*. JSFOu. 77(1981): 219-274.
- WSS = M. Alexander Castrén's Wörterverzeichnisse aus den samojedischen Sprachen, bearbeitet von Anton Schiefner. St. Petersburg 1855.
- WWB. = Wogulisches Wörterbuch, gesammelt von Bernát Munkácsi, geordnet, bearbeitet und herausgegeben von Béla Kálmán. Budapest 1986.
- XRS = N.A. BASKAKOV - A.I. INKIZHEKOVA-GREKUL, *Xakassko-russkiy slovar'*. Moskva 1953.

Semantische Parallele in den finnisch-ugrischen Sprachen

Jede Sprache besitzt so viele Wörter, die auf dem gegebenen Bildungsniveau und zur Zeit der gesellschaftlichen Organisiertheit nötig sind. Es kann nicht für jeden Begriff ein besonderes Wort geben, so findet man in den Wörterbüchern viele Stichwörter, in denen ein Wort zwei oder manchmal sogar 8-10 Bedeutungen hat. Auch die Begriffe sind in allen Sprachen nicht ganz gleich.

Der Name der Farben grenzt sich in der endlosen Farbenskala nicht gleichförmig ab. In Ungarischen wird aus dem Inhalt des deutschen Begriffs 'rot' der lebendigere, hellere Farbton mit dem Adjektiv *piros*, der dunklere mit *vörös* ausgedrückt. Manchmal können diese zwei Wörter gegeneinander vertauscht werden, an manchen Stellen wurde das eine Adjektiv fix. Die Farben der ungarischen Fahne sind: *piros-fehér-zöld* ('rot-weiß-grün'), aber die Fahne der Arbeiterbewegung ist *vörös* ('rot'). Die sowjetische Armee war — während des zweiten Weltkrieges — *vörös hadsereg* ('Rote Armee'). Ein Apfel oder eine Rose ist lieber *piros*, der Wein aber *vörös*. Wenn das Gesicht von jemandem *piros* ist, dann ist es frisch, gesund. Das *vörös* Gesicht — besonders die *vörös* Nase — ist für die chronischen Alkoholiker typisch.

Zugleich gerät aber der ungarisch Sprechende in Verlegenheit — wenn er russisch spricht —, wann er das Adjektiv *sinij* und wann *golubij* gebrauchen muß, obwohl er weiß, daß das erste ein lebendiges Blau, das zweite graublau bedeutet. Auch der Italiener unterscheidet im Farbenfeld, wo der Deutsche *blau*, der Ungar *kék* sagt, zwei Farbtöne. Das Himmelblau ist im Italienischen *azzurro*, das Dunkelblau *blu*.

Es könnten in weiteren vielen Beispiele dafür angeführt werden, daß der Ungar *ein* gebraucht, wofür andere Sprachen zwei Wörter haben: so hat z.B. die Hand und auch der Fuß *ujj*. Im Deutschen spricht man bei der Hand über *Finger* und beim Fuß über *Zehen*. Freilich kann der Ungar durch eine Zusammensetzung oder Wortverbindung das letztere unterscheiden: *lábujj*

oder *lábam ujjá*. Die Bedeutung vom ungarischen *óra* ist gleicherweise 'Uhr' und 'Stunde', und *bőr* kann 'Haut' oder 'Leder' sein.

Dieselbe Erscheinung kommt natürlich auch umgekehrt vor. Das ungarische *szerencse* und *boldogság* sind in Deutschen gleicherweise *Glück* (neuerdings wird für *szerencse* auch das französische Wort *chance* verwendet). *Régi* und *öreg* sind im Deutschen einfach *alt*, obwohl *régi barát* ('alter Freund, er ist schon lange mein Freund') und *öreg barát* ('an Jahren alt') etwas anderes bedeutet.

Von den Verwandtschaftsbezeichnungen nannten oder nennen manche finnisch-ugrische Sprachen die Verwandten danach, ob sie vom Gesichtspunkt des 'ego' her jünger oder älter sind, jeweils mit einem anderen Wort. Mein älterer Bruder ist im Ungarischen *bátyám*, mein jüngerer Bruder *öcsém*, aber im alten Ungarisch gab es für den Begriff *Bruder* kein Wort. Die Spracherneuerung schuf zwar das Wort *fiwér*, die Mundarten kennen das aber nicht und auch in der Alltagssprache wirkt es unnatürlich. Das Wort *testvér* fehlt aber im Deutschen, bzw. wird nur im Plural, in der Form *Geschwister* gebraucht oder im Französischen ist das eine Wortverbindung: *frère et soeur*, im Finnischen *sisarukset* (nur im Plural).

So wie es auch bei Lautnachahmung eine Ähnlichkeit zwischen den verwandten Sprachen — nicht mit exakter Regelmäßigkeit — geben kann (vgl. Kálmán. In: *Lyökämme käsi kätelen* [Kylstra Festschrift]. Amsterdam 1986. 77–84), so kann es auch semantische Parallelen hie und da geben. Es ist natürlich, daß die Übereinstimmung der semantischen Felder nicht nur der uralten Verwandtschaft, sondern auch dem ähnlichen historischen Schicksal, der Nachbarschaft und auch dem ähnlichen Bildungsniveau entsprechen kann. Wenn aber in den verwandten Sprachen gleiche typologische Eigentümlichkeiten nachzuweisen sind, dann kann das auch in Bezug auf die Grundsprache etwas bedeuten.

In dieser Richtung habe ich noch keine besonderen Forschungen angestellt, so erwähne ich nur systemlose, ungleichmäßige Übereinstimmungen in sehr geringer Zahl. Das stellt eher nur ein Beispiel in Richtung eines möglichen Forschungszweiges dar. Nun, einige Beispiele:

1. Nach dem Europäischen Sprachatlas (Atlas Linguarum Europae I. Premier fascicule. Commentaires. Assen 1983. im weiteren: nur ALE) haben die Ableitungen von ieur. **sāuel-* und das finnische Wort *aurinko* (auf Grund von lappischen und wotjakischen Entsprechungen wurde es vielleicht aus einem finnisch-ugrischen Wort mit der Bedeutung 'Hitze' gebildet) keine sonstige Bedeutung. In anderen Sprachen bedeutet aber dasselbe Wort den Himmelskörper, dessen Licht und auch die aus 24 Stunden bestehende Zeiteinheit, wie fi. *päivä*, lp. *bæi've*, ung. *nap*, mrd. *či, ši*, tscher. *keče*, sowie

in zahlreichen türkischen Sprachen *gün*, *kun*. Im Nogaj-Tatarischen ist die Bedeutung des Namens des Himmelskörpers 'Auge des Tages', in anderen türkischen Sprachen 'Gefährte des Tages' (Tuailon, ALE 6-7). Die mit einer Diminutivendung versehene Form von 'Tag' bekam in einigen fi., est., lp., und tscher. Mundarten die Bedeutung 'Sonne', z.B. est. *päev* 'Tag', *päike* 'Sonne'.

In den finnisch-ugrischen Sprachen/Mundarten, in denen die Polysemie aufhörte, machen die älteren und mundartlichen Belege es wahrscheinlich, daß für die Wörter 'Tag' und 'Sonne' in der finnisch-ugrischen Grundsprache dasselbe Wort verwendet wurde.

2. Die Bedeutung des ung. Wortes *csoport* 'Gruppe' nach dem ÉKSz: 1. die Gesamtheit von Personen oder Dingen, die in irgendeinem Bezug nach irgendeinem Gesichtspunkt zusammengehören, 2. Eine organisierte Formation, die sich für irgendeine Aufgabe in eine Einheit zusammenschloß und es hat auch noch mathematische, fachsprachliche Bedeutung. Als Bestimmungswort einer Zusammensetzung erwähnt das Wörterbuch die folgenden: *~beosztás* (Gruppeneinteilung) *~első* (Gruppenerster), *~házasság* (Gruppenhe), *~kép* (Gruppenbild), *~nyelv* (Sprache einer Gruppe) usw., als hinteres Glied z.B. *ház~* (Hausgruppe), *munka~* (Arbeitsgruppe). Für die zweite Bedeutung wird seit einigen Jahrzehnten von manchen das engl. Wort *team* gebraucht, das kann aber noch nicht als alltagssprachlich betrachtet werden. Das Wort hat aber in seinen zahlreichen mundartlichen Formen: *csoport*, *csuport*, *csiport* (MTSz., ÚMTSz.) auch die Bedeutung 'Scholle'. Der 137. Karte des MNyA zufolge gibt es in der Bedeutung 'göröngy, rög, hant' auf 17 Forschungspunkten Belege vom Typ *csoport* in Csallóköz, Szigetköz und im nördlichen Teil von Transdanubien in den Komitaten Győr-Sopron, Vas, Veszprém, Komárom und Fejér. Auf den übrigen Gebieten kommen die Wörter *rög*, *hant*, *gaj*, *göröngy* und ihre Formvarianten vor. Nach TESz. hat das Wort *csoport* zusammen mit den Wörtern *csuport* 'er drückt zusammen' und *csokor* 'Strauß' einen lautmalenden Ursprung.

Im Estnischen gibt es ein Wort *kamp*, dessen Bedeutungen sind: 1. Schar, Bande, Rotte, 2. Klumpen, Batzen, Scholle. A. Raun hält das für zwei besondere Wörter (Eesti keele etimoloogiline teatmik. Roma-Toronto 1982). Beim ersten weist er auf das russ. *kompanija* hin, das zweite hält er für lautmalend. Auf Grund der ungarischen Parallele könnten die beiden Wörter mit demselben Klang zusammengezogen werden.

3. *Lángnyelv* ('Flamme') und *nyaldos* ('lecken'). Wenn man das Ész. bei den Wörtern *lángnyelv*, *nyaldos* und *nyelv* aufschlägt, findet man reichlich Beispiele: *lángnyelv* (gewählt) a tűzből magasba felcsapó láng (aus dem Feuer in die Höhe hinauflodernde Flamme): *~ek csaptak ki a felgyújtott ház ablakán* (Flammen züngelten aus dem Fenster des in Brand gesteckten Hauses heraus). *~ek nyaldosták az épület tetejét* (Flammen leckten am Dach des Gebäudes) usw.

nyaldos 3. (figürlich, gewählt) [die Flamme]: fel-felcsapva emészt, éget valamit (immer wieder auflodernd wird etwas verbrannt): *A lángok már a földszinti ablakokat nyaldosták...* (die Flammen leckten schon an den Fenster im Erdgeschoß).

nyelv III/2 tűz, láng, füst egy-egy meghajló, imbolygó, ék formájú ide-oda mozgó nyalábja (ein sich beugendes, schwankendes, keilförmiges, sich hin und her bewegendes Feuer-, Flammen- oder Qualmbündel): *Örömmel a máglyát a gyula meggyújtá, láng lobogó nyelvét az egekbe nyújtá* (Arany). (Der Schaman hat den Scheiterhaufen mit Freude angezündet und die lodernde Flamme zum Himmel hinaufgehoben. — wortwörtliche Übersetzung). *Ki állna ellent a csábnak, midőn Szikrázva, bögve a vadult elem A láng ezer nyelvével vesz körül* (Madách). (Wer würde der Lockung widerstehen, als das wild gewordene Element funkelnd und heulend mit tausend Flammen umringt. — wortwörtliche Übersetzung).

Es kann leicht geschehen, daß dieses Metapher auch in anderen Sprachen (besonders bei Dichtern) vorkommt, aber auch in den obugrischen Sprachen ist die Beziehung zwischen *tűz* 'Feuer' und *nyelv* 'Zunge' enger. Im Wogulischen bedeutet das Verb *tēγ*: 1. 'essen', 2. '(Feuer) brennen': LM *toát-nílm*, LU *tāt-nílm*, K *tāut-nílem* 'Flamme (eigentl. Feuerzunge)', N *ul'ä-n*. id. (WWb *nielm*). Ostj. Vj. *toγā-nālēm* 'Flamme' (KT 1030), K *taptēm* 'füttern, brennen, verbrennen', J *nepak tetaj* 'das Papier brennt', *šam tet* 'die Kerze brennt', *maχtχat möγ puχtewnə nāj tewot* 'in unserem Dorf war eine Feuerbrunst' (PD); V *li-* usw. 1. 'essen, trinken', 2. 'brennen' (DEWO 714).

4. *szivárvány*. Das ungarische Wort ist seit 1416 aufgezeichnet. Das ist eine Ableitung mit dem Bildungssuffix *-r* des Verbes *szív-* ('saugen') (vgl. *szivárog* 'sickert'). Seine älteren Bedeutungen sind neben 'Regenbogen', 'Pumpbrunnen' und 'Saugpumpe'. Die Grundlage der Bedeutung 'Regenbogen' ist, daß eine mytologische Gestalt (Ziege oder Ochse) durch ihn Wasser aufsaugt. Ein ähnlicher Glauben lebt und teilweise spiegelt sich wider auch in der Bezeichnung des Regenbogens bei mehreren verwandten Völkern und auch bei einigen Abzweigungen des Türkentums (TESz.). Die Karte 6–9 des ALE zeigt die europäischen Bezeichnungen für Regenbogen, die sogar bunter sind als dessen Farben. Aufgearbeitet hat das M. Alinei

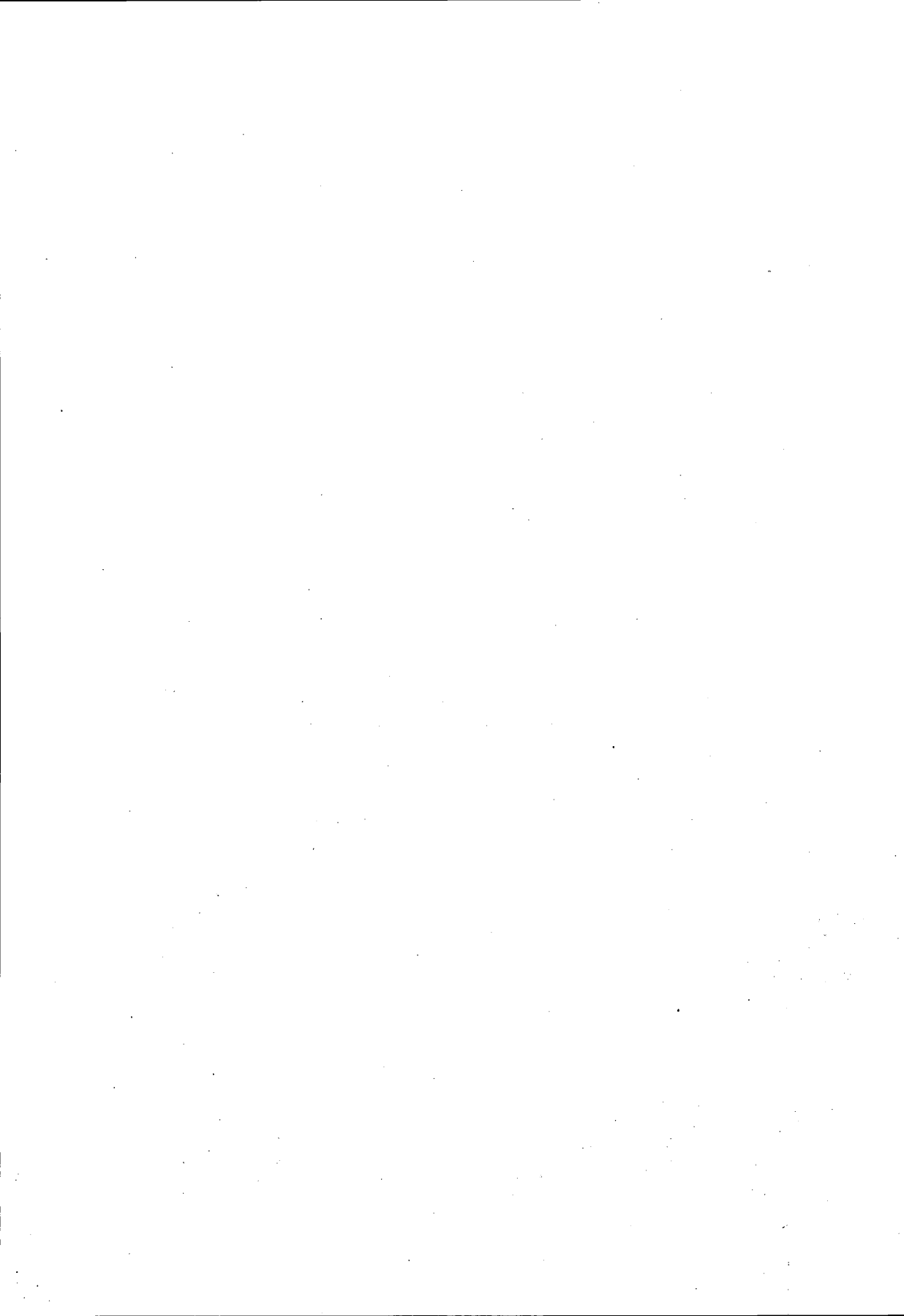
(ALE 47–80). Das ungarische Wort ging in der Form *sivarvanja* auch ins Karpaten-Ukrainische über (ibid. 68). Im Wotjakischen trägt es den Namen *vujuiš*, *vupukiron*, *kuaz-vu-juem* 'Wassersäufer', im Syrjänischen *eškameška* 'Gottes Ochs', *jeneš* id. (ibid.), *eš* 'Ochs'.

Auch im Karelischen taucht der Glaube auf, daß der Regenbogen das Wasser aufsaugt und bei den Wogulen findet man das in einem Šestalov-Gedicht: *nuli-kis xoraji / ajalaŋkwe wit...* 'Rot erglüht der Regenbogen (um das Wasser aufzusaugen)' (WT 122–123).

5. In den finnisch-ugrischen Sprachen haben im allgemeinen 'Baum' und 'Holz' denselben Namen: ung. *fa*, wog. *jiw*, ostj. *juχ*, syrj., wotj., tscher. *pu*, fi., est. *puu*, samjur. *pā* selk. *pū*, *po*, kam. *pá* 'Baum, Holz', während die Mehrheit der ieur. Sprachen zwischen Gewächs und Stoff einen Unterschied macht, so: dt. *Baum-Holz*, fr. *arbre-bois*, engl. *tree-wood*. Es gibt ieur. Sprachen, in denen die Wurzel gleich ist, wie schw. *träd-trä-*, russ. *derewó-derewjannij*.

6. 'Sieben' und 'Woche' sind in den ugrischen Sprachen gleicherweise gemeinsam, obwohl diese Zeiteinheit zur finnisch-ugrischen Zeit kaum noch existieren konnte, denn das Syrjänische und das Estnische haben das aus dem Russischen und das Finnische aus dem Schwedischen übernommen. In den slawischen Sprachen hatte das die Bedeutung 'Feiertag' (vgl. *nedelo* 'keine Arbeit', russ. *ponedelnik* 'Montag', wörtlich nach dem Feiertag), erst später bekam es die Bedeutung 'Woche' (Vasmer REWb.), und in den germanischen Sprachen (dt. *Woche*, engl. *week*, schw. *vecka*) übernahm den Namen der Zeiteinheit, die aus 7 Tagen besteht, das Wort mit der Bedeutung '(Mond)wechsel'. Im Lateinischen haben *septem* 'sieben' und *septimana* 'Woche' dieselbe Wurzel, aber das französische *sept* [set] und *semaine* [səmen] weisen kaum mehr auf den gemeinsamen Ursprung hin.

BÉLA KÁLMÁN

An Obstinate Etymological Diversity

Jorɛn pātātāme jorān βūt

The line cited above is found in the oldest collection of Cheremis folklore: Ost-Tscheremissische Sprachstudien I, published by Arvid Genetz in 1889. The collection represents the dialect spoken in the old gouvernement of Perm, in the easternmost parts of the Cheremis language area. The citation, which translates something like “endlessly flowing flowing water” seems to show a double development of the root stem *jorā-*, first as an N-gerund form of the verb *jorɛ-* ‘to flow’, which occurs as a converb to another verbal noun, the negative participle of the verb *pāte-* ‘to end’, and then as a case form in *n* of a noun which together with the word *βūt* ‘water’ designates the concept of flowing water or river. The etymologists connected *jorā-* with the Finnish *joke-* ‘river’, which is found in Lappish as *jokká*, in Mordvin as *jov* ‘river Moksha’, in the Permic languages as *ju* ‘river’ and in Hungarian place names as *jó* ‘river’. It extended even into the Samoyedic languages, e.g. *d’ágá* ‘river’ in Kamassian. On the other hand, the Cheremis root could be a loan from the Chuvash *jox-/juχ-* ‘to flow’. The Finno-Ugrists favoured the former, the Altaists the latter explanation. The diversity has remained perceivable up to present days. Of course, there might be a possibility of a compromise: the noun is genuinely Finno-Ugric, but the verb is borrowed from Chuvash. After all, none of the other Finno-Ugric languages show a corresponding verb stem.

The first comparisons go back to the middle of the previous century, which shows that the word — or words — were familiar to the scholars even before the publishing of Genetz’s collection. József Budenz gives in his *Cseremis tanulmányok* (1864) a list of Chuvash loanwords in Cheremis and mentions among these also *jorāš* = Chuvash *jogas*. But about ten years later he has arrived to different conclusions in his *Magyar-Ugor összehasonlító szótár* (1873–1881): the Chuvash *jox-* cannot be coupled with the Turkic basic form *ak-*, therefore it is borrowed from Cheremis, where it accordingly represents Finno-Ugric heritage (150–151). Among his contemporaries the

Altaists Zolotnitskii (1875) and Ashmarin (1898) hold the opposite view: the Chuvash *joχ-* has been borrowed into Cheremis and it displays an exact correspondence to Turkic *ak-* (cf. Chuvash *jos* 'hermelin' — Turkic *as* id.).

On the other hand, Setälä presents the Cheremis stem *joγ* as Finno-Ugric when looking for proof for his theory on quantitative gradation (1896). Ramstedt has the Western Cheremis form *joγâ-βat* listed in the glossary of his *Bergtscheremissische Sprachstudien* (1902), the meaning is 'river'. That is the form which Setälä gives in his *Zur frage nach der verwandschaft der finnischugrischen und samojedischen sprachen* (1915) as a cognate of the Finnish *joki* 'river'. József Szinnyi has both *joγân* 'river' and *joγ-* 'to flow' in his *Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft* (1917).

Yrjö Wichmann has collected words for a dictionary from several Cheremis dialects. Wichmann lists separately the noun *joγâ*, *joγân* with entries from the dialects marked KB *joγâ*, *joγâ-βat* 'virtaava vesi', M *joγân βüt* id. B *joγân βüt* 'river water (as opposed to lake water)'; the dialects marked J, U and T show blanks. Under the verb stem 'to flow' he presents noun derivatives from all the dialects in question: KB *joγâš βât*, J *joγâš βât*, M *joγâš βüt*, T id., U *joγošo βüt*, all with the meaning 'flowing water', B *joγâš βüt* id. and JU ^d*joγâš βüt* or ^d*joγâšo βüt* id. In the glossary included in his *Tscheremissische Texte* Wichmann gives both the noun and the verb under the same entry (1923. 272): *joγâ-βat* (KB), *joγân-βüt* (U), cognate with Finnish *joki* and Hungarian *jó* and meaning 'river', and *joγem* (KB and U) 'to flow', which, remarkably, does not show etymological correspondencies in the other languages.

Even the Fenno-Ugrists have not all agreed with Wichmann. A differing opinion is presented by Heikki Paasonen (1917). In a footnote on p. 55 he states explicitly: "Tscheremissisch *joγem* 'fließen' (*joγân-βüt* 'Strom', tscheremissisch B *joγâ-βat* 'Fluß') von Budenz, Setälä und Szinnyi mit dem oben angeführten fluḡr. Namen für Fluß verbunden, ist offenbar ein tschuwassisches Lehnwort: tschuw. *joχ-*, *juχ-* 'fließen, strömen', vgl. gemeintür. *ak* id." Martti Räsänen, not surprisingly, includes *joγâš* 'to flow' among the Chuvash borrowings in Cheremis (1920. 133) but does not give any separate mentioning of the noun. The statement by Räsänen is repeated in Fedotov (1965. 158) with Chuvash *juχam*, Mari *joγân* as examples.

The more recent dictionaries and glossaries agree in listing separately the noun and the verb. V.M. Vasiljev (1920) has two entries for *joγân* with the meanings of 'strait' and 'river'. MRS gives both the Western Cheremis *joγâ* and the standard language *joγân* with the meaning of stream. Paasonen-Siro (1948) has an unwavering opinion: both *joγân* (noun) and *joγem* (verb) are Chuvash borrowings. Björn Collinder (1955. 19) is appar-

ently of the same opinion, since he does not list any Cheremis forms under the cognates of Finnish *joki*. Still, the etymological diversity persists. The authorities on the subject, SKES and MSzFE both give the Cheremis form *joγâ/joγân* as a cognate to *joki* and *jó* provided with a question mark and a reference to possible Chuvash connection. Péter Hajdú (1976. 98) has contradictory statements: Cheremis *joγân* is not mentioned among the cognates of Hungarian *jó*, but is presented as an example of the Finno-Ugric genitive (*joγâ:joγân* – 118) — of course it could be maintained that the genitive is Finno-Ugric although the word stem is not. Kaisa Häkkinen in a word list included in her dissertation (1983) gives Eastern (should be Western) Cheremis *joγâ* as a cognate of Finnish *joki* (287) although she mentions beforehand that the connection is open to dispute (269).

Thus there are three different opinions: the Cheremis word stem *joγ-* represents common Finno-Ugric stock; it is an Altaic (Chuvash) borrowing; it is Finno-Ugric but open to doubt. On my part I would say that the case is clear: the Cheremis *joγ-* is a Chuvash loan element in the language, as a base for a noun as well as a base for a verb. That has been shown adequately from the Altaic point of view; I will endeavour to give a summary of the Finno-Ugric evidence.

A. Phonological evidence. The Finno-Ugric intervocalic *-k- is represented in the Cheremis language by \emptyset or *j* (Collinder 1960. 77). This is supported by several etymologies:

Finnish *ikä* 'age' ~ Cheremis *i, ij, iv* 'year' (Lappish *jakke:jage*, Mordvin *ije*),

Finnish *luku* 'number' ~ Cheremis *lu* '10' (Lappish *lokkâ:logâ*, Mordvin *lovo*, Hungarian *olvas*),

Finnish *oike-a-* 'right' ~ Cheremis *βij-aš* 'straight' (Mordvin *vijede*),

Finnish *säkä* 'silure (fish)' ~ Cheremis *ši, šij(γol)* id.,

Finnish *väki* 'strenght' ~ Cheremis *βi, βij* id. (Mordvin *vij*). On the other

hand, except for this dubious *joγâ* there exists no example of the Finno-Ugric intervocalic *-k- occurring as -γ- in Cheremis. The correspondence of Finnish *koko* 'size' ~ Cheremis *koγo/kuγu* 'big' presented by Wichmann (1923. 63) has been rejected by later scholars. (It should be remember that both Finnish and Cheremis have the pronominal stem *ku/ko*, and the word for wholeness, size could be a reduplication of this stem.) Accordingly, phonological evidence speaks against the Cheremis stem *joγâ-* being of Finno-Ugric origin.

B. Morphological evidence. The form *joγâ* could, of course, stand for a nominative and the form *joγân* for a genitive case form. The trouble is that this kind of a paradigm does not exist. The Western dialect KB (Kozmodemiansk or Mountain Cheremis) recognizes the form *joγâ*, the other

dialects the form *joγân*. In principle a noun could survive only as a certain caseform. The older Cheremis language, however, reserves the genitive case for animate conceptions — inanimate adnominal genitives are extremely rare. Adverbial genitives, on the other hand, are quite common: the ending *ân* is the usual means for turning adjectives into adverbs, and a few substantives might also be involved. So e.g. the adverbial genitive or instructive of the noun *sör* 'edge' indicates position in the following utterance: *sâmasâ-blakat sörân kijat ulmaš* 'The brambles were lying edgewise' (Paasonen-Siro (1948. 7)). There exists in fact a compound *božân-jolaš* 'panties with open legs' from *bož* 'branch', where the instructive occurs as the first part in a noun compound. Thus *joγân-βüt* might translate something like 'in condition-of-stream-water' and there is one example of *joγân* separated from its companion word and occurring as a nominal predicate: *Oriayânai βütsö peš-at joγân* 'The water of the river Oria is very turbulent' (Beke 1961. 320). These explanations, however, sound very far-fetched when bearing in mind that there are several words in Cheremis with nominative forms ending in *ân*: *šufân* 'lever', *porsân* 'silk', *jalkân* 'flash', *tolkân* 'wave'. Anyway, the likeliest explanation is that *joγân* as well as *joγâ* represents a nominative form and that the KB variant has dropped the final *-n*.

C. Syntactic evidence. Since, as mentioned above, the Cheremis languages does not traditionally recognize genitives from inanimate words, compounds with the first part in the genitive are extremely rare. There exists a designation for wild geese *jumân-kombo* 'the goose of God (or of heaven)', where the first part of the compound might be considered animate or at least a personification, and the word for children's panties *božân-jolaš*, mentioned above, where the genitive does not indicate possession but condition. In addition, there are couple of compounds with the genitive of a verb stem as the first part: *šuzcn-ij* 'famine (starve-year)' and *šočan-aβa* 'be-born-mother (a deity who helps at child birth)'. Surprisingly, Ivan Galkin includes *joγân-βüt* among these last mentioned (1864. 169), although *joγân* could not possibly be taken for a gerund, i.e. a genitive of the verb stem: the form in question is *joγen* from *joγem* 'to flow'. With reference to the preceding: if there would exist in the same dialect parallel forms of *joγâ* and *joγân*, the compound *joγân-βüt* might be analyzed as having its first part in the genitive, but since that is not the case, *joγân-βüt* is to be interpreted the common type of nominative + nominative.

D. Lexical evidence. The ordinary designation for river in Cheremis is *eyer*, even that considered a Chuvash borrowing (Paasonen-Siro 1948. 18): *joγân-βüt* is restricted to poetical use. In Chuvash *juxan-šäv* or *joχanšäv* is the common word compound for 'river' (RChS 672, ChRS 643). The Chuvash expression translates word for word as 'flowing water', the first

part being a noun derivative in *an* of the verb *juχ/joχ*, the second part a noun meaning 'water'. Thus the Cheremis expression is a loan translation of the Chuvash version: the second part translated into Cheremis, the first part borrowed as such (Kangasmaa-Minn 1969. 127). Moreover, comparative folkloristic studies would no doubt reveal that not only the word and the construction but the song in question is borrowed from the Chuvash.

It should be remembered that the Chuvash *-an* (or *-en*) is also elsewhere in Cheremis represented by *-ân*: *pârĕân-pârĕân* ~ Chuvash *perĕen-perĕen* 'by and by', *mâžârân-mâžârân* ~ Chuvash *mašaran-mašaran* 'in pairs' (Fedotov 1965. 43), so that there are no phonological difficulties in combining *joġân* with *joġan*. Accordingly, it is time to let the Cheremis *joġâ/joġân*, with or without a questionmark, disappear from among the Finno-Ugric etymologies.

Eeva Kangasmaa-Minn

References

- ASHMARIN, N.I. (1898), *Materialy dlja issledovaniia chuvashkogo iazyka*.
 BEKE Ö. (1961), *Mari szövegek IV*. Budapest.
 BUDENZ J. (1873-1881), *Magyar-ugor összehasonlító szótár*.
 BUDENZ J. (1964), *Cseremisiz tanulmányok*. NyK 3: xx-xx.
 CHRS = *Chuvaskko-russkii slovar*. 1985.
 COLLINDER, B. (1955), *Fenno-Ugric Vocabulary*.
 COLLONDER, B. (1960), *Comparative Grammar of the Uralic Languages*.
 FEDOTOV, M.R. (1965), *Istoricheskie svazi chuvashkogo iazyka s iazykami ugor-finnov povolzhia i permi*.
 GALKIN, I. (1964), *Istoricheskaia grammatika mariiskogo iazyka*.
 GENETZ, A. (1889), *Ost-Tscheremissische Sprachstudien I*. JSFOu. 7: xx-xx.
 HAJDÚ P. (1976), *Bevezetés az uráli nyelvtudományba*. Budapest.
 HÄKKINEN, K. (1983), *Suomen kielen vanhimmaasta sanastosta ja sen tutkimisesta*. Helsinki.
 KANGASMAA-MINN, E. (1969), *The syntactical distribution of the Cheremis genitive II*. MSFOu. 146.
 MRS = *Marissko-russkii-slovar*.
 MSZFE = LAKÓ GY. (szerk.), *A magyar szókészlet finnugor elemei II*. Budapest. 1971.
 PAASONEN, H. (1917), *Beiträge zur finnisch-ugrisch-samojedischen Lautgeschichte*. Budapest.
 PAASONEN, H. - P. SIRO (1948), *Ost-Tscheremissisches Wörterbuch*.

- PAASONEN, H. – P. SIRO (1939), Tscheremissische Texte. MSFOu. 78.
- RAMSTEDT, G.J. (1902), Bergtscheremissische Sprachstudien. MSFOu. 17.
- RCHS = Russko-chuvashkii slovar. 1951.
- RÄSÄNEN, M. (1920), Die tschuwassischen Lehnwörter im tscheremissischen. MSFOu. 48.
- SETÄLÄ, E.N. (1896), Über Quantitätswechsel im Finnisch-ugrischen. JSFOu. 14.
- SETÄLÄ, E.N. (1915), Zur Frage nach der Verwandtschaft der finnisch-ugrischen und samojedischen Sprachen. JSFOu. 30.
- SKES = Suomen kielen etymologinen sanakirja II. Helsinki.
- SZINNYEI, J. (1917), Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft.
- VASILIEV, V.M. (1920), Mari muter.
- WICHMANN, Y. (1923), Tscheremissische Texte.
- ZOLOTNITSKII, P.I. (1875), Kornevoi chuvashko-russkii slovar.

-a/-e vagy -ja/-je?

1. A két birtokos rag megoszlására vonatkozó szabályszerűségek megállapítása régóta okoz fejtörést nyelvészeinknek. A legfőbb probléma valószínűleg az, hogy változásban lévő jelenségről van szó, s ilyen esetben értelmesebb a változást szabályozó tendenciák megállapítására, nem pedig 'statikus' szabályok megfogalmazására törekedni. A jelenség természetéből adódik, hogy pontos szabályszerűségek megállapítása lehetetlen. Ezt a régi felismerést kívánja a jelen dolgozat az újabb morfológiai elméletek fényében újrafogalmazni s újabb szempontokkal kiegészíteni.

2. Vizsgálódásainkból kizárjuk azokat az eseteket, amikor a *j*-s alak kötelező vagy amikor lehetetlen. Tudjuk, hogy a magánhangzóra végződő tövek után *-ja/-je* szerepel, az affrikátákra, szibilánsokra és palatálisokra végződő tövek után pedig *-a/-e*.¹

A két szabály így írható fel:

$$(1) \quad \emptyset \rightarrow -ja/-je / V_$$

$$(2) \quad \emptyset \rightarrow -a/-e / \left\{ \begin{array}{l} \text{szibiláns} \\ \text{affrikáta} \\ \text{palatális} \end{array} \right\} _$$

Az (1) szabály alól nincs kivétel, a (2) azonban kevésbé szigorú (a szabály alól kivételek például *pereputty-ja*, *pitypalatty-ja*, *ramaty-ja*, *sárkány-ja*, *gisz-je*). A két szabály erősségében megnyilvánuló különbséget az magyarázhatja, hogy az (1) szabály által lefedett esetekben a *j* megjelenése fonológiai szabály eredménye, a (2) szabály hatókörébe eső esetekben pedig a *j* hiánya egy morfofonológiai szabály hatásának tulajdonítható.² Más szóval, a magánhangzóra végződő töveknél a *j* elem a magánhangzó és az *-a/-e* rag közti

¹ A jelen tanulmány sokat köszönhet Papp Ferenc ide vonatkozó fejtegetéseinek. Vö. Papp 1975. 109–163. Papp-pal sokszor ellentétes nézeteimet részletesen kifejtem Kiefer 1986-ban. Adataim jó részét is Papp 1975-ből merítettem.

² A fonológiai és morfofonológiai szabály megkülönböztetésére vonatkozóan vö. például Dressler 1985.

hiatust pótolja. Ezzel szemben régi nyelvtanaink tanúsága szerint a szibilánsok, affrikáták vagy palatálisok után a *-ja/-je* rag eredetileg „nyomósító változást” idézett elő, tehát *perec-je* → *perecce*, *inas-ja* → *inassa*, *olaj-ja* → *olajja*, *bárány-ja* → *báránnya*.³ A tövégi mássalhangzó megnyúlása a *j* teljes hasonulásának köszönhető. Ez a hasonulás morfofonológiai szabály volt éppúgy, mint ahogy a mai magyar nyelvben is morfofonológiai szabály a felszólító mód *j* jelének teljes hasonulása a szibilánsra, affrikátára vagy palatális hangra végződő igei tövek esetében. A „nyomósító” változás megszűnése után jön létre a (2) morfológiai szabály. Így értelemben tehát (2) egy régebben működött morfofonológiai szabály következménye.

3. A (2) szabállyal le nem fedett tövek kisebb-nagyobb mértékben ingadoznak a *j*-s és az anélküli ragok között. A *j*-s ragok azonban a *j* nélkülieknél termékenyebbek, ami a következőképpen igazolható.⁴

(a) A *j*-s ragok kiszoríthatják a *j* nélküli ragokat, ennek fordítottja azonban nem állhat elő. Így például a korábbi *föld-e*, *vad-a* helyett ma már szinte kizárólagosan a *föld-je*, *vad-ja* alakok a használatosak.

(b) Az új idegen szavak többnyire *-ja/-je*-t kapnak: *szputnyik-ja*, *röntgen-je*, *magnetofon-ja*, *radar-ja*, *chip-je*.

(c) A nem létező, de potenciálisan lehetséges szavak (az ún. „nonsens” szavak) *-ja/-je*-t kívánnak: *mull-ja*, *kib-je*, *taráb-ja*, *megéd-je*.

(d) A gyermek nemcsak hogy a *-j*-s alakokat tanulja meg előbb, hanem ezeket az alakokat akkor is használja, amikor a norma a *j* nélküli alakokat kívánná: *mell-je*, *váll-ja*, *ablak-ja*, *szék-je*.

(e) Kisebb hibának számít, ha *-a/-e* helyett *-ja/-je*-t használunk, mint ennek a fordítottja: *kuruc-ja* a *kuruc-a* helyett és *szépség-je* a *szépség-e* helyett szemben a szinte érthetetlen *lomb-a* a *lomb-ja* helyett vagy az ugyan-csak igen zavaró *bárd-a* a *bárd-ja* helyett.

Az (a)-(e) jelenségek nemcsak azt mutatják, hogy a *j*-s alakok a termékenyebbek, hanem azt is, hogy egyértelműbbek, azaz világosabban jelzik a 3. szem. birtokos rag funkcióját.⁵

De vajon mi lehet a *j*-s alakok terjedésének az oka? A szavak morféma szerinti tagolódását többféle tényező zavarhatja. Így a szavak „morfortaktikailag” a transzparencia különböző fokát mutathatják. Morfortaktikailag a legtranszparensőbbek azok a szavak, amelyeknél a morfémahatárok szótaghatárokkal esnek egybe, s nem működik olyan fonológiai szabály, amely a

³ Vö. Papp 1975. 111–119.

⁴ Vö. Wurzel 1984. 72–73.

⁵ Az ún. természetes morfológia terminusában a *j*-s alakok a „természetesebbek” vagy „normálisabbak”. Vö. Wurzel 1984. 73–78.

szóban forgó morféma szerinti tagolódását megzavarná. Valamivel alacsonyabb fokú morfortaktikai transzparenciát találunk azoknál a szavaknál, ahol a morféma szerinti tagolódás nem esik egybe szótaghatárokkal, más fonológiai szabály azonban nem zavarja a morfológiai szerkezet transzparenciáját. A morfortaktikai transzparencia még egy fokkal alacsonyabb abban az esetben, ha a szótagszerkezetet megadó fonológiai szabályon kívül a morfológiai szerkezet transzparenciáját más fonológiai szabály (például asszimiláció) is befolyásolja. A morfortaktikai transzparencia teljes hiányát tapasztaljuk a szuppletivizmus esetén.⁶ Könnyű most már belátni, hogy a *j*-s alakok általában a szavak teljes morfortaktikai transzparenciáját biztosítják. Ha a morfémahatárt +-szal, a szótaghatárt pedig \$-ral jelöljük, akkor a különféle tagolódásokat így írhatjuk fel.⁷

(3)	barac\$ka	galam\$ba	barack\$ja	galamb\$ja
	barack+a	galamb+a	barack+ja	galamb+ja
	aszta\$la	szék\$ke	asztal\$ja	szék\$je
	asztal+a	szék+e	asztal+ja	szék+je

(3)-ból világosan kitűnik, hogy a *j*-s alakokban a morfémahatárok szótaghatárral esnek egybe, a *j* nélküli alakokban azonban nem. Mármost a morfortaktikai transzparencia hierarchiája lehetővé teszi a morfológiai változások irányának előrejelzését: a morfológiai változás iránya a magasabb morfortaktikai transzparencia irányába mutat. Ezt a tendenciát természetesen más tényezők is befolyásolhatják, sőt visszajára is fordíthatják. Ennek ellenére, úgy tűnik, a morfortaktikai transzparencia elve az esetek többségében kielégítő magyarázatot szolgáltathat a *j*-s alakok terjedésére. Ezt az alábbiak is igazolni látszanak.

4. Említettük már, hogy az idegen szavaknál általában a *j*-s alakok jelennek meg. Íme néhány további példa: *film-je*, *farm-ja*, *drill-je*, *klaun-ja*, *gap-je*, *dizel-je*, *oxigén-je*, *benzin-je*. Fogalmazzuk meg ennek alapján a következő szabályt!

(4) A [+Idegen] jeggyel ellátott főneveink a *j*-s alakot követelik meg.

A (4) szabály közvetlen következménye a *-ja/-je* termékenységre vonatkozó megállapításunknak.

A két birtokos rag megoszlásával kapcsolatban feltűnik, hogy két más-salhangzóra végződő töveink túlnyomó többségében a *-ja/-je* jelenik meg. A már említett *barack-ja*, *galamb-ja* alakokon kívül ezt mutatja többek között a *kert-je*, *csont-ja*, *hang-ja*, *fánk-ja*, *gond-ja* is, s természetesen a (4)

⁶ A morfortaktikai transzparenciára vonatkozóan vö. Schaner–Wolles–Dressler 1986.

⁷ Egyszerűség kedvéért a tagolásnál csak az utolsó szótagot, ill. morfémat jelöljük.

szabályból adódóan az összes idegen eredetű ide tartozó tövünk is *-ja/-je-t* kap: *film-je, taft-ja, seft-je* stb. Ugyanez a megállapítás érvényes a hosszú mássalhangzós tövű főnevekre is. Elegendő, ha egyetlen példa bemutatására szorítkozunk. Az *-ll-*re végződő főnévi töveink túlnyomó többsége jövevény-szó: *futball-ja, modell-je, akvarell-je, bagatell-je* stb. Van azonban néhány ősi szavunk, amelyek e szabály alól kivételt képeznek, s *-a/-e-t* kapnak, például *áll-a, váll-a, mell-e*. Hasonló a helyzet a többi hosszú mássalhangzóra végződő tónél is.

Egyébként mindkét esetben, tehát mind a két mássalhangzóra végződő töveknél, mind pedig a hosszú mássalhangzóra végződőeknél a *j-s* alakok biztosítják a magasabb morfológiai transzparenciát. Az, hogy a hosszú mássalhangzóra végződő tövek ennyire kedvelik a *j-s* alakokat, egyáltalán nem meglepő. A *j* nélküli alakoknál ugyanis a morfológiai transzparencia igen alacsony fokú lenne. Hogy a fenti példáknál maradjunk, a hosszú tövégi mássalhangzó miatt bizonytalanná válik a szótagszerkezet: *mode\$llje* vagy *model\$le* vagy *modell\$e*? Más okokra vezethető vissza a *j-s* alakok terjedése a két mássalhangzóra végződő töveknél. Ezek a tövek egészükben lényegesen ritkábban fordulnak elő a magyarban, többnyire későbbi fejlődés eredményei vagy idegen eredetűek. Megfigyeléseink alapján a következő szabály fogalmazható meg:

(5) $\emptyset \rightarrow -ja/-je / CC \text{ ---}$

A szabály alól két töcsoport képez rendszerszerű (tehát nem véletlenszerű, miként fentebb a *mell, váll, áll* esetében) kivételt az (5) szabály alól.

(5) Az egyik csoport a CV-re végződő töveket tartalmazza: *terv-e* (és nem *terv-je*), hasonlóképpen *érv-e, kedv-e, könyv-e*. Nézzük meg, hogy milyen eredményt adna ebben az esetben a helytelen *j-s* alak.

(6)	ter\$ve	köny\$ve	ter\$vjje	köny\$vjje
	terv+e	könyv+e	terv+je	könyv+je

Nyilvánvaló, hogy itt a *j-s* alak nem növeli a morfológiai transzparenciát. Ezenkívül a *vje* eltér a magyarban megszokott szótagoktól: a *vj* szótagkezdőként a magyarban sehol sem fordul elő. Van azonban egy olyan CV-re végződő tövünk, amely a *j-s* alakot is megengedi, bár itt is általánosabb a *j* nélküli: *konzerv-e* vagy *konzerv-je*. A *konzerv* idegen szó s ezért a (4) szabály hatókörébe is tartozik. Ennél a szónál kevésbé érezzük idegennek a *vje* szótagot. A *konzerv* két alakja jó példa arra, hogy egyes esetekben két szabály hatókörébe is eshet egy-egy szó s ez konfliktushoz vezethet. A konfliktus feloldásának egyik (s a mi esetünkben a leggyakoribb) módja az, hogy mindkét alakváltozatot elfogadjuk.

(b) A másik csoport a változó tövű főnevek csoportja. Például *bokor*~*bokr*-, *titok*~*titk*., *fejedelem*~*fejedelm*-, *ijedelem*~*ijedelm*-. Nézzük meg, hogy mi történne ezeknél, ha a *j*-s alakot megengednék:

(7)	bok\$ra	fejedel\$me	bok\$rja	fejedel\$mje
	bokr+a	fejedelm+e	bokr+ja	fejedelm+je

A *bokor* esetében a *ja* rag fonotaktikai okokból kizárt, a magyar ugyanis szótagkezdő helyzetben nem tűri meg az *rj* mássalhangzó csoportot. A helyzetet tovább súlyosbítja az előző szótag zárhangja: a magyarban a *-krj*- mássalhangzó kapcsolat semmilyen helyzetben sem engedhető meg. A *fejedelem* esetében a CV tövűekhez hasonló helyzet áll elő: a *mje* szótag ugyan nem lehetetlen fonotaktikailag, de mégis idegen a magyar szótagszerkezetben. A változó tövű főneveknél tehát azért használjuk az *-a/-e* alakot, mert máskülönben vagy fonotaktikailag lehetetlen mássalhangzó kapcsolathoz, vagy pedig a magyartól idegen szótagszerkezethez jutnánk. Az (5) szabályunkat a két kivétel figyelembe vételével a következőképpen módosíthatjuk.

$$(8) \quad \emptyset \rightarrow -ja/-je \left/ \begin{array}{l} +N \\ C_1 C_2 _ \end{array} \right.$$

Feltétel: $C_2 \neq V$

N nem változó tövű

Ismert megfigyelés az is, hogy bizonyos képzők és idegen szóvégek szintén a *j* nélküli alakot kívánják meg.⁸ Ezek a képzők és idegen szóvégek többnyire gyakoriak és régóta megvannak nyelvünkben. Ide tartozik például a *-ság/-ség* képző (vö. *jóság-a*, *szépség-e*) és a *-tor* (*tranzisztor-a*), *-er* (*broiler-e*), *-um* (*denotátum-a*) idegen szóvég. Ilyen esetekben nyilvánvalóan nem a tö fonológiai szerkezete a döntő tényező, hiszen fonológiai szempontból a *-ja/-je*-s alak is elképzelhető lenne, sőt növelné a fonotaktikai transzparenciát. Ha ennek ellenére inkább az *j* nélküli alakot használjuk, akkor ez csak analógiás hatásnak tulajdonítható. Analógiás hatás csak olyan testes szóvégnél léphet fel, amely viszonylag gyakori nyelvünkben. Mivel a *j* nélküli alakok az ősbek, az analógiás hatás következtében ezek az alakok nehezebben változnak. Új szavaknál analógiás hatás a ragválasztást is befolyásolja.

Az analógiás hatást a következő szabály fogalmazza meg:

- (9) Legyen V jellegzetes és gyakori szóvég, amelyhez *-a/-e* járul. Ebben az esetben az *-a/-e*-s alakok az analógiás hatás következtében ellenállnak a változásnak, s a V szóvégű újonnan képzett szavak vagy új jövevényszavak szintén *-a/-e*-t kapnak.

⁸ Vö. Papp 1975. 136-139.

Természetesen a (9) szabály is csak tendencia és nem abszolút érvényű szabály. (9) alapján azonban módosítanunk kell a *j*-s alakok termékenységére vonatkozó állításunkat: a *j*-s alakok akkor termékenyebbek, ha nem ütköznek analógiás hatásba. Vö. például *eszkáláltság-a*, *szolárium-a*.

Magától értetődik, hogy a (9) szabály könnyen konfliktusba kerülhet az idegen szavakra vonatkozó (4) szabállyal. Nem véletlen tehát, hogy a (9) szabály hatókörébe tartozó idegen szóvégeknél gyakori az ingadozás: *káder-e/-je*, *fiáker-e/-je*, *vektor-a/-ja*, *piktor-a/-ja*, *múzeum-a/-ja*, *petróleum-a/-ja* stb.

Eddigi eredményeinket összefoglalva azt mondhatjuk tehát, hogy a *j*-s alakok majdnem kizárólagosak a hosszú vagy a két másalhangzóra végződő töveknél és hogy idegen szavaink általában szintén a *j*-s alakokkal járnak. A *j*-s alakok terjedésével szemben ott számíthatunk nagyobb ellenállásra, ahol analógiás hatás működik.

Párhuzamos alakok létrejötte igen sokszor egy konfliktushelyzet feloldásának eredménye, de ez nem mindig van így. A *j*-s alakok terjedése ugyanis nem jelenti föltétlenül azt, hogy azok a *j* nélküli alakokat teljesen kiszorítják. Kétféle fejlődés képzelhető ugyanis el, az egyiket a *föld*, a másikat az *anyag* szó példázza.

$$(10) \quad \begin{array}{ccccccc} \textit{föld-e} & \Rightarrow & \textit{föld-e/-je} & \Rightarrow & \textit{föld-je/-e} & \Rightarrow & \textit{föld-je} \\ \textit{anyag-a} & \Rightarrow & \textit{anyag-a/-ja} & \Rightarrow & \textit{anyag-a} & & \textit{-ja} \end{array}$$

ahol a / jellel elválasztott alakok közt különbség van: az első a megszokottabb, elterjedtebb, a másik a ritkább, szokatlanabb. Az egymás alá írt alakok ezzel szemben egyenértékűek. A kettős nyíl a változás irányát jelzi. A *föld* szó esetében tehát azt tapasztaljuk, hogy az *-e* mellett megjelenik az egyelőre még szokatlanabb *-je*, majd megfordul a sorrend, s most már az *-e* a szokatlanabb, majd a *-je* teljesen kiszorítja az *-e*-t. Az *anyag* szó esetében a fejlődés első szakasza ugyanaz, csakhogy most a *-ja* és az *-a* sorrendje nem fordul meg, a két alak egyenértékűvé válik. Az, hogy egy szónál a fejlődés végső állomása a *föld* vagy az *anyag* szó mintáját követi-e, szemantikai tényezők függvénye, tudniillik két egyenértékű rag fennmaradása csak akkor jogosult, ha a két rag szemantikai különbséget is hordoz.

(11) A *j*-s és *j* nélküli alakok párhuzamos fennmaradásának feltétele a szemantikai megkülönböztetés.

A (11) szabály a *j* terjedésének ugyan nem szab gátat, de megakadályozza, hogy a *j*-s alak a *j* nélkülit teljesen kiszorítsa.

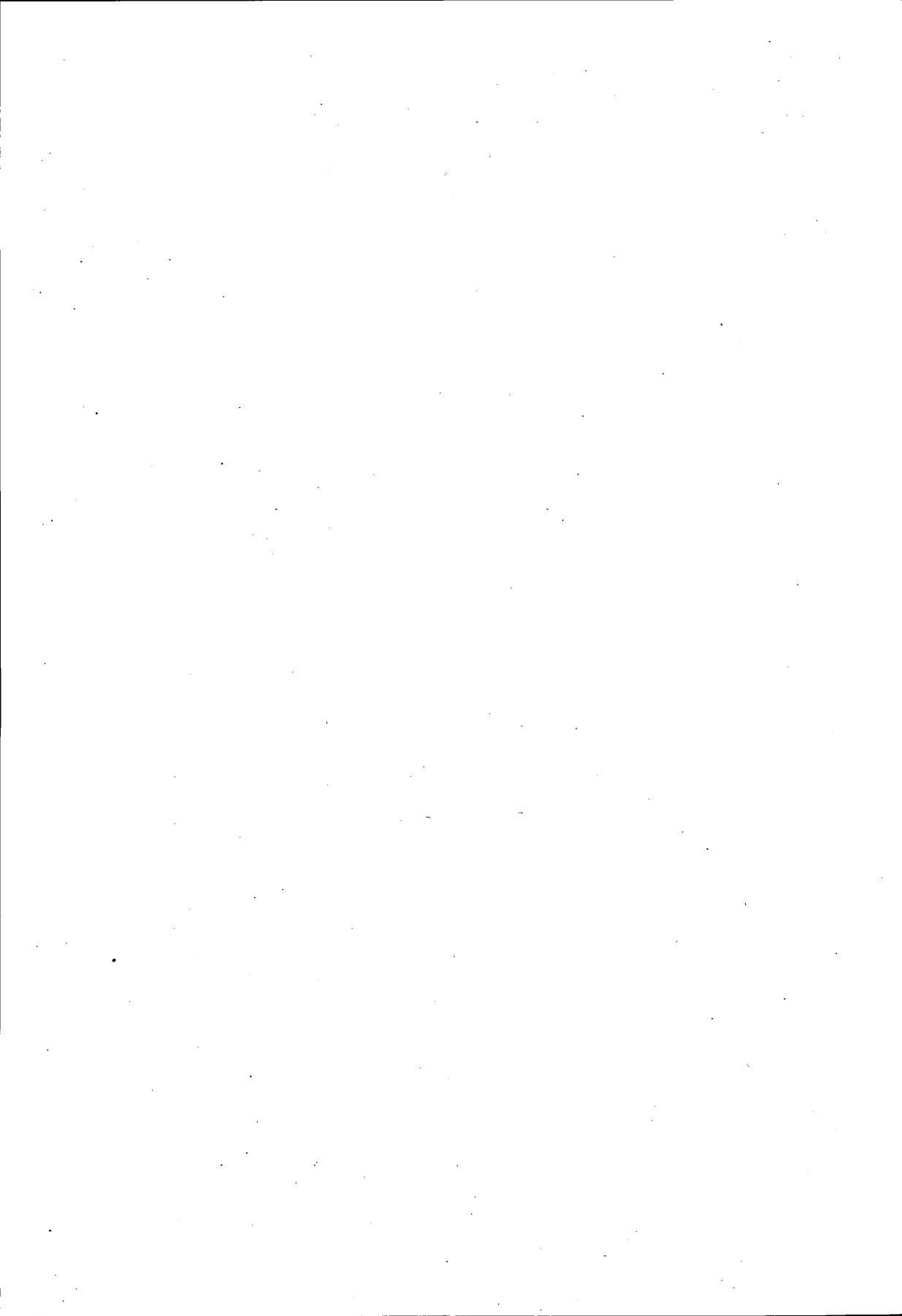
Összefoglalva tehát azt mondhatjuk, hogy a nagyobb morfolaktikai transzparenciára való törekvés ellen két tényező hat: az egyik az analógiás hatás, a másik a szemantikai differenciálódás. Érdemes végezetül arra

is rámutatnunk, hogy a magyarban működik egy asszimilációs szabály, amely a már elért morfológiai transzparenciát ismét 'lerontja'. Például (a) *tét+je* → *téttye* (?*téty\$tye* vagy *té\$ttty*), *gát+ja* → *gáttya* (?*gáty\$tya* vagy *gá\$tttya*), (b) *bárd+ja* → *bár\$gya*, *kert+je* → *ker\$tye*. Az első esetben hosszú mássalhangzót kapunk, amelynek nem egyértelmű a (fonológiai) szótagszerkezetben betöltött szerepe, s ezért bizonytalanná teszi a szótagszerkezetet. A második esetben a morféma szerinti tagolódást megcsúfítja a palatalizáció, melynek következtében a morfémahatár nem esik egybe szótaghatárral. Mindez azt mutatja, hogy nemcsak a morfológián belül működhetnek egymással ellentétes tendenciák, hanem a morfológiai transzparenciába más „komponensek” (például a fonológia) szabályai is beleszólhatnak. Ez azonban nem változtat semmit azon a tényen, hogy a *j*-s alakok a jelöletlenek, a termékenyek, s a *j* nélküli alakok a jelöltek, a csak korlátozottan termékenyek.

KIEFER FERENC

Irodalom

- DRESSLER, W. U. (1985), *Morphology*. Ann Arbor.
- KIEFER, F. (1986), The possessive in Hungarian: a problem for natural morphology. *ALH* 35: 85–116.
- PAPP, F. (1975), *A magyar főnév paradigmatisz rendszer*. Budapest.
- SCHANER-WOLLES, CH. – W. U. DRESSLER (1986), On the acquisition of agent/instrument nouns and comparatives by normal children and children with Down's syndrome. — A contribution to natural morphology. *ALH* 35: 139–149.
- WURZEL, W. U. (1984), *Flexionsmorphologie und Natürlichkeit*. *Studia Grammatica* XXI. Berlin.

Alte Lehnwörter meteorologischen Inhalts: lappisch *ár've* 'Regen'

'Regen' heißt auf lappisch (IpN) *ár've*. Es ist ein gemeinlappisches Wort, das über das ganze lappische Sprachgebiet, vom Südlappischen bis zum äußersten Ostlappischen verbreitet ist: südlp. *äbrie* 'Regen' (Hasselbrink I. 225), Umelp. *ab'ree* 'Schneematsch' (Schlachter 3), Lulelp. *har'vē* 'Regen' (Grundström I. 41), norwegischlp. *ár've -rv-* id. (Nielsen I. 67), Inarilp. *arve* id. (E. Itkonen I. 30), Skoltilp. (Pa.) *árv̄^e*, (Nrt.) *áB̄r̄^e* id., Kildinlp. *áB̄r̄^e* id., Terlp. *áB̄r̄^e* id. (T. I. Itkonen I. 17; s. auch Korhonen 1981. 174).

Die südlappischen und ostlappischen Formen zeigen, daß die inlautende Konsonantenverbindung ursprünglich *-pr-* (= urlp. *-br-*) war, die heutigen Formen mit *-rv-* beruhen auf Metathese (s. Korhonen 1981. 174). Als urlappische Rekonstruktion ergibt sich somit **ēbrē* (Korhonen ebenda). Auf der frühurfinnischen (bzw. finnisch-ugrischen) Rekonstruktionsebene entspricht dem Wort entweder frühurfi. **iprā* (bzw. **ipra*) oder **ūprā*.

Verbindungen von Klusil und Liquida waren im Frühurfinnischen selten (Korhonen 1981. 173). Die meisten finnischen Wörter mit ursprünglichem *-pr-* sind Lehnwörter, und es scheint, daß diese Verbindung sich überhaupt durch Entlehnungen im Ostseefinnischen eingebürgert hat (Koivulehto 1979b. 278–288). Dasselbe kann man auch für das Lappische vermuten und für das Uralische überhaupt.

Das lp. Wort ist offensichtlich keine Ableitung, sondern ein Grundstamm, und zwar ein Grundstamm, für den bisher keine Entsprechungen in anderen ural. Sprachen bekannt sind. Diese Isoliertheit und das strukturelle Kriterium *-pr-* deuten darauf hin, daß es ein altes Lehnwort ist. Nun sind aus den indoeuropäischen Nachbarsprachen mehrere meteorologische Termini ins Ostseefinnische und Lappische entlehnt worden, wie unten noch näher ausgeführt werden soll. Auch für lp. *ár've* läßt sich ein passendes idg. Original finden.

Altindisch *abhra-* (n.) 'Wolke' (KEWA I. 43) und awestisch *awra* (n.) 'Regenwolke, Wolke; Regen, Regenschauer' (Bartholomae 99) gehen auf

idg. **mbhro-* zurück, eine schwundstufige *ro*-Bildung zur idg. Wurzel **nebh-*, **mbh-* (**embh-*), urspr. etwa *'feucht, Wasser u.dgl'. (s. IEW 315–316). Auf dieselbe idg. Form **mbhro-* wird auch lat. *imber*, Gen. *imbris*, 'Regen, Regenguß' zurückgeführt (*imbr-* < **embr-* < **mbhr-*, der Übergang zur *i*-Deklination ist sekundär, Szemerényi 1964. 241, IEW 316, Walde-Hofmann I. 680–681). Das lat. Wort könnte zwar theoretisch auch auf idg. **embhro-* zurückgehen, doch ist das nicht wahrscheinlich, schon weil eine Stufe **embh-* überhaupt wenig sicher belegbar ist (Szemerényi 1964. 249, Anttila 1969. 143). Griechisch *ómbros* 'Regen' gehört auch hierher (formell = idg. **ombhro-*), wohl aber als eine Entlehnung aus einem Vertreter von idg. **mbhro-* (s. Szemerényi 1964. 241–249).

Ins Urbaltische umgesetzt ergibt sich aus diesem idg. Wort urbalt. **imbra-*. Vertreter dieses Wortes sind im Baltischen nicht überliefert; 'Regen' wird durch lit. *lietùs*, bzw. *lytùs* (lett. *liêtus* bzw. *līts*) ausgedrückt, eine Ableitung, die mit lit. *lyti* (lett. *līt*) 'regnen' zu lit. *lieti* (lett. *liēt*) 'gießen' gehört (Fraenkel 377–378, 368). Dieses Wort ist jedoch offenbar erst eine spätere, im Baltischen entstandene einzelsprachliche Bildung, ihre Verbreitung beschränkt sich ja auf das Baltische; schon im Slavischen gibt es ein anderes Wort (russ. *dožd*). Ein frühes Vor- und Urbaltisch (bzw. Balto-Slavisch) kann noch das alte idg. Erbwort **mbhro-* für 'Regen' besessen haben — wie es auch ein Wort für 'Wolke' aus derselben idg. Wurzel besaß und noch heute besitzt (lit. *debesis* 'Wolke', russ. *nebo* 'Himmel', IEW 315). Ohne weitere Argumente wäre diese Annahme nur eine Hypothese ohne Interesse, nun läßt sich aber das lappische Wort aus urbalt. **imbra* herleiten.

Urbalt. **imbra-* > frühurf. (bzw. vorurfp.) **iprā* bzw. **ipra* entspricht der Erwartung. Der Nasal *-m-* mußte vor dem silbenschließenden Klusil *p* lautgesetzlich schwinden. Ob der Schwund schon bei der Entlehnung oder kurz danach geschah, spielt keine Rolle, jedenfalls kann der Nasal im Lappischen und Ostseefinnischen keinen Reflex aufweisen: vgl. balt. **lankti-* > frühurf. **la(y)kte* > lp. *luok'tá* 'Bucht' = fi. *lahti*, Gen. *lahden* id. (Posti 1977. 267–268), oder balt. **tinkla-* > frühurf. **ti(y)kla* > fi. *siula*, dial. *sikla* 'Seitennetz eines Zugnetzes' (Koivulehto 1979b. 267–271).

Normalerweise sieht das Modell einer Etymologie für ein altes Lehnwort so aus: Lehnwort A < Original *B > C, D, E (C, D, E = belegte Vertreter des Originals). Statt dessen haben wir jetzt: Lehnwort A < Original *B < *X > C, D, E (C, D, E = belegte Vertreter der Vorform des Originals). Daß das Original eines alten Lehnworts in den unmittelbaren Vertretern der Originalsprache nicht mehr erhalten ist, das ist besonders im Falle des Baltischen verständlich: Diese Sprachgruppe ist ja erst seit dem Anfang der Neuzeit schriftlich überliefert. Es lassen sich auch andere Fälle finden, die sich durch dasselbe Modell erklären. Ein altbekanntes Beispiel

ist lp. *aitār* 'Besitzer', das, wie Björn Collinder (1932. 193–196) gesehen hat, aus germ. **aihtēr* 'Besitzer' stammt. Im Germanischen ist das Wort aber nicht mehr überliefert, es wird nur aufgrund des idg. Bildungstyps für Nomen agentis (vgl. aind. *īśitar-* 'Herr, Besitzer') und des lappischen Wortes angesetzt. Ein anderes Beispiel ist das ostseefinnische Wort für 'Deichsel', fi. *aisa*, das wegen des -s- wohl zunächst aus einem balt. Original stammt. Im Baltischen läßt sich das Wort aber nicht mehr nachweisen, wohl aber im Arischen (Iranischen), woraus mordw.-perm. **ajša* entlehnt ist (s. Joki 1973. 253–254; eine nahverwandte Form auch im Slavischen). Einen neuen Fall sehe ich in fi. *huhta* 'Schwende = durch Abbrennen urbar gemachtes Land' (= mordwE *tšuvto*, M *šuftä* 'Baum, Holz') < frühurf./fi.-mordw. **šukta*. Ich führe das Wort zurück auf balt. **šukta* < idg. **kuk-to-* *'gebrannt, angezündet' > awestisch (*upa-*)*suxta-* 'angezündet'; idg. **kuk-to-* ist ein normales *to*-Partizip zu idg. **keuk-*, vertreten in aind. *sócati* 'leuchtet, glüht, brennt', aw. *saok-* 'brennen' (IEW 597, KEWA III. 377); die Bedeutung des mordw. Wortes muß dann sekundär entstanden sein (ähnlich wie die Bedeutung 'Birke' bei fi. *kaski* 'Schwende'). Semantisch vgl. fi. *palo* 'Brand; Schwende'.

Im Urgermanischen hätte idg. **ṃbhro-* urgerm. **umbra-* ergeben. Obwohl das germ. Wort für 'Regen', dt. *Regen*, engl. *rain* usw., aufgrund seiner Bildungsweise ein bereits vorgerm. Wort sein wird (vgl. IEW 857), ist nicht ausgeschlossen, daß es in einer frühen Zeit daneben auch noch den Vertreter des älteren idg. **ṃbhro-* gegeben hat. Jedenfalls könnte das lappische Wort auch aus urgerm. **umbra-* hergeleitet werden, wenn von der anderen möglichen Rekonstruktion, frühurf. **üprä*, ausgegangen wird. Der vordere Labialvokat *ü* als Substitut eines fremden *u* kommt auch in einigen anderen alten Lehnwörtern vor: lp. *bâr'gât* 'arbeiten, tun, machen' = fi. *pyrkiä* 'nach etw. streben' < frühurf. **pürke-/pürki-* aus germ. **wurk(e)-j-e/a-* > anglos. *wyrčan*, engl. *work* 'arbeiten, tun', altnord. *yrkja* 'wirken, arbeiten, machen' (germ. *w-* > frühurf. *p-*, weil frühurf. *v-* nach dem Schwund *vo-* > *o-* unmöglich war, Koivulehto 1981. 20); oder fi. *tytär* 'Tochter' aus balt. **dukter-* (lit. *duktė*, Gen. *dukteĩs*, SKES 1463).

Die baltische Herkunft ist offenbar wahrscheinlicher als die germanische. Dabei kann es sich um eine sehr alte, sogar vorbaltische Entlehnung handeln. Die Entwicklung des idg. *ṃ* zu *im* ist ja auch dem Slavischen eigen und muß deshalb recht früh angesetzt werden. Sie kann gut zu den ersten Entwicklungen gehören, die das Balto-Slavische kennzeichnen.

Schließlich kann auch die idg. Grundform **ṃbhro-* selbst als Original theoretisch nicht ausgeschlossen werden. Im Frühurfinnischen mußte ja in der ersten Silbe ein "reiner" Vokal eingesetzt werden, und in labialer Umgebung kann auch frühurf. *ü* in Frage gekommen sein.

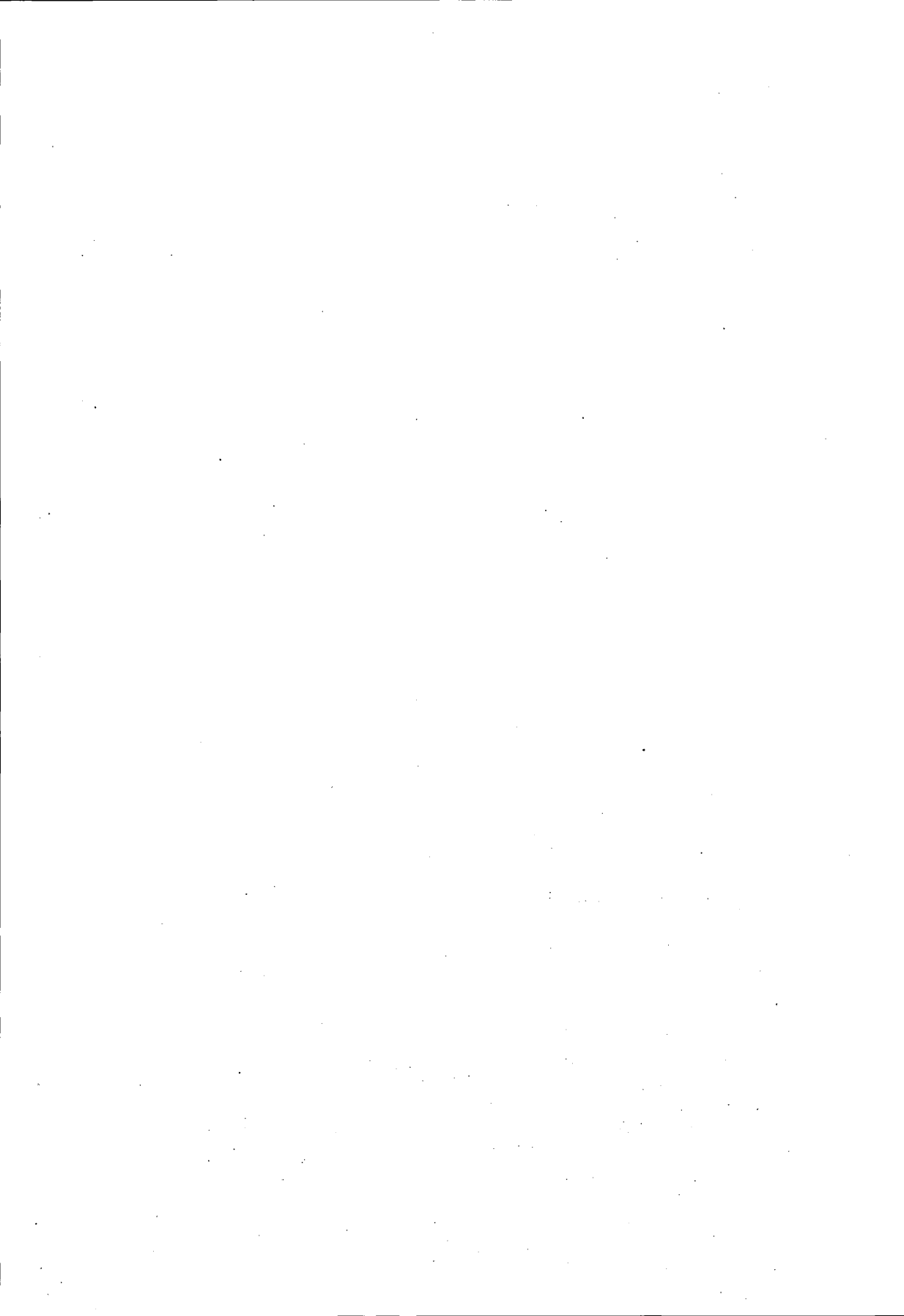
Daß ein Wort für 'Regen' früh entlehnt wurde, so früh, daß es sich nur im Lappischen erhalten hat, ist nicht befremdend: Es paßt gut in das Bild, das wir heute von den frühen Lehnbeziehungen bekommen. Unter den alten Lehnwörtern des Ostseefinnischen und Lappischen gibt es nämlich eine ganze Reihe "meteorologischer" Termini. Auf das Lappische beschränkt sich gleich *âr've* auch lp. *čuorbmäs* 'Hagel (auch kollektiv)' < frühurf. **ćormeš/šormeš* bzw. **ćarmeš/šarmeš*, das ich auf idg. **kormo-/kormā* (bzw. vobalt. **ćormo-/ćormā*) zurückgeführt habe, dem im Baltischen lit. *šar̃mas* (m.), *šarmà* (f.) 'Rauhreif' entspricht (Koivulehto 1983. 116–117); eine jüngere Entlehnung aus demselben idg. Wort, erst aus der baltischen Form mit *š-* ist fi. *härmä* 'Rauhreif', das weiter u.a. ins Lulelappische als *här'mō* 'mit Eis vermischter Regen' (Grundström IV. 1548) entlehnt wurde (SKES 99). Weitere Lehnwörter aus dem Baltischen sind u.a. fi. *halla* 'Nachtfrost im Sommer' = lp. *suol'dne* 'Tau; Nachtfrost', fi. *routa* 'Bodenfrost', fi. *kirsi*, Gen. *kirren* id. (SKES 850, Koivulehto 1979a. 132–135); fi. *helle*, Gen. *helteen* 'große Wärme, Hitze im Sommer' (SKES 67). Ein sehr altes Lehnwort liegt nach meiner Erklärung (Koivulehto 1983. 125–127) vor in fi. *kylmä* 'kalt; Kälte' = frühurf. **kūlmā*, das bis ins Lappische, Mordwinische, Marische und Permische weiterreicht (vgl. lit. *gelumà* 'heftige, stechende Kälte, Frost', *gélmenis* id., zur idg. Wurzel **g^wel-*, s. Fraenkel 145–146). Aus dem Germanischen stammt bekanntlich fi. *kuuro* 'Schauer' (SKES 252) und nach meiner Erklärung auch fi. *kuura* 'Rauhreif' (Koivulehto 1983. 116).

Im Finnischen heißt 'Regen' *sade*, Gen. *sateen*, eine Ableitung von ostseefi. *sata-* 'regnen; (urspr.) fallen' (SKES 980), das nach Janhunen (1981. 221) eine Entsprechung in samojedisch **sárà-* 'regnen' hat: ural. **śada-*. Auch dieses uralische Verb scheint aus dem Indogermanischen entlehnt und zwar aus idg. **kad-* 'fallen', vertreten in aind. *śad-* 'abfallen, ausfallen', lat. *cadere* 'fallen'; eine Ableitung dazu ist altirisch *casar* 'Hagel; Blitz'; cymrisch (Pl.) *cesair* 'Schloßen' (IEW 516).

JORMA KOIVULEHTO

Literatur

- ANTTILA, R. (1969), Proto-Indo-European Schwebelaute. University of California Publications. Linguistics 58.
- BARTHOLOMAE = BARTHOLOMAE, CHR. (1904), Altiranisches Wörterbuch. Straßburg.
- COLLINDER, B. (1932), Wortgeschichtliches aus dem Bereich der germanisch-finnischen und germanisch-lappischen Lehnbeziehungen. Acta Philologica Scandinavica 7: 193–225.
- FRAENKEL = FRAENKEL, E. (1962–1965), Litauisches etymologisches Wörterbuch. Heidelberg / Göttingen.
- GRUNDSTRÖM = GRUNDSTRÖM, H. (1946–1954), Lulelappsk ordbok / Lulelappisches Wörterbuch I–IV. Uppsala.
- HASSELBRINK = HASSELBRINK, G. (1981–1986), Südlappisches Wörterbuch I–III. Uppsala.
- IEW = POKORNY, J. (1959), Indogermanisches etymologisches Wörterbuch. Bern / München.
- E. ITKONEN = ITKONEN, E. (1986), Inarilappisches Wörterbuch I. Helsinki.
- T.I. ITKONEN = ITKONEN, T.I. (1958), Koltan- ja kuolanlappin sanakirja / Wörterbuch des Kolta- und Kolalappischen I–II. Helsinki.
- JANHUNEN, J. (1981), Uralilaisen kantakielen sanastosta. JSFOu. 77: 219–274.
- JOKI, A. J. (1973), Uralier und Indogermanen. Helsinki.
- KEWA = MAYRHOFER, M. (1956–1976), Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch des Altindischen I–III. Heidelberg.
- KOIVULEHTO, J. (1979a), Baltisches und Germanisches im Finnischen: die finn. Stämme auf *-rte* und die finn. Sequenz *VrtV*. In: Schiefer, E. F. (Hrsg.), *Explanations et tractationes Fenno-Ugricae in honorem Hans Fromm*. Münchener Universitäts-Schriften. FU Bibliothek 3. München. 129–164.
- KOIVULEHTO, J. (1979b), Lainoja ja lainakerrostumia. Virittäjä 83: 267–301.
- KOIVULEHTO, J. (1981), Zur Datierung der germanisch-finnischen Lehnbeziehungen. Linguistische Studien 77, Reihe A. Berlin. 12–25.
- KOIVULEHTO, J. (1983), Suomalaisten maahanmuutto indoeurooppalaisten lainasanojen valossa. JSFOu. 78: 107–132.
- KORHONEN, M. (1981), Johdatus lappin kielen historiaan. Helsinki.
- NIELSEN = NIELSEN, K. (1932–1962), Lappisk ordbok / Lapp Dictionary I–IV. Oslo.
- POSTI, L. (1977), Some New Contributions to the Stock of Baltic Loanwords in Finnic Languages. Baltistica 13: 263–270.
- SCHLACHTER = SCHLACHTER, W. (1958), Wörterbuch des Waldlappendialekts von Malä und Texte zur Ethnographie. Helsinki.
- SKES = TOIVONEN, Y. H. – ITKONEN, E. – JOKI, A. J. – PELTOLA, R. (1955–1978), Suomen kielen etymologinen sanakirja. Helsinki.
- SZEMERÉNYI, O. (1964), Syncope in Greek and Indo-European and the Nature of Indo-European Accent. Naples.
- WALDE–HOFMANN = WALDE, A. – J.B. HOFMANN (1938–1954), Lateinisches etymologisches Wörterbuch I–II. Heidelberg.

Context Makes a Difference

According to textbook definitions that most of us teachers use every day, variation in language may be related to region, social class and/or educational background, and style. Thus we have regional variants (e.g. British English *subway* vs. American English *subway*), social variants (e.g. *he doesn't* vs. *he don't*), and stylistic variants (e.g. *dancing* vs. *dancin'*). A fourth type of variation, contextual, is rather rarely mentioned in textbooks and little investigated by linguists.

Until quite recently linguists have been customarily using the unaspirated voiceless stops in French as an example to illustrate the point that aspiration, which is an allophonic feature in English, may be more important than voicing, which is phonemic in English. Thus it is claimed in Rivers and Temperley (1978: 151) that "If a French unaspirated [t] is used in English where an aspirated [t^h] is expected, it may sound to English speakers like /d/, even though it is not voiced, *tie* sounding like *die*." Bolinger (1975: 40), Carroll (1964: 17) and Gimson (1970: 153) say almost exactly the same thing. What remains unspecified is under just what circumstances is an unaspirated stop in a foreigner's English perceived as a voiced stop?

Several years ago I used a tape recording of isolated words and contextualised words in order to test the role of context in how native speakers of American English perceive various non-aspirated stops (Kontra 1980). My results support the hypothesis that native speakers exhibit "contextual adjustability behaviour." This means a decoding strategy of native speakers communicating with foreigners in the natives' language, whereby the native speakers, if working on the assumption that the foreigners talk sense, mishear what is spoken to them in order to get the intended meaning. Out of context, an unaspirated *tie* may or may not be perceived as *die*. *Portion*, however, is never misheard for **bortion*, obviously because there is no such word in English. In context, *podium* with an unaspirated *p* is perceived as if it were aspirated: when 26 American students had to write down the tape recorded sentence *The speaker lectured from the podium* (with *podium*

unaspirated), all but one wrote *podium*. Thus here listeners "added" aspiration to the perceived phonetic shape. When context invited listeners "to add" voicing to what they heard (e.g. *John grew a pushy beard*, with *pushy* pronounced with an unaspirated *p*), they did so: 17 out of 26 subjects wrote *bushy*. However, when context made genuine ambiguity possible, as in *Did you say Ted?* (with *Ted* unaspirated), subjects' responses were different: 14 wrote *dead*, 5 *Ted*, and 7 wrote other words (e.g. *Ed*, *said*, *bed*) or nothing. It seems, then, that native speakers adjust the heard phonetic shapes to the linguistic context, and they do so whenever context makes such adjustment possible.

To turn from perception to production, let us consider the vowel harmony observable in certain Hungarian (loan)words. As is well known, in general, harmonic suffix vowels agree in backness with harmonic root vowels. Loanwords, however, often violate harmony restrictions and some of them allow either front or back suffix vowels, e.g. *Ágnesnek/Ágnesnak* 'Agnés+dative,' *fotelnek/fotelnek* 'armchair+dative' etc. Vago (1980: 14) calls these alternants doublets and states that they "are in free variation."

Elicitation experiments have suggested, however, that the phonological and morphological context of the sentence in which a vacillating loanword occurs may influence harmonic suffix vowel choice. When subjects had to provide the appropriate suffix for the word *karakter* 'character' in different test sentences, their choices were influenced by the test sentences. For instance, significantly more subjects used the front suffix *-ben* 'in' in a sentence like (1)

(1) *Ebben a karakter... nincs fantázia.*

than in (2)

(2) *Abban a karakter... sincs semmi érdekes.*

That is: when the test word followed a word with the front vowel allomorph of the same suffix as was appropriate for the test word, 93.9% of the subjects used the front allomorph, but only 78.8% did so when the back allomorph of the elicited test suffix occurred in the sentence (cf. Kontra and Ringen 1986: 11-12).

Recent elicitation experiments show that morphological context does indeed account for a good deal of the vacillation in the suffixation of certain Hungarian (loan)words. 59 subjects were presented with 36 sentences, each containing an uninflected word followed by a blank, and were asked to supply the appropriate suffix. Three test words were used in twelve different contexts. All three words vacillate: *férfi* 'man' (an opaque compound allowing either back or front allomorphs of certain suffixes), *sláger* 'hit tune'

and *karakter* 'character.' The test sentences required the three different case endings *val/vel* 'with,' *ban/ben* 'in' and *nak/nek* 'dative,' each in four different contexts: (i) sentence initial, (ii) following a word with a front vowel alternant of the same suffix as was appropriate for the test word, (iii) following a word not containing the same suffix as was appropriate for the test word, and (iv) following a word with the back vowel alternant of the same suffix as was appropriate for the test word (cf. Kontra e.a. 1990). Part of the results, the percentages for suffix choice in front and back contexts (ii and iv above) are given in (3).

(3) Subjects Reporting Suffixes with Front Vowels

test word	test suffix	after a word with front alternant of test suffix	after a word with back alternant of test suffix	difference
<i>férfi</i>	<i>val/vel</i>	83.05	27.11	55.94
	<i>ban/ben</i>	88.13	44.06	44.07
	<i>nak/nek</i>	67.79	37.93	29.86
<i>sláger</i>	<i>ral/rel</i>	96.61	89.83	6.78
	<i>ban/ben</i>	96.61	70.17	26.44
	<i>nak/nek</i>	98.30	74.57	23.73
<i>karakter</i>	<i>ral/rel</i>	98.30	81.35	16.95
	<i>ban/ben</i>	98.30	70.17	28.13
	<i>nak/nek</i>	96.61	82.45	14.16

Linking this variation in harmonic suffix choice to regional, social or stylistic differences seems to be very problematic. Linguistic context, however, appears to influence speakers' choices to a considerable degree.

In the syntax of Hungarian one finds further examples of context influencing speakers' language use. In a contrastive analysis of English and Hungarian relative pronouns Nádasy (1982) makes the dubious claim that sentences with and without cataphoric demonstratives such as (4) and (5) are "perfectly normal" and have the same meaning.

(4) *Megjött az a kollégám, aki külföldön volt.*
arrived that the colleague-my who abroad was

(5) *Megjött a kollégám, aki külföldön volt.*

In my review of Nádasy (Kontra 1983) it is shown by means of elicitation data that the constructions in question do not have the same perceived frequency. 102 subjects rated the relative frequency of 6 pairs of sentences

like (4) and (5). In 455 cases (74.34%) subjects rated the sentences with cataphoric demonstratives more frequent, in 38 cases (6.20%) the shorter variants without demonstratives were rated more frequent, and in 119 cases (19.44%) the two variants were ranked equally frequent. Analysis of the sentences rated equally frequent by some subjects demonstrates that the syntactic relations the cataphoric demonstratives enter into influence the elliptability of these demonstratives. More subjects rated sentences like (6) and (7) equally frequent than sentences like (8) and (9).

(6) *Ismeri azt a férfit, akit említettél.*

knows that the man whom mentioned-you

(7) *Ismeri a férfit, akit említettél.*

(8) *Beszélg azzal az emberrel, akivel akarsz!*

speak-imperative that-with the man-with who-with want-you

(9) *Beszélg az emberrel, akivel akarsz!*

When the demonstrative pronoun referred to the direct object as in (6), in 31% of the cases subjects rated the sentences with and without demonstratives equally frequent. When the cataphoric pronoun referred to a non-object as in (8), for instance, in only 7.5% of the cases were the sentences ranked equally frequent; sentence (8) being more frequent generally than (9).

Thus it can be shown that the elliptability of cataphoric demonstratives in Hungarian is influenced by the syntactic relations they enter into.

Zyrian, which is a little celebrated Finno-Ugric language I know hardly anything about, probably manifests similar examples of contextual variation to those I have shown here. I would not be surprised if, in future, contextual variation were to be shown to play a much greater role in language use than we have thought. Context, as part of our profession knows, makes a difference. It's reassuring to know that Robert Austerlitz belongs to this part.

MIKLÓS KONTRA

References

- BOLINGER, D. (1975), *Aspects of Language*. Second Edition. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- CARROLL, J. B. (1964), *Language and Thought*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.
- GIMSON, A. C. (1970), *An Introduction to the Pronunciation of English*. Second Edition. London.
- KONTRA, M. (1980), A kontextus szerepe az angol aspirálatlan zárhangok percepciójában NyK 82: 338-344.
- KONTRA M. (1983), DEZSŐ, L. (ed.) *Contrastive Studies: Hungarian-English*. (Review in Hungarian) NyK 85: 231-236.
- KONTRA, M. - C. RINGEN (1986), Hungarian Vowel Harmony: The Evidence from Loanwords. UAJb. 58: 1-14.
- KONTRA, M. - C. RINGEN - J. P. STEMBERGER (1990), The Effect of Context on Suffix Vowel Choice in Hungarian Vowel Harmony. In: Bahner, W. - J. Schlidt - D. Viehweger (eds), *Proceedings of the Fourteenth International Congress of Linguists I*. 450-453.
- NÁDASDY, Á. (1982), Relative pronouns in English and Hungarian. In: Dezső, L. (ed.), *Contrastive Studies: Hungarian-English*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 75-87.
- RIVERS, W. M. - M. S. TEMPERLEY (1978), *A Practical Guide to the Teaching of English as a Second or Foreign Language*. Oxford University Press, New York.
- VAGO, R. M. (1980), *The Sound Pattern of Hungarian*. Georgetown University Press, Washington.

The sonority hierarchy in Hungarian*

The classical "mirror rule" of traditional grammars subsumes three, logically independent observations:

- (1) If PQ is a possible syllable onset (P, Q arbitrary consonants), then QP is not.
- (2) If PQ is a possible onset, then QP is a possible coda, and conversely, if RS is a possible coda, then SR is a possible onset.
- (3) If PQ is a possible coda, then QP is not.

Of course, if (2) holds, (1) and (3) are equivalent — but there might well be languages where (2) turns out to be false, but the other two statements are true. In fact, every language where consonant clusters are disallowed as codas but permitted as onsets is a counterexample to (2), and the same holds for those languages that allow complex codas but do not allow complex onsets. Before turning to the investigation of the mirror rule in Hungarian, let me add a further clause, (cf. Clements–Keyser 1983: 47–48) which I will call Hjelmślev's Law:

- (4) If PQR is a possible onset, then so are PQ and QR, and similarly for codas.
- (5) If PQ and QR are possible onsets, then so is PRQ, and similarly for codas.

This last requirement (the converse of Hjelmślev's Law) and (4) have the effect of extending (1) and (3) to arbitrarily long consonant clusters: in Hungarian, the longest cluster that we will encounter contains three consonants. If the notion "Sonority Hierarchy" (in the sense of Jespersen 1897–99) has any validity, then the statements (1–5) will follow automatically. Suppose

* I would like to thank László Kálmán, Ádám Nádasdy, and Péter Siptár for their kind help with the manuscript. The 1985 lectures of Nick Clements on syllable structure at the Salzburg International Summer School have had a decisive influence on my treatment of this material. It is a pleasure to acknowledge my indebtedness.

that phonemes are partitioned into sonority classes, and the classes are ordered linearly among themselves in such a manner that vowels are at the high end of this ordering (called the sonority hierarchy). Now if we define a well-formed syllable as one with sonority (strictly) increasing from the onset to the nucleus, and (strictly) decreasing thereafter, (1-5) will necessarily hold.

The traditional view, which was based on non-borrowed (pre-16c) material is that Hungarian has no syllable-initial consonant clusters. (The idea that this could be retained in synchronic descriptions has been criticized at length by Siptár 1980.) The following table gives an overview of the two-member initial and final clusters attested. 1 at the intersection of row *x* and column *y* means that *xy* is an attested onset; 2 means that *yx* is an attested coda; 3 = 1 + 2 means that *xy* is an attested onset and *yx* is an attested coda; 4 means that whenever a combination like *xy* and/or *yx* arises in compounding, it is subject to consonant sandhi; 5 = 1 + 4 means that *yx* is subject to sandhi but *xy* is attested as onset; and 6 = 2 + 4 means that *xy* is subject to sandhi but *yx* is attested as coda.

(6)

	<i>s</i>	<i>sz</i>	<i>f</i>	<i>p</i>	<i>k</i>	<i>c</i>	<i>t</i>	<i>cs</i>	<i>ty</i>	<i>h</i>	<i>v</i>	<i>b</i>	<i>g</i>	<i>d</i>	<i>gy</i>	<i>zs</i>	<i>z</i>	<i>ny</i>	<i>m</i>	<i>l</i>	<i>n</i>	<i>j</i>	<i>r</i>		
<i>s</i>	2	4		3	3		5	5			5	4	4	4	4	4	4		1	3	3	2	3	<i>s</i>	
<i>sz</i>	4	2	3	3	3	5	5		3		5	4	1	4	4	4	4	2	3	3	3	2	2	<i>sz</i>	
<i>f</i>		2	2	2		1					4	4	4	4	4	4	4		2	3		3	3	<i>f</i>	
<i>p</i>		1	1	2		1			1	4	4	4	4	4	4	4	4		2	3	5	2	3	<i>p</i>	
<i>k</i>		3			2	2	2	2	2		5	4	4	4	4	4	4				3	3	2	3	<i>k</i>
<i>c</i>		4	2	2		2					5										2	2	2	2	<i>c</i>
<i>t</i>	2	6	2	2	2		2		4	2	5	4	4	4	4	4	4	6	2	2	2	2	3	<i>t</i>	
<i>cs</i>	2				2		2												2	2	2	2	2	<i>cs</i>	
<i>ty</i>						4		2			4	4	4	4	4	4	4	2			4		2	<i>ty</i>	
<i>h</i>									2									2	1			3	1	<i>h</i>	
<i>v</i>	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4			2				2	2	3	2	2	2	<i>v</i>	
<i>b</i>	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4		2					2		2	1	4		3	<i>b</i>	
<i>g</i>	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	1		2								3	3	2	3	<i>g</i>
<i>d</i>	4	4	4	4	4	4	4	4	4	2	2			2	6	6	3	6	2	2	2	2	3	<i>d</i>	
<i>gy</i>	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4				4	2	2	2	2		2	4		2	<i>gy</i>	
<i>zs</i>	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4				4			4					2	2	<i>zs</i>	
<i>z</i>	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4				4			4	2		2	1	2	2	3	<i>z</i>
<i>ny</i>							4												2			4		2	<i>ny</i>
<i>m</i>																				2	2	5	2	2	<i>m</i>
<i>l</i>																					2	2	2	2	<i>l</i>
<i>n</i>									4				1		4							2	2	2	<i>n</i>
<i>j</i>			2	2	2						2	2	2						2			2	2	<i>j</i>	
<i>r</i>																								2	<i>r</i>

If (2) were a universal law, there could be no '1' or '2' entries in (6) at all. However, the high number of exceptional entries is counterbalanced by the 'low quality' of exceptional words. First, a few interjections, namely *pfuj* 'phooey', *phű* 'phew', *hm* 'id', and *hja* 'well' are included in (6), because they were mentioned in the dictionaries (Bakos 1974, Juhász et al. 1982, Ország 1977, Papp 1969) or papers (Abondolo 1984, Kassai 1981, Siptár 1979, 1980) I have included in my corpus. But in a larger corpus it would be possible to find other interjections, such as *grmbh*, *hmpf* or *brrr*. The onomatopoeic nature of these expressions makes it hard to exclude a n y combination categorically. Therefore I am inclined to discard these elements: with the exception of *bolyh* 'tomentum' which will have no onset counterpart, this move will increase the symmetry of the system.

Second, certain entries such as *nganaszán* 'name of Uralic tribe', *ptózis* 'ptosys', *mnemotechnika* 'mnemonics', *ftálsav* 'ftalic acid', *szgraffito*, and perhaps a few others can hardly (if at all) be pronounced by native speakers in the manner suggested by the ortography. This is not to say that all "foreign" words should be eliminated from the corpus (on the contrary, foreign words tend to fill in the accidental gaps in the system), but surely the line must be drawn s o m e w h e r e. The items deemed exceptional above are likely to manifest exceptional behavior in simple reading and repetition tasks, while most "learned" or foreign words such as *gnóm* 'gnome' or *pszichológia* 'psychology' are likely to pattern with native words. In fact, certain foreign words, such as *szféra* 'sphere' are likely to fare better than certain native words (especially proper names as *Szakcs*).

Third, the entries in the diagonal reflect the fact that geminate codas can be found with almost every consonant, but geminate onsets are absent. Examples are: *juss* 'share', *hossz* 'length', *muff* 'id', *épp*, 'just', *sikk* 'fashion', *vicc* 'joke', *ott* 'there', *priccs* 'bunk', *pötty* 'dot', *pech* [hh] 'bad luck', *alább* 'below', *agg* 'old', *haddelhadd* 'rumpus', *meggy* 'sour-cherry', *nézz* 'look 2nd.sg.imp.indef', *könny* 'tear', *bumm* 'boom', *toll* 'pen', *kinn* 'out', *falj* [jj] 'devour 2nd.sg.imp.indef', *orr* 'nose'. The examples given are always the 'best' in the sense that proper names are avoided if common nouns can be found, monomorphemic or at least uninflected words are preferred to overtly inflected forms, surface forms having the same underlying representation are preferred to those coming from different URs, and finally native words are preferred to 'foreign' or 'learned' words. This means that in any case (e.g. the coda *dd*) the reader can infer from the given example (the compound *haddelhadd*) that no word can be found in its class which has lesser morphemic complexity but is not uninflected (as e.g. *add* 'give 2nd.sg.imp.def') or is not a proper name (as e.g. *Fadd*).

Conditions on well-formedness are frequently “enforced” by a conspiracy of rules which modify the offending combinations that arise in the course of the derivations (cf. e.g. Kisseberth 1970). The lack of geminate onsets in Hungarian appears to be a purely “static” well-formedness condition in the sense that no rules are necessary to enforce it: as there are no single-consonant prefixes in Hungarian, the disallowed combinations simply do not arise. This example shows that even static conditions can have priority over the generalization expressed in (2).

Fourth, dynamic well-formedness conditions or, equivalently, the phonological rules enforcing these can also distort the picture. For instance, the onsets *sv*, *szv*, *kv*, *cv*, and *tv* (as in *svéd* ‘Swedish’, *szvit* ‘suite’, *kvarc* ‘quartz’, *cvikker* ‘pince-nez’, and *twiszt* ‘twist’) have no coda counterparts, since devoicing would turn these into *fs*, *fsz*, *fk*, *fc*, and *ft*. Similarly, the onsets *szt*, *szc*, *scs*, *st*, and *pn* (as in *sztár* ‘movie star’, *szcenárió* ‘screenplay’, *scsi* ‘kind of soup’, *steril* ‘sterile’, and *pneumatikus* ‘pneumatic’) correspond to codas that trigger rules of affrication and assimilation.

Taking all these factors into consideration, there remain only six “1” entries in (6), and half of these are caused by onsets appearing in a single word (*zlotyi* ‘Polish currency’, *hradzsín* ‘castle in Prague’, *gvárdián* ‘Father Superior’). The rest might be attributed to accidental gaps in the coda system (*blúz* ‘shirt’, *smaragd* ‘emerald’), with the exception of **szp* codas (cf. *pszichológia* ‘psychology’), the absence of which appears to be systematic in the light of (3), given the coda *psz* (e.g. in *gipsz* ‘gypsum’).

Word initial *szp* is also possible (*szpíker* ‘announcer’), and similarly with *ksz* we have *kszilofón* ‘marimba’, *maszk* ‘mask’, *szkiff* ‘skiff’ and *keksz* ‘biscuit’. Aside from a couple of proper names (*Szakcs* and *Recsk*), and some inflected forms, the pairs listed above, and the type *liszt* ‘flour’ vs. *sztár* ‘movie star’ constitute the only counterexamples to (1) and (3) in Hungarian. Selkirk (1984) attempts to deal with the same problem in English by treating |*sp*, *st*, *sk*| clusters as affricates, but Clements (*pc*) notes that

- (i) these clusters do not pattern with “true” affricates (**crV*, *jrV*, as opposed to *sprV*)
- (ii) unlike true affricates, these clusters are easily broken up by speech errors
- (iii) Selkirk’s theory leaves the lack of syllable-final

VC		VCC
/\	vs.	
s p		s p

contrasts unexplained.

Since the counterarguments based on distribution and speech errors are equally valid in the case of Hungarian, I will not adopt Selkirk's solution here. But as these cases (e.g. Danish *fisk* 'fish' vs. *fiks* 'fix') constitute the only serious counterexample to (1) and (3) in a number of languages, Selkirk is obviously right in trying to explain them by some special principle that leaves the larger generalization intact.

The sum up what we have so far, the mirror image of the onset structure of Hungarian syllables is, by and large, properly included in the set of attested coda combinations that make up the coda structure. As Algeo (1978) notes, it is possible to make the system look a great deal more elegant by being more selective with the data we include. For instance, the exclusion of inflected forms would go a long way in eliminating the "irregular" entries that appear under the diagonal. The 2nd.sg.imp.indef suffix *j* is the only source of codas such as *dőfj* 'pierce!', *lofj* 'steal!', *bukj* 'fall!', *szívj* 'suck', *dobd* 'throw!', or *vágj* 'cut!', and the 2nd.sg.imp.def suffix *d* is the only source of codas such as *dobd* 'throw!', *szívd* 'suck!', or *tanítsd* 'teach!'.

Of the remaining 10 entries under the diagonal, two (*NOSZF* and *MAFC*) could be excluded on the basis that they are acronyms (these were the only acronyms included in the corpus, because the "spelling pronunciations" **enóeszef* and **emaefcé* are never heard) and two (*Apc* and *Szakcs*) because they are proper names. One (*borscs* 'kind of soup') is the single example of its type, and another one (*szomj* 'thirst') can be argued to end in [h] rather than [j] on the surface. But no matter how hard one tries, there seems to be no way to exclude *füst* 'smoke', *száft* 'gravy', *recept* 'prescription' or *akt* 'nude'.

As the 'hard' counterexamples all end in *t*, one might try to reshuffle the matrix in (6) so that only "easy" items appear under the diagonal. To see what is involved here, let us take a look at the high end of the hierarchy. The ordering $m < l < n < j < r$ appears to be extremely well motivated: the codas in *film* 'id.', *slejm* 'phlegm', *farm* 'id.', *ajánl* 'recommend', *fájl* 'file', *görl* 'girl', *kombájn* 'combine-harvester', *modern* 'id.', and *férj* 'husband' are all decreasing in sonority. Moreover, every pair of decreasing sonority corresponds to an attested coda, with the exception of $n > m$, but even this is attested (in the reversed order) as onset. Yet it is possible to rearrange the sequence (e.g. to $m < n < l < r < j$) by the data-manipulation techniques discussed above, and the reader is invited to try it. For those who prefer to work with a larger set of data, I list here the "best" example of each onset and coda type not mentioned so far:

srác 'kid', *sors* 'fate', *mersz* 'daring', *francia* 'french', *turf* 'id.', *próba* 'trial', *szörp* 'juice', *krém* 'cream', *park* 'id.', *bérc* 'peak', *trágya* 'manure', *szirt* 'cliff', *tekercs* 'scroll', *korty* 'gulp' *érv* 'argument', *bróm* 'bromide', *szerb*

'Serbian', *gróf* 'peer', *burg* 'castle in Vienna', *drót* 'wire', *kard* 'sword', *tárgy* 'object', *törzs* 'tribe', *zri* 'rumpus', *borz* 'badger', *szárny* 'wing'; *Majs*, *fájsz* 'hurt 2nd.sg.pres.indef', *fjord* 'id.' *dölyf* 'haughtiness', *selyp* 'lisp', *sztrájk* 'strike', *Svájc* 'Switzerland', *sejt* 'cell', *ejts* [ejc] 'drop 2nd.sg.imp.indef', *ölyv* 'buzzard', *cajg* 'calico', *majd* 'then', *pajzs* 'shield', *rajz* 'drawing'; *snájdig* 'neat', *pikáns* 'piquant', *sznób* 'snob', *pasziánsz* 'solitaire', *knock-out* [knokaut] 'id.', *fánk* 'id.', *fánk* 'doughnut', *tánc* 'dance', *pont* 'dot', *kilincs* 'doorknob', *rokonszenv* 'sympathy', *gnóm* 'gnome', *rang* 'rank', *gond* 'worry', *pénz* 'money'; *sláger* 'hit', *fals* 'out of tune', *szláv* 'Slavic', *félsz* 'fright', *flaska* 'bottle', *golf* 'id.', *plakát* 'poster', *talp* 'sole', *klassz* 'groovy', *halk* 'silent', *polc* 'shelf', *bolt* 'shop', *kulcs* 'key', *vlach* 'id.', *nyelv* 'tongue', *blúz* 'shirt', *glória* 'halo', *rivalg* 'whoop', *föld* 'earth', *völgy* 'valley'; *smaragd* 'emerald', *szmőtyi* 'sediment', *tömsz* 'stuff 2nd.sg.pres.indef', *tromf* 'retort', *kolomp* 'bell', *teremt* 'create', *teremts* [mč] 'create 2nd.sg.imp.indef', *hamv* 'ash', *domb* 'hill', *nyomd* 'push' 2nd.sg.imp.def', *tömzs* 'lode', *nemz* 'beget'; *dzeta* 'id.', *gerezd* 'clove', *küzdj* [zj] 'fight 2nd.sg.imp.indef'; *idősb* [žb] 'elder', *Pünkösöd* [žd] 'whitsun', *esdj* [žj] 'beg' 2nd.sg.imp.indef'; *kedv* 'mood'; *yacht* 'id.'; *sztyepp* 'prairie', *hagysz* [cs] 'let 2nd.sg.pres.indef', *Batyk*; *steril* 'sterile', *Detk*, *barack* 'peach'; *skála* 'scale', *voks* 'vote'; *spicli* 'informer', *taps* 'clap', *szpáhi*, 'spahi', *gipsz* 'gypsum', *copf* 'pigtail', *Apc*; *szféra* 'shpere', *szívusz* [fs] 'suck 2nd.sg.pres.indef'.

The point of the exercise is that only a few gross statements about the sonority hierarchy appear to be incontrovertible. Voiceless consonants will precede the voiced ones, and obstruents will precede the resonants in every reasonable rearrangement of (6), but besides these (rather trivial) observations, little can be said with certainty.

With that, the question becomes the following: what can we possibly gain by employing a theoretical construct (the sonority hierarchy) if, on the one hand, it is next to impossible to model the facts (i.e. to arrange the consonants on a scale) by it in an unambiguous manner, and if, on the other hand, the predictions (i.e. 1-3) made by the theory do not really fit the data? My answer is based on the well-known facts that syllables are psychologically real units of speech production (cf. e.g. Kim 1971) and of speech perception (Savin-Bever 1970).

The sonority hierarchy makes it possible to factor out a large part of the linear precedence (LP, see Gazdar-Pullum 1982) information that must be encoded with every syllable node immediately dominating a number of timing units. In fact, no LP information has to be stored with C*V and VC* syllables conforming to the hierarchy. In syllables containing Cs on both sides of the V it is sufficient to store only the fact that a given consonant precedes or follows the vowel (so that *pit* will not be confused with *tip*) —

of course, this will have to be stored with V-initial and V-final syllables as well, so as to know which is which. The consonants can be arranged among each other on the basis of sonority: the more sonorant a consonant, the closer it comes to the vowel.

This proposal can be implemented without recourse to an abstract scale if we take it into account that sonority can be expressed in terms of *features*. To quote Basboll (1973. 132): "In fact, the claim is that the features of the "hierarchy' are distributed around the peak of the syllable, so that each feature may spread continuously over several segments in the way indicated in the hierarchy. This could be formulated so that 'one instance of' e.g. the feature <+sonorant> 'belongs to' several segments at the same time." In autosegmental terms this means that the timing units must be arranged around the vowel in such a manner that the features linked to them can undergo contour simplification maximally. For instance, in the monosyllable *brancs* 'gang', we have to store only the facts that *b* and *r* precede, and *n* and *cs* follow the vowel. The alternative ordering **bracsn* is excluded because the <+son> features of *n* and the vowel are not adjacent, and thus cannot be simplified. Similarly, the order **rbancs* can be excluded because the <+son> of *r* can not be collapsed with that of the vowel, and the order **rbacsn* is excluded even more strongly, as it would require 3 instances of <+son> instead of the optimal 1.

From this perspective, the existence of isolated counterexamples is not really worrisome: with those, we will simply have to store more LP information. The mechanism outlined above acts as a default: extra information concerning the position of the features can override it. This means that it matters but little whether we have proper names, foreign, or learned words: it is quite conceivable that such items require a larger amount of storage in a system that works best with native words. Inflected forms, however, belong in a different class, at least if we suppose that these are not stored in the lexicon but are created 'on the fly'. In generating a form like *lopj* 'steal 2nd.sg.imp.indef' we know that the suffix *j* will follow the stem *lop*, so the default mechanism need not be engaged at all.

ANDRÁS KORNAI

References

- ABONDOLO, D.M. (1984); Hungarian Inflectional Morphology. Unpublished PhD dissertation, Columbia University.
- ALGEO, J. (1978), What consonant clusters are possible? *Word* 29: 206–224.
- BAKOS F. (1974), *Idegen szavak és kifejezések szótára*. Budapest.
- BASBOLL, H. (1973), Notes on Danish consonant combinations. *ARIPUC* 7: 103–142.
- CLEMENTS, N. – S. KEYSER (1983), *CV Phonology*. Cambridge–Mass.
- GAZDAR, G. – G. PULLUM (1982), *GPSG: A theoretical synopsis*. Bloomington.
- JESPERSEN, O. (1897–99), *A grammar of English on historical principles*.
- JUHÁSZ J. – SZŐKE I. – O. NAGY G. – KOVALOVSKY M. (szerk.), (1982), *Magyar Értelmező Kéziszótár*. Budapest.
- KASSAI I. (1981), A magyar beszéd hangsorépítési szabályszerűségei. *Magyar Fonetikai Füzetek* 8: 63–85.
- KIM, CH-W. (1971), Experimental phonetics. In: W.O. Dingwall (ed.), *A survey of linguistic science*. Linguistics program. University of Maryland.
- KISSEBERTH, CH. (1970), On the functional unity of phonological rules. *Linguistic Inquiry* 1: 291–306.
- ORSZÁGH L. (1977), *Magyar-Angol Szótár*. Budapest.
- PAPP F. (1969), *A magyar Nyelv Szóvégműtató Szótára*. Budapest.
- SAVIN, H. – T. BEVER (1970), The nonperceptual reality of the phoneme. *JVLVB* 9: 295–302.
- SELKIRK, E. (1984), In: Aronoff–Oehrle (eds), *Language Sound Structure*. Cambridge.
- SIPTÁR P. (1979), Szóvégi mássalhangzó-kapcsolatok az angolban és a magyarban. In: Fülel-Szántó E. – Gereben Á. (szerk.), *Nyelvpedagógiai írások* 2. Budapest. 104–121.
- SIPTÁR P. (1980a), A note on initial clusters in English and Hungarian. *ALH* 30: 327–343.
- SIPTÁR P. (1980b), Megjegyzések a magyar és angol szókezdő mássalhangzókapcsolatokról. *NyK* 82: 325–337.

The Origin of Mordvin M *šaba*, E *žaba* 'child' and Cheremis *šubo*

In Mordvin, there is a word meaning 'child', mdM *šaba*, E *žaba*, that corresponds to the Cheremis form *šubo*. For this word no satisfactory etymology has so far been presented. In this article I will suggest a new explanation of its origin. While working on the article, I have had the opportunity to discuss different problems pertinent to the question with Sirkka Saarinen at the University of Turku and Ingvar Svanberg at the University of Uppsala and I would like to express my gratitude for their valuable help.

According to Potapkin-Umjarekov (1949) mdM *šaba* means 'child' and is synonymous to the word *id*. Also Juhász (1961. 163) has mdM *šaba* 'child'. From Erza Mordvin Koljadenkov-Cyganov (1949) have *žaba* 'child' and the same word is quoted also by Evsev'ev (1931. 31), who also has the word in a different phonetic form in one of his examples: *soń šabadonza lama* 'he has many children'.

The Cheremis form corresponding to this Mordvin word is *šubo*, but it exists almost exclusively as part of the compound *iγe-šubo* (Paasonen-Siro 1948). The compound consists of *iγe* 'the young of an animal' and *šubo* (cf. Galkin 1978. 43 who gives phonetic variants of the words). This compound is known in several different phonetic variants — more or less transparent — in the collections of the Cheremis dictionary at the University of Turku. The word is known all over the Cheremis area and among the examples of the dictionary the following could be quoted: *iksūbo* (Birsk), *i:γǎ -sü'γǎ* (Sernur), *iγǎ-š̄n̄:β̄n̄* (Jaransk) and *ikXšə* (Kozmodemjansk; all the forms notations by Wichmann).

For Mordvin M *šaba*, E *žaba* and Cher. *šubo* Paasonen (1897. 51) suggests Mishar Tatar origin. He reports having heard a Mishar Tatar man using a word *žaba*, which would mean 'dwarf'. Such a word would, he says, show a striking similarity with Arabic "šābb jüngling, junger mann" and obviously his idea is that we have to do with an Arabic word transferred

to the Volgaic languages by the Mishar Tatars. Not even Paasonen himself seems, however, to be convinced by the etymology, although he emphasizes that the Mordvin word gives the impression of being foreign due to the non-initial *-b-*, a sound that, according to him, does not exist in indigenous Mordvin words (cf. also Paasonen 1893. 15f.). I have not been able to find any such Mishar Tatar word; it is not attested in Budagov (1869), nor is there any word **žaba* meaning 'dwarf' in Radloff's dictionary. Even if such a word were to exist, the semantic development 'dwarf' → 'child' would seem dubious. Being a child is, after all, a more normal state than that of being a dwarf. Cygankin–Mosin (1977. 20), however, seem to accept the etymology suggested by Paasonen and report mdM *šaba*, E *žaba* as being of Turkic origin.

Genetz (1897. 39) compares Mordvin *šaba*, *žaba* with Cheremis "*šaba* heikko" (cf. *šava* 'weak' in MRS) and combines them with Finnish *hievvukka* 'weak, thin' and Finnish *sievonen* 'nice, clean'. Such a comparison should, however, be discarded since it would not represent any regular sound development (cf. Finnish *liemi* 'broth, soup'/md. *lem*/cher. *lem*; FUV).

Instead of the Mishar Tatar origin of mdM *šaba*, E *žaba* and Cher. *šuβo* suggested by Paasonen (1897. 51) and accepted by Cygankin–Mosin (1977. 20), a word in Sanskrit seems better suited as origin. Skr. *śāva-*, also attested in a diminutive form *śāvaka-*, means 'the young of any animal' (Monier-Williams). Both the phonetic shape of the word and its meaning suggest a comparison with mdE *žaba*, M *šaba* and Cher. *šuβo*.

It is well-known that there are Indo-Iranian loanwords in the Volgaic languages, both such as are usually assumed to have entered Proto-Finno-Ugric, e.g. mdE *šado*, M *šadä*/Cher. *šüđö* '100', and such as have come into use by later contacts, e.g. mdE *kšni*, *kšne*/Cher. *kərtni*, *kürtni* 'iron'. The latter word, to which there are corresponding forms also in Permian languages and in Vogul, is regarded by Korenchy (1972. 58f.) and Joki (1973. 273) as being an example of later separate contacts between Iranian and Volgaic peoples.

To support the idea of mdM *šaba*, E *žaba* and Cher. *šuβo* 'child' as an Indo-Iranian loanword, words corresponding to Skr. *śāva-* should be searched for. This, however, is a rather complicated matter. According to Walde–Pokorny (1959) Skr. *śāva-* 'das Junge eines Tieres' derives from an Indo-European stem **k'eu-* 'schwellen, Schwellung, Wölbung; Höhlung, hohl'. They do not supply any direct etymologically corresponding form from any other Indo-European language, although the stem is present in several other words, all of which Walde–Pokorny (1959) group under the basic meaning 'Wölbung nach aussen oder innen'. According to Peterson (1916. 139), however, Skr. *śāva-* 'the young of any animal' could be combined with a

Proto-Slavic **suka*, attested in Russian *suka* 'bitch'. Although Skr. *śāva-* 'the young of any animal' apparently is not too well supported by other Indo-European words, it is worth being examined as the possible origin of mdE *žaba*, M *šaba* and Cher. *šužo* 'child'.

As to the semantic correspondence there are hardly any objections to raise against the alleged Indo-Iranian origin of these words in the Volgaic languages. A fluctuation between the meanings 'child' and 'the young of an animal' has parallels in other languages, e.g. in Swedish where *unge* has both these meanings.

When it comes to the phonetic development of the Indo-Iranian word in the Volgaic languages, there are problems. The non-initial stop in the Mordvin forms seems dubious, even if it might be possible to assume a variation of *b* and *v*. Certainly, one would have expected a *v*, cf. mdE *rav*, *ravo* 'the river Volga' < Indo-Iranian, e.g. Avesta *ravan-* 'river' (Joki 1973. 307). Furthermore, the representation of an Indo-Iranian **ś-* by Mordvin *š-* is not usual, cf. instead Finnish *suka* 'Borste; Bürste, Striegel, Kamm'/Mordvin *šuva* 'Granne, Achel, Spreu' < Indo-Iranian, cf. Skr. *śūka* 'Granne des Getreides, Stachel eines Insekts' (Joki 1973. 315, cf. also Collinder 1960. 55). The initial voiced sonant of mdE *žaba*, however, is explained as a spontaneous variation between voiced and voiceless consonants, illustrated by Paasonen (1893. 11) by examples as mdE *šul'ńams*, *žol'ńams* 'rieseln'.

In addition to this, it seems suspicious that Walde-Pokorny (1959) do not give any words from other Indo-Iranian languages that would correspond to Skr. *śāva-*. Neither does Mayrhofer (1976) in his etymological Sanskrit dictionary, although he gives examples from Middle Indic and Modern Indic languages. One's doubts are increased by the theory of Kuiper (1948. 67, 136) that Skr. *śāva-* is a loanword from Munda languages; Kuiper compares it with Santali *debe* 'dwarfish, small'. If this theory is correct, then Skr. *śāva-* would be an Indian word in the sense that it has originated on the Indian subcontinent and would not have any old Iranian cognates.

Skr. *śāva-* 'the young of any animal', which, with regard to its meaning, seems to fit very well as the origin of mdE *žaba*, M *šaba* and Cher. *šužo* 'child', consequently causes two problems. The first is the consonantism of the Mordvin words, which does not seem to be the regular representation in an Indo-Iranian loanword. The second problem is that it is not at all clear how this word would have passed over from languages in India to the Volgaic languages.

To regard mdM *šaba*, E *žaba* 'child' and Cher. *šužo* as an Indo-Iranian loanword causes problems. These problems can, however, be avoided if the word is regarded as a loan from the language of the Gypsies. In the different sources on Romany, there are words that seem to fit as the origin of the word

in the Volgaic languages, e.g. *čhavó* 'Knabe, Sohn' (Miklosisch 1878. 270), *tšao* 'mustalaispoika' (Valtonen 1972), *šavo*, *šav* 'male child, boy, lad, son (of Gipsy race)' (Gjerdman-Ljungberg 1963. 353), *tschawo*, *tschavo*, *tschabo*, *tshabo*, *chabo*, *zschabe*, *chabby* 'Knabe, Sohn, Kind' (Wolf 1960). Johansson (1977) has the form *tja'vo* 'boy; son, child' and also quotes the forms *tchavó*, *tchao* and *tcho* from Paspati and *čau* from Thesleff.

This Gypsy word is regarded as the etymological counterpart of Skr. *śāva-* 'the young of any animal' by, e.g., Valtonen (1972). Turner (1966. 275), who gives examples from several Middle Indic and Modern Indic languages, e.g. Pali *chāpa-* 'young of an animal', Prakrit *chāva-*; Kashmiri *čhav* 'young of animal, young shoot of plant', Assamese *sāw*, *sāwā* 'young of animal or bird' and Welsh Romany *čavō* 'boy', regards it, however, as far from certain that Skr. *śāva-* belongs to this group of words; "very doubtful" is his opinion about the comparison. For this investigation the etymological relation between the Sanskrit and the Romany word is in fact of no importance. Mordvin M *šaba*, E *žaba* and Cheremis *šužo* can be a loanword from the language of the Gypsies, regardless of the relation between Romany *čhavó* 'boy' and skr. *śāva-* 'young of any animal'.

As far as I know, nobody has treated of the question of possible linguistic contacts between Gypsies and Volgaic peoples. Yet there is hardly any reason not to. The form *čhavó* quoted above from Miklosisch (1878) originates from Ssumy in the then existing province of Charkov. Ariste (1972) has material from Gypsies in the Baltic states, Finck (1907) describes the language of Armenian Gypsies and Sanarov (1970) treats of Siberian Gypsies. Lector Margarita Česnokova (personal communication), who is herself a Mokša Mordvin, has also confirmed the existence of Gypsies in the Mokša Mordvin area.

With regard to the phonetic shape of the words, there seems to be no difficulty in regarding the Volgaic words as loanwords from the Gypsy language. The voiced stop in mdE *žaba*, M *šaba* caused problems when the word was compared to Skr. *śava-*. It is true that most of the Romany forms of the word *tschawo* that I have found in fact have a *-v-*, but here we have to pay attention also to a bilabial pronunciation, cf. the spellings *tschawo* and *tschavo* in Wolf (1960). Furthermore, Wolf (1960) gives several examples where the Romany word has a *-b-*. It could also be mentioned that although I have found just forms with *-v-* in dictionaries of the Gypsy dialects of Sweden, this word when taken over into Swedish has acquired the form *tjabo*.

The borrowing of a word meaning 'child' from one language to another is not unusual. Lappish *bar'dne* 'child' is a Scandinavian loanword. From Romany Swedish has borrowed both *tjabo* denoting boy and *tjej* 'girl'. The

latter word originally had the value of a vernacular or even slang word but is nowadays becoming quite a normal word for 'girl'. It is also interesting to compare the Volgaic words to Swedish *pojke* 'boy' which has been borrowed from Finnish *poika* 'boy'. According to Molde (1984: 92) this could at first have been a kind of everyday or even slang word, but later on it has become the normal word for 'boy' in Swedish. The semantic development can have been similar in the case of Romany *tschawo* in the Mordvin dialects.

As to the closer circumstances of the alleged borrowing very little can be said with certainty without more detailed knowledge about the history of the Gypsies in the Volga region. Although Md *šaba*, *žaba* and Cher. *šušo* generally have been treated of together when their etymology has been discussed, they should rather be considered two separate borrowings. Not only does this agree better with current theories about the earlier assumed "Proto-Volgaic" language (cf. e.g. Hajdú 1981: 47), but it also pays due respect to the differences between Mordvin, where *šaba*, *žaba* obviously are the common word for 'child', and Cheremis, where *šušo* mainly is part of a more or less opaque compound, cf. *iye-šušo* (Paasonen-Siro 1948) and *ik^xšə* (Kozmodemjansk).

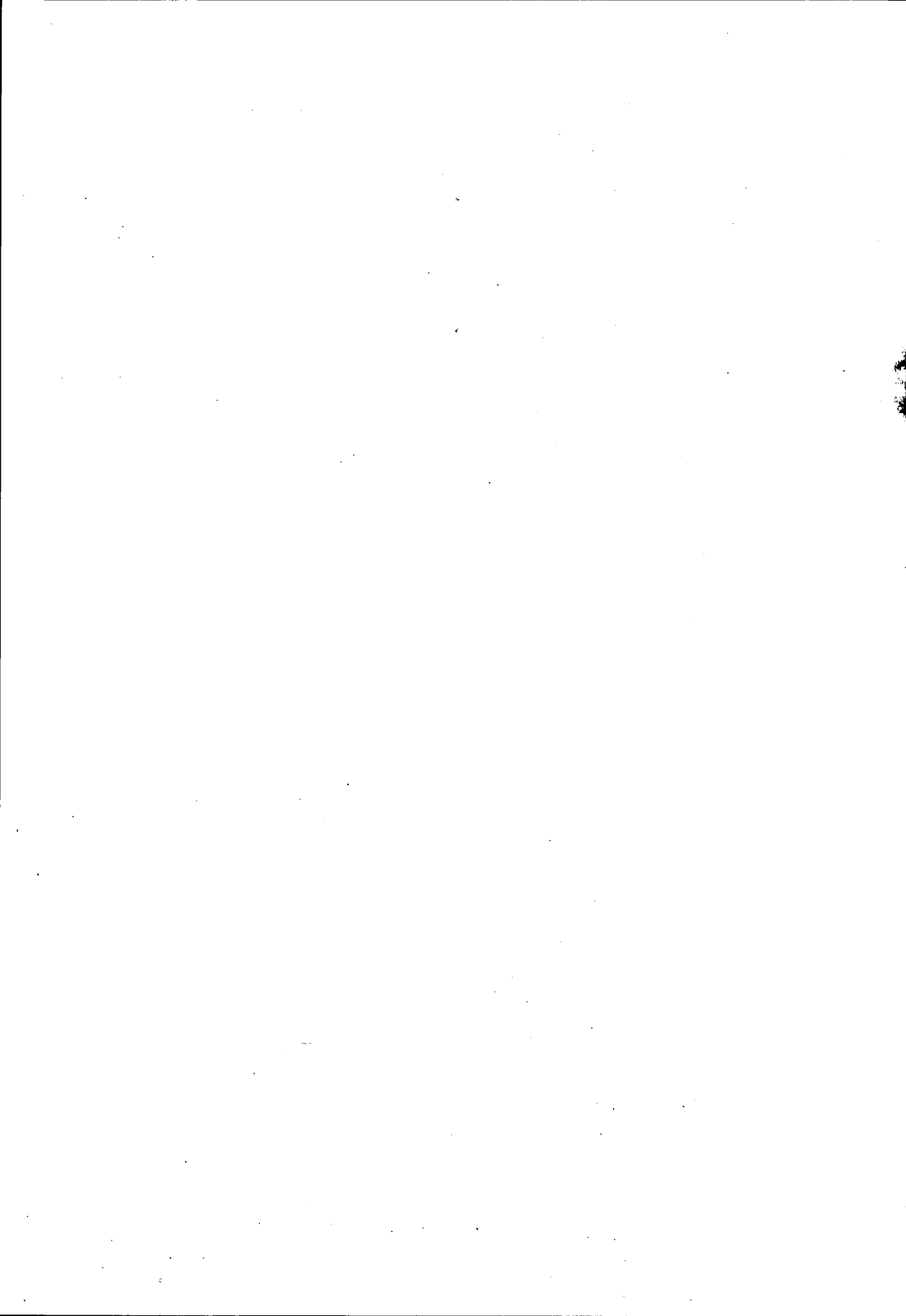
Mordvin M *šaba* 'child', E *žaba* 'id'. and Cheremis *šušo* have been explained by Paasonen (1897) on rather uncertain grounds as a Mishar Tatar word. The same opinion is adopted also by Cygankin-Mosin (1977) in their Mordvin etymological dictionary. In this article I firstly compare it with Sanskrit *śāva-* 'the young of any animal' to see whether it could be an Indo-Iranian loanword. Since the Indo-European basis of this word seems dubious and since there are phonetic difficulties in regarding the Mordvin forms as an old Indo-Iranian loanword, the Volgaic word is secondly instead explained as a loanword from Romany, where forms like *tschawo*, *tschavo* and *tschabo* denote 'boy'.

LARS-GUNNAR LARSSON

References

- ARISTE, P. (1972), Einige Sprichwörter der Čuchny-Zigeuner. In: *Proverbium* 18.
- BUDAGOV, L. (1869), *Sravnitel'nyj slovar' turecko-tatarskich narečij, so vključením upotreblitel'nich slov arabskich i persidskich i s perevodom na russkij jazyk* 1. Sankt-peterburg.
- COLLINDER, B. (1960), *Comparative Grammar of the uralic Languages*. Stockholm.
- CYGANKIN, D.V. — M.V. MOSIN (1977), *Ėrzaň keleň nuŕkiňe ètimologičeskoj slovaŕ. Saransk*.
- EVSEV'EV, M.E. (1931), *Ėrzjaň-ruzoň valks*. Moskov.
- FINCK, F. (1907), *Die Sprache der armenischen Zigeuner*. L'académie Impériale des Sciences de S:t-Peterbourg. 8e Série. Vol. 5. No. 5.
- FUV = COLLINDER, BJÖRN (1977), *Fenno-Ugric Vocabulary*². Hamburg.
- GALKIN, I.S. (1978), *Ètimologičeskie zametki. Voprosy marijskoj onomastiki*. Joškar-Ola.
- GENETZ, A. (1897), *Ensi tavuun vokaalit suomen, lapin ja mordvan kaksi- ja useampi-tavuisissa sanoissa*. Suomi 3: 13.
- GJERDMAN, O. — E. LJUNGBERG (1963), *The Language of the Swedish Copper-smith Gipsy Johan Dimitri Taikon*. Acta Acad. Reg. Gustavi Adolphi 40. Uppsala-København.
- HAJDÚ, P. (1981), *Az uráli nyelvészet alapkérdései*. Budapest.
- JOHANSSON, R. (1977), *Svensk rommani*. Acta Acad. Reg. Gustavi Adolpho 55. Uppsala.
- JOKI, A. J. (1973), *Uralier und Indogermanen*. MSFOu. 151.
- JUHÁSZ, J. (1961), *Moksa-mordvin szójegyzék*. Budapest.
- KOLJADENKOV, M.N. — N.F. CYGANOV (1949), *Ėrzjansko-russkij slovar'*. Moskva.
- KORENCHY, É. (1972), *Iranische Lehnwörter in den obugrischen Sprachen*. Budapest.
- KUIPER, F.B.J. (1948), *Proto-Munda Words in Sanskrit*. Verhandeling der Koninklijke Nederlansche Akademie van Wetenschappen. Afd. Letterkunde. N.R.D. 51:3. Amsterdam.
- MAYRHOFER, M. (1976), *Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch des Altindischen. A Concise Etymological Sanskrit Dictionary* 3. Heidelberg.
- MIKLOSISCH, F. (1878), *Beiträge zur Kenntnis der Zigeunermundarten*. Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften zu Wien. Phil.-hist. Klasse 90. Wien.
- MOLDE, B. (1984), *Finska inslag i svenskan*. In: Huovinen, S. (red.), *Mitt sa' finnen om Stockholm*. Glimtar ur finnarnas historia i Stockholm. Stockholm.
- MONIER-WILLIAMS, M. (1899), *A Sanskrit-English Dictionary*. Oxford.
- MRS = SEREBRENNIKOV, B.A. (red.), *Marijsko-russkij slovar'*. Moskva (1956).
- PAASONEN, H. (1893), *Mordvinische Lautlehre*. Helsingfors.
- PAASONEN, H. (1897), *Die türkischen Lehnwörter im Mordwinischen*. JSFOu. 15.
- PAASONEN, H. — P. SIRO (1948), *Ost-tscheremissisches Wörterbuch*. Helsinki.
- PETERSON, H. (1916), *Zur slavischen Wortforschung*. Archiv für slavische Philologie 36. Berlin.
- POTAPKIN, S.G. — A.K. UMJAREKOV (1949), *Mokšansko-russkij slovar'*. Moskva.

- SANAROV, V.I. (1970), The Siberian Gypsies. Journal for the Gypsy Lore Society 49. London.
- TURNER, R.L. (1966), A Comparative Dictionary of the Indo-Aryan Languages. London.
- WALDE, A. – J. POKORNY (1959), Indogermanisches etymologisches Wörterbuch 1–2. Bern–München.
- VALTONEN, P. (1972), Suomen mustalaiskielen etymologinen sanakirja. Tietolipas 69. Helsinki.
- WOLF, S. (1960), Grosses Wörterbuch der Zigeunersprache. Mannheim.

Die Beziehungen der nördlichen osfi. Sprachen

Die ostseefinnischen Sprachen werden seit alters her in zwei Hauptzweige eingeteilt: die nördlichen und die südlichen. Zu den ersteren gehören Finnisch, Ingrisch, Karelsch-Olonetzisch, Lydisch und Wepsisch; die letzteren bilden das Wotische, das Estnische und das Livische. Diese Gruppierung geht schon auf E.N. Setälä zurück (s. z.B. 1917. 366). Nach Heikki Ojansuu ist sie "seit etwa 1890 allgemein gebräuchlich und anerkannt" (1922. 139, Anm. 2). Ojansuu selbst jedoch heftete besondere Aufmerksamkeit darauf, daß das ostseefinnische Gebiet in vielen Fällen von einer in Nord-Süd-Richtung verlaufenden Grenze durchschnitten wird (a.a.O. 139-145). Östlich dieser Linie bleibt die ganze Nordgruppe mit Ausnahme der finnischen Westmundarten, die sich damit den südlich vom Finnischen Meerbusen gesprochenen osfi. Sprachen anschließen. Zwischen diesen Ansichten besteht mithin ein offensichtlicher, die Stellung der finnischen Westmundarten betreffender Widerspruch: Setälä stellt sie in die Gruppe der nördlichen Sprachformen, während Ojansuu ihre südlichen Verbindungen unterstreicht.

Die Gruppierung Ojansuus hatte eine ziemlich positive Wirkung auf die finnische Sprachforschung. Die Ost-West-Trennung wurde erfolgreich sowohl für die Untersuchung der Lautgeschichte des Finnischen wie auch vor allem zur Klärung des Wortschatzes der osfi. Sprachen zugrunde gelegt. In der letzten Zeit ist allerdings auch die Auffassung Setäläs wieder in den Blickpunkt gerückt. Auf ihrer Grundlage wurden vornehmlich Entstehungsprobleme der finnischen Sprache untersucht. Impulse dazu wenigstens teilweise der Artikel von Alo Raun (1971. 49-98) gegeben. Raun teilt die osfi. Sprachen wie Setälä in eine Nord- und eine Südgruppe ein. Anhand umfassenden Materials versucht er aufzuzeigen, daß die erstere bedeutend einheitlicher ist als die letztere. Dies rührt seiner Meinung nach nicht daher, daß die Nordgruppe sich als einheitliche Formation von der Südgruppe getrennt hätte, sondern hat seine Ursache darin, daß die Mitglieder des nördlichen Zweigs nach dem Zerfall des Urfinnischen in feste Berührungen miteinander geraten sind.

In Finnland wurden die Beziehungen der osfi. Sprachen und die Mundartgruppierung des Urfinnischen vor allem von Terho Itkonen erörtert (1972,

1978, 1983). Er nimmt an, daß sich das Späturfinnische spätestens um den Beginn unserer Zeitrechnung in drei Teile aufgespaltet hat: in das Nord-, Süd- und Osturfinnische. Das Kerngebiet des Nordurfinnischen war seiner Meinung nach West-Finnland, wo es eine finnisch-ugrische Besiedlung schon zur Bronzezeit gegeben zu haben scheint (1983. 222). Wegen ihrer geographischen Lage begann sich diese Gruppe schon früh zu differenzieren, hatte aber andererseits ständig — bis ins zweite Jahrtausend n.Chr. (1972. 105) — enge Kontakte über den Finnischen Meerbusen hinweg. Für das Zentrum des Südurfinnischen hält Itkonen in traditioneller Weise Estland und Nord-Lettland. Das Wohngebiet der Osturfinnen setzt er östlich von dem Peipus- und Pskower See an, von wo aus sie schon in den ersten Jahrhunderten unserer Zeitrechnung nach Nordosten an die Ufer des Ladoga ziehen konnten. Hier trafa ihre Sprache ein starker westlicher, namentlich nordurfinnischer Einfluss. Gerade das hat nach Itkonens Auffassung zu der grossen Einheitlichkeit innerhalb der Nordgruppe der osfi. Sprachen geführt (1972. 96; 1978. 73–74).

Erkenntnisse der Sprachwissenschaft und der Archeologie hat Pekka Sammallahti (1977) für die Vorgeschichte der ostseefinnischen Sprachen zu vereinen gesucht. Er hat sogar ein Entwicklungsschema für die ganze Sprachgruppe aufgestellt, das vom Frühurfinnischen bis zu den Sprachen der Gegenwart reicht. Er hat sich dabei nicht mit relativen Datierungen begnügt, sondern hat die wichtigsten sprachlichen Änderungsphasen mit archeologischen Stufen verknüpft und ist so auch zu einer absoluten Chronologie gekommen. Sammallahti nimmt an, daß die Bevölkerung Finnlands und des Ost-Baltikums schon zur kammkeramischer Zeit (ca. 4200–2000 v.Chr.) finnisch-ugrisch oder uralisch gewesen ist. Die von Süden her eingedrungene Streitaxtkultur hat diese Gruppierung zweigeteilt in das Urfinnische und Uralappische (vgl. Carpelan 1984. 97–108). Als erstes hat sich vom übrigen Ostseefinnisch das Südostnische abgelöst (ca. 1000–600 v.Chr.), und erst danach (etwa 500–250 v.Chr.) bildet sich die Trennung zwischen Nord- und Südostseefinnischem heraus. Kurz vor Beginn unserer Zeitrechnung zerfällt das Nordostseefinnische in die Vorstufe der Häme-Mundart und in die "Ladoga-Ursprache". Nach Sammallahti (a.a.O. 129) wurde dies dadurch verursacht, daß ein Teil der Nordurfinnen gegen Ende der Vorrömischen Eisenzeit (200 v.Ch.-0) nach Osten gewandert ist.

Estnische Forscher, die die Mundartgruppierung des Urfinnischen untersucht haben, halten die West-Ost-Teilung für ursprünglicher. Am weitesten hat Paul Alvre (1973, bes. 158–162) diesen Gedanken entwickelt. Er vermutet nämlich, daß die finnisch-ugrischen Stämme in zwei zeitlich verschiedenen Besiedlungswellen ins Baltikum gekommen sind. Zur ersten gehörten seiner Meinung nach die Vorfahren der Livier, Nordesten und Hämeer (sowie

der eigentlichen Finnen), die mithin den westlichen Zweig des Urfinnischen gebildet haben. Ihnen folgte später eine Nachhut, die schon in dem Gebiet östlich von Peipus- und Pskower See auseinander fiel. Ein Teil davon setzte die Wanderung nach Westen in Richtung Süd- und Nordostestland fort, der andere Teil wurde in der Ladoga-Gegend sesshaft. So sieht Alvre also die Erben des östlichen Sprach- und Stammeszweigs nicht nur in der heutigen Ostgruppe der osfi. Sprachen, sondern auch im Südestnischen, in den nordöstlichen estnischen Küstenmundarten und im Wotischen.

Arvo Laanest (1972, 1975. 18–21) teilt wie die finnischen Forscher die heutigen ostseefinnischen Sprachen in erster Linie in eine Nord- und eine Südgruppe auf, aber vor allem aufgrund der Wortschatzverhältnisse könnte man seiner Auffassung nach möglicherweise auch von einer Nordost- und einer Südwestgruppe sprechen; die finnischen Westmundarten würden danach zu dem letzterem Zweig gehören. Nach Laanest spiegelt die heutige Gruppierung die frühe (1. Jahrtausend v. Chr.) Spaltung der ostseefinnischen Ursprache in die West- und Ostmundart wider. Die östliche Sprachform hat auch auf die finnischen Westmundarten gewirkt, denn schon die Urbevölkerung Südwest-Finnlands hatte laut Laanest Kontakte außer zu den Westgruppenstämmen auch zu denen der Ostgruppe. Außerdem dürften östliche Elemente auch an der Entwicklung des Südestnischen und des Wotischen teilgehabt haben.

Die estnischen Sprachforscher haben ihre Auffassung über die frühzeitige Zweiteilung der ostseefinnischen Ursprache von Archeologen ihres Landes übernommen. Besonders wurde diese Ansicht bekanntlich von Harri Moora vertreten (1956. 89–90). Zum westlichen Volks- und Kulturkreis, wo der Anteil der Balten und möglicherweise auch der Germanen spürbar war, gehörten nach seiner Meinung Nord-Lettland, der größte Teil Estlands und Südwest-Finnland. Der weite östliche Sektor hingegen umfaßte Nordost-Lettland, Südost-Estland, das Gebiet hinter Peipus- und Pskower See, die Gegend um Ladoga und Onegasee sowie Ost- und Binnen-Finnland.

Aus den hier von mir dargelegten Theorien geht hervor, daß noch in der allerletzten Zeit von allen Himmelsrichtungen aus nach dem Ursprung der nördlichen osfi. Sprachen und nach Gründen ihrer Einheitlichkeit gesucht wurde. Gleichzeitig wird freilich zugegeben, das sich gegenwärtigen Sprachformen aus hinsichtlich Zeit und Herkunft recht unterschiedlichen Elementen zusammensetzen. Klar geworden ist auch, daß der Großteil der Sonderzüge der einzelnen osfi. Sprachen sich relativ spät entwickelt hat, vielleicht erst in unserem Jahrtausend. Der Grundcharakter der Nordgruppe läßt sich jedoch nur begreifen, wenn erschlossen werden kann, in welchem Verhältnis die Gruppe und ihre Mitglieder zu den Mundarten des Urfinnischen stehen. Es scheint vier theoretische Möglichkeiten zu geben:

1. Nordurfinnisch. Im Lichte der archeologischen Erkenntnisse und der Ergebnisse der Lehnwortforschung kann wohl für einigermassen sicher gehalten werden, daß die Wurzeln der Nordgruppe der osfi. Sprachen für das südwestliche Küstengebiet Finnlands mindestens bis in die Bronzezeit zurückreichen. Wenn es hier, wie es aussieht, eine finnisch-ugrische Sprache sprechende Bevölkerung schon seit der kammkeramischen Steinzeit gegeben hat, dann ist diese zur neolithischen Steinzeit, also um 2000 v.Ch., in den Einflussbereich der von Süden her eindringenden Streitaxtkultur geraten (Moora 1956). Dieser wahrscheinlich urbaltische Einfluß könnte bereits den Zerfall der frühurfinnischen Sprach- und Kulturgemeinschaft ausgelöst haben (Carpelan 1984. 100-101). Die endgültige Trennung in Urfinnisch und Uralappisch dürfte jedoch durch germanischen Substratseinfluss verursacht worden sein, der das finnische Küstengebiet besonders während der sog. skandinavischen Bronzezeit betroffen hat (Posti 1953, Koivulehto 1984, Meinander 1954, Salo 1969).

Die rückläufige Entwicklung im südwestfinnischen Kulturgebiet während der vorrömischen Eisenzeit hat wahrscheinlich wenigstens teilweise Auswanderungen nach sich gezogen. Schon im Zusammenhang damit konnten alte Nordurfinnismen und u.a. frühe germanische Entlehnungen ausser in den Süden auch in den Osten gelangen. Die eigentliche Expansion des Nordurfinnischen in Richtung Osten setzt allerdings erst mit der Verbreitung der Eisenkultur in den ersten Jahrhunderten unserer Zeitrechnung ein. Sie erreicht die Westküste des Ladoga-Sees im 8. Jh. n. Chr., und ihr Einfluß erreicht während der Wikingerzeit vermutlich auch die Umgebung des Warägerzentrums auf der Südostseite des Ladoga (zuletzt Lehtosalohilander 1984. 317-324).

2. Südurfinnisch. Da es nachweislich enge Kontakte zwischen Südwest-Finnland und Estland während der gesamten vorhistorischen Zeit gegeben hat, sind vom Südurfinnischen ständig sprachliche Einflüsse auf das Nordurfinnische ausgegangen und umgekehrt. Ein großer Teil davon hat sich dann durch Besiedlungs- und Kulturwanderungen nach Osten ausbreiten können und hat auf diese Weise die Einheitlichkeit der Nordgruppe und des ganzen osfi. Sprachgebiets gefestigt (Terho Itkonen 1972. 96, 1983. 222). Wesentlich schwieriger ist zu entscheiden, ob das Südurfinnische direkt mit Sprachformen des Ladoga-Gebiets südlich des Finnischen Meerbusens in Berührung gekommen ist. Im Prinzip muß dies für durchaus möglich gehalten werden. In den gegenwärtigen Sprachen der Ostgruppe kann ich allerdings kaum solche auf die Südgruppensprachen verweisenden Merkmale beobachten, die sich nicht entweder als Bewahrung des alten gemeinsamen Bestandes oder als durch relativ späte Kontakte verursacht interpretieren liessen.

3. Westfinnisch. Unter dem Begriff Westfinnisch versteht man im allgemeinen Vorformen des Livischen, Estnischen, Wotischen und finnischen Westmundarten. Wenn man aber die Annahme des Nord- und Südfinnischen akzeptiert, ist es unnötig, auch von einem Westfinnischen zu sprechen: Livisch, Estisch und Wotisch haben sich auf der Grundlage des Südfinnischen, die finnischen Westmundarten auf dem Nordfinnischen entwickelt (s. Terho Itkonen 1983. 223).

4. Ostfinnisch. Die Theorien zum Ostfinnischen sollten wenigstens Antwort auf die folgenden Fragen geben: 1. Wie sieht das Verhältnis vom Ostfinnischen zum Spätfinnischen aus? 2. Wie sind die baltischen und germanischen Lehnwörter ins Ostfinnische und seine Nachfolger eingedrungen? Und 3. Wie haben sich die zahlreichen gemeinsamen Merkmale der nördlichen osfi. Sprachen entwickelt? Sammallahti, Alvre und Laanest gehen offensichtlich von der Annahme aus, das Ostfinnische habe sich von dem relativ einheitlichen Spätfinnisch abgespalten. Dann hätte es sich vor seiner Verselbständigung sowohl die spätfinnischen Lautveränderungen als auch seinen frühesten Lehnwortschatz aneignen können. Dieser Gedanke ist jedoch nur schwer mit den archeologischen Befunden in Einklang zu bringen: die baltischen und germanischen Kontakte haben hauptsächlich im Westteil des ostseefinnischen Gebiets stattgefunden; das ganze weite östliche Binnenland ist ausserhalb ihres Einflusses geblieben. Dieser Umstand hat Pekka Sammallahti auch zu der Vermutung veranlasst, die Sprecher der Ladoga-Ursprache seien vielleicht von Westen her in ihre Siedlungsgebiete gezogen.

Die archeologischen Argumente, mit denen die estnischen Forscher die Zweiteilung des ostseefinnischen Gebiets im 1. Jahrtausend v. Chr. begründen, sind hinsichtlich Finnlands unbestritten: Die Bronzekultur des Küstengebiets stammt deutlich aus Skandinavien, während die im Binnenland vorherrschenden keramischen Kulturformen starke östliche Verbindungen aufzeigen. Die Kulturen des Binnenlandes können jedoch nicht so ohne weiteres als zu den Ostseefinnen gehörig befunden werden, sondern wenigstens die nördlichsten, die asbestkeamischen, sind höchstwahrscheinlich mit den uralappischen zu verbinden. Nur die ethnische Zusammensetzung der aus Südosten nach Finnland und Ost-Karelien eingewanderten Anhänger der Textileramik ist bisher unklar geblieben. Siehe z.B. Meinander 1954, 1969, Carpelan 1978, 1984. 104, Salo 1984. 181–184. Die letztgenannte Kulturform scheint sich in der vorrömischen Eisenzeit bei der sog. Kalmistonmäki-Population zu tradieren, deren Wohngebiet sich von der Süd- und Westseite des Ladoga-Sees bis zur Küste des Finnischen Meerbusens erstreckte und damit in unmittelbarer Nachbarschaft zu der angenommenen nordfinnischen

Zone lad (Meinander 1969). Hier möchte man mit Sammallahti (1977. 124, 129) den Samen der osturfinnischen Gruppierung sehen.

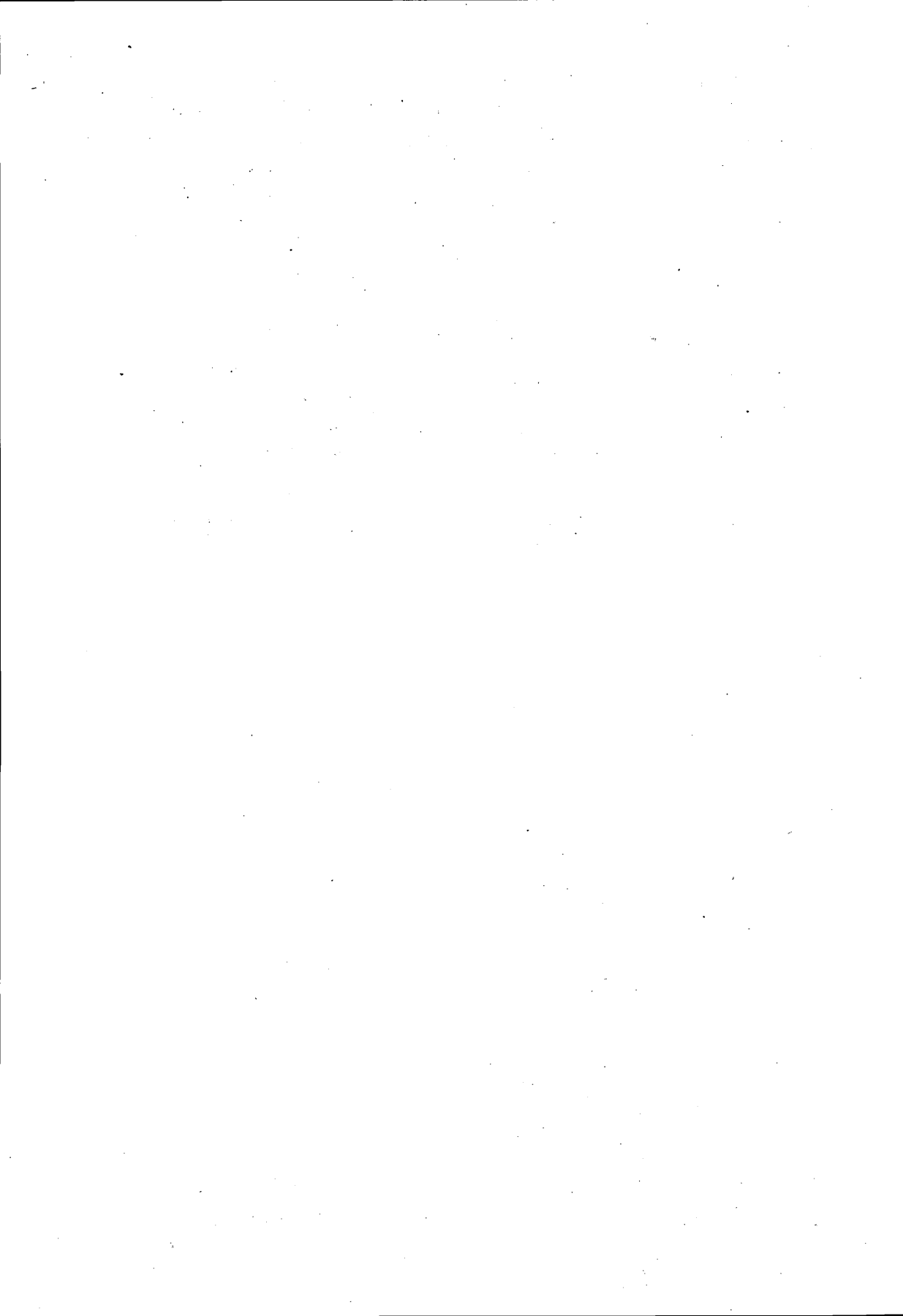
Die Theorie, wonach vom Wepsichen und Karelischen und den daraus später entwickelten Sprachen die eine Hauptwurzel zum Osturfinnischen, die andere — jüngere — zum Nordurfinnischen führt, ist theoretisch unangreifbar. Sie ist jedoch nicht erforderlich. Ich für meinen Teil halte weiterhin den Gedanken einer gemeinsamen Urform für das Altwepsische und Alt-karelische für natürlicher, die von Anfang an die meisten Kontakte zum Nordurfinnischen hatte, aber aus geographischen Gründen auch mit dem Südurfinnischen und vor allem mit dessen östlichem Zweig, dem Wotischen, in Berührung kam. Diese im Ladoga-Gebiet schon im Beginn des 1. Jahrtausends gesprochene Sprachform kann man wohl Osturfinnisch nennen.

HEIKKI LESKINEN

Literatur

- ALVRE, P. (1973), Läänemeresoome aluskeele varasest murdeliigendusest, eriti eesti ja soome keelt silmas pidades. Keel ja Kirjandus 16: 151-162, 291-29.
- CARPELAN, CH. (1978), Om asbestkeramikens historia i Fennoskandien. Finskt Museum 1978. Helsingfors.
- CARPELAN, CH. (1984), Katsaus saamelaisten esihistoriaan. Suomen väestön esihistorialliset juuret. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 131: 97-108.
- HUURRE, M. (1979), 9000 vuotta Suomen esihistoriaa. Keuruu.
- ITKONEN, T. (1972), Historiantakaiset Häme ja Suomi kielentutkijan näkökulmasta. Historiallinen Aikakauskirja 1972: 85-112.
- ITKONEN, T. (1978), Kantasuomesta suomeen. Suomen tieteen ulottuvuuksia. Porvoo. 63-83.
- ITKONEN, T. (1983), Välikatsaus suomen kielen juuriin. Virittäjä 87: 190-229, 343-386.
- KOIVULEHTO, J. (1984), Itämerensuomalais-germaaniset kosketukset. Suomen väestön esihistorialliset juuret. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 131: 191-205.
- LAANEST, A. (1972), Itämerensuomalaisten kielten ryhmityskysymyksiä. Virittäjä 76. 113-121.
- LAANEST, A. (1975), Sissejuhatus läänemeresoome keeltesse. Tallinn.
- LEHTOSALO-HILANDER, R. (1984), Keski- ja myöhäisrautakausi: Suomi viikinkien aikakaudella. Suomen historia 1: 317-330.
- MEINANDER, C. F. (1954), Die Bronzezeit in Finnland. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja 54: 197-203.
- Nyelvtudományi Közlemények 91. 1990.

- MEINANDER, C. F. (1969), Dävits: en essä on förromersk järnålder. Finskt Museum 1969: 27-69.
- MOORA, H. (1956), Eesti rahva ja naaberrahvaste kujunemisest arheoloogia andmeil. Eesti rahva etnilisest ajaloost. Artiklite kogumik. 41-119. Tallinn.
- OJANSUU, H. (1922), Itämerensuomalaisten kielten pronominioppia. Turun suomalaisen yliopiston julkaisuja B I:3. Helsinki.
- POSTI, L. (1953), From Pre-Finnic to Late Proto-Finnic. Studies on the development of the consonant system. FUF 31: 1-91.
- RAUN, A. (1971), Problems of the Number and Grouping of Proto-Finnic Dialects. Essays in Finno-Ugric and Finnic linguistics. Indiana University Publications. Uralic and Altaic Series 107: 45-98.
- SALO, U. (1969), Itämerensuomalaisten kielten varhaisimmat germaaniset lainasanat esihistorian näkökulmasta. Kalevalaseuran vuosikirja 49: 219-227.
- SALO, U. (1984), Esihistoriallisen asutuksen jatkuvuudesta Suomen rannikolla. Suomen väestön esihistorialliset juuret. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 131: 175-190.
- SAMMALLAHTI, P. (1977), Suomalaisten esihistorian kysymyksiä. Virittäjä 81: 119-136.
- SETÄLÄ, E. N. (1917), Suomen kieli ja kirjallisuus: 1. Kieli. Tietosanakirja IX. 343-369. Helsinki.

Once again on Language and Music

(A semiotic approach)

In order to be able to raise the question of the relation between music and language at all, one has first to find a basis of comparison. Such a basis can be material, genetic, functional, etc. (cf. Harweg 1968). The present paper is putting forward a functional-semiotic basis of comparison and starts out from the opinion that "music is language, i.e. one of those systems of communication whereby human beings can exchange meanings and values" (Ruwet 1972. 26). As a starting point, then, we have to admit that music, just like language, is a code with a specific organization, which reflects the reality outside it in a specific way. In the past decades this recognition has proved fruitful in the phonological and syntactic approaches to the relation between language and music (see e.g. Jakobson 1932, Ruwet 1972), and later also in the development of a semantically oriented musicology. (This latter development has been associated especially with the names of Asafyev in the Soviet Union, Zich, Sychra, Jiránek and others in Czechoslovakia, cf. Doubraová 1981).

Music expresses the inner world of man, i.e. primarily his feelings, emotions and the ideas dissolved in these. This statement is by no means new: it can be found in the ethos-theory of the Ancient Greeks, as well as in the philosophical and aesthetic literature of the 18th and 19th centuries (in Rousseau, James Harris, Twinning, Kant, Hegel, etc.; cf. the relevant places in Pfrogner 1954 Zoltai 1969). It is not a new idea either that music conjures up the inner life of man by imitating it as such, rather than by representing the external world: music is the mimesis of inner life (Lukács 1963. 346). The most important feature of this mimesis is what Lukács calls indeterminate objectivity. Needless to say, this notion also has its antecedents. For instance, when comparing music and the visual arts, Kant remarks that the path of music leads from sensations to indeterminate ideas ("von Empfindungen zu unbestimmten Ideen"), whereas the path of the visual arts leads

from determinate ideas to sensations ("von bestimmten Ideen zu Empfindungen") (Kant 1790. §53).

In connection with musical mimesis we must have a brief look at emotions. Emotions are extremely important regulators of human activity; they are specific internal signals which reflect not the external reality in a direct way, but man's relationship to that reality; more precisely, they reflect the relationship of man's need to the possibility of fulfilling those needs (Simonov 1975. 26ff). Emotions permeate all spheres of the mind (thinking, volition, attention, memory, etc.) and are inextricably interwoven with them. From this it follows that the emotions in everyday life are always concrete, individualized, closely linked to a sensitive subject and to a particular situation in the life of that subject. Without knowing all these circumstances, emotions are hard to distinguish: "... it will only be possible to distinguish one emotional state from another by taking account of specific psychological, specific cognitive and specific behavioral patterns—and then only in conjunction with given eliciting conditions". (Encycl. of Psych. 1972. 323).

Now it is precisely this objectivity linked to the external world that musical expression radically removes from the emotions, cancelling "the hic et nunc of what elicits them" and thus representing them "in their uninhibited completion and entirely undisturbed purity". In this way "music is simultaneously as far as possible from life and also as close as possible to it" (Lukács 1963. 366). Although musical expression is divorced from the concrete circumstances which elicit emotions, the language of music becomes neither vague, nor an unarticulated eruption of emotion. The peculiarity of music is in the fact that it gives form to the typical as such, without "reaching down" to the field of individuality for it (Lukács 1963. 368). This is possible because music itself is socially-historically determined, just as well as its subject-matter, the inner world of man, is a product of social-historical evolution. After all, even our most individual emotions reflect a host of diverse social relations. Music, then, is not emotional in general: it always expresses the emotional tone of a particular period and in a socially determined code.

As a consequence of the indeterminate objectivity of music, differences in the interpretation of musical content are, in principle, inevitable. However, it would be a mistake to consider the different interpretations as mere associations arising from the "occasion" of the piece of music (Lukács 1963. 391). The language of music, like that of poetry, "has to be learnt". but this learning is a different process from the acquisition of the vocabulary or syntax of a natural language; it is rather the developing and drilling in of a particular skill of interpretation (Lukács 1963. 122).

Summing up what has been discussed so far we can say that the meaning of a musical sign (its *signifié*) is the inner world of man (above all its emotional sphere) in its indeterminate objectivity—abstracted from any concrete circumstances, causes, situations, etc. Now the question is whether a similar type of sign occurs in natural language as well, and I think the answer is affirmative.

There are different devices at the disposal of natural language to express or communicate the emotional attitudes of the speaker. Some of these devices are realized on the plane of expression as self-contained phoneme-strings, i.e. words or morphemes. On the plane of content, these words or morphemes transpose the emotions into the conceptual sphere, they express them as emotionally evaluative features of meaning-complexes (e.g. *snob, spiv, lassie, womanish*). Another group of devices, however, do not form self-contained phoneme-strings but are attached to such strings. They include word-order and, above all, intonation.

Intonation is the most complex phenomenon of human language. Its primary function is the formation of utterances as the basic units of speech. In accordance with the double articulation of language, intonation performs this function both on the content side and on the expression side, i.e. on the one hand it constitutes the sense of the utterance, on the other hand it imposes structure upon the utterance itself. The most important aspect of the sense-constituting function of intonation is carrying out the illocutionary act of the utterance, i.e. representing the purposefulness and expediency of speech as a conscious human activity. Illocution includes the communicative type of the utterance (whether it is a statement, a question, or a wish, etc.), and the topic-comment articulation as well as the emotional content, and it is often precisely this emotional content that is responsible for the sub-categorization of illocutionary acts (consider for example the wide variety of incitement types, such as entreating, requesting, persuading, advising, warning, commanding, ordering, etc.). A great part of emotional intonation is specific, differing from language to language and in fact from dialect to dialect, is difficult to acquire, and may cause serious disorders in communication when incorrectly used. All this suggests that we should not—though many linguists do—regard intonation as a natural and universal code which works parallel to (i.e. “before” or “below”) language, but we should recognize its linguistic status and try to define its nature as a specific sign.

It is obvious, that emotional intonation, differing in languages and even in language-varieties, is not emotion itself, and thus it also fulfils the basic condition of being a sign: *aliquid stat pro aliquo*. At the same time, however, emotional intonation differs from the majority of linguistic signs in that its meaning does not contain conceptual generalization. The

signifié of the intonational sign in this case is a psychic content, an internal experience, signified in a global and generalized, but not conceptual form. Emotional intonation as a sign acquires its denotative (referential) capacity in the verbal context and/or the situation.

Musical signs and emotional linguistic intonation belong to a type of sign whose specific feature is that the meaning of the sign is not a conceptual abstraction but rather the generalization of an internal experience, and this generalization is both changeable and socially-historically fixed. Neither music, nor the intonation of language can be regarded in the concrete totality of its manifestations at any time as an ancient and natural code that extends across historical periods and societies (although there are components with such features in both of them). With regard to the reference of this type of sign, however, music and intonation differ considerably. Music is an art, so ambiguity, i.e. the theoretical possibility of having several interpretations, is an essential feature of it. In the course of musical communication, the musical expression obtains its "reference" in the images and associations which it elicits in the hearer. These associations function, as it were, subsequently as "eliciting conditions", fictitious or real, for the hearer's inner experience. The range of possible associations is quite wide but not entirely arbitrary: it depends not only on the hearer's personal sensitivity and previous experience but also on his knowledge of the musical code. This process is made even more complex by the fact that a piece of music is normally heard through the interpretation of a performer. The range of possible interpretations is much narrower in the case of linguistic intonation: although individual differences are possible—this is a feature of linguistic communication in general—, intonation is always attached to a verbal context and other concrete situational factors (such as mimicking, gesturing, etc.).

The specific function of the type of sign to which both musical signs and linguistic intonation belong, influences the properties of the signifying side (the *signifiant*) as well. It is still instructive to see what requirements an 18th c. German aesthete, Heydenreichs set up for "signs that copy feelings and passions ("Zeichen, wodurch Gefühl und Leidenschaft kopiert werden können soll"). Briefly, such signs 1. are bound to time, their tempo can be changed, 2. are gradable in the expression of the intensity of qualities, 3. have permanence and continuity, and 4. have variations in union with permanence (quoted by Pfrogner 1954. 245). Using more up-to-date terminology, we can sum up the requirements as follows: the musical sign, just like intonation, has a dynamic and analogous character, in contrast with the static and digital character of words. The fact that human language uses not only digital but also analogous signs, is being increasingly recognized nowadays (cf. Wilden 1972), and serves as important evidence

against regarding language as a structure based solely on the relations of opposition between discrete elements.

By defining the musical sign and linguistic intonation as belonging to the type of dynamic and analogous signs, we have not yet exhausted the full complexity of their structure. Research in this field has begun relatively recently, but it already has some promising results, especially in the works of Asafyev, Sabouk and Jiránek. It seems that the sign character of both music and intonation has several aspects that can be distinguished: an indexical aspect (the timbre of human voice, or of particular musical instruments), an iconic aspect (tempo, pitch-intervals, dotted rhythm, etc.), and a conventionalized, i.e. socially-historically fixed aspect (to which, for instance, lullabies, marches and liturgic music belong on the one hand, and "clergymen's intonation", "soldiers' intonation", "advertisers' intonation", etc. on the other). With respect to music, one naturally has to take into consideration the effects of language as well (the influence upon music of the phonological system, articulatory basis, characteristic intonational contours of the national language, and the "tectonic stylization" of speech in music, etc.) (cf. Jiránek 1967 and 1981).

In language, special attention is to be paid to interjections and modal particles. From the point of view of their function, these have a striking similarity to intonation. The common semiotic status of intonation and these elements is also shown by the synonymic relationship that can be found between them (cf. Schubiger 1965). At the same time interjections like *alas!*, *hurray!*, etc., though organically linked to certain intonational forms, are basically digital signs and may even carry some vague conceptual meaning as well (e.g. *what the deuce!*, *God bless you!*). All this shows that the semiotic heterogeneity of language manifests itself not only in the general composition of the inventory of its signs, but also within particular types of signs, and even within the particular signs themselves.

MIHÁLY PÉTER

References

- DUBRAVOVÁ, J. (1981), A zenei kommunikáció jelspektusának elemzése. Szemiotikai tanulmányok 68. Budapest.
- ENCYCL. OF PSYCH. (1972) = EYSENCK, H. J. – W. ARNOLD – R. MEILI (eds), Encyclopedia of Psychology. New York.
- JAKOBSON, R. (1932), Musikwissenschaft und Linguistik. Prager Presse 7. XII. 1932. In: Selected writings 2. The Hague–Paris 1971.
- HARWEG, R. (1968), Language and Music – an immanent and sign theoretic approach. Foundations of Language 4/3.
- JIRÁNEK, J. (1967), Asafjevoja teorie intonace, její geneza a význam. Praha.
- JIRÁNEK, J. (1981), Vázlat a zene szemiotikájának rendszeréről. Szemiotikai Tanulmányok 68. Budapest.
- KANT, I. (1790), Kritik der Urtheilskraft I. Berlin/Libau.
- LUKÁCS, G. (1963), Die Eigenart des Ästhetischen 2. Halbband. Berlin-Spandau.
- PFRONGER, H. (1954), Musik. Geschichte ihrer Deutung. Freiburg/München.
- RUWET, N. (1972), Langage, musique, poésie. Paris.
- SCHUBIGER, M. (1965), English Intonation and German Modal Particles. Phonetica 12.
- SIMONOV, P. V. (1975), Vysšaja nervnaja dejatel'nost' čeloveka. Motivacionno-emocional'nye aspekty. Moskva.
- WILDEN, A. (1972), Analog and Digital Communication: On the relationship between Negation, Signification and the Emergence of the Discrete Element. Semiotica 6/1.
- ZOLTAI, D. (1969), A zeneesztétika története² I. Éthosz és affektus. Budapest.

Szófejtések

261. Vogul *kapat-* 'legen' [ɔ: 'aufheben, erheben']

Vog. (MK)* É *kapat-* 'helyez; legen' < zürj. (WUo.) V Sz. Lu. *kipeđ-*, I *kipeđ-*, Ud. *kipeđ-d-* 'aufheben, erheben, erhöhen; (V auch) wecken, aufwecken'. — Hanghelyettesítések: zürj. *k-p-d-* → vog. *k-p-t-* és zürj. *i-ε* → vog. *a-a*. A vogul szó jelentésének illusztrálására a szótár egy példamondatot közöl: *am naŋ māγésłén sār-mat lātiŋ kapateγém, māmne voss mūγintawén* 'ich sage (lege) dir viele Worte, damit die Leute lachen'. A zürjén eredeti alapján feltehető, hogy a vog. *kapat-* jelentése is 'emel; (auf)heben, erheben', legalábbis az idézett példamondatba ez a jelentés jól beleillik: 'én sok szót mondok [tkp. emelek] neked, hogy az emberek téged kinevessenek'. Vö. zürj. (KRSzl.) *kipeđni sórii* 'возбудить разговор; beszélgetést kezd', *kipeđni vopros* 'поднять, поставить вопрос; kérdést tesz'.

262. Vogul *kort* 'Stadt'

A MK szótár szerint a vog. É *kort* 'város; Stadt' csupán néhány városnévben — helyesebben: településnévben — fordul elő a Kazym folyó mellett: *ajäs-k.* = or. Непкинская, *jilpi-k.* = or. Илпинкордские, *nāwrén-k.* = or. Ребятские. Kálmán (i. m.) a vogul szót zürjén eredetűnek gondolja. Én úgy vélem, hogy a csak az északi nyelvjárásban meglévő és korlátozott használati körű vog. *kort* az északi osztjákban szélesebb körben elterjedt (DEWO 687) Ni. *kurt*, Serk. Szin. *kur*(*kurt-*), Kaz. *qort* 'юрты, ostjak. Dorf (nicht Kirchdorf)' átvétele. Maga az osztják szó persze zürjén eredetű (Toivonen FUF 32: 34).

* MK = Munkácsi, Bernát: Wogulisches Wörterbuch. Geordnet, bearbeitet und herausgegeben von Béla Kálmán. Budapest 1986.

263. Vogul *kus-* ‘wollen’

A vog. (MK) É *kus-* ‘akar; wollen’ a zürj. (WUo.) V Sz. Lu. I P Ud. *kesj-*, Pecs. *kesj-* ‘versprechen, wollen, beabsichtigen’, (Gen.) KP *kó-sji-* ‘versprechen’ igéből származik. A zürj. *k-sj* → vog. *k-s-* hanghelyettesítés szabályszerűnek mondható: *sj* hangkapcsolat eredeti vogul szavakban nem lehetséges, ezért helyettesítették *s-szel*. A zürj. *ε* (< őspemi **ó*) hangnak egyik szabályos folytatója a vogul nyelv zürjén jövevényszavaiban az É *ū* (< ősvog. **ū*), bár ritkábban *u* (< ősvog. **ũ*) is előfordul (Rédei SLW 41–2). Munkácsi hangjelölése alapján nem állapítható meg egyértelműen, hogy a szóban *ū* vagy *u* fonéma van-e.

264. Vogul *pokat* ‘Stütze, Stelze’

Vog. (MK) É *poküt* [fonematikusan: *pokat*] ‘támaszték; Stütze, Stelze’ < zürj. (WUo.) V Sz. Pecs. Lu. Le. Ud. *piked*, I *piked*, P *pikε-t* ‘Stütze’. — Hanghelyettesítések: zürj. *p-k-d* → vog. *p-k-t* és zürj. *ι-ε* → vog. *o-a*. Az első szótagi zürj. *ι* hangnak a vog. *o* (< ősvog. **ε*) szabályos megfelelője labiális mássalhangzók mellett (vö. Steinitz WogVok. 267 kk.; Rédei SLW 44).

265. Vogul *pokt-* ‘stützen’

Vog. (MK) É *pokt-* ‘támaszt, megerősít, kifeszít; stützen, befestigen, ausspreizen’ < ?zürj. **pikti-*; vö. (WUo.) V Sz. Lu. I P Ud. *pik-* ‘stützen, unterstützen, mit Stütze(n) versehen; drücken, drängen’. Hanghelyettesítések: zürj. *p-kt-* → vog. *p-kt-* és zürj. *ι* → vog. *o* (< ősvog. **ε*). A magánhangzó-megfelelésről l. még 264. sz. alatt. Maga a **pikti-* származékige a zürjén szótárakban nincs adatolva, de a számos származékszóban előforduló és produktívnak tekinthető *t*, *tj* műveltető és mozzanatos képző alapján (l. A. Kövesi, Permiképz. 383, Kneisl, Die Verbalbildung im Syrjänischen. München 1978. 11–14) egy ilyen származékszó feltevése, illetőleg a zürjén nyelvjárásokban való megléte lehetséges. Persze az sincs kizárva, hogy a zürj. (WUo.) *pik-* ‘stützen...’ ige került át a vogulba, melyhez aztán a saját nyelvi *t* képző járult. A vog. *t* igeképzőről l. Szabó NyK 34: 60–61, 218. Esetleg az a feltevés is megkockáztatható, hogy a *pok-* tövet a vogulok a 264. sz. alatt tárgyalt *pokat* ‘Stütze, Stelze’ főnévből vonták el, s ehhez tették hozzá a *t* képzőt.

266. Vogul *sērś* ‘Lederansatz am Stiefelschaft’

Vog. (MK) É *sērś* ~ *vāj-sērśū* ‘bőrtoldat a csizmaszáron; Lederansatz am Stiefelschaft’; a *vāj* előtag jelentése ‘harisnya (gyakran bőrből), (K még) szár; Strumpf (oft aus weichem Leder), (K auch) Schaft, Stiel, Stengel’, a

šērśā ā eleme egyes szám 3. sz. birtokos személyjel. A vog. *šērś* zürjén jövevény szó, vö. (WUo.) Pecs. Lu. Le. *čērēs* 'Strumpf aus Tuch (Pecs.), Fußlappen (Le.), Beinwickel aus Tuch (vormals bei Frauen (Lu.))', (Gen.) KP *čū-rəs* 'Strumpf'. Hanghelyettesítések: zürj. *č-r-s* → vog. *ś-rś*. A vogul szóvégi *ś* — a zürjén alapján várható *s* helyett — a szókezdő *ś* hasonlító hatásával függ össze. A zürj. *ę* → vog. *ē* megfelelés is szabályos.

267. Vogul *tuj-* 'stoßen, schütteln'

Vog. (MK) É *tuj-* 'lök, ráz; stoßen, schütteln' < zürj. (WUo.) V Lu. I Ud. *toj-* 'zerstoßen, stampfen, zerstampfen; stoßen, schieben', (Gen.) KP *tū-j-* 'stoßen'. Hanghelyettesítések: zürj. *t-j-* → vog. *t-j-*. A zürjén szóban feltehető öspermi **ǝ* (esetleg **ǝ̄*) hangnak a vog. *u* (<ösvog. **ū*) szabályos megfelelője (Rédei SLW 37, 43).

268. Vogul *tukn-* 'aufhören'

Vog. (MK) É *tukn-* 'eláll, megszűnik; aufhören' < zürj. (WUo.) V AV Sz. Pecs. Lu. Le. I P Ud. *dugdĭ-* 'aufhören', (Gen.) KP *dugdĭ-* 'id., abberechnen'. Hanghelyettesítések: zürj. *d-g* → vog. *t-k-* és zürj. *u* → vog. *u* (<ösvog. **ū*). A zürj. *gd* hangkapcsolat helyén jelentkező *kn* a vogulban a szókezdő *t* hatására bekövetkezett **tukt-* > *tukn-* elhasonulással magyarázható.

269. Vogul *věsměl-* 'neidisch sein'

Vog. (MK) K *věsměl-* 'irigykedik, gyűlöl; neidisch sein, hassen' < zürj. (SzfSzfK) Ud. *vežmal-* 'отнимать, отнять, отбирать, отобрать, отбить, перебивать, перебить'; vö. még (uo.) Szkr. KSz. *vežal-* 'завидовать кому-чему-л.' L. még a 273. sz. etimológiát.

270. Vogul *vik* 'übel'

Vog. (MK) É *vik* [fonematikusan: *wik*] 'émelygös; übel' < zürj. (WUo.) V Ud. *veĭk* 'Ekel, Widerwille'. Hanghelyettesítések: zürj. *v-k* → vog. *w-k* és zürj. *ę* (< öspermi **ǝ*) → vog. *i* (< ösvog. **i*). A magánhangzó-megfelelésről l. Rédei SLW 42.

271. Vogul *vikt-* 'übel werden'

Vog. (MK) É *vikt-* [fonematikusan: *wikt-*]: *viktawé* 'émelyeg; übel werden' < zürj. (Fokos-Fuchs SyrjWb.) V Le. Ud. *veĭktĭ-* 'sich ekeln, Ekel fühlen (V Ud.); aufstoßen, Aufstoßen haben (Le.)'. A zürj. *veĭktĭ-* a 270. sz. alatt tárgyalt *veĭk* főnév igei származéka. A hanghelyettesítésre vonatkozóan l. uo.

272. Vogul *visār* 'Heftigkeit'

Vog. (MK) É *visār* [*wisar*] 'hevedség, harag; gyorsaság; Heftigkeit, Zorn; Schnelle, Geschwindigkeit'. — Az itt megadott vogul szó azonos a zürjén eredetű (Csern.) É *visar* 'небольшой водоворот' (~ osztj. Ni. Kaz. *wšar*, O *wusār* 'in Wirbeln dahinfließender Strom, Strudel') szóval (az utóbbiakra vonatkozóan l. Rédei FUF 40: 183). Az eredetinek feltehető 'örvény, forgatag' jelentésből a 'hevedség, gyorsaság...' jelentésváltozás könnyen megérthető.

273. Vogul *višmes-* 'beneiden'

Vog. (MK) É *višmes-* [fonematikusan: *wišmaš-*] 'irigykedik; beneiden' < zürj. (SzrSzlK) AV FV Vm. Ud. *vežmaš-*, I *vežnaš-* 'перекаяться, перебраниваться, препираться, спорить (AV FV I), капризничать (о детях) (AV), соревноваться, состязаться (во время жатвы) (FV), отнимать, отбивать друг у друга (Vm. Ud.)'. A jelentések közel állnak egymáshoz: vog. 'irigykedik' ~ zürj. 'vitatkozik; civódik, veszekszik'. Vö. még zürj. *vežal-* 'завидовать кому чему-л.'. A hanghelyettesítések szabályosak: zürj. *v-žm-š-* → vog. *v [=w]-šm-š-* (a szóbelseji vog. *š* a várható *s* < *š helyett a tövégi *š* hasonlító hatásával függ össze); zürj. *e* (< őspirmi **ε*, vö. KP *vi-žekti-* 'eifersüchtig sein') → vog. *i* (< ősvog. **i*), zürj. *a* → vog. *a*. — A vog. (MSz.) K *vēsēm* 'gyűlölet; Haß' stb. szavakról l. Rédei NyK 79: 206.

RÉDEI KÁROLY

Etymologien

von KÁROLY RÉDEI

261. Wog. *kapat-* 'legen' [ɔ: 'aufheben, erheben']Wog. N *kapat-* 'legen' [ɔ: 'aufheben, erheben'] < syrj. *kipeđ-* 'aufheben, erheben, erhöhen'.262. Wog. *kort* 'Stadt'Wog. N *kort* 'Stadt' (nur in geographischen Namen) < ostj. Ni. *kurt*, Šerk. Syn. *kur'* (*kurt-*), Kaz. *qort* 'ostj. Dorf (nicht Kirchdorf)' (< syrj.).263. Wog. *kus-* 'wollen'Wog. N *kus-* 'wollen' < syrj. *kešji-* 'versprechen, wollen, beabsichtigen'.264. Wog. *pokat* 'Stütze, Stelze'Wog. N *pokat* 'Stütze, Stelze' < syrj. *pikeđ* 'Stütze'.

265. Wog. *pokt*- 'stützen'

Wog. N *pokt* 'stützen, befestigen, ausspreizen' < ?syrj. **pjktj*-, vgl. *pjk*- 'stützen, unterstützen, mit Stütze(n) versehen'. Syrj. **pjktj*- ist in den syrjänischen Wörterbüchern nicht belegt, die Annahme bzw. das Vorhandensein einer solchen Form in den syrjänischen Dialekten ist jedoch aufgrund des häufigen und produktiven Bildungssuffixes *t*, *tj* möglich. Es ist aber nicht ausgeschlossen, daß das Verb *pjk*- von den Wogulen entlehnt worden war, zu welchem dann das Suffix *t*, *tj* getreten ist. Oder wäre das wog. Verb *pokt*- eine Rückbildung (mit dem Suffix *t*) aus dem Substantiv *pokat* 'Stütze'?

266. Wog. *šērś* 'Lederansatz am Stiefelschaft'

Wog. N *šērś* 'Lederansatz am Stiefelschaft' < syrj. *čęęś* 'Strumpf aus Tuch, Fußlappen, Beinwickel aus Tuch'. Wog. auslautendes *ś* ist in Anlehnung an das anlautende *ś* durch Assimilation aus *s* entstanden.

267. Wog. *tuj*- 'stoßen, schütteln'

Wog. N *tuj*- 'stoßen, schütteln' < syrj. *toj*- 'zerstoßen', stoßen, schieben'.

268. Wog. *tukn*- 'aufhören'

Wog. N *tukn*- 'aufhören' < syrj. *dugdž*- 'aufhören'. Die Sequenz *kn* ist im Wogulischen unter dem Einfluß des anlautenden *t* aus *kt*- zustande gekommen.

269. Wog. *věsměl*- 'neidisch sein'

Wog. K *věsměl*- 'neidisch sein' < syrj. *vežmal*- 'jm etw. wegnehmen, entreißen, rauben', *vežal*- 'neidisch sein, beneiden'.

270. Wog. *vik* 'übel'

Wog. N *vik* [ɔ: *wik*] 'übel' < syrj. *vęk* 'Ekel, Widerwille'.

271. Wog. *vikt*- 'übel werden'

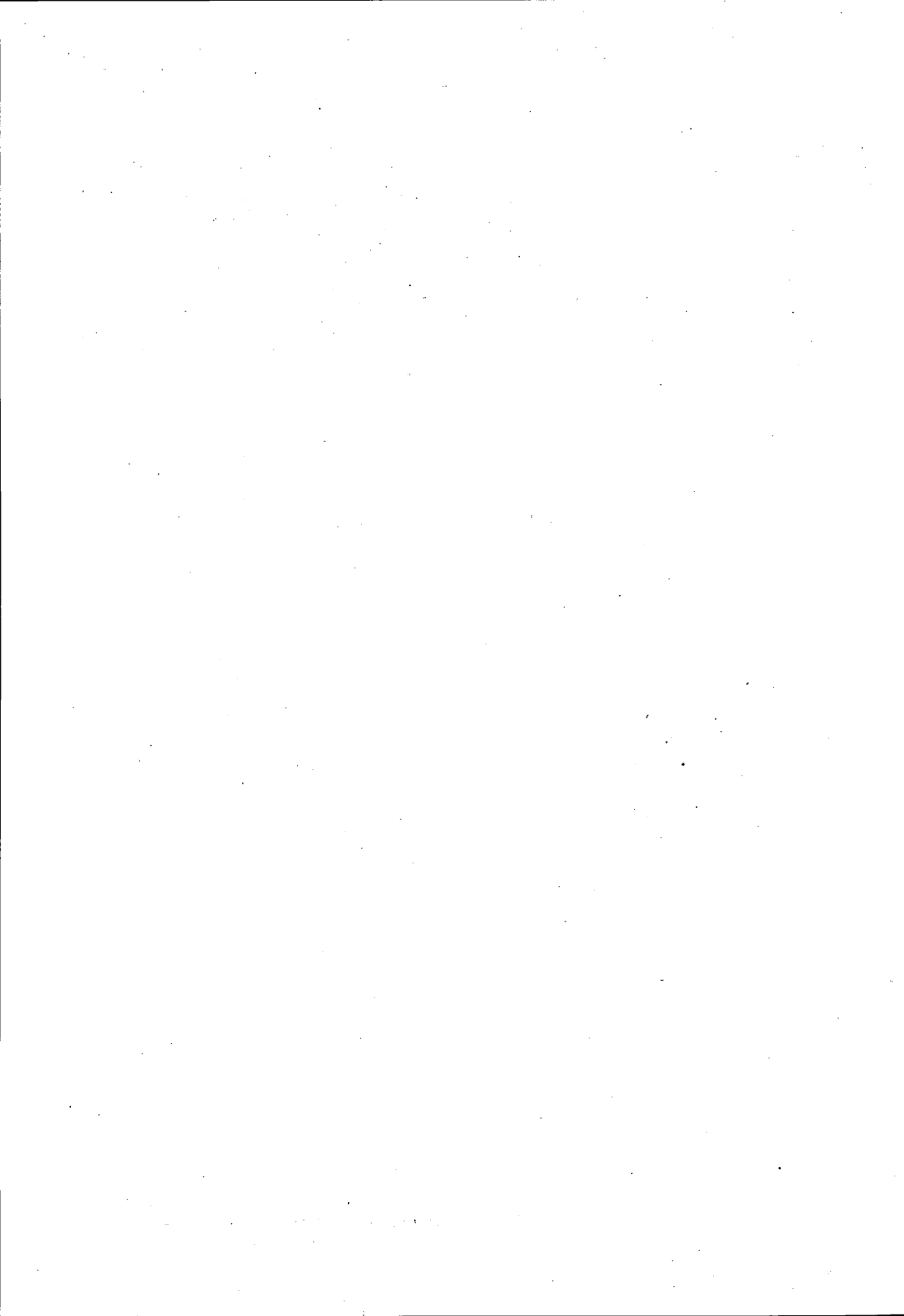
Wog. N *vikt*- [ɔ: *wikt*-] 'übel werden' < syrj. *vęktj*- 'sich ekeln, Ekel fühlen'.

272. Wog. *visār* 'Heftigkeit'

Wog. N *visār* [ɔ: *wisar*] 'Heftigkeit, Schnelle, Geschwindigkeit' ist mit dem wogulischen Wort *visar* 'kleiner Wirbel, Strudel' von syrjänischer Herkunft identisch.

273. Wog. *višmeś*- 'beneiden'

Wog. N *višmeś*- [ɔ: *wišmaś*-] 'beneiden' < syrj. *vežmaś*- 'sich streiten, diskutieren'. Diese Bedeutungen stehen einander sehr nahe (vgl. auch syrj. *vežal*- 'neidisch sein, beneiden').

Zu den sprachlichen Besonderheiten der tscheremissischen Rätsel

Die Rätsel sind ein Genre der festgeformten Folklore (fixed-phrase folklore-form), d.h. jedes Rätsel wird jeweils — wie z.B. auch das Sprichwort — stets in (zumindest fast) derselben Form verwendet, vorgetragen, wiederholt. Den Gegensatz dazu bilden die freigeformten Folklore-gattungen, u.a. die Märchen und Sagen, in denen der Inhalt fixierter ist als die Wortwahl. (Dundes 1965. 183). Die festgeprägte Form zeigt sich auch deutlich an jenen ca. 2500 von Timofej Jevsevjev aufgezeichneten Rätseln, die diesem Aufsatz zugrunde liegen; die Unterschiede zwischen den Varianten sind sehr gering, es handelt sich hauptsächlich um einen Wechsel zwischen Synonymen.

Die Struktur des Rätsels läßt sich in zwei verschiedene Ebenen teilen. Die folkloristische Struktur ist von der Sprache unabhängig und umfaßt jene logisch-semantischen Schemata, in die der Inhalt gefaßt wird. Die fixierten Ausdrucksschemata, die Modelle, die Muster, nach denen auch neue Rätsel stets formuliert werden, heißen in der finnischen Folkloristik 'Formeln'. (Dundes 1965. 182, Kuusi 1967. 71). Im folgenden beschäftige ich mich ausschließlich mit der anderen Ebene, d.h. mit der linguistischen Struktur der Rätsel, vor allem mit jenen Besonderheiten, in denen sich die Sprache der Rätsel von der Standardsprache unterscheidet.

Das tscheremissische Rätsel steht in der Regel nicht in der Frageform; ihm fehlen die Anfangs- und Frageformeln. Diese Eigenschaften kennzeichnen beispielsweise auch das finnische und das wogulische Rätselmaterial (vgl. Kaivola-Bregenhøj 1977. 23, Schellbach 1959. 80). Charakteristisch für die tscheremissischen Rätsel — wie überhaupt für die finnisch-ugrischen und die europäischen — ist die Präsensform. Falls ein vergangenheitliches Tempus auftritt, gelten für die Auswahl dieselben Regeln wie der Normalsprache: Das Präteritum I ("Imperfekt") drückt eine selbst erlebte oder gesehene Handlung aus (1.), Präteritum II ("Perfekt") eine Handlung, die man auf indirektere Weise erfahren hat (2.). Zusammengesetzte vergangenheitliche Tempora kommen in Rätseln nicht vor.

1. *čeβer jâḡkaj ončâlnâ kumâlem tol'â. (= šoḡan)*
 'Vor der schönen Schwiegertochter wurde ich gerührt'.
 (Die Zwiebel)
2. *sraβoč jomân, kečâ nalân, tâlcâ užân. (= pokšâm)*
 'Der Schlüssel ist verschwunden, die Sonne hat ihn genommen, der
 Mond sah ihn'.
 (Der Reif)

Ziemlich häufig wird in den Rätseln zwecks Intensivierung der Aussage das Verb wiederholt (3.), was allerdings im Tscheremissischen auch sonst nicht selten begegnet.

3. *jer koč uškal pušket pušket kuđaleš. (= i pečkalmâ)*
 'Über den See läßt eine Kuh und schießt.'
 (Das Brechen des Eises)

Eine derartige Wiederholung des Verbs wird in manchen tscheremissischen Grammatiken mit aspektartigen Mitteln verbunden, was nicht sehr überzeugend wirkt. Eigentliche Indikatoren von Aspekt und Aktionsart, d.h. Konverbkonstruktionen und modifizierende Verbalsuffixe kommen in den Rätseln bedeutend weniger zur Anwendung als in der Normalsprache. Das beruht einmal auf der Präsensform, zur andern auf den Ausdrucksmodellen, den Formeln, die Existential- und Prädikativsätze bevorzugen. Da die Momentan- und Frequentativsuffixe statt der eigentlichen Aktionsart oft die Modalität des verbalen Ausdrucks anzeigen (vgl. Kangasmaa-Minn 1985. 442), begegnen sie seltener in den definitionsartigen Rätseln als in einem erzählenden Text, der der subjektiven Einstellung des Erzählers mehr Raum läßt. Einen interessanten Gegensatz zum Tscheremissischen bildet hier das Wogulische, wo in den Rätseln häufig Frequentativsuffixe auftreten (Schellbach 1959. 77).

Zu den häufigsten Konjunktionen im Tscheremissischen gehört das temporal-konditionale *ḡân* 'wenn, da', das stets am Ende des Nebensatzes steht. Die gleiche Stellung kommt der konsekutiven Konjunktion *ḡânat* 'obwohl' zu. In der Sprache der Rätsel werden sie oft weggelassen, und nur die Anordnung der Sätze verrät ihr Verhältnis zueinander (4., 5.).

4. *ončâč ončet — ok koj, šeḡkač ončet — koješ. (= kũč)*
 'Wenn du es von vorn betrachtetest, ist es nicht zu sehen, wenn du es
 von hinten betrachtetest, ist es zu sehen.'
 (Die Fingernägel)

5. *čēber ulam — ūdār om ul, počem kužu — βül'ō om ul, tārtāš ulam — tuara oγāt man.* (= *āreβā*)

'Obwohl ich schön bin, bin ich kein Mädchen, obwohl mein Schwanz lang ist, bin ich keine Stute, obwohl ich rund bin, nennen sie mich nicht Käse.'

(Die Rübe)

Die frequenzstarke, als Konjunktion zu deutende Anhangpartikel *-at* 'und, auch', die sowohl nebengeordnete Wörter als auch Sätze miteinander verbindet, begegnet in den Rätseln ziemlich selten zwischen Sätzen. Als Bindemittel aufeinander folgender, nebengeordneter Sätze dienen die Possessivsuffixe (der dritten Person). Die tscheremissischen Possessivsuffixe sind ihrer Bedeutung nach ja oft determinativ und bringen häufig die Beziehungen zwischen den Satzgliedern zum Ausdruck. Die Subjekte der Rätselmetaphern, d.h. der nebengeordneten Sätze des Frageteils, weisen ein Possessivsuffix auf, wodurch sie auf dieselbe erfragte Sache oder Gesamtheit hinweisen (6., 7.).

6. *luδāžā ere jüstāleš, jeržā ere kālma.* (= *βāńer kumaš*)

'Die Ente badet dauernd, der See gefriert dauernd.'

(Das Weben von Leinwand)

7. *nālātše saβa, tūžemše kušta.* (= *imńe jolđen počšo*)

'Vier klatschen, tausend tanzen.'

(Die Beine des Pferdes und der Schwanz)

In der Regel tritt das Possessivsuffix in dieser Funktion an das Subjekt des Satzes. In Existentialsätzen, die mit einem lokalen Adverbiale beginnen, fehlt es normalerweise. Bei einem temporalen Adverbiale in Satzanfangstellung drückt das Possessivsuffix Parataxe zwischen den Sätzen aus (8.).

8. *eržā lop, kasšā lop.* (= *opsa*)

'Am Morgen *lop*, am Abend *lop*.'

(Die Tür)

Als parataktisches Element dient das Possessivsuffix auch in solchen zweiteiligen Zeitbestimmungen wie *jūtšā kečāžā* 'Tag und Nacht', *kegežet telet* (2.Sg.Poss.) 'Sommer und Winter' (vgl. fi. *kesät talvet* 'Sommer und Winter' (eigtl. Pl.)), wo der Plural eine entsprechende koordinierende Funktion ausübt).

Im Lexikon der Rätsel nehmen die onomatopoetisch-deskriptiven Wörter einen wichtigen Platz ein; lautlich weichen sie mitunter erheblich ab von der normalen Phonotaktik der Sprache. Diese auch in der Alltagssprache äußerst üblichen Wörter können jedes beliebige Satzglied vertreten,

z.B. das Subjekt (9.), das Attribut (10.), das Adverbiale (11.), das Bezugswort der Postposition (12.) oder das Prädikat (13.).

9. *bočkášto mǎńe-muńo kija.* (= *kijar*)
'Im Napf liegt *mǎńe-muńo*.'

10. *lǎđǎk lođǎk Piγelđǎ.* (= *luđǎ*)
'*Lǎđǎk lođǎk* (d.h. schwankende) *Piγelđǎ*.'

11. *opsam puršǎm ta, jǎŋkam šǎr-r-r boštǎleš.* (= *šelsǎ*)
'Ich kam zur der Tür hinein und meine Schwiegertochter lacht *šǎr-r-r*.'

(Die Spalte)

12. *am-am-am, am-am-am-ũmpalnǎ nolǎ pamaš, nolǎ pamaš
ũmpalnǎ čǎl-čǎl-čǎl, čǎl-čǎl-čǎl ũmpalnǎ kũ kurǎk, kũ kurǎk
ũmpalnǎ šem kožla, šem kožla kǎrγǎstǎ šem sǎsna kudalǎšteš.* (= *ajdemǎ βuj*)
'*Am-am-am*, auf *am-am-am* eine schmutzige Quelle, auf der schmutzigen Quelle *čǎl-čǎl-čǎl*, über *čǎl-čǎl-čǎl* ein Steinberg, auf dem Steinberg ein schwarzer Wald, im schwarzen Wald läuft ein schwarzes Schwein umher.'

(Der Kopf des Menschen)

13. *šiste čok-čok, kisa pǎr-pǎr.* (= *tořar, řančasř*)
'Der Specht *čok-čok*, die Meise *pǎr-pǎr*. (= Die Axt, die Späne)

Zahlreiche Rätsel bestehen nur aus onomatopoetischen Wörtern (14.). Mitunter findet sich dazwischen eine Lautsequenz, die an irgendein existierendes Wort erinnert, in diesem Kontext jedoch keinen Sinn zu ergeben scheint, z.B. die Wörter *apřat* 'Schmied' und *plak* 'Fahne' in Beispiel 15. Oder aber kann die Antwort unter den onomatopoetischen Wörtern versteckt sein, wie z.B. *polan* 'Schneeballstrauch' in Beispiel 16.

14. *pǎltǎm pǎltǎm pǎltačaj, ǎspitǎrđa jazli karla karlađǎm tim tim tiađǎm.*
(= *aγaj βuj dem kuralmǎ*)

(Das Pflügen mit einem altmodischen Pflug)

15. *cip, cip, kup, kup, apřat plak đǎl đal.* (= *sũan*)

(Die Hochzeit)

16. *βiřt βuřt polan βuřt klũ-kũkũk.* (= *polan*)

(Der Schneeballstrauch)

In den Rätseln, die aus onomatopoetischen Wörtern gebildet sind, begegnet mehr Alliteration als in den anderen. Die für das Tscheremissische

charakteristische Figura etymologica verursacht ebenfalls in gewissem Umfang eine Alliteration; eine speziell zur Sprache der Rätsel gehörende Tendenz kann darin jedoch nicht gesehen werden.

Mitunter werden die Wörter durch verschiedene Endungen so verändert, daß sie deskriptiv klingen und der Satz wie Nonsense-Sprache wirkt. Jev-sevjev übersetzt das Rätsel (17.)

17. *izi izi iziña, toj toj tojmiška, Kuđi serka, mosna puniška.* (= *pârās*)
 ‘Klein klein klein, Messing-Messing-aus Messing, Ku *đ* ist grau, die Hoden haaring.’

(Der Kater)

Unterstrichen sind hier die “zusätzlichen” Suffixe: Sie gehören nicht zum Paradigma der Sprache. — An ein deskriptives Wort, das als Nomen agentis im Satz fungiert, können Suffixe von Nomina propria treten, wie *-βek* (*-bek*), *-met* und *-βi(j)*, wodurch gewissermaßen eine Personifizierung geschieht (18., 19.).

18. *izi pārtāβi den kuγu pārtāβi moγārēm korštāktarat.*
 (= *šuršo, puđi*)
 ‘Eine kleine *Pārtāβi* und eine grosse *Pārtāβi* tun dem Körper weh.’
 (Der Floh und die Zecke)

19. *tōrāštō tōšmet, omsa dūrāštō Jašmet.* (= *tōšak, šüksak*)
 ‘In der Hinterecke *Tōšmet*, bei der Tür *Jašmet*.’
 (Das Federbett, Kehricht)

Jašmet ist ein existierender Name, während *tōšmet* aus der Antwort, dem Wort *tōšak* ‘Federbett’ durch Hinzufügung des Nomen propria-Suffixes *-met* gebildet ist.

In der Beschreibung des Rätselgegenstandes, des erfragten Objekts, begegnen häufig alte tscheremissische Namen, von denen allerdings ein Großteil ursprünglich türkischer Herkunft ist, z.B. *Akman, Aksar, Antāksa, βajđi, Šajđi, Jamet, Jaykelđē* (Männer) und *Lāštalče, Kānalče, Jašpika, Kačēri* (Frauen). — Oft wird das Objekt durch den Namen eines nahen Verwandten näher bestimmt (20.) oder auch durch die Verwendung der 1. Person Singular (20., 21.). Da die Denotate der Rätsel normalerweise im häuslichen Bereich liegen, erscheinen auch Begriffe der unmittelbaren Erfahrungswelt als ihre Metapher. Die Verwendung von Verwandtschaftsnamen sowie der 1. Person Singular ist auch in anderen Kulturen charakteristisch für die Metaphern der Rätsel, vgl. z.B. Beuchat (1965: 197), wo dies für Rätsel der Bantu belegt wird.

20. *kočajŋ salmam kumâkten om ket.* (= *iðəm*)

‘Die Bratpfanne des Großvaters kann ich nicht umstürzen.’

(Die Tenne)

21. *ik mokšëm kum i kočkam* (= *munar*)

‘An meiner einen Leber esse ich drei Jahre.’

(Der Wetzstein)

*

Auf der Satzebene ist die Sprache der tscheremissischen Rätsel charakterisiert durch das Fehlen der Konjunktionen und die Kennzeichnung der Parataxe zweier oder mehrerer Sätze mittels der Hinzufügung des Possessivsuffixes der dritten Person, normalerweise ans Subjekt. Zum Lexikon des Rätsels gehören in unverzichtbarer Weise die onomatopoetischen Wörter, die auch allein den gesamten Frageteil ausmachen können. Zu den zentralen Elementen der Metaphern gehören ferner Nomina propria, Verwandtschaftstermini und Ich-Form.

SIRKKA SAARINEN

Literatur

- BEUCHAT, P.D. (1965), Riddles in Bantu. In: A. Dundes (ed.), *The Study of Folklore*. Englewood Cliffs.
- DUNDES, A. (1965), *The Study of Folklore*. Englewood Cliffs.
- SAARINEN, S. (Im Druck), Timofej Jevsevjevs Folklore-Sammlungen aus dem Tscheremissischen II. MSFOu.
- KAIVOLA-BREGENHØJ, A. (1977), Arvoitusten ilmaisutekniikka. In: *Arvoitukset-Finnish Riddles*. Pieksämäki.
- KANGASMAA-MINN, E. (1985), Suomen verbi-ilmausten kvantiteetista ja kvaliteetista. Virittäjä.
- KUUSI, M. (1967), Johdatusta sananlaskuston formula-analyysiin. Kalevalaseuran vuosikirja 47. Helsinki.
- SHELLBACH, I. (1959), *Das wogulische Rätsel*. Ural-Altäische Bibliothek. Wiesbaden.

Az osztják metrika másik oldaláról

1. Harminc éve, 1958-ban jelent meg az első önálló monográfia az obi-ugor metrikáról Robert Austerlitz tollából.¹ Közvetlen előzményének Steinitz alapvető, átfogóbb tematikájú, de sokkal vázlatosabb tanulmánya tekinthető.² Ennek első részében (OA II. 1–29) tárta fel Steinitz a hagyományos értelemben vett „metrika” rendszerét és alapszabályait *Der Versbau der ostjakischen (und wogulischen) Lieder* címen. Austerlitz művének központi anyagát ugyanazt a 19 é n e k e l t szöveg képezi, melyeket Steinitz jegyzett le serkáli és színjai adatközlőitől. Maga Steinitz is ezen énekek alapján fedte fel az osztják verstan sajátosságait. Mivel az énekek többsége serkáli nyelvjárású, a belőle levonható következtetések a szovjet nyelvészeti terminológiával „közép-obinak” nevezett osztjákok énekkultúráját tükrözik.

Az obi-ugorok e kultúrrégiója bonyolult képződmény. Északon a kazim-torkolati osztjáksággal határos, déli kiterjedéséről nincs biztos tudomásunk, mivel a nizjami nyelvjárású osztjákoktól délre eső csoportoktól az Irtis-torkolatig nincs folklór szöveganyag. Történetileg a Kodai voloszty és a szomszédos területek tartoznak hozzá — valaha az ugor lakosság kiemelkedő, központi obi területe volt. Etnikailag a népesség többsége osztják, kisebbsége obi vogul. A kölcsönös házasodás, részleges kétnyelvűség teljesen homogén kultúrát hozott létre. Néprajzi szempontból megkülönböztethető az ob-menti nagy falvak halász népessége és az Ob baloldalán párhuzamosan folyó Kis-Szoszva gyalogos erdei vadász lakossága. Nyelvi-leg az osztják serkáli (obi és kis-szoszvai), nizjami nyelvjárása, valamint

¹ Robert Austerlitz, *Ob-ugric Metrics*, FFC 174. Helsinki 1958.

² Wolfgang Steinitz, *Zur ostjakischen und wogulischen Volksdichtung*. In: *Ostjakologische Arbeiten II. (OA II)* 1941. *Ostjakische Volksdichtung und Erzählungen aus zwei Dialekten II*. Budapest 1976. 1–61. A sorozat további idézett kötetei: OA I. — *Ostjakologische Arbeiten I. Ostjakische Volksdichtung und Erzählungen aus zwei Dialekten I*. Budapest 1975. OA IV. — *Ostjakologische Arbeiten IV. Beiträge zur Sprachwissenschaft und Ethnographie*. The Hague–Paris–New-York 1980.

a vogulok obi nyelvjárása tartozik ide. Központi fekvése és a Kodai voloszty politikai jelentősége következtében a kultúra elemei lehetőségeik végső határáig csiszolódtak és különlegesen szabályos rendeződésű, szimetriára törekvő alakzatokat hoztak létre. A kötöttebb formák kevésbé kedveznek a variabilitásnak, így a részrendszerek — további fejlődési lehetőség híján — kissé merevvé váltak. Az énekkultúrában a szinte európai fejlettségű dallamok, melyek az újabb stílusréteg jellemzői, visszahatva másodlagosan újrendezték a szöveg poetikáját és metrikáját.³ A serkáli metrika, bár alapelveiben nem különbözik jelentősen az északibbaktól, jóval szabályosabb és áttekinthetőbb azoknál. Nem véletlen, hogy a későn (az 1930-as évektől) megismert serkáli énekes folklór alapján tudta megállapítani Steinitz az osztják metrika rendszerét és szabályait. Mivel műve az első átfogó munka volt és ezt Austerlitz még tovább fejlesztette, az obi-ugor verstan kutatói számára immár örökre a serkáli stílus lesz az etalon, amihez más csoportok metrikáját mérhetik — még akkor is, ha azok eredetibbnek és archaikusabbnak bizonyulnak a serkálinál. Maga a „közép-obi” osztják kultúra eltűnőben van. A fiatalok, ha beszélik is a nyelvet (ami egyre ritkább eset), a tradicionális anyanyelvi éneklést elhagyják.

Mikor Austerlitz 1958-ban strukturalista módon meghatározta azokat az elveket és alapfogalmakat, melyek keretében az obi-ugor metrikát leírhatónak tartotta, mindjárt az elején egy lényeges ponton szembehelyezkedett Steinitz korábbi, de szintén strukturalista jellegű felfogásával. Steinitz az osztják énekvers legkisebb szerkezeti egysége, a „versláb” (Versfuß) felől kezdte elemezni a szövegeket. Így jutott a verssorhoz és annak versláb/sor tipológiájához, ami a nyelvi struktúrákhoz képest fölérendelt szabályrendszer: kivétel nélkül minden sorra egyaránt vonatkozik. Ezután második lépésként érte el a mondat szintű nyelvi egységet, ennek keretében pedig a versláb szerinti és a szintaktikai szabályszerűségeket együtt véve figyelembe, elkülönítette a nominális és verbális alaptípusú sorokat.

Steinitz versláb-elméletét Austerlitz nem tartotta indokoltnak. A szövegek alapján magának a „verslábnek” a fogalmát sem látta szükségszerűnek — vagy tudományosan bizonyíthatónak (i.m. 29). Az obi-ugor „metrikát” kétoldali megközelítéssel leírhatónak vélte a versláb fogalmának bevezetése nélkül. A szabályszerűségeket egyfelől „minőségi”, azaz nyelvészeti elemzéssel állapította meg. Itt a SOV szórend alapján kimutatott mondat az az alapegység, amiből a szintaktikai összefüggéseknek megfelelően első lépésben a verbális sor, a továbbiakban pedig a nominális sorok különíthetők

³ Eva Schmidt, *Соотношение музыки, стихосложения и стиля в народной поэзии северных ханты*. CIFU 6(1985): 231–237.

el. A nominális sorok határainak megvonásakor az ismétlődés két típusa jelent segítséget: a formula jelleg és a parallelizmusok. A másik „mennyiségi” oldal, azaz a sorok tagolatlan szótagszáma felől egyidejűleg ellenőrizhető a szegmentális. Az adott énekre jellemző tipikus szótagszám keretén belül Austerlitz elemzése bizonyos különbségeket mutatott ki a fő sortípusok (verbális, centrális és bevezető nominális) vonatkozásában. Bár Steinitz és Austerlitz megközelítése eltérő volt, az obi-ugor (konkrétan serkáli osztják) metrikát mindkettő a maga rendszerében teljesen szabályosnak találta.

Magam is Steinitz és Austerlitz metrikai tanulmányai alapján kezdem vizsgálni azt a kb. 200 osztják éneket, melyek hangzóanyaga hozzáférhető volt számomra. Többségük saját gyűjtésem a serkáli és kazim-torkolati osztják területről, kisebb részük hanglemezeiről vagy más személyek magnetofonfelvételeiről vált ismeretessé és északibb, felső-kazimi, színjai vidékekről származik. A szövegek elemzésével párhuzamosan Lázár Katalin, a MTA Zenetudományi Intézetének munkatársa végzi a dallamok feldolgozását.⁴ Ílymódon előállt az az obi-ugrisztikában ritka szerencsés helyzet, hogy az énekek mindkét oldala: a szöveg és a zene egységes koncepciójú, összehangolt vizsgálat tárgya lehet. Számomra jelenleg az a legfontosabb következtetés, hogy minden szabálynak van valahol egy ellenszabálya, ami kis százalékos előfordulással hitelesíti a főszabályt. Addig is, míg a munka befejeződik és megjelenik az eredményeit összefoglaló kiadvány, itt röviden vázolok néhány kérdést, mely Steinitz és Austerlitz nézetkülönbségét érinti.

1.1. A „metrika” fogalmáról. Szakirodalmi utalások nélkül, futólag tisztázni kell elöljáróban, hogy mit értek a metrikai szint terminuson. E tekintetben még igen konzervatív vagyok. A verses szöveg akusztikai, grammatikai és szemantikai modelláló rendszerekben egyidejűleg kódolt, sokszintű szabályhierarchiának megfelelő nyelvi megnyilatkozása. Esztétikai minőségét még magasabb szintű modelláló rendszerek biztosítják, melyek az alkotó szubjektív, és a külvilág objektív valóságát összehangolva, az érzékletessé tétel különböző módzatait alkalmazzák. A metrikus szint azokat

⁴ Lázár Katalin vonatkozó közlései: Egy osztják dallam két változata. Zenetudományi Dolgozatok. Budapest 1982. 301–322. On a New Ostyak Folksong Collection. International Kodály Conference. Budapest 1982. 245–258. Variálás az osztják énekekben. Zenetudományi Dolgozatok. Budapest 1984. 199–208. Tercingadozás és hangkészlet az obi-ugor dallamokban. Zenetudományi Dolgozatok. Budapest 1986. 129–149. Некоторые особенности вокальной народной музыки обско-угорских народов. CIFU 6. 1985. 289–293. Egy motivikus szerkezetű osztják dallamtípusról. Zenetudományi Dolgozatok. Budapest 1987. 213–217.

a szabályokat tartalmazza, melyeket a hagyományos művek szűkebb értelemben vett „versmértéknek” neveznek. Jellemzője, hogy a nyelv akusztikai egységei közül a szótaghoz kötődik: ezen egység tucatnyi jellemzőjéből egyeseket kiemelve ismétlődési szabályokat ír elő. A metrum tehát a szótag szintű szabályok rendszere, függetlenül attól, hogy a szótag mely jegyét (szám, időhossz, képzésintenzitás, hangmagasság, a magánhangzó minősége) veszi a szabályos ismétlődés alapjául. Mivel a szótag egyidejűleg szolgál hordozóelemként a tisztán akusztikai és a nyelvi szinten, a szabályok eredetileg a *h a n g z á s* alapján jöttek létre. A nyelvi kötöttség abban jelentkezik, hogy a verses szöveg bizonyos, a köznyelvben is létező szabályokat kiterjeszt, abszolutizál. Példaként említhető, hogy az obi-ugor metrika egyik legalacsonyabb szintű, s ezért legszélesebb hatókörű szabálya a tisztán akusztikai értékű szótaghoz kötődik. A nyelvi szótagszerkesztési szabályok egyike az, hogy két magánhangzó nem állhat egymás mellett, ez azonban a szóhatárnál érvényét veszti. Az énekvers *m i n d e n* helyzetben feloldja e törlési szabályt: két magánhangzó szóhatáron sem kerülhet egymás mellé, akár a soron belül, akár a sorok határán helyezkednek el. Torlódásukat minden esetben félmagánhangzók (*γ, w, j*) betoldásával kell elkerülni.

Akusztikai szerveződése nemcsak a nyelvnek van, hanem a zenének is. A zene bizonyos mértékben hasonló hangzási jegyek ismétlődési szabályait írja elő, mint amilyenek a nyelvben is jelen vannak (a hangok száma, hossza, intenzitása, magassága, hangszíne). A hagyományos kultúrákban a zene és a metrikus szöveg eredetileg oly szorosán összefonódik, hogy nem az egyik vagy másik hiányáról beszélhetünk, hanem legfeljebb dominanciájuk különböző mértékéről. Vonatkozik ez azokra az esetekre is, mikor a zenei oldal az európai fülnek nem hat dallamosnak vagy szabályos ritmusúnak. Ugyanígy a szótagszintű szövegszerveződés is kelthet olyan érzetet, mintha szabálytalan vagy nyelvileg motiválatlan lenne. A két oldal ugyanis csak egymás viszonylatában létezhet és válhat értelmezhetővé. És itt merül fel az a kérdés, hogy az obi-ugor kultúrában mi az a jegy, ami összeszervezésük alapjául szolgál.

1.2. A hangsúlyok típusairól és funkcióikról. A töltőelemektől megfosztott alapszöveggel dolgozó elődökkel ellentétben Steinitz és Austerlitz számára nyilvánvaló volt, hogy az obi-ugor népi vers énekvers, és csak a teljes énekelt szövegen lehet a metrikát tanulmányozni. Kettejük közül Steinitznek volt alkalma igazi hangzóanyag elemzésére. Ő azonban az osztják metrika leírásakor adós maradt két alapvető kérdés részletes megvilágításával: 1. Milyen alapon állapította meg a „verslábak” határait? 2. Mi az a jegy, ami a szótagokat önálló egységgé, „verslábbá” csoportosítja?

Az első kérdés megoldására az alábbi kijelentésből következtethetünk némi utánjárással. „Der *V e r s a k z e n t*, die Hebung fällt fast ausnahmslos mit dem *W o r t a k z e n t* zusammen z.B.

ǰ̣j nē | me·mna | nē·mij | ta:jəm,
kē·jjem | nio·χəs | mu·rat | ā·jnāj
nē·mijem | tu·t't'i | γi:jət | ta:
i·n sī | te·m ke | ju·pə | na:
tā·ntəγ | a·sə | ma·t ju | re·mna...”

(OA II.3. — a kiemelések tőlem — S.É.)

Steinitz itt lábjegyzetben jelzi, hogy egy egyszótagú és egy háromszótagú szó kapcsolatában az utóbbi főhangsúlya a második szótagra kerülhet, különösen ha az hosszú magánhangzót tartalmaz. A példa valóban megfelel a nyelvi szabálynak. Ha megnézzük a Kazimi istennő medveünnepi táncénekét, amelyből a példa származik (OA I. 363–369), először a sorok változó szótagszáma ötlük a szemünkbe. Egymás mellett ilyen sorokra bukkanunk:

nowijem kat'ə χorasəγ āj nāj (10 szótag)
nēmen tūt't'iγijetta (7 szótag)

‘Kleine Schaitanin von der Gestalt einer weissen Katze’ — so wird
 mein Name verbreitet’ (70–71. sor)

Miért változik a sorok szótagszáma? Aki járatos a serkáli osztják éneknyelvben, az tudhatja, hogy az első sor hossza nyelvileg indokolatlan: *nowə kat'ə χorpə āj nāj* alakú is lehetne (8 szótag). A választ megkapjuk, mihelyt megkeressük az ének dallamjegyzését:

A

1. ja - na ā - ri - γi - jət - tem,
 6. lu - ki - jen pu - ka χo - mə - ta tō - rə.

B

2. ja - na mōn' - sī - γi - jət - tem!
 7. wā - si - jen pu - ka χo - mo - ta tō - rə...

(OA II. 299)

A szótagszám tehát a zenei ritmusképlet és ennek variálódása miatt ingadozik. Nyilván a szövegnek is lehet némi hatása e téren, hiszen a szavak

hossza és a változatosság igénye szintén előidézhethet változásokat a szótag-számban. Míg Steinitz a „Versakzent” és „Wortakzent” fogalmával operál, a „verslábak” határai szemelláthatóan a *z e n e i h a n g s ú l y* (tak-tuskezdetek) elhelyezkedése szerint vannak kijelölve. Nem nehéz elképzelni, hogy ha a zenei ritmus egy 3 3 3 3 szótagszámú képletet írna elő, akkor a hangsúlyok nem helyeződnének át a páros szótagokra, hanem végig az első szótagokon lehetnének — mint ahogy ez az alább közölt kazim-torkolati énekben látható. A nyelvi hangsúlyszabályok csak a lehetőségeket adják, a megvalósítás úgy a konkrét beszélt nyelvi megnyilatkozásban, mint az ének-szövegekben szélesebb összefüggések szerint történik. Maga Steinitz többször utal művében a dallam és a szöveg viszonyára. A versmértékekkel kapcsolatban megjegyzi, hogy egyrészt ez, másrészt a dallam határozza meg a töltőelemeket, amik a rövid köznyelvi szavakat megnyújtják a metrum kívánta terjedelemig, ritmikai variálódást tesznek lehetővé és összehangolják a szövegsorok szótagszámát a dallamsor hangjaival (OA II. 4). Számunkra egyelőre az a tanulság, hogy első lépésként a *v a l ó b a n e l h a n g z ó*, azaz a *z e n e i* hangsúlyokat kell figyelembe venni.

Ezzel már közeledünk a második kérdés megoldásához. Steinitz így jellemzi a „verslábakat”: „Die zweisilbigen Versfüsse sind Trochäen, die dreisilbigen Daktylen, d.h. die *H e b u n g* fällt auf die erste Silbe” (OA II. 3). A „Hebung” szót az előbbieken idézett mondatban a „Versakzent”-tel azonosítja. Austerlitzet — és engem is⁵ — megtévesztette Steinitz következetesen időmértékes terminológiája. Egy röpke pillantás meggyőzi az embert, hogy a „verslábaknak” semmi köze a magánhangzók mennyiségi jegyeihez (Austerlitz i.m. 28). Steinitz, ha kissé szokatlan szóhasználattal is, de világosan jelzi, hogy a hangsúlyokat veszi figyelembe — csak éppen nem emeli ki őket, nem azonosítja a rendező elv jegyével. Hangsúlyjelöléses szövegpéldájának szegmentálása is bizonyíték erre. Amit közöl, tulajdonképpen az, hogy a „versláb” olyan metrikai egység, melyben egy hangsúlyos szótagot néhány hangsúlytalan követ (vagy nem követ). Hangsúly nélkül nincs versláb. Ebből adódna, hogy az osztják verselés szervezőeleme a hangsúly.

Steinitz kijelentései valójában azért megtévesztők, mert egyidejűleg keményen bírálja a korábbi magyar kutatókat, akik nem értették az obi-ugor verselés lényegét (és azt hangsúlyosnak tartották) (OA II. 1, 24). A kutató saját kultúrája természetesen befolyásolja egy idegen kultúra olyan bonyolult jelenségének felfogását, mint az énekvers. A magyarok a magyar hangsúlyos verseléshez érezhetik hasonlóknak az obi-ugor énekverset — bevallom, hogy én is azt teszem. Lehet, hogy Steinitz a német hangsúlyváltó verselés

⁵ Schmidt Éva, W. Steinitz: Ostjakische Volksdichtung und Erzählungen aus zwei Dialekten I. Ethnographia 90(1979): 294–297.

mintájára fogta fel, amiben a hangsúlyos és hangsúlytalan szótagok változása az időmértékes hosszú-rövid szótagok képleteire emlékeztet. Talán innen ered terminológiája és az a tény, hogy a verslábakat azonos minőségűnek tartja.

Eddig a következő hangsúlytípusokat említettük: 1. zenei hangsúly, amely hangzik és meghatároz bizonyos alapritmust; 2. nyelvi hangsúly, amely a szöveg hangsúlymegoszlásának lehetőségeit tartalmazza és 3. metrikus vagy vershangsúly, mely az előbbi kettő közt helyezkedik el. Nyilván az a kívánatos, hogy e három különböző szint hangsúlyai egybeessenek, de ez aligha oldható meg egyszerűen, hiszen a szintek ismétlődési szabályai külön rendszereket alkotnak.

1.3. A hangsúlyok minőségéről. A dallam zenei hangsúlyairól tudjuk, hogy fő- és mellékhangsúlyokra oszlanak. Ha a metrikus hangsúlyok és a nyelvi hangsúlyok egybeesésének mértékét vizsgáljuk, pl. a négy hangsúlyt tartalmazó sorképletekben a következő hierarchikus rendszert kapjuk:

1. az 1. hangsúly szókezdő főhangsúlyos szótagra esik: 100%
2. a 3. hangsúly szókezdő főhangsúlyos szótagra esik:
 - a. főszabály: nominális sor: 100%
 - b. mellékszabály: verbális sor: 10% alatt
3. a 3. hangsúly a szó mellékhangsúlyos szótagára esik:

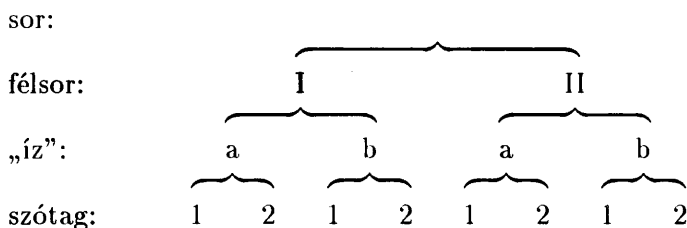
verbális sor: kb. 65%

ellenőrzése: nominális sor: 0%
4. a 2. és 4. hangsúly bármilyen hangsúlyos szótagra esik: kb. 65%.

A nyelvi hangsúlyokon a s z ó h a n g s ú l y értendő. Az arányok hozzávetőlegesek, hiszen a versmértékek szótagszáma és a helyi stiláris hagyományok miatt az ingadozás elég erős. Következtetés: az 1. és 3. hangsúly más minőségű, mint a 2. és 4. hangsúly. A 3. hangsúly szabályossága 100 százalékos, ha figyelembe vesszük, hogy a kivételt képező verbális sorokban is mindig egy meghatározott szótagra kerülhet csak, sehova máshová. Ehhez képest a 2. és 4. hangsúly minden további bonyodalom nélkül lecsúszhat a szóhangsúlyról — vannak olyan énekek, ahol szinte ritkábban esik egybe vele, mint ellenkezőleg. Az 1. és 3. főhangsúly, a 2. és 4. mellékhangsúly. A főhangsúlyok egybeesése a zenei főhangsúllyal kötelező.

A kapott metrikai egység a félsor, aminek önállóságát Steinitz a névutók, valamint a hatverslábás sortípus kapcsán elismeri. A félsoron belül — az ellenszabályt alkalmazó verbális sorok kivételével — minden szótagrendezési műveletet be kell fejezni. A dallamban a félsor önálló motívum lehet. Ilyenkor a szövegsor szintagmája a félsor-metszet mentén szétválasztható és a félsor önállóan énekelhető. Az obi-ugor metrika egyik legfontosabb operatív eleme a félsor.

Ezek után pl. a felező nyolcas szerkezete így ábrázolható:

Bármely szótag metrikai helyzete tökéletesen meghatározható így: IIa2 — a második félsor első „ízének” második szótagja.

1.4. A szintaktikai szegmentálásról, nominális és verbális sorokról. Amikor Austerlitz nem fogadta el Steinitz „verslábait”, nem tett mást, mint hogy hű maradt a tudományosság elveihez. Ő nem hallhatta az énekeket, Steinitz pedig, néhány kivételtől eltekintve, nem jelölte a hangsúlyokat. Maradt tehát a másik út: a szintaktikai elemzés. Austerlitz meglátása kitűnő volt, mert az obi-ugor verselés a metrumhoz kötötten olyan szigorú szintaktikai szabályokat ír elő, hogy méltán nevezhetnénk hangsúlyos szintaktikus verselésnek.

Mindkettejük számára nyilvánvaló volt, hogy a verselés e jellegzetesége nem a szűk értelemben vett metrikából származik, mely csak a keretet nyújtja. Alapja a főnévi utótagú, összetett jelzős szerkezettel ellátott sorok formula jellege, ezek az énektől függetlenül is ismeretesek. A metrika azt határozza meg, hogy legalább egy sort kell kitölteniük. Ha több sorra terjednek, a nem főnévre, hanem pl. melléknévi igenévre végződő sorokat *f ü g g ö s o r n a k* nevezhetjük, és kimutatható néhány rájuk vonatkozó metrikai szabályszerűség is. Az obi-ugor kultúrában a fontosabb fogalmakhoz két sztereotípa van hozzárendelve, pl:

<i>nõwə jŷkəp tantəj ās</i>	<i>as pānət ar wəš</i>
‘fehérvizű táplálékos Ob’	‘Ob menti sok város’
<i>nõwə jŷkəp χūtəj as</i>	<i>tər pŷjət ar wəš</i>
‘fehérvizű halas Ob’	‘áradmántó menti sok város’

Az egyik sztereotípa a jelzős szerkezet, a másik a parallelizmus. Közülük a parallelizmus az én rendszeremben nem tartozik a szótag szintű metrikához, hanem megközelítően azt a helyet foglalja el, amit rímtannak mondhatnánk. Így minden további nélkül alkalmazhatók rá a rímtani fogalmak: hívó, felelő, páros, kereszt stb. parallelizmus.

Ha feltesszük, hogy egy mondat minden elsőrendű mondatrésze egy sornyi formula, akkor a mondat végén egyedül marad a köznyelvben 2–3 szótagos igealak. A négyhangsúlyos versmértékben ennek 6–12 szótagnyi

sort kell kitöltenie. Nota bene Steinitz is csak ebben a versmértékben használja a nominális és verbális sor fogalmát (OA II. 5)! Ilyenkor különleges szabályokra és operációkra van szükség. A hangsúlymegoszlás a 3., azaz a sorfelező főhangsúly szabályának megfordítására fog alapulni, amennyiben ezt a szókezdetről átteszi a szóbelseji hangsúlyhelyre. Ez tulajdonképpen a nominális sorfelező hangsúlyszabály ellenőrző mellékszabálya. Az ilyen verbális sor *metrikus verbális sornak* nevezhető. Szerkezete:

Šer.	$\acute{m}a \acute{t}ám$ $\grave{j}\acute{o}\chi ti$ $\acute{\gamma}ijet$ $\grave{m}em(a)$	‘én megérkeztem’
	nominális tő $\underbrace{\hspace{2em}}$ part.+Px	
	rész, $\underbrace{\hspace{2em}}$ töltőszótag	
	helykitöltő $\underbrace{\hspace{2em}}$	
	jellegű freqv. képző	
	(/ = főhangsúly, \ = mellékhangsúly)	

E megoldásnak két altípusa van aszerint, hogy a testesebb *-ijat-* képző alkalmazásával keresztüllúzódik-e három „ízen”, vagy valamilyen rövidebb képzővel csak két „ízt” tölt ki:

Šer.	$\acute{m}a \acute{t}ám$ $\grave{j}\acute{o}\chi ti$ $\acute{\gamma}amcm-$	}	$\grave{s}i\grave{\gamma}a, \grave{i}je, \grave{i}si$ + (töltőszótag)
Kaz.	$\acute{m}a \acute{t}ám$ $\grave{j}\acute{o}\chi ti$ $\acute{\lambda}amem-$		
Syn.	$\acute{m}a \acute{t}ám$ $\grave{j}\acute{o}\chi ti$ $\acute{l}imem-$		

Az utolsó „ízben” a névszói nagyító, ill. kicsinyítőképző áll az ige mögött. Az igen közkedvelt *-ísi* nem értelmezhető, de kb. olyan helyzetekben fordul elő, mint az *-ije* kicsinyítőképző. Az ige-től hoz illesztett képzők egy része nyelvjárás szerint változik.

Nem ez az egyetlen verbális sor megoldás, ami metrikus szabályhoz köthető. Ellenőrző mellékszabályként létezik olyan szerkesztésmód is, ahol a nominális rész betölti az első félsort, az ige pedig az egész másodikat pontosan olyan alakban és hangsúlyokkal, mint a sor két középső „ízét” elfoglaló ige. A különbség csak a hangsúlyminőségek cseréje. Ez a séma nemcsak a verbális sorokban fordul elő, hanem minden olyan sorban, ahol az utolsó szónak félsornyi terjedelműnek kell lennie, pl. a függő melléknévi igeneves sorokban, az értelmező jelzős „személynév + rokonsági terminus” típusú sorokba, ahol a főnév kicsinyítőképzős alakja van ugyanolyan módszerrel elrendezve, mint az ige. Az ilyen sorok mintegy tipológiai átmenetet képeznek az olyan verbális sorok felé, melyek hangsúlymegoszlása semmiben sem

különbözik az átlagos nominális sorétól: az ige az utolsó néhány szótagot tölti ki. Az előbbi típus példái jól megfigyelhetők énekszemelvényünkben. A szótag szintű szabályokkal dolgozó verstanban csak azokat a verbális sorokat érdemes megkülönböztetni, melyek valóban speciális szabályok szerint rendeződnek.

1.5. Még egyszer az énekvers rendező szintjeiről. Kétségtelen, hogy a dallamok, ritmikai és hangsúlyképletükkel egyetemben, a szövegtől függetlenül is léteznek. Különösen szembeötlő ez az olyan „ad notam” jellegű énekkultúrában, mint az obi-ugor. A közimert dallamokra bárki maga költi a közismert formulákból álló szöveget és a viszonylag állandósult szövegű, de hosszú énekeket is inkább minden alkalommal újraszerzik, semmint megismétlik. Az énekesek tulajdonképpen azt tanulják meg hallásból, hogy helyi stílushagyományuk szerint a dallam hangsúlyainak milyen egybeesése kívánatos a szöveg hangsúlyaival és hogy ezt milyen töltőelemekkel lehet elérni. Ugyanazokat a formulákat különösebb nehézség nélkül éneklük különböző szótagszám- és hangsúlymegoszlási variánsokban a dallamritmus követelményei szerint. Természetesen fogalmuk sincs a vers mibenlétéről — nincs is ilyen fogalom az osztják nyelvben. A metrikusan rendezett, azaz töltőelemek segítségével szabályos hangsúlymegoszlásúvá tett szöveg számukra egyszerűen „ének” (*ar*) akkor is, ha az európai fül a zeneiség minimumát sem fedezi fel benne. Viszont az ő fülüket is sérti a szabálytalanság.

Az énekvers rendező szintjei a következőképp foghatók fel:

Zenei:	a dallamritmus hangsúlyképlete
Prozódikus:	áteresztő és összehangoló szabályok
Metrikus:	a szövegsor rendszerré szervezett hangsúlyképlete
Nyelvi:	szóhangsúly lehetőségek

Ezidáig nem beszéltünk a prozódikus szintről. Ez határozza meg, hogy a csak elvontan létező metrikus hangsúlyképlet és a hangzó zenei hangsúlyképlet összehangolásában milyen megoldások megengedettek, min hogyan kell változtatni vagy mi törlendő. Ha egy ének hangsúlyai rendre eltérnek a nyelveiktől, akkor nem a szabályok létét kell vitatni, hanem az ének prozódíája gyenge. Ezt a szintet — hangzóanyag hiányában — korábban nem vizsgálták. Hatókörébe tartozik pl. a dallam 1–2 szótagnyi „lecsúsztatása” a szövegről, amiről Steinitz expedíciós naplója is megemlékezik: a szövegsor utolsó szótagját a következő dallamsor első hangjára éneklük (OA IV. 403). A szabályosnak tűnő serkáli énekekben a 2. hangsúlyt (1. mellékhangsúly) egy szótaggal el lehet csúsztatni a metrikus hangsúlytól az egész énekben. A nominális sorokban, ahol a hangsúlyok különben is a legváltozatosabb helyekre eshetnek, ez nem tűnik fel. A verbális sorokban azonban nagyon

meglepő, hogy a hangsúly nem az ige első szótagjára kerül, hanem a mellette levőre. Steinitz versmérték korrekciói (pl. OA I. 176 — OA II. 22) is e szintre tartoznak!

A dallam és a szöveg összehangolását magasabb, már nem metrikus szintek is meghatározzák. Ide tartozik a dallamsorok sorrendi- és variációs szabálya a szövegsorokhoz képest. A kívánt egybeesések, pl. a dallam záró-sorának összehangolása a mondatvéggel, könnyen megoldható a dallam-sor ismétlésekkel és a parallelizmusok változataival. Az ilyen szabályszerűségek — bár egyes helyi stílusokban vagy énekeseknél előfordulhatnak — nem jellemzőek az obi-ugor énekkultúra. A dallamstrófa, jobban mondva inkább sor~sorrend, szinte teljesen független szokott lenni a szövegtől. A legbonyolultabb megoldások az ún. félsormotívumos dallamoknál keletkeznek. Itt nincs igazi dallamsor, hanem a félsornyi motívumok előírt összekapcsolódási változatai, melyek mindenre való tekintet nélkül hullámsorok végig a szövegben. Az olyan jelenség, hogy a kezdőmotívum a verbális sor igéjének közepétől indul, a legváratlanabb helyeken állhat elő. A motívumok önállósága miatt sokszor nemcsak egy, hanem két félsort is alkalmaznak a szövegben. Ha ráadásul a dallam el van csúsztatva a szövegsortól, az ének szegmentálása alig kivehető. A lejegyző eleinte még számolgatja a nominális sorok szótagszámát, de néhány félsor után felhagy vele. Próbál egy metrikus verbális sort találni, ahol remélheti, hogy az énekes nem az ige közepétől kezdi a metrikus szövegsort (bár ez sem lehetetlen). Végül eltévedve nem tehet mást, mint hogy előveszi Austerlitz metrikáját.

2. Az alábbi kazim-torkolati ének sokban eltér a megszokott serkáli metrikai megoldásoktól — és van benne néhány egészen különös jelenség.

A kazim-torkolati osztjákok a Nagy-Ob jobb partján, valamint a Nagy-és Kis-Ob közti terület néhány falvában élnek. Halász életmódot folytatnak és nem kazimi, hanem obi osztjáknak tartják magukat. Az ifjúság nyelvismerete kielégítő, de a hagyományos éneklést már nem gyakorolják. Az újabb, bonyolultabb dallamú stílusrétegre — mint az egész északi vidéken általában — a számunkra serkáliának tűnő metrika jellemző. Az archaikus kultikus énekek őrzik a régi megoldásokat.

A jelen medveünnepi szellemtánc éneket Joszif Griskintől (55 éves) vettem fel Tugijániban (*tük-jakaj kqrt*) 1982 nyarán. Joszif Griskin apja sámán volt, így ő is jártas a kultikus éneklésben. Régebben közkedvelt szereplője volt a medveünnepeknek. Intelligenciája, határozott személyisége nem kultikus-, hanem kiváló brigádvezetővé tette. Egy estényi és egy magnetofonkazettányi terjedelemben lenyűgöző bemutatót tartott kedvemért a medveünnepi folklórból. Az énekeket régen nem adta elő — ez látszik is a szövegek hevenyészettségen — de egy-egy hosszabban kitartott hang alatt

nehézség nélkül összerendezte a következő sort. Ha belezavarodott a szövegbe, egy metrikai „íz” kihagyásával azonnal javított, otthonosan használva a sorok kettétörésének módszerét. Ritka megoldás a 13. verbális félsor, és méginkább az ezt követő negyedsor (!), amivel a dallamot zökkenőmentesen kiigazította.

Az énekrészlet Kaltes istennő medveünnepi szellemtáncához tartozik, az utolsó éjszakán adták elő. Versmértéke az e műfajban közkedvelt, szent 3 3 3 3 képlet — a legnagyobb szótagszámú négyhangsúlyos metrum. Ez lehetővé teszi, hogy a hangsúlyok mindig az első szótagra essenek, az „íz” utolsó szótagjában pedig szabályosan ismétlődhessen ugyanez a töltőhang.

Lázár Katalin jellemzése a dallamról. A két invariáns sor:

A dallam két fő hangja az alaphang és az egy szekunddal fölötte levő hang (a kottában *g* és *a*). Általában minden sor egy kvarttal/kvinttel magasabban kezdődik. A hangsúlyos helyeken — fő- és mellékhangsúlyok esetében egyaránt — előfordul, hogy a nyomaték következtében a hang lejjebb, illetve olykor feljebb szól. A kitartott hangok második felét az énekes gyakran meglebegteti.

Az éneklésmód sajátosságai közé tartozik a hangmagasság ingadozása, továbbá az a jelenség, hogy a dallam bizonyos helyein eltérő magasságú hangok jelentkezhetnek egymás variánsaként (esetünkben a sorok elején pl. *c* és *d*). A ritmusra is jellemző a hangok hosszúságának ingadozása. Aprózás nincs.

A dallamszerkezet alapegysége a sor, ami végig AB képletben ismétlődik. (Hozzáteendő: a sorkezetek erős nyomatéka miatt a magánhangzótorlódások nincsenek feloldva — S.É.)

... leszálló nagy áradmánytó
egy vadmadár leszálló nagy áradmánytó,
öblös tó öblénél
kicsoda lakozik?

5. Kis leány élet/idejét/ /elő/írva
szerencsés fiú élet/korát/ /elő/írva
anya, én lakozom.

Táplálékos Obom forrásánál
tavaszi vadma/dár/.. leszálló...

10. ... vadmadár leszálló nagy áradmánytó/nál/
ezt írva lakozom
ezt... élet/idejét/ írva
lakozom én,
anya...

15. Arany hajszál fonatos nagy úrnő
anyám mondotta múltkor:
tavaszi vadmadár leszálló nagy áradmánytó/nál/
egy jávorbőr fedte házban
egy vadbőr fedte házban
20. lakozik anyám bizony.

... Aat-man (p) wɒn Aor (p)

i - jem (p) (8) ɒwɫax (p) Aat-man (p) wɒn Aor (p)

pã - teŋ (p) Aa - ri (jp) pã - tem (p) xɔ̃ - ši (jp)

xɔ̃j - tem (p) (8) ɒm - si (jp) Aa - taA (u) (8) e - wi (jp)?

a - jem (p) (8) e - wi (jp) nɒp - tɔA (p) xɔ̃s - man (p)

ð - jaŋ (p) pð - ɟɒm (p) jĩ - sɔA (p) xɔ̃s - man (p)

aŋ - ki, ma (8) ɒm - si (jp) Aa - tem (p) - (8) is'i (jp).

Aantəŋ (p) asi (jp) tɥ - jem (p) γδ - ti (ju)
 tɔ - wi (jp) (χ) əw... Aat - maŋ (p)...
 ... əw - laχ (p) Aat - maŋ (p) wɔn Aɔr (p)
 si - tem (p) χδδ - man (p) (h) əm - si (ju) Aa - tem (p)
 si - tem (p)... nɔp - toA (p) χδδ - man (p)..
 ma (h) isi (jp) (h) əmstem (p).
 əŋki (jp).
 sɔr - ni (jp) pɔt (p) sew - pi (jp) wɔn naj (p)
 əŋkem (p) mɔl - xa (jp) nɔz - mi (jp) Aɔ - maA (p).
 tɔwi (jp) əwlaχ (p) Aat - man (p) wɔn Aɔr (p)
 IAA (jp) nɔp - sδχ (p) laŋkmaŋ (p) χɔtən (u)
 ɥ - jem (p) wɔj - sδχ (p) laŋkmaŋ (p) χɔ - tən (p)
 əŋkem (p) si pa (ju) əm - si (jp) Aa - taA (u).

SCHMIDT ÉVA

Nyelvtani tudnivalók,

amelyek e rövid szöveg megértéséhez szükségesek: a rejtvényben három ige szerepel, amelyből kettő, *to?wčit* 'verj le' és *mynert* 'törj fel' határozott igeragozású egyes szám második személyű felszólító módú igealak, amelyben a *-t* személyrag, a harmadik ige a létige kijelentő mód egyes szám harmadik személyű alakja, *ikε* 'van'. Szerepel a rejtvényben egy egyes szám első személyű névmási alak, *mana*, mégpedig két funkcióban: a felszólító módú igealakok mellett akkuzatívuszban, a létige mellett pedig datívuszban. A genitívusz ragja *-an*. A lokatívusz egyes szám harmadik személyű birtokos személyjellel összeolvadt rajta *-nta*.

Megjegyzések a fordításhoz

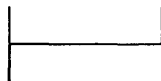
A kamasszban nincsenek igekötők, a fordítás azonban suta lett volna, ha elhagytam volna az első két ige mellől az odakíváncozó igekötőket. A *t'ér* szót, melynek a Donner-féle szótárban megadott jelentése 'Mitte, середина' 'mag'-nak, a *šyjj* szót pedig, amelynek ugyanott megadott jelentése 'Magen, Bauch; Inner-; Inneres' 'közép'-nek fordítottam, a két szó alkotta birtokos szerkezetet pedig 'mag közepé'-nek, mivel a szószerinti értelmű 'közép belseje' fordítás, különösen, ha még hozzávesszük a vele együtt előforduló jelzőket, meglehetősen nehézkes lett volna.

Szintaktikai elemzés

A kamassz a legtöbb uráli nyelvhez hasonlóan rectum — regens szórendű nyelv, amely szintaktikai jellemzőnek nagy jelentősége van a mondatok illetőleg a verssorok szerkesztésében. A rejtvény második két sora erre a szórendre is épül. Az első sor azonban éppen ennek a szórendnek az *i n v e r z i ó* j á t mutatja, aminek modális oka van: a felszólító módú alakok megkövetelik, a létige harmadik személyű alakja pedig megengedi a szórendnek ezt a transzformációját. Az első sor három párhuzamos mondatértékű frázisból áll:

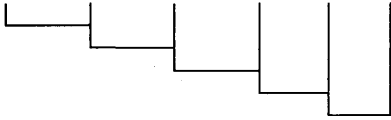
<i>to?wčit mana</i>	'verj le engem'
<i>mynert mana</i>	'törj fel engem'
<i>ikε mana</i>	'van nekem,'

melyek belső szintaktikai hierarchiája a következő diagrammal ábrázolható:

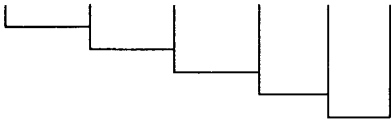

A második két sor szintaktikai szerkezete teljesen azonos és a rectum–regens szórendre van alapozva:

tarsapi t'ērən šyjynta kymy t'ēr ike 'szőrös mag közepén piros mag van

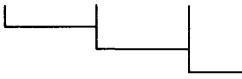

kymy t'ērən šyjynta náamka t'ēr ike 'piros mag közepén édes mag van.'

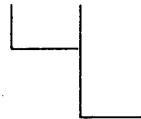

E két sor mindegyike két frázisból áll: egy független és egy függő frázisból. A független frázis egy predikatív szintagma, a függő frázis pedig egy lokatívusban álló jelzős és birtokos jelzős szintagma. A két frázist szintaktikai szünet választja el egymástól; ezt és a kettejük hierarchikus különbségét „elcsúsztatással” ábrázolhatjuk:

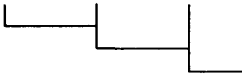
tarsapi t'ērən šyjynta

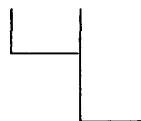
kymy t'ēr ike

kymy t'ērən šyjynta

náamka t'ēr ike

Az első sor tehát szintaktikailag élesen elkülönül a második kettőtől: ez három mellérendelt frázisból áll, azok csak kettőből, de közülük az első alá van rendelve a másodiknak, továbbá: a második kettő sor szórendje rectum–regens, az elsőé pedig ennek a fordítottja.

Metrikai elemzés

A sorok szótagszám-viszonyai (a kamassz nyelv prozódiai tulajdonságai közül csak ezekre támaszkodhatunk elemzésünkben) megerősítik a szintak-

tikai elemzés mutatta képet. Az első sor 3 négyszótagos k o l o n ból (ez a frázis metrikai megfelelője) áll, a második két sor pedig két k o l o n ből, amelyek szótagszám szerinti megoszlása 8|5 illetőleg 7|5:

1. sor	4		4		4	=	12
2. sor	8				5	=	13
3. sor	7				5	=	12

A k o l o n o k tovább oszthatók l á b a k r a (ezek a szó metrikai megfelelői):

1. sor	2		2		2		2		2		2
2. sor	3		2		3		2		1		2
3. sor	2		2		3		2		1		2

Az első és harmadik sor, amely 12 szótagszámú, közrefogja a 13-as szótagszámú második sort. Ugyanígy szimmetrikus megoszlást láthatunk a második két sor második kolonjaiban (2|1|2), sőt a második sor első kolonjában is (3|2|3), csak a harmadik sor első kolonja „lóg ki” ebből a szimmetriából (2|2|3). A sorok közötti és a sorokon belüli szimmetriák között az a különbség, hogy az előbbi esetében a tengelyt képező egység a hosszabb, míg az utóbbiak esetében a szimmetrikus lábak a hosszabbak és a tengelyt képező lábak a rövidebbek. Korábbi írásomban e metrikai szimmetriákat neveztem „metrikai hintának”. Az első sorral most nem számolva a második két sort alkotó kolonok egymás között nem egyenlő szótagszámúak és így szimmetrikusak sem lehetnek. A második sort alkotó két kolon szótagszám-aránya 8|5, a harmadiké 7|5. Az első és második kolon közötti aszimmetria föloldására a lendületét veszítő hinta csökkenő kilengése szolgálhat mintául: a második kolon az első kolon kisebb intenzitású megismétlése (a második sort véve például) ilyenformán, hogy 3|2|3 megismételve 2|1|2.

Stilisztikai elemzés

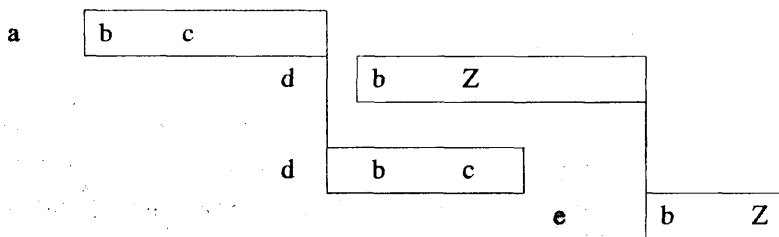
A pusztán szintaktikai elemeken és a szintaktikai elemekre épülő numerizáción túl, de még mindig a formális elemzés határain innen, a stilisztikai eszközök (ismétlések, azonosságok, párhuzamosságok) számbavétele a rejtvény szerkezetének újabb mélységeit tárja fel előttünk. A szemlélhetőség és a könnyebb kezelhetőség kedvéért hadd jelöljem az igéket az ábécé végéről választott nagybetűkkel: X, Y, Z, esetleges személyi vonatkozásukat (hogy lehetnek 1. vagy 2. személyűek) képviselje a melléjük írott szám: X2, Y2 (a harmadik személyű igealakokat nem jelöljük), a személynévmásokat csak számmal jelöljük: 1, a főneveket pedig az ábécé elejéről vett kisbetűk fogják

képviselni: a, b, c, d, e. A szintaktikai hirarchiát jelzendő a függő frázisokat egy sorköznnyire elcsúsztatva a független frázisok elé és fölé fogjuk írni, a sorrendben első azonosságot pedig egymás alá. A következő kép tárul elénk:

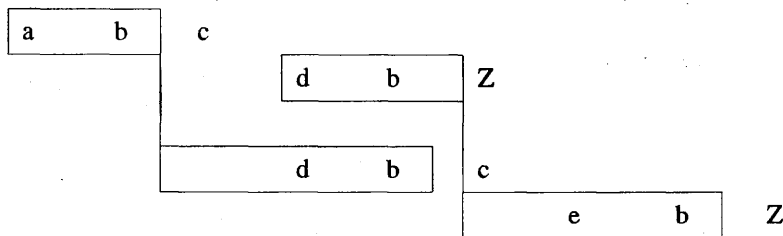
1. sor	X2	1							
	Y2	1							
	Z	1							
2. sor			a	b	c				
						d	b	Z	
3. sor						d	b	c	
							e	b	Z

A modell jól mutatja az első sor elkülönülését a második kettőtől. A második két sor között újabb kohézió mutatkozik: a második sor második és a harmadik sor első frázisának (az előbbi független, az utóbbi függő szintagma) első két eleme azonos. Ezt a fajta szerkesztést — Robert Austerlitz nyomán — „terasznak” ismeri az uralisztikai szakirodalom, s amely igen elterjedt eszköze a rokon (és nem-rokon) népek orális költészetének. Most csak az egymással párhuzamos 2. és 3. sor stilisztikai eszközeit veszem számba (később még majd visszatérek az első sorra is).

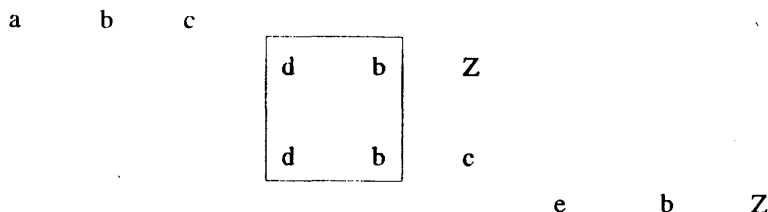
A z o n o s s á g o k

P á r h u z a m o s s á g o k

Az azonosságokat és a párhuzamosságokat összekötő szerkezet, amely maga is azonosság, bár a szintaktikai hierarchiában más helyet foglal el az első és más helyet foglal el a második tag:

A *db* frázis először alanyként jelentkezik a *kymy t'ēr ike* 'piros mag van' predikatív szintagmában, másodsor pedig birtokos jelzőként a *kymy t'ērən šyjyntə* 'piros mag belsejében' névszói szintagmában, ahol egy másik frázistól függő frázis részévé lesz. Az azonosságok e „lapolások” egymáshoz kötése igen szoros kohéziót hoz létre az egymással különben is párhuzamos sorok között és szinte héjként zárja magába a *kymy t'ēr* 'piros mag' frázist, melynek alaptagja a *t'ēr* 'Mitte, середина' szó, amelyet kissé szabadon és 'mag'-nak fordítottam, s amely a modellben *b*-vel van jelölve és végül, amely a rejtvény legtöbbször előforduló szava: négyszer fordul elő és a kolont alkotó frázisnak mindig a *középső* elemeként. E szimmetrikus szerkesztéshez kapcsolható az első sor utolsó frázisa, *ike mana* 'van nekem,' és a harmadik sor utolsó frázisa, *t'ēr ike* 'mag van,' ahol maga a létige alkotja a „héjat”:

ike mana *t'ēr ike*

A *t'ēr* 'mag' szó jelzői, a rejtvény párhuzamos szavai jelentésükkel és sorrendjükkel útmutatóul szolgálnak a hallgatónak a rejtvény megfejtésének első frázisához, a redukcióhoz:

<i>a</i>	<i>tarsəpi</i>	'szőrös'
<i>d</i>	<i>kymy</i>	'piros'
<i>e</i>	<i>ńamka</i>	'édes.'

Könnyen elképzelhető, hogy amit e három melléknév leír, az a kamasszban is *t a b u* alá eshetett és eképpen kimondhatatlan maradt.

erotikus szimbólumként. Az már csupán tipológiai kérdés, hogy a különböző kultúrákban melyik nem tör, s melyik nem töretik. Krúdynál (nálunk) — úgy látszik — éppen fordítva van, mint a kamasszoknál, Szibériában. Melyik a jobb? — de ez már egy másik (találós)kérdés.

A fõnt elemzett találóskérdés a Kai Donner-féle Kamassisches Wörterbuch-ban jelent meg és a 29-es számot viseli.

A megfejtésben szereplõ mintára, amely bár nem kamassz, hanem vogul eredetű, s így végülis szibériai népművészeti elem, Schmidt Éva hívta fel a figyelmet, amelyért itt mondok neki köszönetet. A mintát, amelynek vogul neve *ko,ly pākβ* 'Zapfen mit Rahmen' fõként rátétes díszítésű tárgyakon lehet megtalálni (l. Tyyni Vahter könyvét).

SIMONCSICS PÉTER

Irodalom

- AUSTERLITZ, R. (1958), *Ob-Ugric Metrics*. FFC 174. Helsinki.
 DONNER, K. (1944), *Kamassisches Wörterbuch nebst Sprachproben und Hauptzügen der Grammatik*. Bearbeitet und herausgegeben von A. J. Joki. Helsinki.
 LOTZ, J. (1954), *Kamassian Verse*. *Journal of American Folklore* 67. 369–377.
 SCHELLBACH, I. (1959), *Das wogulische Rätsel*. Wiesbaden.
 SIMONCSICS P. (1988), *Aenigma Camassica*. Editio Propria. Pomaziae.
 VAHTER, T. (1953), *Obinugrilaisten kansojen koristekuosit*. Helsinki.

Siberian Delicatessen The Structural Analysis of a Kamassian Riddle

by PETER SIMONCSICS

Through the good services of syntactical, metrical and stylistical analysis the author tries to show the 'iconicity' of *nut* as an erotic symbol specifically in the Kamassian culture.

The Finnish construction *kolme poikaa* and its background

In his article *Typology and Universals on a Eurasian East-West Continuum* (1980), Robert Austerlitz states: "There is a typological continuum which stretches from Fenno-Scandia (let us think of Lapp) in the West to Japanese in the East" (235). In another article he speaks of the gigantic North-Eurasian cultural belt where such features as parallelism and alliteration play very prominent roles in folk poetry (Austerlitz 1984. 18).

At the western border of this typological continuum we find languages of quite another type, belonging to the Indo-European family, viz. Germanic, Baltic and Slavic languages. In the course of time, these languages and the Fenno-Ugric languages have mutually influenced each other. It can often be difficult to decide in what direction the influences have gone.

In a recent article, Terje Mathiassen (1984. 123ff) proposes that we should speak of a "Sprachbund" between the Slavic, Baltic and Baltic-Finnic languages. He gives a good bibliography covering the earlier discussion on the subject (147ff).*

From the point of view of the Baltic-Finnic languages, however, it is impossible to leave out the Germanic languages if we want to speak of a "Sprachbund" on the coast of the Baltic sea. As can be seen from the great number of loan-words, the Baltic and the Germanic languages have for a very long period exerted considerable influence on the Baltic-Finnic languages, and it is often difficult to see if a *calque* is due to Baltic or Germanic influence (see e.g. T. Sköld 1980. 250f). We must then, of course, compare with earlier versions of these Indo-European languages, when they stood much closer to each other than they do today, and we must often take into account constructions that have now disappeared.

* I would like, however, to add a reference that — for some reason or other — does not seem to occur in recent works on the subject, namely H. Sköld 1931. 74–79.

The influence is not always a mere transference of one construction to a similar one in the target language. Sometimes, one way of expressing an aspect can be transferred to quite a different expression in the receiving vernacular (see e.g. Austerlitz 1982. 1f). In a border zone, as described here, we can also expect to find constructions where there has been a compromise between two different ways of expression, one inherited, and one borrowed from a foreign language. Within the framework of the picture I have drawn here, I want to discuss the Finnish construction *kolme poikaa* 'three boys'. Aimo Seppänen, who has treated this construction from a modern, descriptive, point of view (A. Seppänen 1983; cf. R. and A. Seppänen 1984), uses the expression *kaksi poikaa* 'two boys'.

The reasons why I prefer to speak of three boys instead of two is that, in this way, I try to avoid a possible discussion about the dual that occurs in certain Fenno-Ugric languages. On the other hand, there is no reason, as far as I can see, why the dual should interfere with the problem discussed here.

As Aimo Seppänen shows (1983. 168ff), the construction *kolme poikaa* is somewhat of an anomaly in Finnish (cf. also Ravila 1941. 61f, 1944. 123f, Denison 1957. 74ff, 254f, Schlachter 1958. 19f, Ikola 1966. 161f, Bátori 1980. 138f, R. and A. Seppänen 1984. 54f).

Generally, the 'governing' element of an adnominal construction is preceded by the 'governed' element(s) in the Fenno-Ugric languages (see Ravila 1944. 124, Denison 1957. 74, Décsy 1965. 161) but in this case the 'governing' element precedes the 'governed'. To this comes the fact that the Baltic-Finnic partitive seems, in many respects, to have developed as a syntactic case under the influence of the genitive constructions of the neighbouring Indo-European languages (see e.g. Kiparsky 1955. 393, Tauli 1955. 19, Kiparsky 1969. 20, T. Sköld 1980. 247ff, Larsson 1983. 147, Mathiasen 1984. 133f, 143).

Let us see, if in some way or other, we can explain, how the Finnish anomaly *kolme poikaa* has come into existence.

As Austerlitz points out (1980. 235, 238, 243), the easternmost languages of the Eurasian east-west continuum have no plural as such and no plural paradigm, but they have numeral classifiers. It has been assumed that the Uralic languages once had, at least in the oblique cases, only a neutral number (see Ravila 1941. 61ff, Denison 1957. 79, 253, Décsy 1965. 161). This is thought to be the reason why the head-word of a numeral is in the singular in Finnish. It must be added, however, that not all scholars share this view (see e.g. Collinder 1960. 235 ff).

We do not know very much about the Proto-Fenno-Ugric numerals, but a rather common assumption is that we have had a construction of the Hun-

garian type *három fiú* ('three boy' [sic!]) with the head-word in the singular (see e.g. Collinder 1960. 235ff, Fokos-Fuchs 1961. 61ff, Décsy 1965. 161, 227, Bátori 1980. 140). However, it has also been maintained that the Hungarian construction could be due to a Turkish influence, and that the construction with the head-noun in the plural found in some Fenno-Ugric languages is not of recent origin (see Bergsland 1953. 65, Tauli 1955. 31). For a more differentiated view, see E. Itkonen (1973. 237, 335). I, for my part, am most inclined to follow Bátori, and see a recent influence from the neighbours in the plural constructions (see Bátori 1980. 138–140).

I think that as a matter of convenience, we could depart from the very probable assumption that there has been an older Finnish construction **kolme poika*, with the head-word in the nominative singular (or *numerus absolutus*, if we prefer to call it so). In their contacts with Baltic and Germanic peoples, it is probable that the Baltic Finns often had to count, for it seems to be a rather well-founded hypothesis that these contacts frequently resulted in economic transactions (see T. Sköld 1980. 246 with references; cf. Bergsland 1953. 53). As we can see from the great amount of loan-words, it can be assumed that a stratum of the Baltic Finns mastered a Baltic and/or a Germanic language. In the languages of these neighbours the Finns met a numeral construction of a different kind. After higher numerals, the Indo-Europeans have, from the oldest times, used the genitive plural (see Delbrück 1893. 336f, 521–535, Falk-Torp 1900. 49, Nygaard 1905. 137, Brugmann-Delbrück 1911. 22, 26, 39, 40, 41, 43, 46, 49, Endzelin 1923. 364, Gallis 1947. 67, 70, Stang 1966. 281, Menninger 1969. 23f, 151, Corbett 1978. 357).

It should be noted that the genitive plural was preferably used after the nominative or accusative of the 'governing' word in the Indo-European languages (see e.g. Stang 1966. 281, Corbett 1978. 357, 360, T. Sköld 1980. 250 with references). The same is the case with the partitive singular after the numerals in Finnish (see e.g. A. Seppänen 1983. 167).

Now, if the Ancient Finns heard expressions of the type *dvylīka žmonīū* '12 Menschen' (Brugmann-Delbrück 1911. 26) in Lithuanian or *þrír tigir kúa* '30 Kühe' (ib.) in Old Norse, with the counted word in the genitive plural, it was easy for them to transpose this way of speaking into a Finnish **kaksitoista ihmisiä* '12 people' or **kolmekymmentä lehmiä* '30 cows' with the counted word in the partitive plural. But this type, viz. **kolme poikia*, is not grammatical in Finnish. Why did the Finns, then, change the expression into *kolme poikaa* with the partitive in the singular? I think the reason is that the impact from the older type **kolme poika*, with the head-noun in nominative singular, was too heavy. Also, analogy with all the other cases,

e.g. genitive singular *kolmen pojan* 'the three boys' may have played a certain role. It is, of course, possible that there never existed any intermittent form **kolme poikia* but that the type *kolme poikaa* was established from the very beginning. This is of no importance here. One reason why the Finns took over their neighbours' way of counting could be that they tried to avoid the sequence of two nominatives, as in **kolme poika*.

The reader may ask why I do not take into account possible influence from the system of numerals in Russian, where we have a kind of genitive singular after the words for 2-4 (cf. e.g. Bátori 1980. 138ff, 147). The reason is that the Russian influence is obviously of comparatively recent origin and has primarily concerned the eastern Baltic-Finnic languages (see e.g. Plöger 1973. 26ff, cf. also Tauli 1955. 23f). As far as I can understand, the development of the partitive case must already have occurred in Proto-Finnic time, and the construction *kolme poikaa* must be part of that development. Moreover, the Russian singular after the numerals 2-4 is only apparently a singular, from the beginning it is a dual (see e.g. Gallis 1947. 63ff, Menninger 1969. 23, Corbett 1978. 356). Even if we cannot fully exclude the possibility that the influence treated here may have come from Russian, it seems to be rather improbable that it should be so.

Perhaps a more adequate question could be why I do not treat the Lappish numeral constructions here. The answer is that it would need a rather long digression, for the Lappish system are different in different areas, and there are different views among scholars about them. As far as I can see, nothing in Lappish argues against the explanation of the Finnish numeral construction I have put forward here, at least if one shares my principal point of view.

If a construction such as *kolme poikaa* was partly borrowed from one or other of the Indo-European neighbours, we must ask if there are no other indications of such an impact on the numeral system of Finnish. How should we e.g. explain the inflection of the expression *kolme poikaa* in the other cases, e.g. the genitive *kolmen pojan* 'the three boys', the allative *kolmelle pojalle* 'to the three boys' etc., where both head-word and the numeral have case endings.

The fact that the adjective and the numeral is inflected in case according to the head-word is an un-Fenno-Ugric trait. The adjective and the numeral is usually not inflected in agreement with its head-word in the Fenno-Ugric languages (see Collinder 1960. 249). Cf. e.g. Hungarian: nominative *három fiú* 'three boy' [sic!], accusative *három fiút*, instrumentalis *három fiúval* etc. (see e.g. Schlachter 1958. 19).

Even if it cannot be excluded that the development to full agreement between the attribute and its head-word in the Baltic-Finnic languages can have sprung from domestic sources, it is at least probable that this development took place under heavy pressure from the neighbouring Indo-European languages, where we have an agreement between the attribute and its head-word. I am inclined to share the views of Schlachter on this point (see Schlachter 1958 for a broad discussion of the question).

In Proto-Indo-European, the numerals from 1 to 4 were inflected as adjectives in agreement with their head-words (see e.g. Delbrück 1893. 522, Brugmann-Delbrück 1911. 5-16, Menninger 1969. 18f, cf. also Corbett 1978. 363). This state of affairs remains in some of the Indo-European languages. It is e.g. still to be found in Old Norse (see Noreen 1923. 303-306). 1-4 is of course only part of all the numerals, but they recur in 21-24, and so on (see Noreen 1923. 306). To this comes the fact that the frequency of the words 1-4 is very high. In a recent article Mánczak has shown the importance of frequency for the understanding of numerals (1985. 347ff). It is remarkable how much more often 1-4 are used than other numerals (1985. 348). Therefore, it seems motivated to assume that the adjectival inflection of the numerals in oblique cases is due to influence from the neighbouring Indo-European languages. In this case too, we could find a compromise between the Indo-European system, with numerals as inflected adjectives in the plural, and the Fenno-Ugric system, where we have the head-words of the numerals in the singular. The Indo-Europeans have thus had a rather unsystematic way of counting with the numerals 1-4 as inflected adjectives, the numerals 5-19 as some kind of uninflected adjective, and the higher numerals as substantives, taking the word for the counted objects in genitive plural (see e.g. Brugmann-Delbrück 1893. 522, cf. Corbett 1978. 363, 368). Of this the Baltic Finns have made a more generalized system with the *casus rectus* of the numeral as a substantive with the word denoting the counted things in the partitive singular, and the oblique cases with the numeral as an adjective in agreement with the word denoting the counted objects.

In another respect, influence from the Germanic languages on the numeral system of the Baltic-Finnic languages has also been assumed. In the English translation of Menninger's work (1969. 76-80) this phenomenon is called "overcounting". It is a rendering of Reuter's German term "Oberstufenzählung" (Reuter 1933, cf. Bergsland 1953. 52). According to Menninger (1969. 76), this method of counting expresses 24, for example, not in the usual manner as either "4 and 20" or "4 and 2 tens", but as "4 from the 3rd ten". In Old Norse the age of 48 is expressed as follows: *hafdi átta vetre*

en fimfta tigar "he had 8 winters in the fifth decade" (Menninger 1969. 27).

Now Reuter (1933. 370ff), and after him Menninger (1969. 80, 112), assume that this way of counting was borrowed by the Finns. Reuter holds the view that it was carried by trade to the Ostyaks and even farther east (cf. also Bergsland 1953. 52). In Finnish, 24 can alternatively be rendered as *neljä kolmatta [kymmentä]*, thus "4 from the third [ten]". Overcounting is obligatory in the numerals 11–19, e.g. *yksi toista [kymmentä]* i.e. "one from the second [ten]", usually written *yksitoista*, etc. In still another respect, influence from the Baltic or Germanic peoples could be assumed. In Finnish, the numeral of a *plurale tantum* is put in the plural, in agreement with the head-word. The "classic" example, occurring in most primers and grammars, is *kahdet häät* 'two weddings', in inessiv e.g. *ainoastaan kaksissa häissä* 'at only two weddings' (see e.g. Denison 1957. 71, Collinder 1960. 236, A. Seppänen 1983. 167, 169). This pattern is of course in contradiction with the whole way of thinking of the Fenno-Ugric languages, where the numerals and their head-words are treated as singular, and where the plural as such is suspect. It is therefore natural to look upon this construction as a calque on the corresponding patterns in the neighbouring Indo-European languages (see Ravila 1941. 61, Ingo 1978. 56f, 256f; for the Indo-European pattern cf. Brugmann–Delbrück 1911. 80, Löfstedt 1958. 100 ff, 218ff, Stang 1966. 284).

I could also, *en passant*, remind the reader of the following: that it is a matter of discussion if we have any numerals at all common to the Samoyedic and the Fenno-Ugric languages (see e.g. Donner 1933, Rostek 1937. 112f, Ross 1944. 91f, Kovács 1960 1960. 128), that only the numerals 1–6 are common to the Fenno-Ugric languages (see e.g. Ross 1944. 91, Bergsland 1953. 47, 53, Kovács 1958. 346, E. Itkonen 1973. 334), and that some of the higher numerals are loan-words from the Indo-European languages.

I have assumed, in an earlier paper, that the whole decimal system as such was borrowed by the Fenno-Ugrians from the Indo-Europeans (T. Sköld 1985. 100). After having studied some works on counting in general, I am now more inclined to suppose that the decimal system is indigenous among the Fenno-Ugrians, for it is a very common system in the languages of the world (see e.g. Hagstroem 1931. 25, 32, Kovács 1958. 347, Szemerényi 1960. VIII, Menninger 1969. 112, cf. however Kovács 1958. 352). The fact that some of the words for 10 in the Fenno-Ugric languages are borrowed, however, speaks in another direction (see T. Sköld 1985).

From the traits I have just treated, it is obvious that there has been a heavy impact on the Finnish numeral system from the neighbouring Indo-European languages. Based on this, I think it is fair to assume that the

Finnish construction *kolme poikaa* with the head-word in the partitive singular has developed under the pressure of the neighbouring Indo-European languages, either the Germanic or the Baltic, or both, so that the partitive is a rendering of the Indo-European genitive plural, and that the singular is a Fenno-Ugric heritage. This double origin should explain why the construction is an anomaly in Finnish.

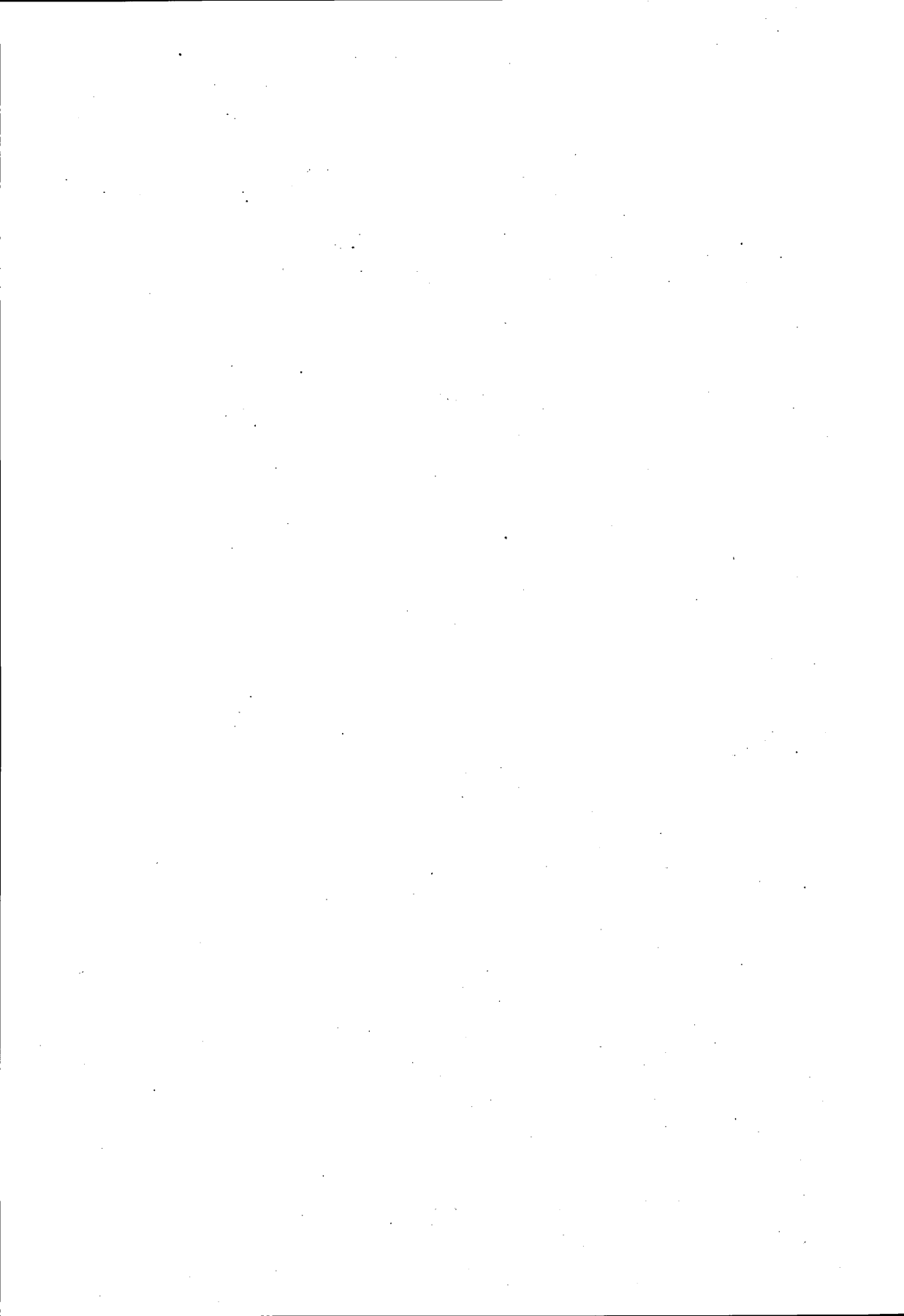
TRYGGVE SKÖLD

References

- AUSTERLITZ, R. (1980), Typology and universals on a Eurasian east-west continuum. *Wege zur Universalienforschung: sprachwissenschaftl. Beitr. zum 60. Geburtstag von Hanjakob Seiler. Tübinger Beiträge zur Linguistik* 145, Tübingen. 145-6.
- AUSTERLITZ, R. (1982), Finnish derivational profiles. *Språkhistoria och språkkontakt i Finland och Nord-Skandinavien. Studier tillägnade Tryggve Sköld den 2 november 1982. Kungl. Skytteanska Samfundets Handlingar* 26. Umeå (Stockholm).
- AUSTERLITZ, R. (1984), A Finnish folk poem, its Yakut translation, Goethe, and other personalities. *Journal of Turkish studies* 8. Harvard.
- BÁTORI, I. (1980), Russen und Finnougrier. *Kontakt der Völker und Kontakt der Sprachen. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica* 13. Wiesbaden.
- BERGSLAND, K. (1953), Numeral Constructions in Lapp. *Studia Septentrionalia* 5. Oslo.
- BRUGMANN, K. (1911), Vergleichende Laut-, Stammbildungs- und Flexionlehre. In: K. Brugmann - B. Delbrück, *Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen* II:2. Strassburg.
- COLLINDER, B. (1960), *Comparative Grammar of the Uralic Languages*. Stockholm.
- CORBETT, G.G. (1978), Universals in the Syntax of Cardinal Numerals. *Lingua* 46.
- DÉCSY, GY. (1965), *Einführung in die finnisch-ugrische Sprachwissenschaft*. Wiesbaden.
- DELBRÜCK, B. (1893), *Vergleichende Syntax der indogermanischen Sprachen. Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen* III:1. Strassburg.
- DENISON, N. (1957), The Partitive in Finnish. *Annales Academiæ Scientiarum Fennicæ* B, 108. Helsinki.
- DONNER, K. (1933), *Uralilaisista lukusanoista. Virittäjä* 37.
- ENDZELIN, J. (1923), *Lettische Grammatik. Indogermanische Bibliothek* 5:1:1. Heidelberg.
- FALK, H. - A. TORP (1900), *Dansk-norskens syntax i historik fremstilling*. Kristiania.
- FOKOS-FUCHS, D.R. (1962), *Rolle der Syntax in der Frage nach Sprachverwandtschaft mit besonderer Rücksicht auf das Problem der ural-altaischen Sprachverwandtschaft. Ural-Altäische Bibliothek*. Wiesbaden.
- GALLIS, A. (1947), *Tallordenes syntaks i russisk. Avhandlingar utgitt av der norske videnskaps-akademi i Oslo. II. Hist.-fil. klasse*. Oslo.

- HAGSTROEM, K. (1931), *Sagan om de tio tecknen*. Stockholm.
- IKOLA, O. (1966), *Jo olen syönyt sa'an urosta, tuhonnut tuhannen miestä*. Kalevalaseuran vuosikirja 46. Porvoo-Helsinki.
- INGO, R. (1978), *Suomen kielen pluratiivit eli monikkosanat*. Numeeris-semanttinen tutkimus I. Meddelanden från Stiftelsens för Åbo Akademi forskningsinstitut 34. Åbo.
- ITKONEN, E. (1973), *Zur Geschichte des Partitivs*. FUF 40.
- KIPARSKY, V. (1955), *Englantilainen väitöskirja suomen partitiivista*. Virittäjä 59.
- KIPARSKY, V. (1969), *Gibt es ein finnougri-sches Substrat im Slavischen?* *Annales Academiæ Scientiarum Fennicæ B*, 153, 4.
- KOVÁCS, F. (1958), *Ist das ungarische Zahlwort 'húsz' 'viginti' eine Zusammensetzung?* ALH 8.
- KOVÁCS, F. (1960), *Some Remarks on Uralic Numerals*. ALH 10.
- LARSSON, L. (1983), *Studien zum Partitivgebrauch in den ostseefinnischen Sprachen*, *Studia Uralica et Altaica Upsaliensia* 15.
- LÖFSTEDT, B. (1958), *Zum Gebrauch der lateinischen distributiven Zahlwörter*. *Eranos* 56.
- MAŃCZAK, W. (1985), *Indo-European Numerals and the Hexadecimal System*. *Papers from the 6th International Conference on Historical Linguistics*. *Amsterdam Studies in the Theory and History of Linguistic Science* 34.
- MATHIASSEN, T. (1984), *Slavik-baltisk-östersjöfinske syntaktiske isoglosser og spørsmålet om et Sprachbund i den östlige del av Östersjöområdet*. X Nordiska slavistmötet 13.-17. augusti 1984. Föredrag. *Meddelanden från Stiftelsens för Åbo Akademi forskningsinstitut* 102. Åbo.
- MENNINGER, K. (1969), *Number Words and Number Symbols*. Cambridge-Mass.-London.
- NOREEN, A. (1923), *Altisländische und altnorwegische Grammatik⁴ IV, 1. Sammlung kurzer Grammatiken germanischer Dialekte*. Halle.
- NYGAARD, M. (1905), *Norrön syntax*. Kristiania.
- PLÖGER, A. (1973), *Die russischen Lehnwörter der finnischen Schriftsprache*. *Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica* 8. Wiesbaden.
- RAVILA, P. (1941), *Über die Verwendung der Numeruszeichen in den uralischen Sprachen*. FUF 27.
- RAVILA, P. (1944), *Lauseopin periaatekysynksiä*. *Virittäjä* 48.
- REUTER, O. (1933), *Ur-nordischer und eurasischer Zählbrauch*. *Mannus* 25:4.
- ROSS, A. S. C. (1941), *Some Remarks on the Numerals of Finno-Ugric*. *Transactions of the Philological Society* 1941. London.
- ROSS, A. S. C. (1944), *An Indo-European-Finno-Ugric Loanword Problem*. *Transactions of the Philological Society* 1944. London.
- ROSTEK, E. (1937), *Die ältesten Beziehungen des uralischen Sprachstammes zum Indogermanischen*. *Wörter und Sachen* 18. Heidelberg.
- SCHLACHTER, W. (1958), *Die Kongruenz des attributiven Adjektivs im Finnischen*. *Münchener Studien zur Sprachwissenschaft* 12.
- SEPPÄNEN, A. (1983), *Finnish 'kaksi poikaa'*. *Studia Linguistica* 37.

- SEPPÄNEN, R. & A. (1984), 'Two Dozen', 'Several Hundred': An English Construction and Its Non-English Parallels. *Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung* 37. Berlin.
- SKÖLD, H. (1931), *Beiträge zur allgemeinen und vergleichenden Sprachwissenschaft*. Lund.
- SKÖLD, T. (1980), *Mikä sinä olet miehiäsi*. En finsk konstruktion och dess bakgrund. *Studier i nordisk filologi* 62. Helsingfors.
- SKÖLD, T. (1985), The Finnish Word for 'Ten'. Symposium in memoriam János Lotz (1913-1973). *Studia Hungarica Stockholmiensia* 4. Stockholm.
- STANG, CHR.S. (1966), *Vergleichende Grammatik der Baltischen Sprachen*. Oslo-Bergen-Tromsø.
- SZEMERÉNYI, O. (1960), *Studies in the Indo-European System of Numerals*. Indogermanische Bibliothek 3. Heidelberg.
- TAULI, V. (1955), On Foreign Contacts of the Uralic Languages. *UJb*. 27.

Virolaisen Leivun murteen lättiläispiirteitä

Latvian eli lätin kielen alueella on ollut kaksi virolaista kielisaareketta Leivun eli Koivan ja Lutsin alueilla. On ollut tapana olettaa, että näiden nyt jo hävinneiden saarekkeiden virolaisväestö olisi siirtynyt sinne joitakin vuosisatoja sitten Etelä-Virosta, koska siellä puhuttu kieli oli lähimpänä etelävirolaisia murteita. Viime vuosikymmeninä on kuitenkin erityisesti arkeologian ja historian valossa noussut esiin se mahdollisuus, että näiden alueiden virolaiset olisivat voineet olla relikti niiltä ajoilta, jolloin viron kielen alue on ollut nykyistä laajempi. Myöhemmin on voinut tulla lisää asukkaita juuri Etelä-Virosta. Näiden siirtolaisten tuloon liittyvää perimätietoa tutkijat ovat voineet merkitä muistiin, ja tätä perinnettä on saatettu pitää alkuperäisiin asukkaisiin liittyvänä.

Leivun murteesta ja sen puhujista on tietoja jo 1700-luvulta, mutta tätä murretta alkoivat tutkia vasta suomalainen A.J. Sjögren (1849) ja virolainen F.J. Wiedemann (1869). Ensimmäinen kielentutkija, joka itse teki kenttätutkimuksia leivun murrealueella, oli suomalainen Heikki Ojansuu (seuraavassa HO). Hänen muistiinpanonsa ovat ajalta 18.–28. 4. 1911. Tässä artikkelissa tarkastelenkin leivun Ilsenin alueen murteen lättiläispiirteitä juuri HO:n toistaiseksi vähän hyödynnettyjen kokoelmien perusteella. Suomalaisista tutkijoista ovat leivujen parissa käyneet 1930-luvulla myös Lauri Kettunen ja Lauri Posti. Leivun murretta ovat tutkineet useat virolaiset kuten Paulopriit Voolaine (1920- ja 1930-luvulla), Valter Niilus (1935–36) sekä Paul Ariste (1930-luvulta alkaen), Salme Nigol ja Karl Kont 1954. Leivulaisaluetta kohtaan ovat tunteneet kiinnostusta myös latvialaiset tutkijat.

Virolaiset tutkijat ovat osoittaneet leivusta useita niistä lättiläispiirteistä, joita on todettavissa myös HO:n aineistosta. Virolaisilla kielisaarekkeilla voi tulla kysymykseen joidenkin muidenkin kielten vaikutus, ja esimerkiksi HO:n Lutsin aineistossa on myös venäläispiirteitä. Ilsenissä on kuitenkin ollut valtakielen lätin vaikutus tuntuvin, ja juuri lättiin sikäläinen viron-kieli sulautui. Esimerkiksi Ilsenin Paiknan kylän 30-vuotiaiden asukkaiden HO kertoo vielä osanneen äidinkieltään viroa. Yhdestä 62-vuotiaasta kielenop-

paastaan tutkija mainitsee, että tämä puhui lättilä kotoaan, mutta että hän oli naimisissa virolaisen kanssa ja hänen vanhempansa olivat virolaisia.

Lättiläispiirteitä on leivussa todettavissa varsinkin äännteistössä, morfologiassa ja sanastossa.

I. Äännepiirteitä.

1. Vokaalit.

1.1. $a > \acute{a}$, esim. *känge* 'voimakas' (KK kirjakielessä *kange*), *sám* 'askel', (KK *samm*) ja joskus myös *ai*-diftongissa, esim. *sáin* 'seinä' (KK *sein*, viE *sain*). Itälätin murteissa $a > \acute{a} > o$, $ai > \acute{ai}$ (LG § 45; Niilus 1936b. 156).

1.2. $e > \acute{e}$, esim. Nigol *lⁱeHm* 'lehmä' (KK *lehm*). Samasta näyttää olevan kysymys sananalkuisessa kehityksessä $e > (*\acute{e} >)$ *je*, esim. HO *jemä* 'äiti' (KK *ema*; myös liivissä *jemà*, suomessa *emä*). Kehityksen $e > \acute{e}$ mahdollisesta lättiläisperäisyydestä ks. 1.6.

1.3. $ei > ai$. HO:n merkitsemän *laib* 'leipä' (KK *leib*) -sanan diftongi *ai* johtuu ilmeisesti siitä, että juuri Ilseenin tienoon lättiläismurteissa $ei > ai$ (LG § 44).

1.4. $\bar{i} > ei$. Tämä muutos tai oikeastaan substituutio on melko sporadinen, ja se esiintyy jo Sjögrenin merkinnöissä, esim. HO *neidü maa* 'niitty(maa)' (KK *niidumaa*), *ma neidü* 'minä niitan' (KK *ma niidan*). Kehitys $\bar{i} > ei$ tunnetaan itälätin murteissa (LG § 59; Wiedemann 1868. 642; Ariste 1931. 175–76; Niilus 1936b. 156).

1.5. $\bar{o} > uo$, esim. mon. nom. (*sälä*) *ruodzu^p* 'selkäruodot' (< **rōdat*) (KK *rood*), *kuore^p* 'kuoret' (< **kōret*). Myös Voolaine ja Nigol ovat todenneet leivun diftongiutumisen $\bar{o} > uo$, joka Aristen mukaan johtuu siitä, että paikalliset lätin murteet eivät tunne pitkää *o*: ta (Ariste 1931. 178; LG § 26; Niilus 1936b. 155).

1.6. Leivussa esiintyy myös $o > uo$, esim. *ei^uole^p* 'ei ole' (KK *ei ole*), *uolgi* 'olkia' (KK *olgi*). *uo* tavataan liivissäkin *brechungdiftongin* a paralleelisti *i^e*:n kanssa. Nigol (1955, 150–51) pitää leivun muutoksia $e > \acute{e}$ ja $o > uo$ lätin vaikutuksesta tapahtuneina. Itälättiläisten murteiden vokalismi on kirjava. Rudzīte (1964. 266) mainitsee tältä murrealueelta (*augšzemniekudialekts*) peräti 125 erilaista vokaalia ja diftongia, joiden joukossa on myös *i^e*. Mikäli leivun *i^e* on lättiläisperäinen, on *uo*:n kehittymiseen voinut vaikuttaa juuri *i^e*:n antama malli, koska *i^e* ja *uo* ovat keskenään paralleelisia, ja sekin, että lätin *o* ääntyy [uo]. Kuitenkin Lauri Postin (1942. 109–19) mukaan liivin vokaalinmurtumat $e > \acute{e}$ ja $o > uo$

ovat kombinatorisia ääntenmuutoksia, joille on löydettävissä paralleleja skandinaavisista kielistäkin.

1.7. ($\bar{o} >$) $uo > \bar{u}$, esim. *kuur* 'kuori' (KK *koor*), *ruuda* (KK *rood*). Tämä muutos voi olla lättäläisperäinen, koska se tunnetaan läheisissä lätin murteissa (LG § 57; Niilus 1936b. 155). Kuitenkin on mahdollista, että leivussa omaperäisestikin $\bar{o} > \bar{u}$. Paradigmaattisesti on vaihtelua $\bar{u} : uo$ (*kuur* : *kuore*²).

1.8. $\bar{u} > ou$, esim. *pou* 'puu', *sou* 'suu' (KK *puu*, *suu*). Esiintyy myös useita variaatioita *ou*:n ja *uu*:n väliltä. Myös kehitys $\bar{u} > ou$ tunnetaan läheisissä lätin murteissa (LG § 59; Ariste 1931. 176; Niilus 1936b. 154).

2. Konsonantit.

2.1. Mielenkiintoinen on *h*-konsonantin edustus. Sanan alussa *h*:ta ei esiinny, esim. *aHk* 'harmaa' (KK *hakk*), *ärd* 'härkä' (KK *hürg*). Viron kirjakeleessä sananalkuinen *h* voi jäädä ääntymättä, mutta viron etelämurteissa se yleensä säilyy, ja näin voisi olettaa käyneen leivussakin, jossa *h*:n kato johtuu ilmeisesti siitä, että lätissä ei tätä äännettä ole (vrt. Wiedemann 1869. 643). Todettakoon, että liivistä on *h* kadonnut kokonaan juuri lätin vaikutuksesta.

Sanan sisällä *h*:n vaiheet ovat olleet mutkikkaammat. Kolmannessa eli pisimmässä kestoasteessa (vahvassa asteessa) konsonantin edellä *h* on säilynyt, esim. *nahk* 'nahka' (KK *nakk*), *tuhk* 'tuhka' (KK *tuhk*), mon. part. *pihlu* 'pihlajia' (KK *pihlu*). Muissa kestoasteissa sen sijaan *h* on kadonnut sekä vokaalien välistä että soinnillisen konsonantin edeltä, ja sen paikalla on selvä tavunraja, esim. *ku*'*i* 'heinäsuova' (KK *kuhi*), *na*'*a*² 'nahat' (KK *nahad*), *tu*'*a*² 'tuhkat' (KK *tuhad*), *vi*'*ma*² 'sateet' (KK *vihmad*). HO:n lisäksi muillakin tutkijoilla (Voolaine, Niilus, Nigol, Ariste) on esimerkkejä *h*:n kadon aiheuttamasta tavunrajasta ja myös sellaisista tapauksista, joissa *h* on kadonnut jäljettömiin. Analogisesti voikin vastaavanlainen tavunraja usein esiintyä myös sellaisissa asemissa, joissa ei ole *h*:ta koskaan ollutkaan. *h*:n kadon johdosta syntynyt ja analoginen hiatus muistuttavat lätin katkointonaatiota *l a u z t ā i n t o n ā c i j a*, ja sekä HO kenttämuistiinpanoissaan että Niilus (1936a. 38) nimittävät sitä katkoksi. Sama äännepiirre on tunnusomainen myös liiville ja esiintyy nimenomaan katkotoonina mm. silloin, kun *h* on kadonnut sanan sisästä, esim. *ku*'*i* 'heinäsuova', *nō*'*gāD* 'nahat', *tū*'*gāD* 'tuhkat', *vī*'*māD* 'sateet, vihat'. Lätin kieli on vaikuttanut sekä kielisaarekkeissa että liivissä samaan tapaan *h*:n historiaan. Viron kielisaarekkeiden valossa näyttää todennäköiseltä, että katkon ilmestyminen liiviin ei ole tapahtunut aivan lätin vastaavasta toonipiirteestä riippumatta. Virolaissaarekkeiden sanansisäisen *h*:n kato on

suhteellisen nuori ilmiö. HO kuuli tämän äänteen vanhoilta informanteilta, ja se saattoi olla kuultavissa vielä 1920-luvulla (Voolaine) ja harvinaisena 1930-luvullakin (Niilus 1936a. 38). Todettakoon, että sanan lopussa leivussa esiintyy tietyin edellytyksin katkontapainen laryngaaliklusiili [ʔ], jota HO osoitti hieman erilaisella merkillä ja joka on erityisesti eteläviron vörun murteen piirre.

2.2. $k > t \sim d'$, $g > d'$. Palataalistuneet k' , G' ja g' ääntyvät usein liudentuneina dentaaleina, k' mahdollisesti myös vastaavana soinnillisena palataaalina g' . Esim. *mitad'e* 'jotakin' (KK *midagi*), *ärd'i* 'härkiä' (KK *härgi*), *old'i* \sim ^u*old'i* 'olkia' (KK *olgi* [eł'Gi]), *pañd'* 'panki, ämpäri' (KK *pang* [paŋG]) ja lättiläisissä lainasanoissakin kuten *zād'i'* imperatiivin yks. 2. p. 'sahaa'; lät. infinitiivi *zāgēt*). Heikon asteen k voi samaten edustua d' :na, esim. *sud'ime* 'suimme villaa, karstaamme' (< **suγi*). Koska d' ja g' ovat foneettisesti lähellä toisiaan, on myös siirtymä $d' > g'$ mahdollinen, esim. HO *ärd'* \sim *ärg* 'härkä', *mina seigi* 'matkustin' (< **seid'i*; vrt. KK inf. *sōita: ma sōitsin*). Samasta syystä voi esiintyä myös siirtymä $t > k'$, esim. *veķ* (< **veĭ*) 'otti' (KK *vōttis*, jossa s -imperfekti pro i -imperfekti) ja *veķ'i* (< **veĭti*) 'avain' (KK *vōti*). Vastaavanlaisia foneettisia ilmiöitä tavataan myös liivissä. Mainitut siirtymät johtuvat sekä kielisaarekkeilla että liivissä todennäköisesti siitä syystä, että k' ja g' realisoituvat lätissä kuten yleensä muissakin kielissä artikulatorisesti dentaaleina [t'] ja [d'] (vrt. LG § 85).

2.3. $s > š \sim ś \sim ź$ osassa leivun murretta. Tätä substituutiota ovat pitäneet lättiläispiirteenä useat tutkijat (Wiedemann, Ariste, Nigol). Se esiintyy varsinkin säilyneen tai kadonneen i -vokaalin edellä tai läheisyydessä mutta myös muiden etuvokaalien edellä ja j :n vaikutuksesta, esim. HO *šim* 'silmä' (KK *silm*), *šүүdäs* 'syödään' (KK *sүүakse*), *kaś* 'kissa' (KK *kass*, jossa [s]), *meřža* 'morsian' (KK *mōrsja*). Kuten jo Wiedemann huomautti, samanlaista suhusibilanttisuutta esiintyy myös affrikaatoissa, esim. HO *lätś* 'lähti' (KK *läks*, eteläviron *lätś* \sim *läits*; vrt. Wiedemann *lätsi* 'meni(vät)'). Rudzīte (1964. 295) mainitsee lätin itämurteista [ś]:n ja [ź]:n ja Endzelin (LG s. 135) niin ikään itämurteista affrikaatat [č] ja [dź].

2.4. Klusiilit k , t , p ja sibilantti s ovat yleensä täysin soinnillisia sekä sanan sisällä että soinnillisten äänteiden välissä että sanan rajalla sandhitapauksissa, elleivät kvantiteettiseikat estä soinnillistumista, esim. *kabej-*, *d'žel* 'tytöllä', *nādāli* 'viikon', *tsirppege* 'sirpeillä', *tepride* 'lehmien', *ezänd* \sim *jezänd* 'isäntä', *puñd* 'puita'. Vaikka nämä äänteet ovat usein soinnillisia etelävirossa, soinnillistumistendensi leivussa on vahvempi lätin vaikutuksesta.

3. Morfologisia piirteitä.

3.1. Passiivin partisiipin preesens voi esiintyä yhdyssanan alkuosana, esim. *ültäü sēna* (KK olisi vastaava muodoste *üteldav sōna* 'puheenparsi' (oikeastaan 'sanottava sana', mutta sellaista ei käytetä), *eleltavast kambrest* (KK *elatavast kambrist*) 'asuinhuoneesta' (oikeastaan 'elettävästä kamarista'). Vastaavalla tavalla käytetään pass. partis. preesensia myös lätissä, esim. *dzīvojama īstaba* 'asuinhuone'.

3.2. Todennäköisesti lätin mallin mukaan käytetään leivussa sellaista pakkoa ilmaisevaa konstruktiota, joka muodostetaan tavallisesti *-minen* (leivun *-min* ~ *-men*) -johtimisen substantiivin avulla, esim. *pereme'el oīli veļg vällā mašmin* 'talonpojan oli velka maksettava' (oikeastaan 'talonpojalla oli velka maksaminen'; KK esim. *peremehel tuli vōlg vālja maksta* tai *oli vāja maksta*; *pereme'el oīli vedāmin puīd* 'talonpojan oli vedettävä puita'. Ainakin *mennā*-verbistä esiintyy vastaavissa yhteyksissä myös *-kki*-johdos *minek*, joka derivaatioltaan vastaa suomen muotoa *menekki*. Myös ilmaus *šitvedāmin om* ~ *āmaidu* tarkoittanee 'lantaa on vedettävä puutarhaan'. Vastaavaa pakkoa tai välttämättömyyttä ilmaisevaa lätin kielen rakennetta nimitetään debitiiviksi, ja se muodostetaan *jā*-alkuisten verbinmuotojen avulla, esim. *saimniekam bija parāds jāmaksā* 'isännän oli maksettava velka'.

-minen-johdokset ovat kyllä tavallisia kaikissa itämerensuomalaisissa kielissä, ja ilmaus *minun on maksaminen* 'minun on maksettava' on mahdollinen suomessakin, mutta leivun konstruktion lättiläisperäisyyttä todistavat eräät muut seikat. (a) Leivussa on HO:n merkitsemä ja hänen mukaansa lätistä käännetty arvoitus *sada šilma, nāgemist ei ^uole^p — veļk*, jonka voi suomentaa 'sata silmää, (mutta) ei voi nähdä — (vastaus) (kala)verkko'. Endzelin mainitsee (LG § 760), että vanhahkoissa lättiläisissä teksteissä ja eräissä lätin murteissa voivat debitiivirakenteet merkitä paitsi tekemisen pakkoa myös sitä, jonka avulla verbin ilmaisema toiminta suoritetaan, esim. *man nav jāēd* 'minun ei tarvitse syödä' tai 'minulla ei ole syömistä, syötävää' ('ich habe nichts zu essen'). Tämän mukaisesti myös *nāgemist ei ^uole^p* on oikeastaan 'ei ole näkemistä, nähtävää' — 'ei voi nähdä', joten lätin *jā*-muodosteiden tämäkin merkitys voi kuvastua leivun *min*-konstruktioissa. Edelleen (b) *-minen*-muotoja käytetään lätin debitiivin tavoin myös liivissä, jossa konstruktion verbi on yksikön partitiivissa ja nomini, teon suorittaja lätin tavoin datiivissa, esim. *mā'ddān um maksāmāst* 'meidän on maksettava'. (c) Leivussa tavattava debitiivirakenne ei ole tavallinen muualla virossa.

II. Sanastopiirteitä.

1. Lainasanat. Monet HO:n merkitsemistä nuorista lättiläisistä lainasanoista tunnetaan liivissäkin, esim. *bēri^p* 'hautajaiset' < lät. *bēres* (liiv. *bē'rād*), *bikši* 'housut' < lät. *bikses* mon. gen. *bikšu* (liiv. *bikšād*), *de'el* 'lauta' < lät. *dēlis*, *dēle* (liiv. *dēl*), *glābinu* 'pelastanut', vrt. < lät. inf. *glābt* (liiv. inf. *glō'ibā*), *guud* 'kunnia' < lät. *guods* (liiv. *gu'odā*), *kuorli* 'kuuro' < lät. *kurlis*, murteissa mm. *kuorlds*, *laš* 'lohi' < lät. *lasis* mon. nom. *lašī* (liiv. *laš*), *zēdel*: mon. nom. *zēdel*: mon. nom. *zēgli^p* 'purje' < lät. *zēgēle* (liiv. *zēgāl*, *tsi'irul*) < lät. *cīrulis* (liiv. *tsīrlīnŋ*), *ū'za^p* 'viikset' < lät. *ūsas* (liiv. *ūššāl*), *vaniga^p* 'seppeleet' < lät. *vainags* (liiv. *vāŋkka*, joka on jo suhteellisen vanha laina).

2. Käännöslainojakin esiintyy, esim. *oļ'e ravāmēn inemizel ūle ūū* (*ūūbāle*) *līnu* 'oli puitava (ihmisen) läpi yön ("yön päälle") pellavia', jossa *ūle ūū* ~ *ūūbāle* on verrattavissa lätin adverbiin *pa nakti*; *lāt'i kēlē bāāl* 'lätiksi', vrt. *pa latviskam*, *pa latviskis* (LG 477a, 546d).

3. Myös merkityslainat ovat mahdollisia, esim. *korjama* 'lukemaan' (KK *korjama* 'koota'; vrt. lät. *lasīt* 'lukea' ja homonyymi *lasīt* 'koota').

SEPPO SUHONEN

Literatur

- ARISTE, P. (1931), Lisandeid Koiva murrete vokaalide häälikuteloole. Eesti Keel 176: 175-79.
- ARISTE, P. (1962), Mõni sõna leivudest. Etnograafiamuuseumi aastaraamat 48: 266-75
- LG = ENDZELIN, J. (1922), Lettische Grammatik. Riga.
- NIGOL, S. (1955), Märkmeid matkalt leivu keelesaarele. Emakeele Seltsi aastaraamat 1: 147-51.
- NIILUS, V. (1935), Leivu rahvas. Eesti Kirjandus 1935: 365-81.
- NIILUS, V. (1936a), Leivu (Koiva) murde h-hääliku arengust. Eesti Keel.
- NIILUS, V. (1936b), Valimik leivu murdetekste (Choix de textes dialectaux leivu). Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat 1936: 93-163.
- NIILUS, V. (1940), Mõningaid huvitavaid lätipärasusi leivu murdes. Eesti Keel.
- OJANSUU, H. (1912), Virolaiset siirtokunnat lättiläisalueella. Niiden lähtöpaikka ja -aika. Suomalainen Tiedeakatemia. Esitelmät ja pöytäkirjat. Helsinki.
- POSTI, L. (1942), Grundzüge der livischen Lautgeschichte. MSFOu. 85.
- RUDŽĪTE, M. (1964), Latviešu dialektoloģija. Riga.

- SJÖGREN, A.J. (1850), Zur Ethnographie Livlands von Akademiker Sjoegren. Bulletin de la Classe des sciences historiques, philologiques et politiques de l'Académie Impériale des Sciences de St.-Petersbourg 18: 1-26, 33-45. 49-70.
 VOOLAINEN, P. (1927), Koiva maarahvas. Album M.J. Eiseni 70. sünnipäevaks. Tartu.
 WIEDEMANN, F.J. (1869), Die Ehstninseln in den lettischen Kirchspielen Marienburg und Schwaneburg in Livland. Bulletin de l'Académie Impériale des Sciences de St. Pétersbourg 13: 634-73.

Lettisches in der Sprache der estnischen Sprachinsel Leivu

von SEPPO SUHONEN

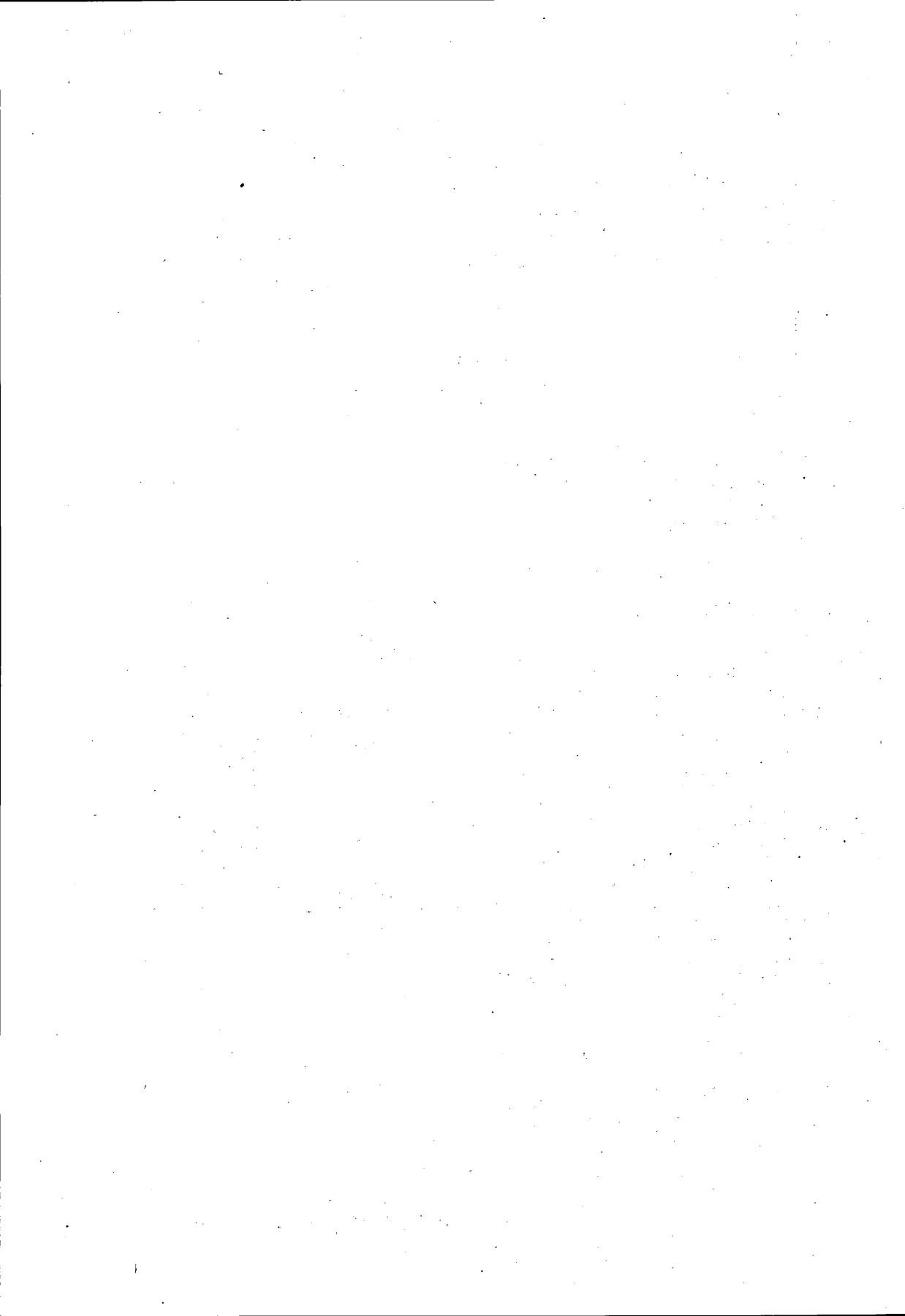
Es hat im lettischen Sprachgebiet zwei estnische Sprachinseln gegeben: die Inseln Leivu (Koiva) und Lutsi. In dem Artikel werden Besonderheiten lettischen Ursprungs im Leivu-Dialekt speziell aufgrund der Aufzeichnungen des finnischen Sprachforschers Heikki Ojansuu i. J. 1911 betrachtet.

Vokale. 1. $a > \tilde{a}$, z. B. *kāyge* (Standardestnisch (SE) *kange*) 'stark'. 2. $ei > ai$: *laib* (SE *leib*) 'Brot'. 3. $\bar{i} > ei$: *ma neidū* (SE *ma niidan*) 'ich mähe'. 4. $\bar{o} > uo$: *kuore^p* 'Rinden' (SE *koored*), *ruodzu^p* (SE *rood*) 'Rückgrate'. 5. ($\bar{o} >$) $uo > \bar{u}$: *kuur^p* (SE *koor*) 'Rinde', *ruuda* (SE *rood*) 'Rückgrat'. 6. $\bar{u} > ou$: *poū* 'Baum' (SE *puu*). 7. Möglicherweise $e > 'e$ und $o > 'o$: *l'ehm* 'Kuh', *uolgi* 'Strohe'. Diese Substitutionen sind in den lokalen lettischen Mundarten bekannt.

Konsonanten. 1. $h > O$ (Schwund) im Anlaut: *ārđ* 'Ochse' (SE *hārg*); $h > O >$ Silbengrenze oder Stoßton im Wortinneren: *na'a* 'Häute, Leder' (SE *nahad*) und auch analogisch in solchen Fällen, wo es ein h nie gab. 2. $k > t \sim d$: *uolđi* 'Stroh', Imperat. Sg. 2.P. *zādř* 'säge' (< lett. *zāģēt* 'sägen'); auch $d > ģ$ und $t > k$ sind möglich: *vėk* 'nahm' (< **vėt*; SE *võttis*), *seigi* 'ich reiste' (< **seidi*; SE *sõitsin*). 3. $s > š > š$ > \acute{s} : *kaš* 'Katze' (SE *kass*), *mėřža* 'Braut' (SE *mõrsja*). 4. Die allgemeine Tendenz der Konsonanten k, t, p und s , stimmhaft zu werden.

Morphologische Besonderheiten. 1. Das Partiz. Präs. Pass. kann wie im Lett. als erster Teil in einem zusammengesetzten Wort erscheinen, z. B. *eleřtavast kambrest* 'aus einem Wohnzimmer' (eigtl. 'aus einem zu wohnenden Zimmer'). 2. Lettischer Einfluß liegt wahrscheinlich im Gebrauch jener Konstruktion vor, die in der lettischen Grammatik als Debitiv bekannt ist und das Müssen resp. Sollen bezeichnet, z. B. *pereme'el olđi mařmin* 'der Bauer mußte bezahlen' (in SE z. B. *peremehel tuli maksta, oli vaja maksta*; die Entsprechung der Form *mařmin* lautet in SE *maksmine*; vgl. lett. *saimniekam bija jāmaksā*).

Es gibt auch Lehnübersetzungen und Bedeutungsentlehnungen aus dem Lettischen und junge lettische Lehnwörter im Leivu-Dialekt.

Osztják parallelizmusok és mellérendelő összetételek¹

1. Az északi-osztják népköltészetet (és más, itt nem tárgyalandó finn-ugor népek költészetét) szembevetően jellemzi a parallelizmusoknak egy igen szigorú fajtája. Az egymás mellett vagy egymás közelében álló sorok szintaktikai, morfológiai és lexikai szerkezete azonos — csupán egy vagy két szóban különböznek. Ezek a szavak a párhuzamos sorokban ugyanazt a helyzetet foglalják el:

*xārəŋ uás xārəmnä kāmən ètləm,
xārəŋ kòr!t xārəmnä kāmən ètləm*

(Reguly-Pápay 1944–65. II:129, 11. 80–81.)

‘teres városom terére kimegyek,
teres falum terére kimegyek’

*xou läləm äljəl tì läu !lləm
uàn läləm äljəl tì lau!lləm
íογáιαγ lāBət pəlGal iàzmal iuBinä
louän tilás pəlGal iàzmal iuBinä*

(Ibid: 105, 11. 931–34)

‘hosszú ideig várt végükre itt várok,
rövid ideig várt végükre itt várok,
a húsos hét közepéig tartó járásuk után,
a csontos hónap közepéig tartó járásuk után [megérkeznek]’

Austerlitz (1958) formalizálását követve az első két sor a következőképpen ábrázolható (az egyszerűség kedvéért elhagyom a verbális és nominális sorok megkülönböztetését):

¹ Ennek a cikknek az első változata a Language Sciences 41-ben jelent meg 1976-ban.

A x B C

A y B C

Lowth-tól Jakobsonig három fajtáját szokás megkülönböztetni a párhuzamosságnak — Lowth terminológiájával, a parallela synonymát, a parallela antithetát és a parallela syntheticát. Ezeknek az a közös tulajdonságuk, hogy a bennük szereplő sorok mindegyike önálló valóságészletre utal. Következésképp e sorok egymás mellé kerülve is legfeljebb ellentétet fejezhetnek ki — ellentmondásban nincsenek egymással. Az osztják parallelizmusok ebbe a képbe nem illenek bele. A történet szövéseéből világosan kitűnik, hogy a párhuzamos sorok együtt utalnak ugyanarra a valóságészletre. Ugyanakkor logikai ellentmondásban vannak egymással — például, semmi sem lehet egyszerre falu és város, senkire sem lehet egyszerre hosszú és rövid ideig várni. Steinitz (1941) egyenesen groteszknak nevezi az ellentmondó sorokat.

2. Azzal a jelenséggel állunk tehát szemben, hogy népköltészeti alkotásoknak egy fajtája tipikusan értelmezhetetlen. Ilyenkor két lényegesen különböző stratégiát követhetünk. Az egyik az, hogy ezeket az alkotásokat egyenesen a poétika hatáskörébe utaljuk, ahol is a műfaj konvencióit meg lehet állapítani, de a szöveg értelmezéséhez nemigen lehet közelebb jutni. A másik az, hogy feltesszük: ezeknek a soroknak az anyanyelvi beszélő számára világos értelmük van, és megpróbáljuk megtalálni ezt az értelmet. A két stratégia közül tudomásom szerint az elsőt szokás választani. Alább a másodikkal fogok kísérletezni.

A népköltészetben alkalmazott párhuzamos szavak készlete többé-kevésbé zárt. Találunk azonban az osztjában — és más finnugor nyelvekben — egy másik, igen hasonló, zárt készletet is: a mellérendelő összetételekét. Ezeknek két fajtájuk van. A fokozó összetételek tagjai szinonimák, pl. *dúsgazdag*, *búbájos*, *búbánatos*, *tösgyökeres*. Az összefoglaló összetételek tagjait antonimáknak is nevezhetnénk — revelálőbb azonban arra rámutatni, hogy két szélsőség megnevezésével utalnak egy fölöttes fogalomra, pl. *szántóvető*, *orca* (<*orr+száj*), *fű-fa* 'mindenki,' *boldogboldogtalan* 'mindenki.' (Sőt, ugyanebben a szellemben: *se nem oszt, se nem szoroz, se hús, se hal, se íze, se büze*.)

Az osztjában a párhuzamos szavak és a mellérendelő összetételek készlete jelentős mértékben átfedi egymást. Az átfedést példázzák többek között a következők: *ási-ayki* 'apa-anya = szülő,' *nēpxo* 'nő-férfi = emberi lény,' *suŋ-ān* 'csésze-tányér = edény,' *xatl-āt* 'nappal-éjszaka = nap,' *ēui-pox* 'lány-fiú = gyermek,' *mou-iejk* 'föld-víz = világ vagy szülőföld,' *woj-xul* 'állat-hal = mindenféle állat,' *još-kur* 'kéz-láb' = [idiómákban] egész test,' *lē-jēš* 'eszik-iszik = étkezik,' *ä-jis* 'kor-idő,' *tal-lun* 'tél-nyár = év,' *lou-mis* 'ló-tehén = háziállat,' *ār-mānš* 'ének-mese,' *nēm-sii* 'név-hang = hírnév.'

Az azonosságot mutatják például az alábbiak:

parallelizmusban:

nij manəm niyi suŋ məsl-gi
xui manəm xui suə məsl-gi

(Pápay 1910. 172)

‘ha nő járta nős vidék kell neked,
 ha férfi járta férfis vidék kell neked’

összetételben:

si nəŋxoi nɔtta məsl

(Pápay 1910. 74)

‘ennek az embernek (nő-férfinék) segíteni kell’

Ezzel szemben az alábbi szó párokat csak parallelizmusok kapcsolják össze: *ētti-logti* ‘kelő-nyugvó,’ *tōram-jēlam* ‘ég-menny,’ *nōram-ònt* ‘mező-erdő,’ *peŋk-kunž* ‘fog-mancs,’ *šiuən-pòsŋəŋ* ‘gőzös-füstös,’ *naŋk-xol* ‘vörös-fenyő-fenyő.’ Úgy tűnik azonban, hogy ezek a szó párok semmilyen vonatkozásban nem különböznek az átfedő osztályok tagjaitól.

Ezeknek az adatoknak az alapján nyilvánvaló, hogy a parallel szavak és a mellérendelő összetételek jelensége nem független egymástól. A két készlet egybevetése egyszerű kulcsot ad a parallel sorok értelmezéséhez. Nem groteszkek ezek, és nem is a hallgató költői beleélő képességére van szükség az értelmezésükhöz: a nyelv mellérendelő összetételeinek a mintájára kell összevonni a parallel szavakat. Például, az imént idézett sorok ‘nő’ és ‘férfi’ szavainak együtt ugyanúgy emberi lényt kell jelenteniük, mint a prózai szöveg *nəŋxoi* szavának. Egyes esetekben az elbeszélte történet menete világosan igazolja is a szójegyzékekből kikereshető vagy csupán kikövetkeztethető értelmezést.

3. A 19. század elején gyűjtött verses szövegek nagy mennyiségben alkalmaznak parallel sorokat és — ennél fogva — parallel szavakat. Mellérendelő összetételeket alig találunk bennük. Ezek a szövegek már közlik számára is archaikusak voltak. A Pápay gyűjtötte nem verses mesék lényegében közlik anyanyelvi állapotát tükrözhetik. Ezekben a parallelizmus igen ritka (bár előfordul), ellenben a mellérendelő összetételek rendkívül gyakoriak. A fentiekén kívül vö. például: *ār-simal ləŋŋar ős* ‘sok-kevés egér volt ott’ (Pápay 1910. 74). A nem költői természetű prózai szövegekben egyáltalán nincs parallelizmus — a mellérendelő összetételeket azonban mindennapos rendszerességgel alkalmazzák.

Azt a kérdést, hogy a parallel szavak és a mellérendelő összetételek között van-e történeti összefüggés, Cs. Faludy Ágota (1950) vetette föl. A pontos válaszadás nehézségeit elemző cikkében többek között azért nem vont le végleges következtetést, mert a szó párok toldalékolására vonatkozó adatok

nem álltak rendelkezésére. Schmidt Évának köszönöm azt a felvilágosítást, hogy azok a szó párok, amelyeket fentebb az összetételek közé soroltam, a mai nyelvben akár mindkét, akár a második tagjukon toldalékolhatók.

Ha egyértelmű bizonyítékaink nincsenek is, a következő történeti hipotézis talán megkockáztatható. A mellérendelő összetételek már jelen voltak a nyelvben a verses szövegek kialakulása előtt, sőt, ezek adták az impulzust a parallelizmus konvenciójának kialakulásához. Eszerint az összetételeket — eredeti jelentésük megtartásával — ketté kell szakítani és két azonos mondatkörnyezetbe kell helyezni. A szöveg többi részének is ugyanezt az ismétlődő mintát kell követnie (vö. Austerlitz idézett munkáját). Mivel a műfaj maga improvizációs volt, szükségképpen sematikus eszközöket alkalmazott: a mesemondó lehetőleg más szövegekből ismert formulákhoz folyamodott, ahelyett, hogy minden alkalommal újakat alkotott volna. Ez megmagyarázza az összetételként nem ismeretes parallel szavak készletének rögzített voltát. A kétféle készlet közötti csekély különbségek is érdekesek lehetnek. A csupán parallelizmusban előforduló szó párok gyakrabban tartoznak a fokozó típusba, mint az összetételként is meglévők — fokozó párokat nyilván könnyebb improvizálni, mint összefoglalókat. A „párhuzamosíts, hacsak lehetséges” szabálya számot adhat arról is, hogy az igei parallel sorok — bár a nominálisaknál sokkalta ritkábbak — miért müljék fölül számban az igei összetételeket.

SZABOLCSI ANNA

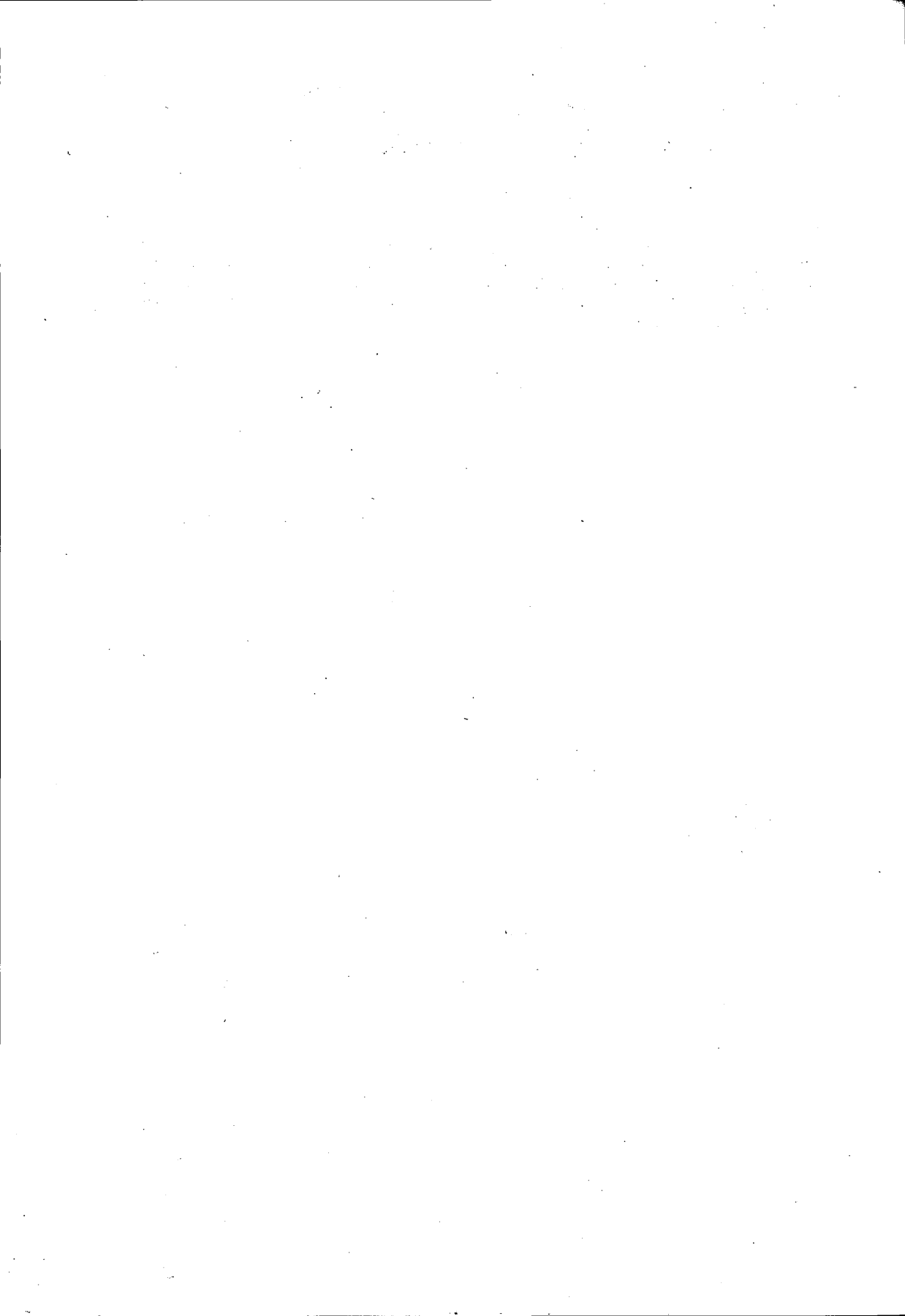
Irodalom

- AUSTERLITZ, R. (1958), *Ob-Ugric Metrics*. FFC 174.
 Cs. FALUDY Á. (1950), *Az osztják nyelv történetéhez*. NyK 52: 208–239.
 PÁPAY J. (1910), *Északi-osztják nyelvtanulmányok I.* Finnugor Füzetek 15. Budapest.
 REGULY A. – PÁPAY J. (1944–1965), *Osztják hőseinek I–III.* Budapest.
 STEINITZ, W. (1941), *Ostjakische Volksdichtung und Erzählungen aus zwei Dialekten II.* Stockholm.

Ostyak Parallelisms and Coordinate Compounds

by ANNA SZABOLCSI

Northern Ostyak folk poetry is characterized by strictly parallel Lines of the format $AxBC / AyBC$, which only differ in the lexical items x and y . Such lines appear to refer to the same bit of reality in a logically contradictory fashion. It is suggested that they do not: they are to be interpreted following the well-established patterns of coordinate compounds of the language.

Über die Transkription der bisherigen und der zukünftigen Nachlaßausgaben aus Pápays ostjakischem Material

J. Pápay konnte seine wertvolle ostjakische Sammlung bearbeiten, er starb jedoch ohne sie publizieren zu können. Sein Schüler, Jenő Fazekas ordnete den Nachlaß, die zur Drucklegung vorbereitete Textsammlung wurde von der Akademie der Wissenschaften gekauft und im Archiv der Akademie untergebracht, die Originalaufzeichnungen wurden von der Familie Pápay im Archiv des Kollegiums der Reformierten zu Debrecen deponiert.

Der erste Band der von Pápay aufgezeichneten Texte erschien, von Fazekas betreut, 1934, also bald nach dem Ableben (1931) des Sammlers. Die Bärenlieder lagen im Nachlaß in zwei Transkriptionen und in der Originalaufzeichnung vor (ÉOMedv. 027–8, 047, 042). Fazekas veröffentlichte natürlich die zweite, die etwas einfachere Transkription aufweisende Bearbeitung, da doch diese die letzte Auffassung seines Professors widerspiegelte.

Erst 1972 konnte I. Erdélyi mit dem Band "Ostjakische Heldenlieder aus József Pápays Nachlass" die Herausgabe der Pápay-Sammlung fortsetzen. Er verfuhr wie Fazekas, veröffentlichte die zum Druck von Pápay bearbeitete Variante, nicht die Originalaufzeichnung. In den 40 Jahren, die seit dem Tod von Pápay vergangen waren, verlor das Streben nach phonetischer Genauigkeit (oder sogar "Supergenauigkeit") ihre Wichtigkeit, wo eine phonologische Wertung nicht möglich ist, hätten die Uralisten die einfachere Originalaufzeichnung, oder eine auf dieser basierende Transkription¹ der beim Schreibtisch zusammengestellten "phonetisierenden", komplizierteren vorgezogen und würden in den folgenden Bänden auch eine solche höher schätzen.

Bei den erst geplanten weiteren Bänden des Nachlasses darf aber ein neuer Umstand nicht außer acht gelassen werden: man hat Eile, man muß

¹ Z.B. statt é im Original ø in der Herausgabe usw.

die Drucklegung und die Kontrolle vor der Imprimatur fertig bekommen, bis das Manuskript von Pápay lesbar ist! Pápay benützte zur Schrift an Ort und Stelle und auch bei der Bearbeitung Bleistift. Da seit seinem Tode schon über 50 Jahre verflossen sind (und nicht alle der Bearbeitungen aus seinem letzten Lebensjahr stammen), sind die schon nicht überall gleich gut lesbar, die Originalaufzeichnungen stammen sogar aus dem vorigen Jahrhundert (1898–99). Grosse Eile — nicht auf Kosten der Genauigkeit! — ist nur bei Verwendung eines Photoverfahrens möglich. Finanzielle Gründe sprechen auch für diese Publikationsweise. Bei diesem Verfahren hat man aber keine Wahl. Die Originalaufzeichnungen sind nicht alle "salonfähig", es gibt unter ihnen schöne, leicht lesbare, in anderen gibt es aber eine Unmenge von Verbesserungen mit Bleistift, mit Tinte oder sogar mit verschiedenen Farben (blau, rot, grün). Eine ungarische Übersetzung steht auch nicht daneben, nur äußerst selten einige interlinear geschriebene ungarische Bemerkungen. Im druckfertigen Material steht aber überall links das Ostjakische, dem gegenüber rechts von Zeile zu Zeile die ungarische Übersetzung². Dieses Material ist zum Photoprintverfahren jetzt noch geeignet, die Originalaufzeichnungen keineswegs, diese müssten kopiert und übersetzt werden. Weiterhin ist die Originalaufzeichnung sogar nicht zu jedem bearbeiteten Text vorhanden.

EDITH VÉRTES

² S. Bibliotheca Pápayensis I. Ostjakischer Nachlaß von Joseph Pápay (Probeheft); dies ist nur im druckfertigen Material belegt, in der Originalaufzeichnung nicht.

Megjegyzések a votják dalszövegek töltőelemeihez

Az alábbi néhány megfigyelés közreadásában jelentős ösztönzést adott a New York-i Columbia University kiváló nyelvészének, Robert Austerlitznek Text and Melody in Mansi Songs, 1966 tavaszán a Current Musicology-ban megjelent cikke, amely cikk azután a Budapesten megrendezett IV. Nemzetközi Finnugor Kongresszus alkalmából, 1975-ben, A vízi-madarak népe című tanulmánykötetben magyar kiadásban is az olvasók elé került.

Ma már közzismert, hogy a szájhagyományban fennmaradt népköltészet igen jelentős részét soha nem mondták, hanem mindig is énekelték. Szöveg és dallam az évszázadok alatt elválaszthatatlan egységbe forrott össze. Nagy mulasztás volt, hogy a kutatás erről sokáig nem vett tudomást: a szavakat és a hozzájuk tartozó hangmagasságokat, ritmusokat külön-külön tanulmányozta. Napjainkra valamelyest már javult a helyzet. Mind többen felismerik, hogy az egyik fél megközelítése sem lehet teljes a másiké nélkül. A nyelvés a zenetudomány nemcsak kiegészíti, hanem számos esetben határozottan segíti is egymást. Természetesen ritka az olyan tudós — Austerlitz éppen ilyen —, aki mind a két területen járatos, ezért az effajta munkához legalább két szakember vagy egy kutatócsoport jól összehangolt munkája szükséges. De manapság ez már másutt is így van.

Érthető, hogy a népköltéssel foglalkozó nyelvész főként a szövegre figyel. Ha gyűjt, akkor először a szöveget írja le s számára a leírt szöveghez társul utóbb a dallam. Ő a rendszerezést és az elemzést is a szövegek alapján végzi. A népzene-kutatók esetében ez éppen fordítva van. A zenészt mindenekelőtt a dallam érdekli s a hangokhoz keresi a szótagokat, jóllehet ezek jelentése számára többnyire ismeretlen. Ismeretlen, mert nem érti a nyelvet (a nyelvjárást), de azért is, mert az éneklés során sok értelmetlen szöveg is elhangzik a dallammal együtt. Így derül ki, hogy milyen nagy a különbség egy és ugyanazon szónak a beszélt és az énekelt formája között. Ekkor válik nyilvánvalóvá, hogy az éneklésben olyan hangzók is megjelennek, amelyek a szabályos vagy akár a helyszínen, nagy gondossággal diktált szövegben sohasem fordulnának elő,

mert az éneken kívül nincs semmi keresnivalójuk, nem rendelkeznek önálló jelentéssel.

Ezen ún. töltőhangok száma nyelvenként és vidékenként, sőt énekesenként is igen változó lehet. Mivel a kiadványok nagy része figyelmen kívül hagyja őket, elterjedtségüknek akárcsak a hozzávetőleges felmérése is reménytelen vállalkozásnak látszik. A magunk több évtizedes tapasztalata mindenesetre azt mutatja, hogy a Volga-Káma vidéki finnugorok — amikor énekelnek — szívesen élnek a szótagok kibővítésének sokféle lehetőségével. Már eddig is éppen elég gondot okozott az ottani dallamok és szövegek összeillesztése. A legutóbb elkészült déli-votják népdalgyűjtemény 330 dalából pl. egyetlen egy sem akadt, amelynek szövege — kisebb vagy nagyobb mértékben — ne változott volna meg, amikor azt énekelték. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy e szövegeknek egy részét teljesen értelmetlen lenne kotta nélkül közre adni. A kottás kiadásnak viszont elengedhetetlen tartozákai a kiegészítő szövegrészek.

Álljon itt egy példa az 1968-as, tatár földön fekvő, Pocsinok Szutyer-i gyűjtésünkből (AP 6813 k.). Énekesünk, az 53 éves D. Ivanova egyetlen versszakban nem kevesebb, mint 17-szer tért el az „alap” szövegtől. Az eltéréseket kerek, ill. szögletes zárójel mutatja. Kerek azokat, amelyek elhangzottak, bár szervesen nem tartoznak a szöveghez, szögletes pedig azokat, amelyeknek el kellett volna hangozni, de valamilyen oknál fogva azonban mégis elmaradtak.

voz(ə) vələn(ə) šás(ə)ka no(je) kəže(j) d'uzə(jej),
oza(jə) d'uzəškomə no(j) ašəmes.
püş(ü)mü l'ətiset(e) no(je) kəž(ə) l'ukiš(e)ke(j),
ožə(jə) l'ukiško[m]ə no(j) ašəmes.

Elméleti (prózai) szótagszám: 10, 10, 10, 10.

Gyakorlati (énekelt) szótagszám: 15, 11, 15, 11.

A most következő s az apró részletekre is rávilágító valamenyi példát az 1968-as és 1974-es déli-votják felvételeinkből válogattuk.

A zárójelben lévő kiegészítő szövegrészek soha nem a szavak elején, hanem többnyire a szavak végén vagy közepén jelennek meg:

szó végén magánhangzó = voz(ə)
 szó végén mássalhangzó = no(j)
 szó végén mással- és magánhangzó = no(je).

Különbséget tehetünk köztük aszerint is, hogy

1. a toldalék magánhangzó azonos az adott szóban szereplő összes többi magánhangzóval, amennyiben azok is megegyeznek:

vələn(ə)

2. a toldalék magánhangzó csak az utolsó magánhangzóval egyezik meg, ha az adott szóban különféle magánhangzók szerepelnek:

ožā(jā)

3. a toldalék magánhangzó eltér a szó többi magánhangzóitól:

d'ūza(jej).

Ugyanígy a szó közepén: az új magánhangzó megegyezik az adott szó többi magánhangzóival, amelyek szintén egyformák:

pūš(ū)mi,

csak részben egyezik meg az adott szó többi — egymástól eltérő — magánhangzóival:

lukiš(e)ke(j),

nem egyezik meg a többi magánhangzókkal:

śās(ā)ka.

Mindezek ellentéte, ha egy-egy hangzó kimarad, jöllehet a helyesírás vagy a helyes szóhasználat szerint is ott lenne a helye:

lukiško[m]ā.

A szöveg módosulásainak egy részét minden bizonnyal az a törekvés szüli, hogy minél könnyebb legyen kiejteni a szöveget, azaz a mássalhangzótorlódás helyett folyamatos mássalhangzó-magánhangzó láncolat jöjjön létre, mert ez felel meg legjobban az éneklés követelményeinek. Ezt két úton lehet elérni.

Ahol két mássalhangzó van egymás mellett, ott a. az egyik elmarad vagy b. közéjük egy magánhangzó ékelődik be:

a. *ba[k]ča* vagy *u[l]mo,*

vagy akár két szó találkozásánál: *ucije[z] kir(e)ža,*

b. *kót(ā)len* vagy *kor(e)kad(ij).*

Ritkán az is előfordul, hogy két magánhangzó közé ékelődik egy mássalhangzó s az segíti elő a könnyebb kiejtést, ill. éneklést: *al'i(j)uz.*

E változtatások legtöbbször — mint fentebb már láttuk — a szótagok számának megnövekedésével jár s ez természetesen kihat a dallam ritmúsára, sőt esetenként a dallam vonalára és mozgására is. Az effajta éneklési mód tehát sok leleményt és magasfokú rögtönzési készséget igényel, meglehetősen szabad gazdálkodást szöveggel és dallammal egyaránt. Mindezekből az egyéni változatok végeláthatatlan sokasága kerül ki s ez is jelentős mér-

téekben hozzájárul az egyébként rendkívül szerény, mindössze három-négy hangmagasságból álló zenei anyag életben maradásához.

Érdeemes ezek után a jelenséget a másik oldalról is megvilágítani s megérteni, miként változik a dallam a felsorolt szövegmodosítások során.

Az általános tapasztalat azt mutatja, hogy a főszöveghez szervesen nem tartozó, rövid, alkalmi, szövegmodosítások nem érintik a zene lényegét, a fő hangokat nem módosítják, többnyire csak a hangsúlytalan díszítőhangokon szólalnak meg. A déli votjakok zenéjében azonban ez nem így van! A kiegészítő-, töltő- vagy pótszótagok kivétel nélkül fontos dallamhangokon jelennek meg. Zenei szempontból tehát semmi különbség nincs az alapszöveg és e „jövevény” szótagok megzenésítése között. Lássuk néhány eddigi szövegpélda dallamát, amelyben egy-egy magánhangzó növeli a szótagszámot:

1. vo - z(š) no - (je) 2. vš - - lš - n(š) 3. o - žš - (jš) d'u - ža - (jej)

4. pü - s(ü) - mü - 5. lü - ki - š(e) - ke(j) 6. kó - t(š) le - n(š) 7. as - kor(e) - ka - d(ij)

8. 9.

A 4. és a 9. példa kivételével közös bennük, hogy nem egyszerű osztódás, ritmusaprózódás útján jöttek létre, hanem valamennyi önálló zenei gondolatot hordoz. Hangmagasságuk eltér az előttük vagy az utánuk lévő hangétól. Olyan alkotórészei a dallamnak, amelyeket nem lehet kihagyni anélkül, hogy meg ne változzék a dallam. Van, ahol egy töltőszótagra egy, másutt két főhang, sőt, ahol egy egész hangfűzér jut s ez csak növeli szerepük fontosságát. A 4. és a 9. példában a dallam egészen végighúzódo 3/4-es, ill. 5/8-os ritmus egyenesen megköveteli a töltőszótagokra eső hang jelenlétét, mert ha az nem lenne ott, akkor megbillenne a ritmus vagy az előző hangot kellene megnyújtani.

Mindez azt mutatja, hogy ezek a hangok és szótagok olyan erősen beépültek az előadásba, a mindennapi éneklés gyakorlatába, hogy semmiképp sem elhanyagolhatók. Bár nem mindig azonos módon, de valahogyan mindig jelen vannak és meghatározó tényezői a déli votjakok dalolásának. Énekük sajátos ízt kap ettől a szövegkiegészítéstől és megkülönbözteti őket a török vagy szláv szomszédaitól. Ezt is a tudatos hagyományörzés jelének tekinthetjük.

A votják népi szövegek és dallamok kapcsolatának további vizsgálata sok lehetőséget rejt még magában, mind a forma, mind a tartalom terüle-

tén. Pl. a szavak és a dallam-elemek összeillesztésével, tagolásával, valamint a szavak jelentésének és a zenei motívumok esetleges kölcsönhatásának tanulmányozásával szintén érdemes lenne foglalkozni. Ez azonban most meghaladná az adott kereteket.

Befejezésül — úgy, ahogy illik — vers és dallam, szöveg és zene együtt erősítse meg az elmondottakat. Az alábbi dal L. Lapralova, 28 éves asszony énekelt 1968 júniusában az észak-tatár Baltaszi járás Sztarij Kusket nevű falujában. A felvétel száma AP 6316 d. Egyetlen versszakban húsz szövegmódosítást találunk. Az eredeti 12,9,13,9 szótagszámból az éneklés során 17,11,13,13 lett.

$\text{♩} = 152$

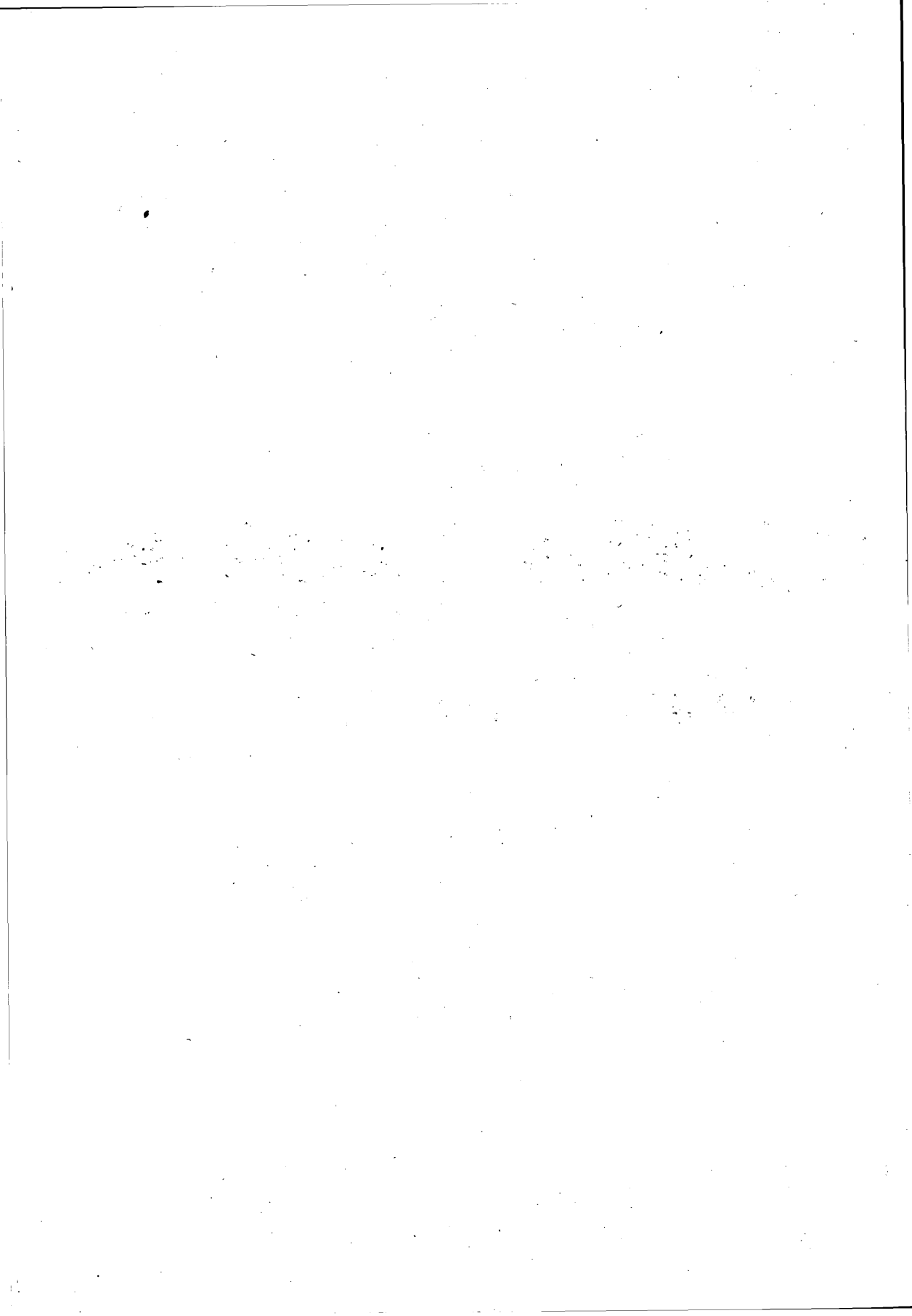
koš - ko - t(i) kĭ - - d'o - ke - (je) no - (ji), ki - l'o - t(i) bō - r(ō) - di - sa no(j),

o[g]pow aš - kĭ - nĭ - (ij) no(j) te - l(e)-mĭ - - rod.

tu - gan[e] a - čĭ - mes(i) no(j) o[g]pow aš - - kĭ - toš no

or(o)[t]čoz uk(e) pi - ňa - w(i) no dā - wĭ - r(i) - mĭ(j).

VIKÁR LÁSZLÓ

Sámán — a szó és értelme

“Шаманы... а какія слова при наговорахъ употребляютъ, или кого призываютъ на помощь, какъ важной ихъ тайны, вывѣдать не возможно.”

Словарь Русскихъ суетврій — 1782

A sámánizmusról szóló világméretű szakirodalomban viszonylag kevés figyelmet szenteltek magának a *sámán* szónak. Szótörténeti, etimológiai kísérletek igazában nyelvészetben kívüli (vallástörténeti, művelődéstörténeti stb.) érvekre hivatkoztak, anélkül azonban, hogy ezeket bármikor is kritikailag értékelték volna. A vallástudományi dolgozatok, kézikönyvek (nemegyszer a nagyközönségnek szánt, többé-kevésbé hangzatos áttekintések) pedig elemi filológiai ismeretek nélkül érintik a sámánok megnevezéseit, ezek összefüggéseit, történeti és nyelvészeti elemzésük lehetőségeit. E tekintetben a magyar tudomány sem kivétel. A legutóbbi etimológiai összegezés (Benkő 1976. 481ab) szerint például a magyarban a *sámán* szó 1799 óta ismert, valószínűleg a német tudományos nyelvből való átvétel, eredete az oroszban keresendő, ahová viszont a mandzsu-tunguz *samán* ‘sámán’ szó jutott el, amelynek eredeti értelme ‘tudó’, és a mandzsu-tunguz *sa-* ‘tud’ igéből eredeztethető. Az itt említett irodalom utal ugyan etnológiai és vallástudományi dolgozatokra is, magát az etimológiát ebben a formában Diószegi Vilmos cikkéből (1947) vették át. Diószegi már egy hosszú hagyomány végét képviseli, és elgondolásai gyakorlatilag minden egyes részben kijavításra szorulnak, pontosabban már 1947-ben sem voltak tarthatók. Anélkül, hogy a sokféle ágazó kérdés minden egyes nyelvtörténeti részletét itt külön érinteném a ‘sámán’ szó ilyen etimológiáját illetően a következő történeti fejlődés lebeghetett az ezt a megoldást képviselők szeme előtt.

A mandzsu-tunguz *sam*, *sam* vagy *šam* ‘sámán’ belső keletkezésű szó, a *sa-* igéből, jelentését körülbelül a magyar ‘tudós’ (a néphitben szinte mindmáig megfigyelhető elnevezés természetfeletti tudással is rendelkező személy számára) közelíti meg. Nincs szükség tehát arra, hogy más népeknél keressük

e szó etimológiáját. Diószegi nézete több szempontból is ellentétben áll más etimológiai kísérletekkel. Schott már 1842-ben egy másik etimológiát érintett, amelyet Németh Gyula, valamint Laufer is megvizsgált. Eszerint a nemzetközileg ismert *sámán* szó az oroszon át tunguz eredetű, ahol is a *šaman* szó végső soron egy szanszkrit (pontosabban páli) *samaṇa* ~ *śramaṇa* származéka. A tunguz kétszótagos 'sámán' szó mongol, kínai, tibeti, indiai eredeztetése (ami természetszerűleg magának a tipikusan szibériainak tartott jelenségnek is déli párhuzamaira, esetleg eredetére engedett következtetni) nem tetszett az altáji nyelvek kutatóinak, akik eredeti altáji szónak szerették volna a 'sámán' megnevezését tekinteni. Amikor Diószegi egy tunguz igéből származtatja az egyszótagos *sam* (stb.) 'sámán' szót, voltaképpen ezt a külső teóriát cáfolja meg. Sőt mi több, összefüggésbe hozva a megnevezést a török *kam* 'sámán' szóval, nyilván arra utal, hogy a török nyelvekben ez a megnevezés tunguz (mandzsu) eredetű lehet. Feltűnő viszont, hogy a tunguz sámánizmus mindmáig legismertebb kutatója, Sirokogorov a tunguzban *šaman* szót (tehát egy kétszótagos formát) vesz alapul, és ezt itt jövevénynek tartja. (A kérdés rövid áttekintését l. Voigt 1984. 14–15.) Most nem foglalkozom azzal a kérdéssel, hogy a közkezen forgó török és tunguz (olykor etimológiai) szótárak miért nem foglalnak állást e kérdésben, csupán azt jegyzem meg, hogy a Diószegi-adta etimológiát tények nem támasztják alá. A sámán szó a tunguzban ugyanis kétszótagos.

Külön kérdés a ma nemzetközileg ismert *sámán* szónak a története. Noha itt is ismertek voltak olyan elképzelések, miszerint néhány európai nyelvbe nem az oroszból jutott volna el a szó, vagy hogy a modern (18. századi) perzsa lett volna a közvetítő nyelv, e feltételezésekre igazán nincs is szükségünk. Amennyire a nyelvtörténeti adatokat ismerjük, az oroszban a *шаман* szó először Avvakum protopópa nevezetes önéletírásában fordul elő, és részint helynév, részint a 'sámánkodás' gyakorlatát idézi (Vasmer-Trubacsov 1973. 401). Avvakum önéletírása három változatban ismert, ezek 1672 és 1675 között készülhettek. Tudjuk, hogy őt 1653-ban száműzték Szibériába, Tobolszk környékére, majd később Dauriába, a mongol határ közelébe. Minden okunk megvan annak a feltételezésére, hogy itt ismerte meg a szót, amelyet az orosz etimológusok a tunguz kétszótagos *šaman* szóval azonosítanak, és ennek jelentését 'buddhista szerzetes' magyarázattal adják meg. Feltűnő, hogy milyen kevés orosz etimológiai szótár foglalkozik a *шаман* és a *камлять* 'sámánkodni' szavakkal, nyilván azért, mert ezeket még a későbbi oroszban is szemmel láthatóan idegen, helyi elnevezéseknek tartották. Néha utalnak arra, hogy kolimai vagy aunuszi formák is ismertek — minden bizonnyal a helyi orosz dialektusok mellett. Az első, viszonylag részletes leírást a sámánokról és a sámánkodásról Ysbrant Ides és Brand 1692–95-ös követjárásának beszámolójában találjuk (ők tunguznak nevezik

a sámánokat, adataikat azonban későbbi kutatók a burjátokkal is kapcsolatba hozták), majd Gmelin 1734 és 1736 között összegyűjtött útibeszámolójának adatai között, amely 1751-52-ben Göttingenben már németül is megjelent. Kevésbé köztudott, hogy a sámán-szeánsz egyik első jobb leírása II. Katalin cárnő *Šaman sibirskij* című vaudeville-jében található, amelyet 1786-ban írt, illetve ez évben jelent meg a munka az ő tollából származónak tekintve. (Az adatokat lásd Voigt 1984. 14.)

A nemzetközi kutatás még igen kevésbé használta ki azt az értékes forrásanyagot, amely a moszkvai központi állami levéltárban (közismert rövidítéssel CGADA) található. Itt a 214-es fond (*Sibirskij prikaz*) és az 1177-es fond (a jakutszki katonai kancellária iratai) számos olyan összeírást tartalmaz a szibériai népekről, amelyekben a sámánizmus szempontjából igazán páratlanul érdekes történeti adatokra bukkanhatunk. Sajnos, ezeket — úgy-ahogy — másodlagos forráskiadványokból ismerjük, amelyek a vártnál kevesebb figyelmet fordítottak a sámánizmus-történeti és szótörténeti szempontból kiemelkedő iratokra. Dolgih monográfiája (1960) a nemzetségi szervezetre vonatkozó adatokat összegzi, ám külön nem tér ki sámánizmus-történeti vonatkozásokra. Még feltűnőbb, hogy Vaszilevics könyve (1969), amely egyébként a történeti források fontosságát maga is hangsúlyozza, mégsem ad forrásadatokat az evenki (tunguz) sámánokra vonatkozó korai iratokból. Tugolukov cikkéből (1970. 227-8) viszont olyan adatokat idézhetünk, amelyek korábbiak a máshonnan ismertnél. Talán tunguz adat a 17. század közepéről az az irat, amelyben "Jatukuj, azaz Jaltani *šaman*" szerepel. Az angikagiri tunguzok körében a források szerint egy nemzetségben több sámán is működött a 17. század végén. Különösen érdekes az az adat, amely szerint 1640-ben az aldani tunguzok Laligir-nemzetségének élén egy Tomkoni nevű vezető, egyszersmind sámán állt. Ha itt az orosz írásmód csakugyan pontos, a *šeman* hangalak külön figyelmet érdemel ("князец, Томкони, шемаһ"). Az adatra Futaky (1975. 78) már felfigyelt, és a tunguz szó első szótagjában a vokális palatális színezetével magyarázza. Mindenesetre úgy látszik, az orosz etimológiai szótár első adatánál korábbi orosz nyelvű feljegyzések is vannak, amelyekben különböző tunguz területekről (és esetleg eltérő hangalakkal) ismerjük a szót, mégpedig a mai jelentésben ('sámán'), valamint ettől eltérő értelemben is ('buddhista szerzetes, ördögöknek szolgáló varázsló, egy-egy nemzetség vezetője'). Éppen ez a sokféleség az, amelynek következtében az látszik természetesenek, hogy már az 1640-es évektől fogva sokrétűnek mutató tunguz szót ekkor kétszótagosnak tételezzük fel, és ebből kiindulva gondoljunk belső nyelvi rekonstrukcióra.

Ami a közvetlen történeti adatokat illeti, a tunguzokra vonatkozó vagy vonatkoztatható ismert források száma ugyan a várhatónál nagyobb, és népevekből, helynevekből kb. a 13. századig (a nagy mongol népmozgásig, a ja-

kutoknak a Léna középső szakaszára való érkezéséig) visszafelé következtethetünk. Néhány esetben feltételezhetjük, hogy a nemzeti hagyományok, epikus folklór is őriznek adatokat a tunguzok korábbi életére vonatkozóan. Mégis, minthogy közvetlen adatunk nincs a sámánizmusra, és egyes tunguz csoportok akár az Urál keleti lejtőitől egészen a Csendes-óceánig, délen pedig a mai mongol határig előfordulhattak — e hatalmas területen pedig szinte a paleolitikumtól kezdve rendkívül sok, egyaránt alig ismert nép és kultúra létezhetett — voltaképpen csupán összehasonlító vallástörténeti és nyelvtörténeti kutatással mondhatunk valamivel többet a tunguz 'sámán' szó és társadalmi szerep esetleges fokozatairól a 17. századi orosz írásos forrásokot megelőző időkből. (Többször felmerült az a gondolat, hogy mongol, kínai, esetleg akár koreai sőt japán források valamivel több korai támpontot nyújthatnának, és ez végtére is nincs kizárva, azonban tudomásom szerint ilyen forrásokat eddig még nem tettek közzé.)

1981 szeptemberében, a sárospataki sámánizmus-szimpozíumon Robert Austerlitz a nyivh (gilják) sámánizmus néhány fontos terminusával foglalkozott, értelmezésükhöz általában a belső nyelvi rekonstrukció módszerét alkalmazva. Ettől némileg eltérő módon, noha röviden, mégis érintette viszont a nyivh *cam/camj* 'sámán' terminus kérdését is, amelyet esetleg a tunguzból való átvételnek tart, és amely megőrizhette a nyivhben a proto-tunguz *s- hangot. Véleménye szerint nem világos, mi is a nyivhben a szó vége felé található -m-, és vajon ez a tunguz igető *sa-*, *sā-* folytatása, vagy pedig deverbális nomenképző, esetleg participium. Ami a szó etimológiáját illeti, úgy látom, a tunguz igetőben nem elsősorban a 'tud, megért' jelentést, hanem a 'messzire eljut' jelentést tartja fontosnak, és legalábbis nyivh vonatkozásban ezt kapcsolatba hozza a sasmadárnak a sámánizmusban betöltött nagy szerepével (Austerlitz 1984).

Még érdekesebb, hogy felveti azt a lehetőséget is, hogy a tunguz szó a nyivhből származhat. A nyivh *c-* susogó kiejtése (*š-* vagy *č-* jelleggel) megmagyarázná, miért van a tunguzban a *samán* forma mellett *xaman* és *aman* alak is. Véleménye szerint Cinciusz (1977. 59) adata ellenére sincs viszont *š-* adat a tunguzban: a Köves-Tunguzka melletti evenki *šamān*, *šamāldā* adatok későbbi visszakölcsönzések az oroszból. Az orosz szó *š-* (és nem *s-*) formája is arra vall, hogy nem lehet az orosz adatot közvetlenül a tunguzból eredeztetni, hiszen akkor **saman* lenne a várható orosz hangalak.

Nem látom viszont világosan azt, hogyan is képzei Austerlitz a nyivh szó átvételét az oroszba, amikor az idézett történeti források nem erre, hanem tunguz átvételre vonatkoznak. Sokkal inkább azt tartom elképzelhetőnek, hogy az oroszban vagy egy *š-* jellegű tunguz forma bukkant fel először, vagy mondjuk hanghelyettesítéssel egy tunguz *xaman* szóra vezethető vissza az orosz *š-*.

A nyivh etimon másik nehézsége az, hogy a *cam/camj* megintcsak egyszótagos alak, amiből még komplikáltabb módon lehetne a tunguzban a kétszótagos formát megmagyarázni.

1985 márciusában kérésre Austerlitz mégegyszer összegezte a nyivh etimon problémáit. Eszerint a száhalini nyivh *camj* (ezzel szemben az amúri nyivh forma *cam*) szó két jelentésű: 1. 'sámán', 2. 'sas'. A tunguz szó esetében elképzelhető, hogy egy eredetibb, ma ismeretlen 'sámán' jelentés tabujellege következtében alkalmazták a 'sas' jelentésű szót. Elképzelhető a jelentéskapcsolat a sas és a sámán egyaránt távolra repülő képessége alapján. A tunguz *sā-* 'tudni' igető *-ma* toldalékát elég bonyolult megmagyarázni. A török és mongol *xam, kam* stb. sámánelnevezések vizsgálata külön kérdés (Austerlitz 1985). Ehhez hozzátehetem, hogy más (pl. ket) terminusok ide kapcsolása nem teszi a problémát egyszerűbbé, vagy megoldhatóbbá.

Egyelőre óvatosan úgy látom, annyit tudunk, hogy kb. a 17. század közepén különböző tunguz csoportoknál megvolt a kétszótagos 'sámán' szó, és ebből eredeztethetjük az orosz formát, amiből a mai nemzetközi szó származik. Noha több külső etimológiát javasoltak már a tunguz szóhoz, a kínai, szanszkrit, török, sőt a nyivh egyeztetések eddig nem voltak bizonyítottak. Ugyanakkor a tunguzon belül a belső keletkezést sem tudjuk igazolni, ezért lehetséges, hogy mégiscsak jövevényszó ez a tunguzban, vagy pedig jelentős jelentésátvitel történt, amely a 'buddhista szerzetes' és 'nemzetiségi vezető' jelentéseket egyaránt lehetővé tette. A szibériai sámánizmus nomenklaturájában egyébként is jól ismert tény, hogy idegen szavakat használnak, illetve a jelentéseken alaposan változtatnak (Voigt 1984. 15, 17).

VOIGT VILMOS

Irodalom

- AUSTERLITZ, R. (1984), On the Vocabulary of Nivkh Shamanism: The Etymon of *gas* ('Drum') and Related Questions. In: M. Hoppál (ed.), Shamanism in Eurasia 2. Göttingen. 231–241.
- AUSTERLITZ, R. (1985), Kéziratoss feljegyzés a szerző kérésére. Kelt 1985 március 18-án.
- BENKŐ LORÁND (szerk.) (1976), A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára III. Budapest.
- CINCIUSZ, V.I. (red.), (1977), Szravnitel'nyj szlovar' tunguszo-mandzsurszkih jazikov II. Leningrad..
- DIÓSZEGI VILMOS (1947), Sámán. MNy 43: 211–212.
- DOLGIH, B.O. (1960), Rodovoj i plemennoj szosztav narodov Szibiri v XVII v. Moszkva.

- FUTAKY, I. (1975), *Tungusische Lehnwörter des Ostjakischen*. Wiesbaden.
- TUGOLUKOV, V.A. (1970), *Szocial'naja organizacija evenkov i evenov*. In: I.Sz. Gurvics – B.O. Dolgih (red.), *Obscseszivennyj sztroj u narodov szevernoj Szibiri XVII — nacsalo XX v.* Moszkva. 214–246
- VASZILEVICS, G.M. (1969), *Evenki. Isztoriko-etnograficseszkie ocserki (XVIII — nacsalo XX v.)*. Leningrad.
- VASMER, M. – TRUBACSOV (1973), *Maksz Faszmer, Etimologicicseszki szlovar' russzko-gozszo jazyka. Perevod sz nemeckego i dopolnenija O.N. Trubacsova. IV.* Moszkva.
- VOIGT, V. (1984), *Shaman — Person or Word?* In: M. Hoppál (ed.), *Shamanism in Eurasia 1*. Göttingen. 13–20.

Shaman — A Word and a Meaning

by VILMOS VOIGT

The international word *shaman* is known in scientific publications since the fifties of the 18th century. Its earliest records noted by Russian etymological dictionary data are from about 1660. The word came to Europe via Russian, and Russian texts refer to a Tungus word with the same phonetics and meaning. During the last one and half century many etymological attempts aimed to connect the Tungus word with Sanskrit, Pali, Chinese etc. words, with Altaic words — or, on the other hand to argue for a genuine Tungus origin of the term. After carefull consideration much of the suggested etymologies seem to be unfounded or unverifiable. Austerlitz in his paper on inner reconstruction of some Gilyak (Nivkh) words concerning shamanism (1984) has suggested possible contacts with Gilyak *cam/camy* with a bifurcational meaning 1. 'shaman', 2. 'eagle'. The author is of the opinion that this possibility might be existing, still at present it has some difficulties as regards e.g. the bisyllabic Tungus forms. Referring to some Russian taxation documents about the Tungus, the author dates back the Russian word *šaman* as early as about 1640, and emphasizes the phonetical and semantical differences in early documents, reaching e.g. to forms like *šeman* or 'Buddhist monk', 'clan leader' etc. All what we know about the etymology of the word for sure is that it came in a bisyllabic form from the Tungus to the Russian not later as about 1640. At present the more comparative views are mere suggestions, deserving further studies or in need for more supporting data.

Object cases in Mordvin, Finnish and Lappish

Karl Kont begins his book *Käändsõnaline objekt läänemeresoome keeltes* (The nominal object in the Finnic languages) with the following words (translated from Estonian): "To give an exact and exhaustive definition of the object has been a task beyond the power of all linguistic schools because of the complicated nature of this part of the sentence. Students of many different languages have repeatedly been forced to conclude that the borderline between the object and other complements of the verb is vague." In my own book on *The form of the object in the Uralic languages*, written more than thirty years ago, I tried the following definition for the purposes of my investigation: "In the Uralic languages, I would say that the grammatical object is the part of the sentence which denotes the immediate object of an action (the latter notion taken in a wide sense) expressed by a verb form and which appears in syntactical case. By a syntactical case I mean a case which is used chiefly to express the mutual relationship of the different parts of the sentence and which has not a more specialized and concrete function. The syntactical cases mostly used in the Uralic languages are the nominative, the genitive, and the accusative." The difficulty of delimiting the object from other parts of the sentence mostly consists in determining if the form in question is to be regarded as an object or as an adverbial. To take an example from my own work just mentioned, in discussing the object in Mordvin, I confined myself to the nominative and the genitive-accusative in different kinds of sentences. I may thereby have made myself guilty of neglecting the ablative and inessive as cases of the object. These cases are regarded as object cases by Erkki Itkonen (1972) in accordance with the views of some native investigators of Mordvin.

What stand one takes in such questions depends to some extent on how much importance one attaches to formal versus semantic criteria. As has been pointed out by several scholars, one and the same action can be expressed in the language by sentences containing an object or by a sentence containing an adverbial, e.g. an instrumental adverbial, as in sentences of the types *he throws a stone* and *he throws with a stone*. In Finnish there

can be no doubt that the partitive is a genuine object case, but in Mordvin it is not quite so evident the the ablative is to be regarded as an object case, although a Mordvin sentence like *siman vette* 'I drink water' corresponds exactly in its construction to the Finnish sentence *juon vettä* with the same meaning. Both the ablative and the inessive are predominantly local cases in Mordvin, whereas in Finnish the partitive has lost most of its original local function. An interesting discussion is given by Lars-Gunnar Larsson (1983: 121–129) in connection with the object in Mordvin. He gives an example from Swedish, where the sentence *han äter på en smörgås* means 'he is eating a sandwich' but has the word-for-word construction 'he eats on a sandwich'. Larsson says that it is difficult even for a native Swedish linguist to decide whether the phrase *på en smörgås* constitutes an object or not. In my opinion this decision is not difficult at all, because I do not think that a prepositional phrase can be regarded as an object. It can thus be said that in a case of this kind I attach more importance to the formal than to the semantic point of view. I am rather inclined to take the same stand in the Mordvin question and to call the ablative and inessive constructions in question adverbials rather than objects, although I am quite aware that the opposite opinion is also quite reasonable from some points of view.

A rather curious case of semantic considerations as opposed to formal ones is found in the so-called accusative II in traditional Finnish grammar, which is both historically and synchronically identical with the nominative singular. This stem form without any ending, e.g. *kala* 'fish', is in traditional Finnish grammar called accusative II when it has the function of an object, e.g. in the imperative sentence *syö kala!* 'eat the fish!' The way of reasoning was evidently that here we have to do with an object, and an object should be in the accusative, and therefore the nominative singular was called accusative II in order to distinguish it from the 'real' accusative of the type *kalan*. And this terminology became traditional and has survived to our days.

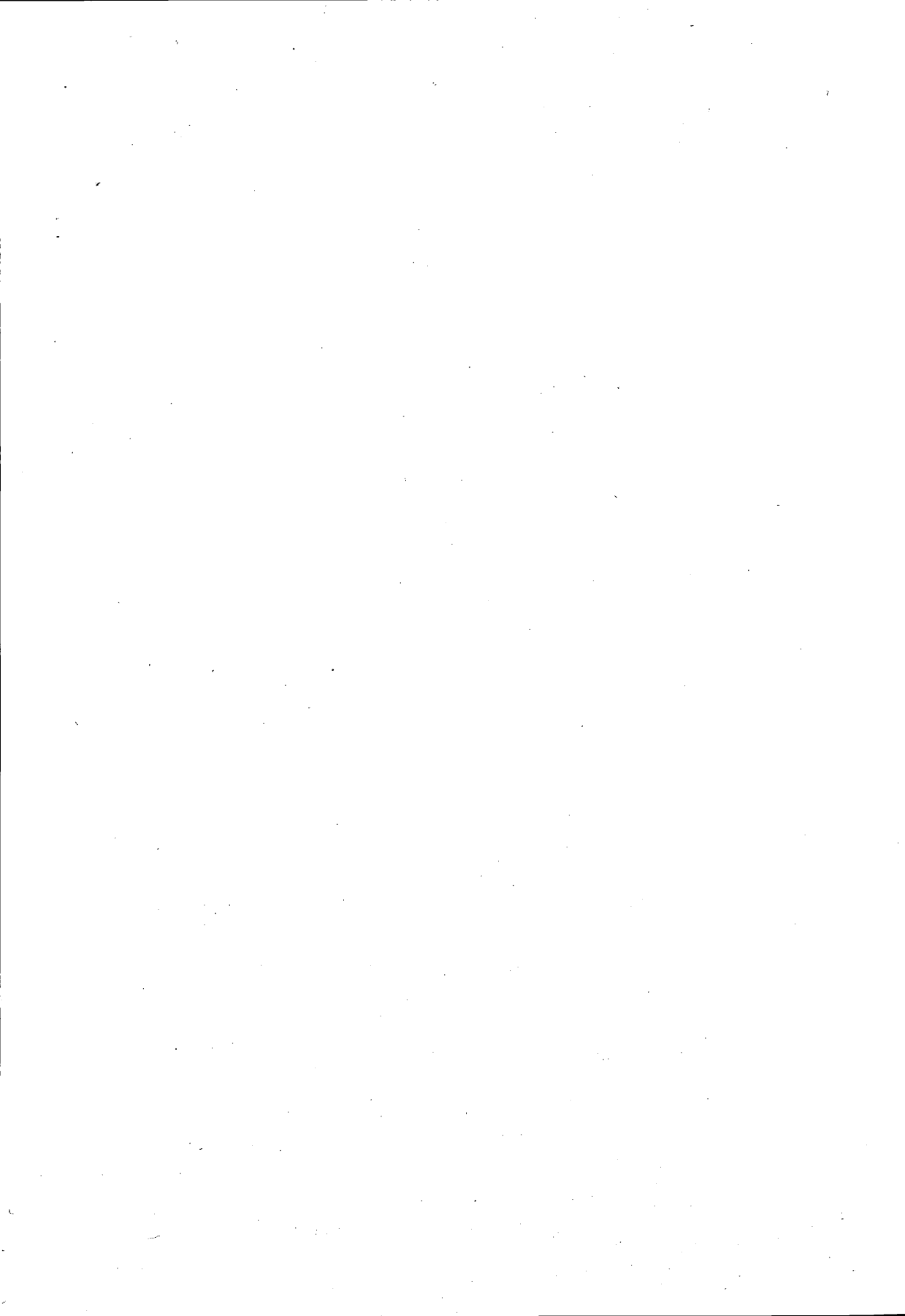
The Uralic separative, which has become the Mordvin ablative and the Finnish partitive, has in Lappish become the accusative in the plural. As to the functions of this accusative plural, it has preserved only rudimentary features of its earlier partitive function in cases like *mi nieidâid* 'which girl, what girl', originally 'which of the girls'. It is indeed very interesting to note that in the plural the partitive has developed into an object case and thus become an accusative, whereas in the singular the partitive has disappeared altogether as a case of the object. Erkki Itkonen (1972) has shown with the aid of Lappish texts from the 17th and 18th centuries that this is a rather new development and that in the old texts the partitive still functioned as an object case with many verbs much in the same way as in Finnish.

Lappish sometimes uses the elative in a kind of partitive function of the same kind as the ablative of the Mordvin type *siman vette* 'I drink water'. Among others Raija Bartens (1972: 114) talks about an elative object and says (translated from Finnish): "The elative object is used only of words denoting food-stuffs; the object is partial. The verb usually means eating or drinking. In many cases one can suspect that the word *part* has been omitted elliptically". Here are a couple of her examples from Lule Lappish: *taat maallaasis áadt joopit párrát* 'you may eat of this food'; *akeev párráá kaik puoiteemus páahhtsus* 'he always eats of the fattest reindeer'. To me it seems that it would be more appropriate to talk of an adverbial rather than an object in cases of this kind. The primary function of the elative is that of a local case, and the examples quoted are much of the same kind as the Swedish example quoted above: *han äter på en smörgås* 'he is eating a sandwich'. In Swedish one can also use the preposition *av* 'of, from' in order to emphasize that only a small portion of the stuff in question is involved, e.g. *jag dricker av vattnet* 'I drink of the water'. I said above that that in my opinion a prepositional phrase cannot be an object in Swedish, and on similar grounds I would prefer to call the "elative object" of Lappish an adverbial, but I admit that there are also arguments to be found in favour of the opposite opinion.

BO WICKMAN

References

- BARTENS, R. (1972), Inarinlapin, merilapin ja luulajanlapin kaasussyntaksi. MSFOu. 148.
- ITKONEN, E. (1972), Über das Objekt in den finnisch-wolgaischen Sprachen. FUF. 39: 153–213.
- KONT, K. (1963), Käändsõnaline objekt läänemeresoome keeltes. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituudi Uurimused 9.
- LARSSON, L.-G. (1983), Studien zun Partitivgebrauch in den ostseefinnischen Sprachen. Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Uralica et Altaica Upsaliensia 15.
- WICKMAN, B. (1955), The Form of the Object in the Uralic Languages. Uppsala universitets årsskift 1955, 6.

SZEMLE, ISMERTETÉSEK

W. Abraham-S. de Meij (szerk.), *Topic, Focus and Configurationality*

Papers from the Sixth Groningen Grammar Talks, Groningen 1984.
Linguistik Aktuell, Amsterdamer Arbeiten zur theoretischen und angewandter
Linguistik 4.

John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia 1986.

1. 1984 tavaszán a hollandiai Groningen-beli állami egyetem általános nyelvészeti, finnugor és német tanszékei konferenciát szerveztek Topik, fókusz és konfiguracionalitás címen Groningenben.¹ Erre az eseményre német és holland kutatók mellett Magyarországról is számos általános nyelvészeti meghívtak előadni. Az itt ismertetendő angol nyelvű kötet ennek a konferenciának az anyagát teszi közzé. A bevezető tanulmányon kívül tizenöt cikket tartalmaz, melyek közül öt főképpen a németre vonatkozik, tíz pedig a magyarról szól. A kötet főkérdése, hogy a grammatikai funkciók — azaz az alany és a tárgy kategóriái — és a kommunikatív funkciók — a topik és a fókusz — milyen módon és milyen mértékben befolyásolják a szórendet.

A tanulmányok célja kettős: a problémakörhöz tartozó nyelvi jelenségeket leírni és azokat (szinkrón alapon) megmagyarázni. Ilyen magyarázat lehetőség szerint kétfajta van. Az egyik, a tények szintjéhez közelebbálló magyarázat típus olyan szabályosságokra támaszkodik, melyek az illető nyelv mondatainak tartományán belül univerzális érvényűek, de más nyelvekre nem feltétlenül állnak. A másik, ezen a szinten túllépő magyarázatfajta ezeket az egy nyelven belül érvényes szabályokat magukat próbálja levezetni olyan törvényszerűségekből, melyek érvényessége nyelvközi — amelyek tehát feltételezhetőleg minden emberi nyelvre állnak. A leírás és a magyarázatkeresés a kötet legtöbb cikkének esetében a Kormányzás és Kötés (Government and Binding) néven ismert generatív grammatikai keret eszközei felhasználásával történik.

Ebben az ismertetésben csak a tíz, a magyarra vonatkozó tanulmánnyal fogok foglalkozni.² A cikkek megtárgyalását a most említett két magyarázat típus szerint fogom tagolni. Először tehát néhány, a cikkekben felvetődő magyar nyelvtani szabályt tárgyalok meg, ezt követően pedig ezeknek a szabályoknak nyelvközi érvényességű elveken alapuló magyarázatának lehetőségét vetem fel és értékelem.

2. Mind fentebb említettem, a szórend közös témája valamennyi, a kötetben foglalt cikknek. A tíz magyarra vonatkozó tanulmány közül nyolc a szócsoportoknak az egyszerű mondaton belüli sorrendjével foglalkozik, egy a szócsoportokon belüli szórenddel, egy pedig a mondatok közti szórend egyes problémáival.

¹ Köszönetemet szeretném kifejezni Szabolcsi Annának, akivel a recenzió egy korábbi változatát megtárgyalhattam, valamint a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének vendégszeretetéért.

² Az itt tárgyalásra nem kerülő, német nyelvtani tárgyú cikkek jegyzéke a következő: A német mondat középmezőjének szórendje (Werner Abraham). Alruhás konfiguracionalitás: a szórend és a V-2 jellegzetesség (Hubert Haider), A fókusz és a határozók szintakszisa a németben (Joachim Jacobs), Topik, téma és a német elülső mező (Wim Scherpenisse), Néhány megjegyzés a fókusz projekciójáról (Arnim von Stechow és Susanne Uhmann). A *Studies in Linguistics* című folyóiratban megjelent angol nyelvű ismertetésem ezeket a tanulmányokat is tárgyalja.

2.1. Ami az egyszerű mondaton belüli szórendet illeti, van a magyarban egy olyan alapelv, melynek támogetására három dolgozat is kínál érveket. Ez az elv így fogalmazható meg:

- (1) A magyarban az operátorok lineáris, tehát balról jobbra számított, sorrendje megfelel azok jelentésbeli hierarchikus viszonyának: minél balrább helyezkedik el egy operátor, annál szélesebb a szemantikai hatásköre.

Az operátor szón itt olyan elemek értendők, mint a kvantorok (pl. *minden, néhány*), tagadó elemek, kötőszók, modális affixumok, kérdőszók, topik, vagy fókusz. A három, emellett az elv mellett érvelő cikk: Hunyadi László, A logikai hatáskör kifejezése a magyarban; Kenesei István, A szórend logikája a magyarban; É. Kiss Katalin, Az operátorok sorrendje és hatásköre a magyar mondatban. Az elvet a következő mondatok példázzák (Kenesei 152):

- (a) *Mindenki csak Máriát szereti.*
 (b) *Csak Máriát szereti mindenki.*

Az (a) mondatban 'mindenki'-ről mondunk valamit, a (b)-ben 'Mária'-ról. Az előbbiben tehát a 'mindenki' hatásköre magában foglalja a 'csak Mária'-ét, míg az utóbbiban, a megváltoztatott szórendnek megfelelően, a 'csak Mária' operátor hatásköre szélesebb.

Hogy ez a szabály nyelvészetiileg érdekes, az abból következik, hogy érvényessége nem logikai szükségszerűség. Ez viszont azáltal bizonyítható, hogy nemcsak hogy nem áll minden nyelvre, de még a magyarban is van kivétele. Így például Hunyadi rámutat arra, hogy a következő mondatban:

- (c) *A moziba ment el mindenki.*

az erős hangsúlyú 'mindenki' operátor hatásköre szélesebb, mint a fókusz helyzetben álló 'a moziba' hatásköre annak ellenére, hogy az utóbbi balrább áll, mint az előbbi (Hunyadi 90). Ámbár az ilyen kivételek egyfelől aláhúzzák az általános elv érdekességét, meglátuk másfelől viszont az általános törvényszerűség érvényességének pontos behatárolását követeli.

Miután a fókusz maga is operátor, a fent említett három, az operátorok sorrendjével foglalkozó dolgozat szükségszerűen mond valamit a fókuszról is. A kötet további négy tanulmányában azonban a fókusz fogalma központi helyen áll. Ezek a következők: Kálmán László, Prószéky Gábor, Nádasdy Ádám és Kálmán C. György, Fókusz, fókusz és igetípus a magyar főnévi igeneves szerkezetekben; Komlósy András, Fókusz a magyar fókuszon; Kiefer Ferenc, Az epiztemikus lehetőség és a fókusz; Szabolcsi Anna, A Határozottsági Effekttől a lexikális integritásig.

Kálmán et al. és Komlósy cikkeiből egy további megfigyelés szűrhető le a fókusz pozíciójában kapcsolatban. Komlósy, É. Kiss-sel szemben, a fókusz és a közvetlenül az ige előtt lévő lineáris pozíció nem-megfelelésére mutat rá. É. Kiss szerint a magyar mondat mélyszerkezetében van egy speciális fókusz-pozíció, mely a mondat generatív levezetése során a kiinduláskor betöltetlen és melybe aztán valamilyen középpontosító elemet emelünk. Komlósy ezzel szemben amellett érvel, hogy a fókusz nem lehet egy bizonyos lineáris pozícióval összekapcsolni. Így például, míg az alábbi (d)-mondat azt a gyakorlati esetet példázza, ahol a fókusz áll közvetlenül preverbális helyzetben, (e) azt mutatja, hogy a közvetlenül preverbális elem nem szükségszerűen középpontosított, míg (f), ahol az ige értendő fókuszként, arra mutat rá, hogy a fókusz nem mindig preverbális (Komlósy 218).

- (d) *Jánost látta a kertben.* (fókusz: 'Jánost')
 (e) *Almát eszik a kertben.* (nincs fókusz)
 (f) *Eszik almát a kertben.* (fókusz: 'eszik')

Kálmán et al., akik a semleges (tehát fókuszt nem tartalmazó) és nem-semleges (azaz fókuszt tartalmazó) mondatok szórendi sajátosságait hasonlítják össze és ennek során felállítják az igék és a segédigék azok mondattani viselkedésén alapuló osztályozását, két közvetlenül preverbális pozíciót különböztetnek meg: azt, amely a nem-semleges ('korrektív') mondatok középpontosított elemének helye (pl. *Jánost* a fenti (d) mondatban) és

azt amely semleges mondatokban fordul elő és így nem középpontosított értelmű elemet tartalmaz (pl. *almát* a fenti (e) mondatban). Az előbbi, ú.n. fókusz-pozícióval szemben az utóbbit hókusz-pozíciónak nevezik. Mindennek alapján a fókusz pozíciójára vonatkozólag a következő általános megfigyelés fogalmazható meg:

- (2) A magyarban a fókusz jellegzetes sorrendi helyzete közvetlenül az ige előtt van. Ezen pozíció és a fókusz között azonban nincs következetes megfelelés: egyfelől ez a pozíció tartalmazhat nem-középpontosított elemeket is, másfelől a központosított elemek nemcsak ebben a pozícióban helyezkedhetnek el.

Kiefer és Szabolcsi tanulmányai különösen érdekesek, amennyiben a fókusznek két szemantikai jelenségre gyakorolt hatását tárgyalják. Kiefer a *-hat/-het*-szuffixumos igékkel kapcsolatban a következő megfigyelést teszi:

- (3) Míg a *-hat/-het*-szuffixumos igék a magyarban egyértelműleg lehetőséget fejeznek ki, ha semleges mondatban fordulnak elő, nem-verbális fókusz elemet tartalmazó mondatokban szerepelve valószínűséget fejeznek ki, és verbális fókusz esetén pedig kétértelműek, amennyiben lehetőségi és valószínűségi értelműek is lehetnek.

Így például az alábbi (g) mondat csak lehetőséget fejez ki, a (h) csak valószínűséget, míg az (i) lehetőséget és valószínűséget egyaránt (Kiefer 161, 163).

- (g) *Péter olvashat újságot.* (nincs fókusz)
 (h) *Péter újságot olvashat.* (nem-verbális fókusz)
 (i) *Péter olvashatta az újságot.* (verbális fókusz)

Szabolcsi tanulmánya az ú.n. Határozottsági Effekttal foglalkozik — tehát azzal a jelenséggel, hogy bizonyos igék megkívánják, hogy bővítményeik némelyike határozatlan legyen. Egy ilyen ige például az *érkezni*: a (j) mondat, ahol a bővítmény határozatlan, helyes, de a (k) mondat, mely határozott alanyt tartalmaz, nem (Szabolcsi 325):

- (j) *Lányok érkeztek.*
 (k) **A lányok érkeztek.*

A fókusz tartalmazó mondatokra nézve Szabolcsi a következő megállapítást teszi:

- (4) Középpontosított elemet tartalmazó magyar mondatokban nincs Határozottsági Effektus.

Így a (l) mondat, a fenti (k)-val szemben, helyes:

- (l) *A pályaudvarra érkeztek a lányok.*

Ezt a jelenséget Szabolcsi azzal magyarázza, hogy míg a Határozottsági Effekttel kiváltó igék semleges mondatokban egzisztenciális jellegűek, fókuszos mondatokban elvesztik egzisztenciális jellegüket és más közönséges igékhez hasonlóan a cselekvés vagy esemény módját írják le.

2.2. Eddig a kötet tíz, magyar tárgyú tanulmánya közül hét olyannal foglalkoztunk, melyek a szócsoporthoz az egyszerű mondaton belüli sorrendjét tárgyalják. Mint korábban említettem, két olyan cikk is szerepel a kötetben, mely a magyar szórend általános problémáját vagy az egyszerű mondatnál szűkebb, vagy egy annál szélesebb tartományon belül vizsgálja. Sjaak de Mey és Marác László A kérdőmondatokról a magyarban című cikkükben az ú.n. „sentence intertwining” jelenségével foglalkoznak, vagyis olyan esetekkel, ahol egy a főmondatban álló mondatrészt voltképpen nem oda, hanem a mellékmondatba tartozik jelentésénél és egyes szerkezeti sajátosságainál fogva. Példája ennek a *kit* szó az alábbi (m) mondatban.

- (m) *Kit gondolsz, hogy Vili mondta, hogy látta Jánost?*

Ha ez a mondat egyáltalán lehetséges a magyarban, akkor a *kit*, bár a főmondatban áll, valójában a *látta Jánost* mellékmondat alanyaként értendő (de Mey és Marác 258). Míg az ilyen mondatok generatív elemzése során a főmondatban álló, de oda „nem

illő" elem a mélyszerkezet szintjén a mellékmondat részeként jelenik meg és onnan egy áthelyező szabály révén kerül aztán a főmondatban, de Mey és Marácz amellett érvelnek, hogy az ilyen mondatok levezetéséhez nem minden esetben szükséges áthelyező szabályt feltételezni. Tanulmányuk tényszerű lényegét a következőkben foglalhatjuk össze:

- (5) Az alárendelés révén összetett magyar mondatokban a lineáris pozíció és az illető elem jelentésbeli és mondattani hovatarozása nem feltétlenül esik egybe.

Marácz László saját tanulmányában („Ruhás vagy ruhátlan: a névutós szócsoportok esete a magyarban”) a magyar névutós szócsoportok szerkezetét elemzi és azt a következtetést vonja le, hogy belső szerkezetük nem egyszintű, hanem hierarchikusan tagolt. Az elemzést során Marácz a névutóknak két csoportját különbözteti meg. Bár a felosztás alapjaként hat különböző kritériumot jelöl meg (Marácz 233 és 240), ezek közül némelyik összefügg, amennyiben annak az általános jelenségnek a következménye, hogy egyes névutók mondattanilag önállóbbak, mint mások. Ez az önállóság egyrészt a bővítményhez viszonyított sorrendi lehetőségekben nyilvánul meg: míg bizonyos névutók — pl. az *előtt* vagy a *felől* — csak a (tőformát mutató) főnévi bővítmény után állhatnak, mások, mint az *át* vagy az *együtt*, megelőzhetik a főnevet. Így mind a *hídon át*, *valakivel együtt*, mind *át a időn és együtt valakivel* helyesek, de **előtt a ház* vagy **felől a folyó* nem. Az *át- és együtt-féle*, Marácz által „ruhátlan”-nak nevezett posztpozíciók önállóbb volta másfelől abban is megnyilvánul, hogy az *előtt/felől* típusú, ún. „ruhás” névutókkal szemben, nemcsak főnévi bővítménnyel fordulhatnak elő, hanem igeivel is, vagy akár bővítmény nélkül, önmagukban. Lásd például az alábbi (n) és (o) mondatokat (Marácz, 247)

- (n) *Gyere át!*
(o) *Átmentél? Át.*³

Marácz megfigyeléseinek legalábbis egy része a következőkben összegezhető:

- (6) A magyar névutók különböznek bővítménytípusuk megválasztása és a bővítményhez viszonyított lineáris helyzetük szempontjából.

3. Ismertetésem 2. részében röviden összefoglaltam a kötet tíz, magyarra vonatkozó tanulmánya közül kilencnek a mondanivalóját és ezek tényszerű megállapításai közül néhányat hat pontban foglaltam össze. Ez a hat a magyarra érvényes általánosítás bizonyos fokig magyarzó értékű: miután a bennükfoglalt állítás az, hogy egy adott jelenség minden, az általánosításban meghatározott típusú magyar mondatban megvan, az illető jelenségnek egy adott mondatban való előfordulása szükségszerűen következik az általánosításból és így, legalábbis a magyarázat fogalmának egy alacsony szintű, nem túl igényes értelmében, magyarazatot nyer abban. Így például az a tény, hogy az alábbi (p) mondatban a *hat* elem valószínűséget fejez ki, szükségszerűen következik a fentebb megfogalmazott (3)-as számú szabályból.

- (p) *Jancsi az unokahúgát hívhatta fel.*

Ez a szabály ugyanis azt mondja, hogy minden olyan magyar mondatban, ahol a *hat* szuffixum nem-verbális fókusszal fordul elő, az olvasat valószínűségi lesz; márpedig a (p) mondatban ez a feltétel beteljesül.

A kötetben foglalt tanulmányoknak legalábbis egy része azonban igyekszik túllépni a nyelvi jelenségeknek egy ilyen viszonylag kisigényű, csak egy nyelven belüli általánosításokra támaszkodó magyarázatán és a nyelven belül érvényes szabályokat *magyarzó*

³ Marácz osztályozása nem minden esetben pontos. Így például az *alá* névutót a „ruhás” csoportba teszi, ámbar az önmagában is alkothat választ egy kérdésre. Továbbá az *által*, melyet Marácz „térbeli és időbeli határozó”-nak nevez, pedig időviszont valójában nem fejezhet ki, csak konkrét, térbeli jelentésében tartozik a „ruhátlan” csoportba: átvitt értelemben. Marácz osztályozásával szemben, a „ruhás” csoportba tartozik legalábbis annyiban, hogy állhat névmási szuffixumokkal.

elvek helyett *magyarázandó* jelenségeknek tekintve felveti azt a kérdést, hogy ezek nem vezethetők-e le a magyarnál általánosabb érvényű, az emberi nyelvek egész tartományára nézve univerzális törvényszerűségekből.

Az ilyen nyelvközi alapon való magyarázhatóságnak két alternatív feltétele van. Egy adott, a magyarra álló szabály egyfelől akkor lenne ilyen módon magyarázható, ha nyelvközi kutatások kiderítenék, hogy a szabály a magyar nyelven túl minden más emberi nyelvben is feltehetőleg fennáll. Világos ugyanis, hogy „Minden nyelvben X.”-típusú kijelentésnek (melyben az X egy nyelvtani sajátság) az „A magyarban X.”-típusú megállapítás szükségszerű folyománya és így az előbbi mintegy megmagyarázza az utóbbit.

A kötet tanulmányai során a magyarra vonatkozólag felállított szabályok közül egyikről sem állítják a szerzők, hogy a szabály univerzális érvényű és hogy így annak megléte a magyarban a most vázolt módon magyarázható. Ámbár némelyik megfigyelés a magyarnál szélesebb körben látszik érvényesnek lenni — így pl. Kiefer utal arra, hogy a *-hat/-het* értelmezése párhuzamokat mutat a megfelelő angol és német alakokéval (164) és ugyanígy a Határozottsági Effektusnak a fókuszos mondatokban Szabolcsi által bemutatott semlegesítődése szintén állhat más nyelvekre is — ezeknek a szabályoknak pontos nyelvközi megoszlását csak széleskörű kutatás alapján lehetne megállapítani. A nyelvközi magyarázatnak erre az első, korlátlan nyelvi univerzálékon alapuló módjára tehát a kötetben tárgyalt magyar nyelvi szabályok egyikénél sem támaszkodhatunk.

Van azonban az egy adott nyelvre érvényes szabályok nyelvközi alapon való magyarázatának a korlátlan nyelvi univerzálék mellett egy másik, alternatív eszköze is. Egy, a magyarra álló szabályt nemcsak akkor lehet magyarázni, ha az a szabály minden más nyelvre is áll, hanem akkor is, ha a szabály nem áll minden más nyelvre, de érvényes az emberi nyelveknek egy olyan, világosan körülhatárolható részhalmazára, melynek a magyar is tagja. Másszóval: ha a magyarban megfigyelt szabályosság előfordulását egy másik jelenségnek az előfordulásával kapcsolatba tudnánk hozni úgy, hogy azt mondhatnánk, hogy a magyarázandó jelenség (X), ámbár nem fordul elő *minden* nyelvben, előfordul *minden olyan* nyelvben, melyben egy másik jelenség (Y) szintén megvan, akkor X-nek a magyarban való meglétét magyarázótnak tekinthetnénk. Ez azért volna így, mert „Minden nyelvben, ha Y, akkor X.” általánosítás és az „A magyarban Y.” megállapítás kettős premisszájából az eredeti explanandum — „A magyarban X.” — szükségszerűen következik.

Vessük tehát fel a kérdést, hogy ez a második, tipológiai magyarázatforma mennyiben lehetséges a kötetben megtárgyalt magyarnyelvi jelenségekkel kapcsolatban. Van-e rá nyelvközi bizonyítékokkal alátámasztható alapunk, hogy a megfigyelt jelenségek bármelyikét is egy, azt univerzálisan implikáló másik jelenség szükséges folyományának tekintsük?

A nyelvtipológiai irodalom leginkább idevágó hipotézise az ún. konfiguracionalitás elmélete. Mint a kötet címe és a bevezető tanulmány utalnak rá, a groningeri konferencia egyik főcélja tulajdonképpen az volt, hogy megvizsgálják: mennyiben lehet ezt az elméletet a magyar (és a német) nyelv sajátosságainak megmagyarázására felhasználni.

A konfiguracionalitás tipológiai paraméterét először Kenneth Hale vetette fel (lásd például Hale 1982, Hale 1983), mégpedig két megfigyelés alapján. Az egyik az volt, hogy bizonyos nyelvtani sajátságok általában együttesen fordulnak elő az emberi nyelvekben: ha az egyik előfordul egy nyelvben, úgy gyakran a másik és a harmadik is. Ilyen, a hipotézis szerint együtt előforduló jelenségek (1/) az egyszerű mondat fő összetevőinek szabad sorrendje, (2/) a feldarabolt összetevők (pl. nem egymás mellett álló névelő és főnév), (3/) a nullával kifejezett anafora, (4/) az „NP-áthelyezés” szabályának hiánya (azaz nincs passzív és ún. emelő szabály), (5/) az ún. töltő (tehát tartalmilag üres, angol *it* és német *es*-típusú) névmások hiánya, (6/) a gazdag esetrendszer megléte, és (7/) több ige-szerű szóból álló igei szócsoporthoz használata.

Hale másik, az elmélet alapjául szolgáló meglátása az volt, hogy mindezek az egymással elég következetesen együtt előforduló vonások visszavezethetők egy tényre: hogy t.i. az ilyen nyelvekben nincs a mondat és a főnévi csoport szintjei között elhelyezkedő középszintű, VP-szerű összetevő, mely tehát az igtét és annak egyes bővítményeit magába foglalja más bővítmények kizárásával. Ezt a nyelvtípust Hale nonkonfigurációsának

nevezte, mert a konfiguráció — azaz a mondat szerkezetét ábrázoló ágrajzban való hierarchikus pozíció — nem játszik e nyelvekben szerepet.

Hale-t követően más nyelvészek még több, a fent felsorolt nyelvtani jellemvonásokkal szerintük együtt előforduló jelenséget fűztek hozzá a listához; ezekről lásd Julia Horvath Megjegyzések a konfiguracionalitás kérdéséhez című tanulmányát (83k) — a kötet tizedik, a magyarra vonatkozó cikkét, melyre az ismertetés során eddig még nem utaltam — valamint Szabolcsi cikkét (322). A kötet szerzői maguk is felvetnek további, esetleg a többi jelenséggel korreláló nyelvtani vonásokat. A bevezető tanulmány például azt mondja, hogy a konfigurációs nyelvek az igét általában a második mondatpozícióba helyezik (8) és hogy az ú.n. fókusz-prominens nyelvek gyakran non-konfiguracionálisok, míg a topik-prominens nyelvek konfigurációs típusúak (5; lásd továbbá de Mey és Marác cikkét is (257, 273)).

Hale-t követően új gondolatok merültek fel az irodalomban a felszíni jelenségek korrelációját megmagyarázható alapvonás azonosítását illetően is. Ilyenek például, hogy a nonkonfigurációs nyelvek frázisszerkezeti komponense kategóriák tekintetében semleges (azaz nem ismer el olyan egyedi kategóriákat, mint az ige vagy a főnév); hogy a frázisszerkezeti komponens egészében hiányzik az ilyen nyelvek generatív nyelvtanában; vagy hogy egyes generatív-nyelvtani fogalmak — mint a Projekciós Elv, vagy a kormányzás fogalma, vagy az esetkijelölés módja — ebben a nyelvtípusban másképpen vannak meghatározva, mint a konfigurációs nyelvekben. Ezekről a javaslatokról lásd Horvath áttekintését (67, 70kk) és de May és Marác cikkét (270k); egy a kötet megjelenésénél későbbi javaslatért pedig É. Kiss egy új munkáját (É. Kiss 1987).

A konfigurációs elmélet most vázolt állításainak ismeretében vizsgáljuk meg most már, hogy mennyiben használható ez az elmélet arra, hogy a magyar nyelvtannak a kötetben tárgyalt jelenségeit megmagyarázza. Felhatalmaz-e bennünket ez az elmélet arra, hogy ezeket a jelenségeket egymással, vagy a magyar más jelenségeivel törvényszerű összefüggésben állóknak tekintsük? Következik-e például ebből az elméletből, hogy a magyarban a Határozottsági Effektus a fókuszos mondatokban nem mutatkozik, vagy az, hogy az operátorok lineáris sorrendje hatáskörük nagyságával korrelál?

Hogy a konfiguracionalitás elmélete a magyar szempontjából figyelemre méltó, azt az a tény mutatja, hogy az elméletben szerepet játszó nyelvtani sajátságok közül többről úgy látszik, megvan a magyarban (lásd erről E. Kiss 1987). Így például a magyarban nincs töltőnévmási használat, fennáll az anafora nullával való kifejezésének lehetősége és az egyszerű mondat fő összetevőinek sorrendje bizonyos értelemben lazának mondható. Így, felszíni sajátságai alapján, a magyar a két nyelvtípus közül inkább a konfigurációsba látszik tartozni.

A kötet magyarra vonatkozó tanulmányai közül némelyik állást foglal ebben, a magyar tipológiai besorolását illető kérdésben és megkísérli, hogy a konfigurációs elméletet felhasználja a magyar bizonyos felszíni jellegzetességeinek megmagyarázására. Véleményem szerint azonban az elmélet jelen formájában még nem eléggé egyértelműleg megfogalmazott ahhoz, hogy nyelvi jelenségek igazi magyarázatának eszközéül szolgálhasson. Közelebbről: az elmélet három vonatkozásban szorul pontosításra.

Először is: nem világos, hogy az elmélet tulajdonképpen milyen jelenségeket tipizál: nyelveket vagy mondatokat. Vegyük például azt az állítást, hogy a szabad szórend és a „lapos” (tehát hierarchikusan nem tagolt) mondat szerkezet együtt járnak. Ezt lehet egyfelől úgy értelmezni, hogy minden olyan mondatban, ahol a szórend szabad, az ágrajz lapos. Fennáll azonban egy másik értelmezési lehetőség is, mely szerint a két nyelvtani jellegzetesség nem szükségszerűen egy *mondaton* belül, csak egy *nyelven* belül fordul elő együtt, azaz hogy olyan nyelvekben, ahol a mondatok legalábbis egy részének a szórendje szabad, ott a mondatok legalábbis egy részének az ágrajza lapos — bár a szabadszórendes és a lapos szerkezetű mondatok halmazai nem szükségszerűen esnek egybe. A két értelmezést azért fontos egymástól megkülönböztetni, mert különböző predikciókra vezetnek. Az utóbbi, a nyelv — de nem feltétlenül a mondat — tartományán belüli korrelációt feltételező értelmezés nélkül, ha a magyarban van szabadszórendes mondat, akkor van

lapposkerkezeti is, de a lapos szerkezet meglétét nem tudjuk egy adott mondatra vonatkozólag sem megjósolni. Az előbbi, a mondat tartományán belüli korrelációt állító interpretáció azonban feljogosít bennünket arra, hogy a lapos szerkezetnek nemcsak általában a magyarban való előfordulását jósoljuk meg, hanem annak bizonyos magyar mondatokban való előfordulását is — t.i. azokban a mondatokban, melyek szórendje szabad.

A kötet tanulmányai a konfigurációs elméletnek általában a fent elsőnek említett, az egész nyelv tartományára vonatkozó értelmezését fogadják el valamilyen formában. Julia Horvath tanulmányának alapfeltételezése például az, hogyha egy nyelvben a szórend bármilyen szerkezet típusban kötött, akkor ez annyit jelent, hogy minden más szerkezet ágrajza is nem lapos, hanem hierarchikus tagoltságú lesz. Ez a tétel Horvath-nál a magyar anyanyelvi tanulás egy problémájának megoldásánál játszik döntő szerepet. Horvath ugyanis a magyart a mélystruktúra szintjén konfigurális, tehát VP-összetevővel rendelkező, nyelvnek tartja és cikkének főkérdése az, hogy a magyarul tanuló gyerek milyen felszíni szerkezeti vonások alapján „jön rá” a magyarnak erre a mélystruktúrai jellegzetességére. Másszóval: Horváth tulajdonképpen azt a kérdést teszi fel, hogy milyen felszíni sajátosság tekinthető a VP elégséges — bár talán nem szükséges — feltételének. Az erre a kérdésre javasolt válasz azon az elven alapszik, hogy a különböző szintű szerkezetek hierarchikus vagy nem-hierarchikus felépítésének egyformasága olyan törvényszerű, hogy a magyar gyermek a főnévi csoport szórendi kötöttségét észrevéve nemcsak azt a következtetést vonja le, hogy a főnévi csoport ágrajza hierarchikus, hanem azt is, hogy az egyszerű mondaté is az, annak ellenére, hogy az egyszerű mondat felszíni szórendje kötetlen. Horvath szerint tehát a kötött szórend elégséges, de nem szükséges, feltétele a hierarchikusan tagolt mondat szerkezet meglétének.

Míg Horvath tehát kizárja annak a lehetőségét, hogy egy nyelv szerkezetei, mégha különböző típusba is tartoznak, különbözzenek a mélyszerkezeti konfigurációsság szempontjából, Marázcz azonban (228; mint ahogy Abraham (15) és Jacobs (104) a németre vonatkozólag) számol a „megosztott konfiguracionalitás” fogalmával. Az elméletnek ez az aspektusa tehát még nem eldöntött.

A konfigurációs elmélet egy másik, jelenleg még tisztázatlan pontja az elmélet által egymással kapcsolatba hozott nyelvtani jelenségek természetével kapcsolatos. Ezen jelenségek legalábbis egyrésze nem bináris, hanem szkaláris, azaz amellett, hogy előfordulnak vagy nem fordulnak elő egy mondatban vagy nyelvben, az is lehet, hogy többé vagy kevésbé fordulnak elő. Ez talán a legvilágosabban a szabad szórend jelenségére áll. Szabadszórendű-e a magyar egyszerű mondat? Kálmán, Prószéky, Nádasdy és Kálmán szerint a nem-semleges, ú.n. korrektív mondat szórendje szabadnak mondható, amennyiben az alany és a tárgy bármelyik pozícióban elhelyezkedhetik attól függően, hogy mi a fókusz és mi a topik a mondatban; a semleges mondatban azonban általában az alany az ige előtt és a (nem-generikus) tárgy az ige után áll. A mondat fő grammatikai összetevőinek sorrendje tehát egyes mondatokban szabad, másokban kötött. Ha ehhez még hozzávesszük, hogy még egy és ugyanazon mondatban, ha a topik és a fókusz kijelölése adott is már, lehet bizonyosfokú szórendezési szabadság, kitűnik, hogy a „szabad szórend” olyan jellegzetesség, mely többé vagy kevésbé is meglehet egy nyelvben.

Ahhoz, hogy ilyen szkaláris jellemvonások implikációs univerzálékban — azaz „Minden nyelvben, ha Y, akkor X.”-típusú predikciókban — szerepet játszassanak, a predikció megfogalmazása nagyobb pontosságot igényel. Ezt egyfelől úgy lehetne elérni, ha a szkaláris tulajdonságok — mint „szabad szórend” vagy „gazdag esetrendszer” — előfordulási kritériuma világosan meg lenne fogalmazva, ezzel ezeket a jellegzetességeket mintegy bináris, vagy-meglévő-vagy-nem-meglévő tulajdonságokká változtatva. A másik lehetőség az lenne, hogy a predikció tartalmát módosítsunk részben, amennyiben nem azt mondaná, hogy Minden nyelvben „ha Y (ilyen és ilyen mértékig) megvan, akkor X is (ilyen és ilyen mértékig) megtalálható.”, hanem azt, hogy „Minden nyelvben, ha Y bármilyen mértékben megtalálható, akkor X is legalább ugyanolyan mértékben megvan.” Hogy a két lehetőség közül melyik a helyes, azt megint csak széleskörű nyelvközi kutatás döntheti el.

A konfigurációs elmélet harmadik, még nem eléggé világos aspektusa az említett nyelvtani jellegzetességének közti együtt-előfordulási viszony pontos mibenléte. Ahhoz, hogy az elmélet predikciókat tegyen lehetővé, tudnunk kellene, hogy pontosan melyik nyelvtani jellegzetesség képez elégséges alapot más jellemvonások előfordulásának megjósolására. Ez az elégséges alapul szolgáló vonás lehet akár felszíni sajátság, akár mélyszerkezeti. A kérdés az, hogy biztosít-e az elmélet, jelenlegi formájában, ilyen elégséges alapot bármilyen nyelvtani sajátság predikciójához?

Véleményem szerint nem biztosít. Ami a felszíni sajátságokat illeti, mint pl. a szabad szórend vagy a nullával kifejezett anafora, Hale (1982, 1983) maga mutatott rá, hogy az elmélet során említett felszíni sajátságok nem mindig állnak kölcsönös implikációs viszonyban egymással. Így pl. a kínaiában van nullával kifejezett anafora, de szabad szórend helyett SVO-típusú, kötött szórend van (lásd Horvath 66k). Ugyanígy de Mey és Marác rámutatnak, hogy a töltő névmások bizonyosfokú megléte, melyet ők feltételeznek a magyarban, nem szükségszerűen vonja maga után a konfiguracionalitás más ismérveit (257). Miután tehát az eddigi kutatások alapján legfeljebb azt lehet mondani, hogy ezek a tulajdonságok általában együtt fordulnak elő nyelvekben, de nincs rá bizonyíték, hogy ezek közül bármelyik is akár szükséges akár elégséges a másiknak egy nyelvben való meglétéhez, a jellemvonásoknak egy nyelvben való előfordulásának biztonsággal való megjósolása — és egyáltalán megmagyarázása — nem lehetséges.

Nem áll jobban a helyzet a mélyszerkezeti jellegzetességek terén sem. Hogy a mélyszerkezeti VP-típusú, középszintű összetevő megléte nem megbízható megjósolója a kötött szórendnek, ezt az mutatja, hogy É. Kiss is és Horvath is feltételeznek egy ilyen típusú összetevőt a magyar mondat mélystruktúrájában annak ellenére, hogy mindketten elismerik, hogy a felszíni szórend a magyarban bizonyos értelemben és mértékben szabad. A különbség a két elemzés között csak az, hogy míg Horvathnál az alany áll ezen a középszintű, az ige köré felépülő összetevőn kívül, É. Kissnél a topik (mélyszerkezetiileg még üres) pozíciója áll rajta kívül. Így Horvath a magyart az angolhoz hasonlóan ábrázolja a mélystruktúrában, míg É. Kiss az angoltól eltérőbbnek. Ami aztán a Horvath-féle elképzelés esetében lehetővé teszi, hogy a mélystruktúrában egyértelműleg meghatározott alanyi és tárgyi pozíciók ellenére ezeknek a mondatrészeknek szabad felszíni sorrendje lehessen, az az, hogy Horvath feltételez egy pár olyan transzformációs áthelyező szabályt, melyek feloldják az alany és a tárgy lineáris merevségét.

Hogy a többi, az irodalomban javasolt mélystruktúrai jellegzetesség megbízhatóbb megjósolója-e a felszíni sajátságoknak, ez attól függ, hogy az a nyelvtan elméleti keret, melyen belül a leírás történik, mennyire korlátozott. Egy mélystruktúrai vonás csak akkor szolgálhat egy felszíni jelenség megbízható prediktorául, ha a nyelvtani elmélet biztosítja, hogy annak hatását semmiféle más szabály utólag nem semlegesítheti. Amíg valaki egy ilyen, kellőképpen megszorított elméletet nem javasol, Hale-nek a VP összetevőre vonatkozó megjegyzése (1983, 41) általában is áll: hogy tudniillik a mélyszerkezeti jellegzetességek legjobb esetben is csak azt határozzák meg, hogy milyen lehet egy nyelv, de nem azt, hogy milyennek kell lennie — azaz legjobb esetben is csak szükséges, de nem elégséges feltételek.

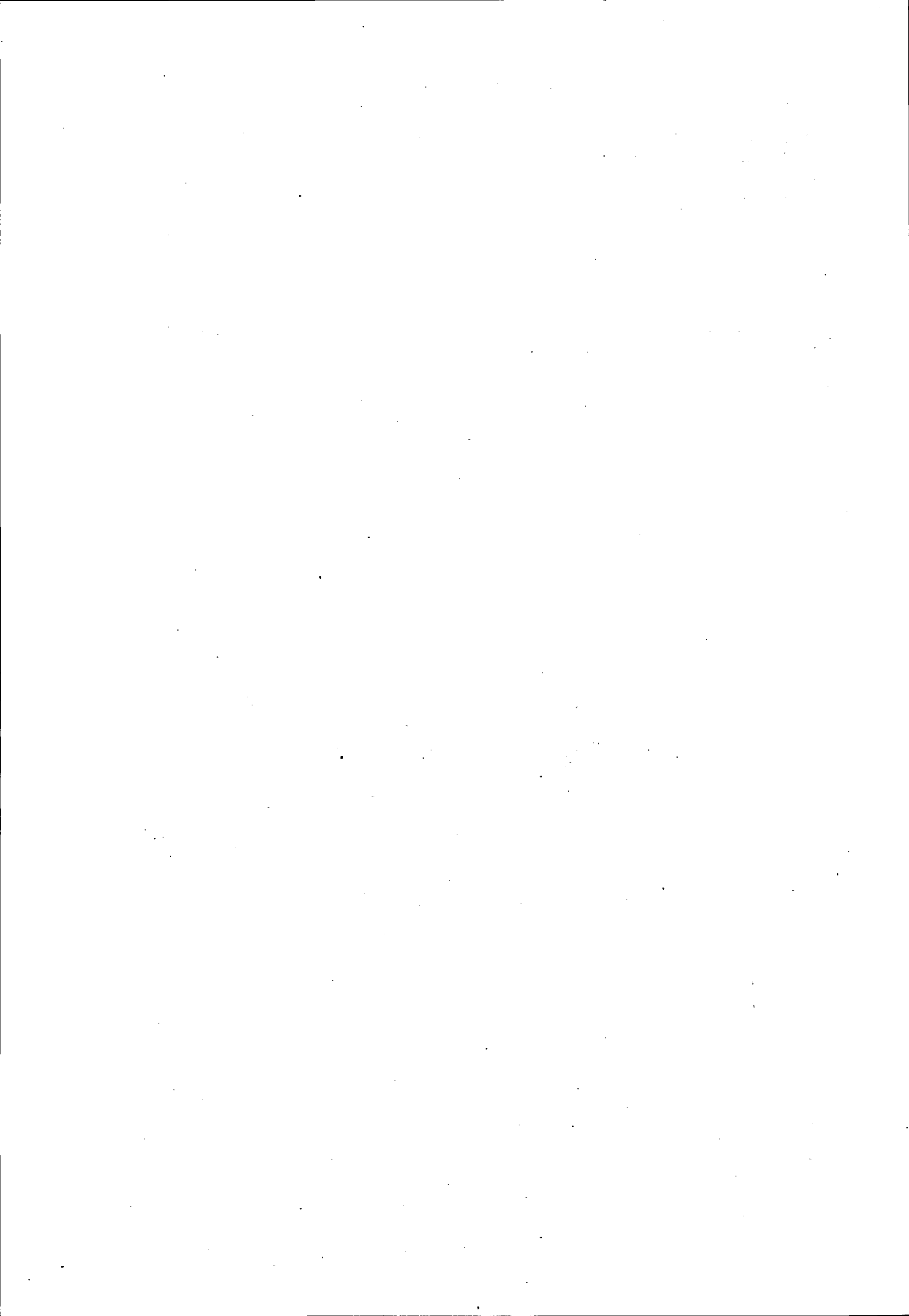
4. Összefoglalva: a kötet tíz magyartárgyú dolgozata a magyar szórend egyes aspektusait és néhány ezzel közeli kapcsolatban álló jelenséget ír le és próbál megmagyarázni egyrészt a magyaron belül általános érvényű, másrészt ezen túl nyelvközi érvényű általánosítások értelmében. Az előbbi szintű magyarázatok tekintetében a kötet sikeres; az utóbbiak tekintetében még csak a problémafelvetés és alapvető próbálkozások stádiumában vagyunk. Amellett, hogy a könyv érdekes és fontos megállapításokat tartalmaz a magyar nyelvtanról, másik nagy értéke, hogy ezt angolul teszi, és így a magyar nyelv számos tényét és az ezekre vonatkozó analíziseket külföldi kutatók számára is elérhetővé teszi. Egy harmadik fontossága a könyvnek az, hogy nemcsak külföldön amúgy is már ismert és elismert nyelvészek munkáit közli, hanem olyan kitűnő fiatal kutatókét is, akik

eredményei eddig még nem, vagy nem eléggé széles körben, hatoltak be külföldi kollégáik tudatába. Remélhető, hogy a kötet megjelenése tovább fogja serkenteni a magyar leíró nyelvészet és az általános nyelvelmélet kapcsolatán alapuló kutatást mind Magyarországon, mind külföldön.

MORAVCSIK EDIT

Irodalom

- HALE, K. (1982), Preliminary remarks on configurationality. In: James Pustejovsky és Peter Sells (szerk.), NELS, 12: 86-9
- HALE, K. (1983), Warlpiri and the grammar of non-configurational languages. *Natural Language and Linguistic Theory* 1, 1: 5-4
- É. KISS, K. (1987), Eliminating the configurationality parameter. Kézirat.

SZERZŐINK FIGYELMÉBE

A Nyelvtudományi Közlemények az uráli stúdiumok, az általános nyelvészet (nyelvelmélet, nyelvfilozófia, pszicho- és szociolingvisztika, nyelvtipológia, arealógia) és fonológia-fonetika területéről közöl cikkeket, tanulmányokat, ismertetéseket magyar nyelven, de indokolt esetben idegen (angol, francia, német, orosz) nyelven is. Szerzőinktől az alábbiakat kérjük:

1. A magyar nyelvű tanulmányokhoz mellékeljenek idegen nyelvű vagy idegen nyelvre fordítandó összefoglalást (ennek terjedelme az eredeti cikk terjedelmének 5%-át nem haladhatja meg), amelynek szintén tartalmaznia kell a tanulmány címét.

2. A közlésre szánt cikkeket mindenféle tipográfiai jelölés nélkül juttassák el szerkesztőségünkhöz. Kizárólag a nyelvi adatok kurzív szedésére (a nyelvi példák egyszeri egyenes és folyamatos aláhúzásával) és az értelmi kiemelés ritkított szedésére (szaggatott aláhúzással) tehetnek javaslatot a szerzők. Kapitälchen, félkövér stb. jelöléseket nem fogadunk el.

3. Kérjük, hogy a folyóiratok kötetszámát arab számokkal jelöljék a szerzők. A kötetszám és a lapszám közé tegyenek kettőspontot.

4. Kézírt írott betoldásokat ne alkalmazzanak a gépiratban, az esetleges cirill betűs adatokat, idézeteket stb. cirill géppel írják be, s egy oldalra 30 sornál több szöveget ne gépeltessenek (egy sorban 60 leütés).

5. A fenti feltételeknek meg nem felelő kéziratokat nem fogadjuk el.

6. A szerzők választhatnak a hagyományos jegyzetelési eljárás és az újabban szokásos irodalmi hivatkozás rendszere (szerző, évszám, lapszám) között, mindkettőt elfogadjuk, de az utóbbit preferáljuk.

A Nyelvtudományi Közlemények lapgazdája 1990-től a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete. Mivel az Intézet a terjesztést is magára vállalta, a folyóirat a szerkesztőség címén:

A Magyar Tudományos Akadémia
Nyelvtudományi Intézete
1014 Budapest I., Színház u. 3-5. I. em.
1250 Budapest Pf. 19.)

rendelhető és vásárolható meg.

Számlaszám: MNB 232-90173-1738.

Egy kötet ára 300 Ft, illetőleg külföldre küldve 10 \$.

From 1990 on, Nyelvtudományi Közlemények is going to be published by the Research Institute for Linguistics of the Hungarian Academy of Sciences. It will also be circulated by the institute; it can be ordered and bought at the following address:

A Magyar Tudományos Akadémia
Nyelvtudományi Intézete
Budapest 1250, Pf. 19.
Hungary

Bank account number at Magyar Nemzeti Bank (Hungarian National Bank)
232-90173-1738.

A single volume costs 300 HUF; when mailed abroad (mailing costs included) 10 \$.

Ára: 300 Ft

ISSN 0029-6791

MTA NYELVTUDOMÁNYI INTÉZETE, BUDAPEST